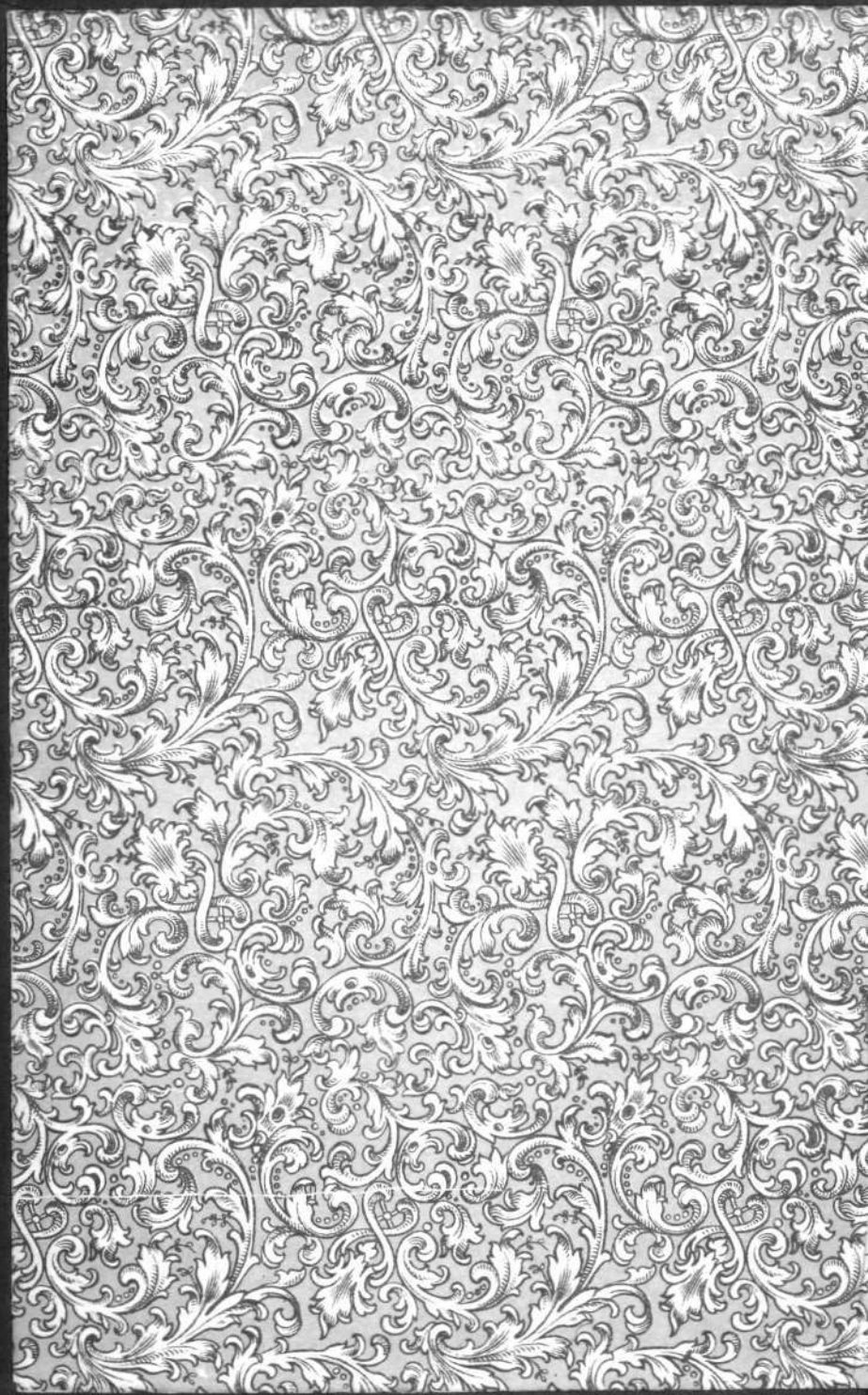

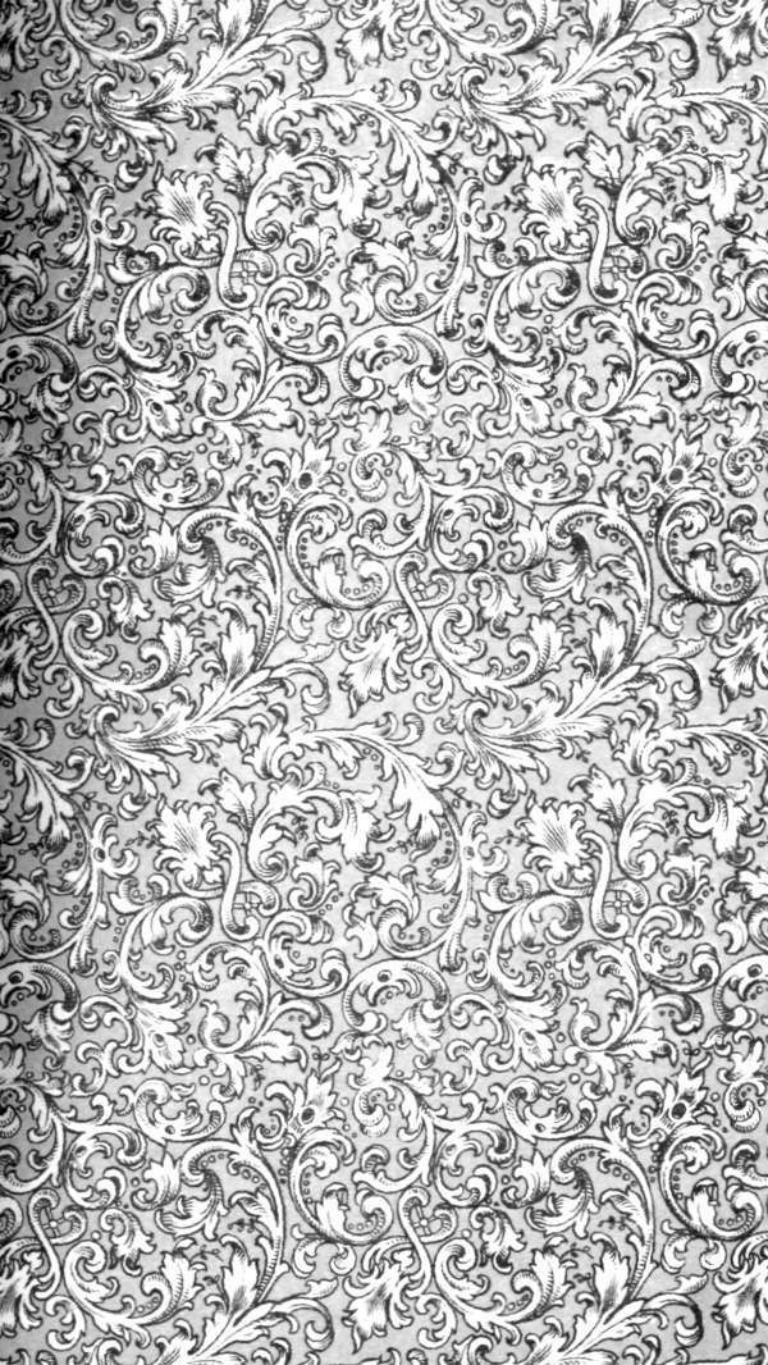
II
U 33145
d

21
21

FRANA ERJAVCA
IZBRANI SPISI

Fr. Proskopje
žeb. postaji na čebnik

Sava

1890.

ZABAVNA

K NJIŽNICA.

ZALOŽILA IN NA SVETLO DALA
„MATICA SLOVENSKA.“

V. ZVEZEK:

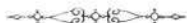
ERJAVČEVI IZBRANI SPISI.

II. DEL.

V LJUBLJANI, 1889.

TISKAL J. RUDOLF MILIC.

FRANA ERJAVCA IZBRANI SPISI.

UREDIL

FRANČIŠEK LEVEC.

DRUGI DEL:

ŽIVOTOPIS FR. ERJAVCA.

POTOPISI.

SPISI PRIRODOPIISNE VSEBINE.

DODATEK.

V LJUBLJANI.

ZALOŽILA „MATICA SLOVENSKA“.

TISKAL J. BUDOLF MILIC.

1889.

Ic 33145 d

IN = 030005826

Fran Erjavec

FRAN ERJAVEC.

I.

Fran Erjavec*) je bil porojen dné 4. septembra 1834. leta v Ljubljani v hiši Bernarda Klobovsa na Poljanah pod št. 26. (zdaj 49.) nasproti Marijanišča. Sedanji posestnik Klobovsove hiše je doktor Oskar Pongratz.

Oče njegov, Mihael Erjavec, bil je dolenske krvi. Domá v Kriški vasi pri Višnji Gori, zvršil je nekoliko gimnazijalnih razredov v Karlovcí, bil pozneje vojak, kjer je došel do časti narednika ali feldveblja, potem pa je služil pri zakupništvu užitninskega davka ter bil napósled paznik ali priglednik v mestni klavnici ljubljanski.**)

Mati Erjavčeva je bila Ljubljančanka. Roditelji nje so imeli malo kramarijo in trafiko v zgoraj omejenji hiši na Poljanski cesti. Elízabeta Bezljajeva,

*) Imenujem ga Fran, a ne književno Francíšek, ker se je sam vedno tako podpisával.

***) Za mnogo podatkov o Erjavčevih roditeljih in o Erjavci sploh se mi je zahvaljevati gospodu Petru Grasselliju, županu ljubljanskemu, kateri jih je izcrpil iz uradnih spisov na mestnem magistratu; dalje gospé Mariji Erjavčevi v Gorici, g. Jožefu Cimpermanu v Ljubljani, g. prof. Jožefu Starétu v Zagrebu, Erjavčevemu bratrancu g. Jožefu Bezljaju, c. kr. gozdarju v Ljubljani. Porabil sem vrhu tega tudi ustna poročila pokojnega g. dr. V. Zarnika in životopisne črtice g. Simona Gregorčiča v „Koledarji družbe sv. Mohorja“ za leto 1888.

tako je bilo nje imé, slovela je v mladosti zaradi izredne lepote svoje. Ko je bil leta 1821. v Ljubljani zgodovinsko-imenitni vladarski shod, prigodi se nekega dné, da je Eliza Bezljajeva prala perilo na Ljubljani in si po zvršenem delu umivala obraz, kar pride mimo ruski car Aleksander I. s svojim adjutantom. Ko car ugleda cvetočo perico, ustavi se, potegne iz žepa rdeč svilen robec ter ga smehljuje pomolí lepi deklici, da si obriše ž njim mokri obrazek. *)

Iz zakona Mihaela Erjavca z Elizo Bezljajevo se je porodilo četvero otrok, izmed katerih je bil naš Fran predzadni. Življenje v domači hiši nam Erjavec sam, to seveda poetično olepšano, opisuje tako:

»Stanovali smo zunaj mesta. Pri hiši je bil vrt, v njem so rasle jabolka, hruške, češplje in tudi jedna češnja. V gorenjem konci so bile pa gredice, na katerih so vse poletje noter do pozne jeseni cvetele cvetlice modre, rdeče, rmené in pisane. Moj oče so imeli ž njimi posebno veselje, in če le niso imeli boljšega opravila, gotovo sô bili na vrtu. Mati so bili pa praktičnejši; po stráni so gledali lepe rože, in če je prišla govorica na vrt, vedno so godrnjali, češ, Bog vé, zakaj ta lepi prostor brez vsacega dobička stoji na vrtu. Oče, ki jim je bil hišni mir nad vse, udali so se napósled máterinim željam, in neke pomladi, jaz sem se jel ravno a b c učiti, vrgli sô mati iz vrta vse rože in vse korenike, katere so oče še prejšnjo jesen zavarovali s slamo proti mrazu. Iz gredic je postala njiva, in namesto tulipanov in narcisov, namesto balzamin in georgin so posadili mati drago ameriansko zelišče — krompir. Le pri plankah so pustili očetu majhen prostor, kamor so presadili tiste cvetlice, ki so se jim najbolj k srcu prirasle, ker materi bi se bili oče na tihem vender smilili, ko bi jim uničili vse veselje.«

»Ali ljubša nego cvetlice in krompir, ljubša nego jabolka in češnje, dasiravno sem jih nerad zabil, bila mi je velika mlaka konec vrta, ki tudi v najhujši suši ni usehnila. To je bilo moje morje, po njem so se vozile moje ladje v daljna mesta; na niti sem jih peljal celó v Ameriko. Tja sem vozil pesek, nazaj sem pa naložil

*) Zvedel od g. Jožefa Cimpermana.

češnjevih pešká. In če se mi je po nesreči ladja potopila, nisem dolgo žaloval, naredil sem si drugo — od popirja.«

»Moje morje je bilo tudi živó. Žabe vsake velikosti so gospodovale v njem; vodni močeradi so kakor somi plavali sémtertja, široki vodni hrosti v črnih frakih so se potapljali, vodni ščipalec je s kleščami prežal na mušice, ki so plesale nad vodó. Po ves dan sem stal kraj svojega morja in premišljeval živali, ki so tu notri živele in trpele. Še po noči v sanjah sem bil pri njih in o pomladnih večerih, ko sem že v postelji ležal, bila mi je najslajša muzika regljanje mojih žab, ki sem vse poznal, od najmlajše do najstarejše, ki je bila lepo zelena, po hrbtu pa je imela tri rмене proge. Najprej je jel debel moški bas poskušati žalostne glasove, odgovarjal mu je pa tanek glas — zdelo se mi je, da ga poznam. — Nekaj časa sta si odgovarjala v zateglih akordih, potem vse potihne; ali v tem hipu zagrmí ves kor, in regljanje se je razlegalo daleč okoli v neizrečno moje veselje, ali v veliko nejevoljo moje matere. In tudi pozimi, ko je regljajoča moja banda spala pod ledeno skorjo, imel sem na morji nepopisno veselje. Bilo je mraz, da je vse pokalo; s sosedovim Andrejčkom sva se pa drsala na vrtu, da so iskre švigale izpod podkovanih petá, — kadar ni bilo matere domá. — Nikoli te ne bodem pozabil, mlaka na vrtu! Dnevi, ki sem jih preživel kraj tebe, bili so naj srečnejši!«

A kmalu je bilo konec te lepe idile, ker zgodaj že je izgubil Erjavce svojega očeta.

Neko noč ljubljanski mesárji neusmiljeno pretepó Erjavčevega roditelja; zjutraj ga najdejo nezavestnega ležočega pred klavnico in umrl je, stoprav 32letni mož, malo dnij potem.*) Pri Erjavčevih se je udomačilo uboštvo. Naš Fran je iz šole gredé večkrat gladen pobiral po tléh češnje, katere so poizgubljale branjevke; o prostih dnéh pa je s starejšo sestró hodil na Gólavce po gozdno suhljád. Čez nekoliko let se mati njegova znova omoži v Zalog, Fran pa ostane pri stari svoji

*) Tako mi zatrjujejo verjetne priče, Erjavčevi še živi sorodniki, in tako mi je pravil tudi Erjavčev prijatelj iz mladih let, pokojni dr. V. Zarnik. Erjavce sam pa je vedno trdil, da mu je oče umrl nagle, a prirodne smrti.

materi. A kakor je na naglem izgubil očeta, tako nekoliko let pozneje tudi mater. V Zalogu je imela mati njegova krčmo. Nekega dné hoče brzo steči po stópnicah v globoko klet, spotakne se in pade tako nesrečno, da se ubije pri tej priči. Skrbela je že tedaj in tudi pozneje največ zánj teta njegova, máterina sestra, bivša kuharica pri kanoniku Andrijolliji, kateri je Erjavec pozneje to dobroto povračal z otroško ljubeznijo, hraneč jo kakor mater svojo pri sebi v Gorici do nje smrti.

V šoli se mu sprva ni dobro godilo. Prilezel je sicer do četrtega razreda pod ostrega učitelja Ivanetiča, a tu mu je pošla vsa njegova učenost. Pouk je bil ves nemški in Erjavec je ujel komaj vsako deseto besedo, konec leta pa nesel debelo dvojko na svoje Spodnje Poljane. Vender poskusi srečo svojo še drugo leto. Zdajci se mu pa, kakor mi je sam pravil, kar nekega dné odmašé ušesa in razveže jezik, da jo je znal rezati po nemški. Odslej je bil Erjavec ves čas čeprav ne izvrsten, vender zanesljiv in dober dijak, tudi na gimnaziji, kamor je vstopil jeseni leta 1847. ter jo zvršil leta 1855.

Tista leta je živel v Šiški pri Ljubljani znani prirodopisec Ferdinand Schmidt. Za ogromne svoje prirodopisne zbirke je potreboval pomočnika in dobra sreča privéde Erjavca že v drugi šoli v Schmidtovo hišo. Vse proste dni je odslej pomagal Schmidtu urejati njegove zbirke, ali pa je staremu móžu prebiral prirodopisne knjige. Ondukaj se je Erjavec seznanil tudi z mnogimi drugimi kranjskimi prirodopisci, tako z Dežmanom, Hauffenom in Hofmannom. V njih družbi je oblázil velik del kranjske dežele ter preteknil, išoč redkih žuželk in polžev, marsikatero podzemeljsko jamo in otlinó. Erjavec je sam to življenje opisal z nedosežnim humorjem v »Črticah iz življenja Šnakšnepskovskega,« natisnjenih v Janežičevem »Glasniku« l. 1858. Pozneje je Erjavec ta spis sam prekrstil v »Črtice iz življenja in delovanja učenjaka Schnakschnepperleina«. (Izbrani spisi I. 41.)

Na gimnaziji je imel Erjavec celo kôpo odličnih vrstnikov: Večeslav Bril, Simon Jenko, Valentin Kermavner, Valentin Mandelc, Jožef Stritar, Ivan Tušek, Valentin Zarnik so mu bili sošolci; Ivan Mencinger je studiral

dve leti za njim. Take vrle osme šole, kakeršna je bila l. 1854.—55., ni še videla bela Ljubljana. To so možje, kateri so nam poleg Cegnarja, Valjavca in Levstika pred dvajsetimi leti osnovali našo leposlovno, osobito pripovedno literaturo, in kateri so v življenje obudili Janežičevega »Slovenskega Glasnika«. Jeseni l. 1854. združili so se namreč osmošolci Bril, Mandelc, Tušek, Zarnik, Jenko in naš Erjavec ter začeli pisati literarni list »Vaje«. Shajali so se vsako nedeljo popóldne v Mandelčevem stanovanji v Eggenbergerjevi hiši na sedanjem Prešernovem tergu št. 2. Vsak je prinesel s seboj, kar je v tednu spisal ter svojim prijateljem na glas čital. Kar je kritika odobrila, tó je prišlo v »Vaje«. Skupen izprehod na Rosnice (Rosenbach) ali v Šiško na Vodnikov rojstveni dom je zaključeval take literarne nedelje. To je bil naš slovenski »Hainbund«!

Spomina vredno je tudi, kaj posebno je bil povod, da so se ti mladeniči združili v literarno delovanje. Jeseni l. 1854. napravili so gimnazijalci o vélikem dinastiškem prazniku javen koncert. A tedanji katehet G. je strogo prepovedal osmošolcem pri tem koncertu peti katero si bode slovensko pesem. Dijaki se gredó v svoji žaljeni národni zavesti potožit k svojemu prijatelju in tedanjemu slovenskemu pisatelju g. D. Dežmanu. V krasnem ogovoru jih je ta navduševal, naj národu svojemu vedno ostanejo delavni in značajni sinovi. Beseda je dala besedo, in dijaki poprosijo g. D. Dežmana, naj on začne izdajati leposloven list slovenski. Ta jim obljubi. A ko so se oglasili že mnogi pisatelji slovenski, da mu hoté pomagati, g. D. Dežman pravi, da ne — utegne listu biti urednik. Stvar se je razdrla. Ali dijaki so ostali mož-beseda ter začeli pisati svoje »Vaje«. In kaj so pisali ti osmošolci? Vzemi Janežičevega »Slovenskega Glasnika« prvih deset zvezkov v roke! Kar tu nahajaš Jenkovih, Erjavčevih, Mandelčevih, Zarnikovih, Tuškovih spisov — in lepa versta jih je! — malone vsi so bili že l. 1855. porojeni in v »Vajah« priobčeni. Te »Vaje« so bile tedaj v istini zibel »Slovenskemu Glasniku«. Iz tega pa tudi vidimo, kako resno in pridno so delali ti dvajsetletni mladeniči, zlasti Erjavec, že takrat.

Po zvršeni maturi leta 1855. odloči se Erjavec za učiteljski stan in odide na Dunaj studirat kemije in

prirodopisja. Tukaj je pridnemu dijaku učna uprava naklonila izdatno podporo s tem, da mu je podelila državno ustanovo, znašajočo 300 gld., pod tem pogojem, da se Erjavec pripravi za učitelja na realkah, katere so takrat začeli snovati po Avstriji. Že junija meseca 1859. leta, torej ne še po celó štiriletnih studijah, oglasi se Erjavec za preskušnjo, pri kateri je imel pa nekoliko nesreče, kajti iz glavnega svojega predmeta, iz kemije, bil je potrjen samó za nižje razrede, iz prirodopisja pa za višjo realko.

Poskusno leto je potem Erjavec odslužil na realki v Gumpendorfu ter bil poleg tega od dné 15. junija do dné 30. oktobra 1860. leta prefekt v Terezijanski akademiji.

Ker je pa tedaj vsemogočni ministerski svetovalec Kleeman, poročevalec v naučnem ministerstvu, ob vsaki priliki poudarjal, da nobeden profesorski kandidat slovenskega rodú ne dobi službe na Slovenskem, odloči se Erjavec iti na Hrvaško in že dné 30. oktobra 1860. leta je bil imenovan za pravega učitelja na zagrebški realki.

Tu je prebil Erjavec najrajst jako srečnih let.

Hrvatje so Erjavca visoko čislali zaradi njegovega korenitega strokovnjaškega znanja, in tudi zategadelj, ker je bil izboren in vesten učitelj, ljubezniv prijatelj in kolega in redek, pôšten značaj. Bil je na Hrvaškem kakor domá, govoril je izvrstno hrvaški in kmalu se privadil tudi hrvaškim društvenim običajem. Hrvaško zemljo je kmalu bolje poznal, nego marsikateri Hrvat; prepotoval je vso od konca do kraja. Tako n. pr. je septembra meseca leta 1864. z direktorjem Torbarjem in prof. Matkovičem potoval na Klek, na Plišivico in na Plitvička jézera. Iz Gospiča se je Torbar vrnil v Zagreb, Erjavec in Matkovič pa sta šla v Zrmanjo, Knin, Šibenik in odondot po morji v Trst. Erjavec je na turški meji, zlasti v Kršlji, preiskal ondotne podzemeljske jame. Na turško-dalmatinsko-krajiški meji ustavi oba popotnika sredi gozda znani razbojnik Skundrič, a ne storí jima ničesa, ko mu povesta, da sta učitelja, a ne uradnika.

Prepotoval je največ pész tudi Slavonijo, krenil je celó čez državno gránico v Banjaluko ter obiskal tudi Srem in Beligrad. Bil je tudi na Češkem, kjer je obiskal

Zlato Prago. Leta 1867. je bil z realčnim direktorjem Torbarjem, prof. Rihtaričem in sedanjim senjskim škofom Posilovičem v Parizu. Tja se je vozil čez Dunaj, Solnigrad, Strassburg; v Parizu se je mudil trinajst dni in se potem vrnil čez Genevo, Lausanne, Bazel, Kostnico, Lindau, Monakovo, čez Tirole, Verono in Trst v domovino. Leta 1873. obiskal je tudi Benetke. Sicer pa je počitnice prebil v prijateljski družbi ali v Ljubljani, v Železnikih, v Škofji Loki, na Bledu ali v Kamniku. Kajti dasi udomačen v Hrvaški, sree je vedno ohranil svoji slovenski deželi. Ko zatorej leta 1871. nastopi doba Hohenwartovega ministerstva, misli Erjavec, da so Slovencem napočili ugodnejši časi; zato poprosi učiteljske službe na realki v Gorici, kamor je bil res tudi imenovan dné 17. avgusta leta 1871.

Gorica je solnčno in prijazno mesto z lepo, vinoróдно okolico. Vender se je tu jelo Erjavcu kmalu močno tožiti po veselem, živahnem Zagrebu. V Gorici ni bilo nobene vesele prijateljske družbe, nobene znane rodbine, nobenega javnega slovenskega življenja. Po krčmah in kavarnah je gospodarila furlanščina, kolegi so bili z redkimi izjemami sami Italijani, nemški Pemci in Tirolci; le redkokdaj se je mala domača družba zbrala v čitalnici. Umevno, da se je Erjavec čutil jako zapuščenega in večkrat je meni, ki sem ž njim vred prišel v Gorico, rekel naravnost, kakó mu je žal, da je odšel iz Hrvaške. A ker ni našel v pofurlanjeni Gorici nobenega dušnega užitka, zatekel se je v naróčaj večno lepe prirode. Ni ga bilo prostega dné, da bi Erjavec ne bil obesil popotne torbe čez rame, pa hajdi na kršni Kras, v Trnovski gozd, v ravno Furlanijo, v solnčna Brda ali proti vinoródni Vipavi. Časih je odšel tudi kar za več dni v snežene vrhove Julskih Alp, na Krn, Prestreljenik, Matajor ali v Triglavsko pogorje.

Ker sem čestokrat spremljal Erjavca na teh izletih, bila mi je prilika natančneje opazovati in spoznavati vse mnogovrstne vrline tega izbornega moža.

Vsak izprehod, vsaka pot mu je imela znanstven namen. Hotel je upoznati vse Primorje v geološkem, zemljepisnem in prirodoznanskem oziru. Prebrskal je

vsak grmič, zdaj pobral drobnega polža, zdaj ujel brzonozega hrosta, zdaj odkrušil kos kamena, zdaj utrgal neznatno bilko. A vse to nabiranje ni kar nič motilo prijateljskega razgovora. Erjavec je védel vedno kaj novega povedati. Zanimali so ga vsi dogodki javnega življenja, zlasti ako so se tikali slovenskega národa; zanimala ga je vsaka politična in literarna novica in o vsaki stvári je imel svojo utemeljeno sodbo. Mož obširnega strokovnega znanja, bil je nadarjen s prirojenim tankim ukusom in poznal je tudi leposlovne proizvode raznih vélikih literatur; pesnike slovenske pa je znal do malega vse na pamet in znana mu je bila vsaka povest, vsaka, še tako nedolžna razpravica domača. O sebi in spisih svojih ni rad govoril; ako pa sem jaz zasukal govoricu na literarno delovanje njegovo, pomudil se je rad pri takem razgovoru, toda samó zategadelj, da mi je našteval formalne napáke in tehniške nedostatke svojih povestij in znanstvenih razprav, tako n. pr. je povest »Zamorjeni cvet« imenoval sam svoje najslabše pripovedno delo. Še najbolj so mu ugajali njegovi prirodopisni spisi: »Mravlje« se je rad spominjal in tudi na »Domače in tuje živali« je bil nekako ponosen.

In kakor sebi, tako je bil tudi drugim pisateljem jako oster, toda pravičen kritik; večkrat je grajal, nego hvalil, a graja njegova ni bolela; kajti Erjavec je imel obilo na razpolaganje tiste čudovite stvári, katere tolikrat pogrešamo tudi pri omikanih ljudéh in katero imenujemo takt. Morebiti nikoli v življenji svojem ni razžalil nobenega človeka, dasi je kaj rad ugovarjal trditvam, s katerimi se ni ujemal, ter trdovratno branil svoje mnenje, katero je modro izrekel. Mnogo sem v svojem življenji srečal omikanih ljudíj, ali malo poznam takšnih, da bi bila njih družba prijetnejša nego njegova. In ako sva po daljšem potovanji zvečer posédla okoli ognjišča med vesele Vipavce ali glásne Kraševce ter se krepčala s sladko rebóljo ali kraškim teránom, oživel je Erjavčev humor in v veselem razgovoru nam je potekel večer. Pri vsem tem pa je Erjavec vlekel na uhó vsak glas, vsako frazo in besedo, velikrat me je dregnul z nogó, rekoč: »Ali ste čuli?« In rêči moram, da večkrat nisem čul ničesa, dasi je bila slovenščina učni moj predmet; Erjavec pa je molčé dnevnik potegnil iz žepa ter zapisal

novo frazo, nov izraz iz narodovih ust. In tako je nabral tisto neprecenljivo jezikovno gradivo, katero je več let priobčeval v Matičinem letopisu »Iz potne torbe« (v Matičinem letopisu l. 1875., 1879., 1880. in 1881.) in s katerim je tako lepo obogatil slovenski slovar in slovensko frazeologijo.

»Na takem potovanji«, kakor piše gospod Simon Gregorčič (n. n. m.), »pripetila se je Erjavcu marsikatera smešna: Gospod Matija Sila popisal je v Goriški »Soči«, kako ga je star kraški ovčar imel za kakega uradnika od davkarije. Erjavec je stopil k pastirju in dejal prijazno: »No, očka, povejte, kako se pravi vašim ovcam!« A pastir je le omecaval in na ponovljeno vprašanje rekel, da ne vé, da ovce niso njegove, naj gre gospod vprašat gospodarja dol v vas. Bal se je možiček, da mu gospod ovce popiše ter da mu bode več šteti za davke.

V njegovih beležkah pa sem naletel na to (pisano je hrvaško): V B. (imena ni moč natanko čitati) sem bil v gostilni z židovi (judi). Dobro so bili rejeni in potni. Jedli so bržole s česnom, brisali si z malimi prtíči, ali ne samo parfimiranih ust, ampak ves obraz in čelo. Potlej sem videl, kako je točaj s stoičnim mirom prtíče spet spravljal, umazane in s potomi nakvašene. Zdaj šele se mi je zasvetilo, odkod ta čudni duh v prtícih, ne kisel, ne rezen, ne žaltov, nego od vsega tega nekaj. Tedaj sem sklenil, na poti nikoli ne upotrebovati prtíčov. — Bog zna, ali je moje vedenje ali moja oseba taka, vsi so mislili, da sem trgovec ter me potegnili v svoj pogovor. Strašno jih je hudo imelo, ko nikakor niso mogli izpipati iz mene, s čim tržim. Vsi so me od strani gledali, vsak je videl v meni — konkurenta. Vprašali so, ali kupčujem z lesom, ali z ježicami, ali s cunjami ali z zajčjimi kožami i. t. d.? Napósled sem se jim razodel. Niso mogli verjeti, da bi polže i. t. d. pobiral. Gotovo, da jih dobro prodajem; ali je kako društvo za tako kupčijo ali kali? Napósled niso vedeli, ali bi mi verovali ali ne. Tedaj gre jeden njih vèn in prinese vejico neke rastline: ali jo poznam, in čemu je dobra? Smejéč se, povem nekaj. Sedaj pa vsi v mé: »Gospod doktor, moje dete ima grižo, mojo punčiko krč lomi, mene po ušesih trga — katera bilka

za to pomaga?« Eden me povpraša: »Ali botanik, ali tak človek mora znati tudi kaj kemije?«

»Zna, kolikor toliko!«

Na to me hitro povpraša, kaj pomaga proti plesnivemu duhu v vinu, ali pa kadar vino cikne.

Tako tedaj so imeli ti židje Erjavca najprej za trgovca, potem pa za universalnega »dohtarja«.

A huje se mu je godilo blizu Čepovana na Gorškem. Tamošnji g. vikar, Bl. Grča, piše o tem Gregorčiču: »O šolskih počitnicah, menda je bilo l. 1875., grem nekega dne po kosilu pod milo nebo. Ko korakam mimo znane »Močilarjeve« hiše, vidim skozi odprto okno prijazen slovensk obraz tujega gospoda. To, ali kaj, mi je ustavilo sprehod in me vleklo v hišo. Z neznanim tujim gospodom se pozdraviva. Potem gospod mene samemu sebi predstavi, sebe pa meni, to je, nagovori me po imeni in pové, da on je profesor Erjavec. Sédel sem za mizo, vesel, da sem v družbi po vsi Sloveniji znanega učenjaka. „Danes sem bil »ravbar«, začne gosp. profesor; „no, kaj tacega se mi pa še ni pripetilo.«

»Kako to?« vprašam začuden.

In g. profesor mi pripoveduje, da je zjutraj na Laznah, v bližnji vasi konec trnovskega gozda, nabiral rastlin in živalic. Laznarji, pri svojem delu na polji, opazovali so ga skrbno po strani. Ko pridejo bliže, hitro skočijo štirje možje k njemu, rekoč: »Kaj delaš tu?«

»Menim, da nič hudega in nič prepovedanega«, odgovori jim.

A oni ga primejo rekoč: »Kaj praviš! Ti si ravbar (ropar), iz Gradiške si ušel, mi že vemo!«

»Dosedaj sem bil profesor v Gorici in za ravbarja me ni še nihče imel!«

»Ti — profesor?« odvrnejo mu neverno. In pogovor se je še nekoliko nadaljeval precěj osorno. Končno postane g. profesor že nejevoljen in vpraša:

»Kaj pa mi hočete?«

»Z nami pojdeš!«

»Kam pa?«

»V Čepovan!«

»Dobro! V Čepovan sem že itak namenjen — spremite me doli. Doli me poznajo, boste se vsaj pre-

pričali, kdo sem. Še vsakemu po eno desetico vam plačam, ker me boste varovali, da me še kdo drug ne napade tako surovo, kakor zdaj vi!»

To je pomagalo. »Če greš v Čepovan, pa pojdi! Če nisi pošten, te bodo prijeli že Čepovanci«, rekó omečeni Laznarji ter izpusté g. profesorja iz svojih pestij.

Povod temu napadu je dalo naznanilo županstva, da je iz Gradiške pred nekaterimi dnevi ubežalo šest jetnikov, na katere je glavarstvo naročilo paziti.

Sploh se pa mora rěči, da je bil povsod prijazno vzprejet od duhovnikov, učiteljev in drugih zavednih narodnjakov. Vsi so se radi okoli njega zbirali in veselili bili njegove družbe. Tako si je tudi na potovanji pridobil mnogo prijateljev in spoštovateljev.« —

Posebno točno in natančno je izpolnjeval Erjavec svoje učiteljske dolžnosti. Bil je strog, vesten, pravičen, a ljubezniv učitelj: ljubili so ga učenci, spoštovali tovariši njegovi in beseda njegova je navadno odločevala v spornih šolskih stvaréh. Ko je leta 1874. obolel tedanji ravnatelj goriški véliki realki Fr. Gatti, postavil mu je c. kr. deželni šolski svét Erjavca za namestnika. Leta 1874. in 1875. učil je tudi po 6 ur na teden na tedanjem goriškem moškem in l. 1878. in 1879. na ondotnem ženskem učiteljišči, l. 1876. ga je učno ministerstvo premeknilo zaradi njegovih zaslug v VIII. plačilni rázred in od l. 1886. je bil ud izpraševalne komisije za občne ljudske in meščanske šole v Gorici.

Na glásu učenjak je bil dné 13. novembra l. 1875. imenovan za rednega vseučiliškega profesorja v Zagrebu in Erjavec je bil sprva volján prevzeti podeljeno mu prirodopisno stolico ter je tudi v Zagrebu že kot vseučiliški profesor prisegel; toda iz Zagreba vrnivši se, odpovedal se je iz raznih vzrokov podeljeni mu profesuri, kar so mu Hrvatje po pravici zamerili.

Delal je, kakor sam pravi v neki listini l. 1886., na šolskem polji skozi sedemnajst let »z veseljem in z ljubeznijo in si je vedno prizadeval, strogo izpolnjevati svoje dolžnosti. Neboječ se (pravi sam), da bi me mogel kdo obdolžiti prevelike samohvale, lahko rečem, da sem učitelj s svojo metodo, svojim vedenjem v šoli in zunaj šole pridobil si naklonjenost učencev, spoštovanje

tovarišev in priznanje načelnikov« (S. Gregorčič na navedenem mestu). —

Drugo leto svojega bivanja v Gorici dné 23. oktobra 1872. leta se oženi Erjavec z lepo, ljubeznivo gospodičino Marijo Frfilavo. A veseli dnevi njegovega zakona so bili kratki. Mlada žena zbolí nevarno in ni še dobro okrevela, zgodi se Erjavcu druga nesreča. Dné 23. avgusta leta 1873. po noči je v Gorici razgrajala silna nevihta; strela udari v Erjavčevo stanovanje in ubila bi bila brez dvojbe obá, Erjavca in gospó njegovo, da ni bil na veliko srečo k posteljima napeljan zvóneec, po čigar jekleni vrvici je odskočila smrtonosna električna iskra. Strah, katerega je Erjavčeva gospá prebila tisto noč, imel je zánjo hude nasledke; poprej vesela in živahna, trpela je odslej na razdraženih živcih. Iz tega zakona je dobil Erjavec troje otrok: Ljudmilo, Milutina in Mileno.

Z vso očetovsko ljubeznijo se je oklenil svojih otrók, zlasti živahnega dečka Milutina, ki je razveseljeval vso hišo. A tudi v to srečo je nemila usoda posegla z neusmiljeno rokó. Duševno in telesno lepó razviti in bogato nadarjeni Milutin umrje po kratki bolezni dné 9. marcija leta 1884. v sedmem letu dôbe svoje. Tega udarca globoko čuteči Erjavec ni mogel preboleti, zlasti, ker je bil nesrečni mož prisiljen ločiti se tudi od svojih dveh hčerá ter ji iz hiše domače poslati v Škofjo Loko tujim ljudem v vzgojo. —

V svetovni zgodovini, kakor v vsakdanjem človeškem življenji velikokrat opazujemo rodbine, katere od rodú do rodú preganja usodna tragika, dokler z neusmiljeno močjo ne uniči zadnjega bitja.

In takim nesrečnim rodbinam bi jaz prišteval Erjavčevo.

Očeta so mu ubili ljubljanski potepuhi; mati se mu je ubila sáma; v mladosti še je izgubil svoja dva brata; smrt mu je vzela iskreno ljubljeno sestro. Zapuščena sirota je ostal sam na svetu!

In ko si hoče ustanoviti domače ognjišče, spet poseže vmes tista tragična usoda, razdere mu srečo, ugrabi mu dragega sina, odvêde ljubljene hčerki; a te nesreče ni še dovolj — tudi on sam mora priti na

vrsto! Zdrav in krepak mož nenadoma in neprevidoma po jednourni boleznj izdihne ob polupolnoči dné 12. januarija leta 1887. plemenito svojo dušo!

Gospod Gregorčič njegove poslednje trenutke opisuje tako: »Bolehati je bil začel naš slavni pisatelj že prej. Že več časa je hiral. Med zadnjim njegovim bivanjem v Ipavi ga je preiskal dr. Kenda in našel pluča nakažena. Odpovedal mu je pa tudi želodec svojo službo. Pri vsem tem smo prijatelji gledé na njegovo krepko postavo upali, da bode vse spet dobro. A Bog je sklenil drugače. Bilo je dné 12. januarja l. 1887. Erjavec je ves dan delal, zvečer v družini bil nenavadno vesel in po večerji pisal za Pleteršnikov slovenski slovar še do 10¹/₂ ure, potem je šel počivat. A kmalu ga začne daviti kašelj. Dvigne se v postelji in ko nič ne pomaga, vstane. Soproga mu izkuša pomagati z domačimi zdravili — brez uspeha. Pokličejo g. prof. dr. Antona Gregorčiča, ki je opravil v duhovskem oziru, kar je bilo v takih razmerah mogoče. Erjavec se potem zgrudi in po kratkem smrtnem boji zaspi k večnemu počitku. Novica o smrti tega veljaka je pretresla vse Slovence. Vsi so bili pobiti, mnogi niso hoteli niti verovati te nepričakovane izgube. Od vseh strani domovine so prihajali pomilovalni listi in telegrami, od vseh strani Slovenije so prišli mrliča kropiti in spremljat ga na poslednji žalostni poti. Sprevod je bil velikansk in veličasten, pogreb je pokazal, kako čislán in priljubljen je bil pokojnik povsod. Nad 40 krasnih vencev od častilcev njegovih je krasilo mrtvaško rakev. In vsi stanovi in skoro vsi kraji na Goriškem in deloma tudi na Kranjskem so bili pri pogrebu zastopani. In resnična žalost, kar se vidi v mestu redko, brala se je spremljevalcem na obrazu. Še bolj pa se je pokazalo, kako je bil Erjavec priljubljen povsod, ko so jeli nabirati za Erjavčevo ustanovo, deloma namenjeno v podporo njegovih sirot. V štirih mesecih se je nabralo nad 2400 goldinarjev in sama družba svetega Mohorja je podarila gledé na velike zasluge, ki jih je imel pokojnik za to družbo, celih 500 goldinarjev.

Slava častilcem in darilcem in slava móžu! Vsi ga častimo s tem, da ga posnemamo v lastnostih in delih.

Pomnik mi vsi postavimo mu tak,
Da slednji skuša biti mu enak!“

Vsak človek ima dvojen obraz, znotranji in zunanji, duševni in telesni. Že zunanost človekova je zanimiva, in lahko jo je popisati; mnogo zanimivejša je pa znotranjost, zlasti pri omikanem, duhovitem človeku — pa tudi težavno je podati natančno nje sliko. Oglejmo si na kratko oboje pri našem Erjavci.

Bil je naš Fran nad srednjo moško velikost, krepke postave, lepo vzrastlih udov, močnih prsij, širokih pleč. Glava mu je bila obilna a ne čezpravilno, obraz lep, miren, obrobjen s črno brado in črnkastimi lasmi, ki so mu bili v poznejših letih s sivimi pretkani; oči je imel svetlorjave, mirne, krotke, a duhovite. Bil je lep mož, ki se je že po zunanji prikazni na prvi pogled prikupil človeku.

Znotranjost človeka pa sodimo po njega govorih, po vedenji in po delih. Izkušal bom vsaj nekoliko pogoditi sliko Erjavčevega duhá in srca.

Najprej naj omenim Erjavčevo učenost. Učenjaka izkazal se je v šoli in zunaj. Učenjaka ga kažejo zlasti njegovi spisi. A bil je pa posebno velik specialist v malakologiji.

Drugič nam je poudarjati Erjavčevo národno mišljenje, odločno, stalno in čisto kot zlató. Za národ je gorel in delal od mladih nog do poslednjega trenutka. Bil je pa rodoljub ne le v besedah, ampak v delih. Komu je posvetil vse svoje spise, če ne Slovencem? Za koga je delal, če ne za nas? Res, da je kot učenjak služil vedi sploh, a sad svoje učenosti, svojih preiskav je poklonil večinoma nam. In pokojnik ni bil narodnjak le na shodih, v društvih, le v javnosti, bil je narodnjak tudi v svoji domači družini. Pogostoma se godí, žal, med nami, da možje, kateri slujejo med nami kot voditelji, pisatelji i. t. d., v domači hiši potisnejo naš mili jezik v kot, da se v njih družini košati in šopiri nemščina in laščina v delavnik in praznik. Sramota za nas! A pri Erjavci ne tako! Naš slovenski jezik, in sicer jedino naš slovenski jezik govoril se je vedno v njegovi hiši. Slovenski sta govorila soproga med seboj, slovenski z otroki, slovenski s posli. Dá, kar jaz pomnim, nisem videl v tej družini poslov, če ne slovenskih. Vsak uspeh, vsak napredek našega národa, vsaka lepa nova

prikazen na književnem polji, vsaka politična zmaga mu je napolnila srce z veseljem. Pa tudi bolela ga je slednja izguba in nesreča národna.

Značaj Erjavčev je bil jeklen, neomajen, a zraven čist kakor zlató. Ni ga upognila nobena sila, a dal se ni tudi zapeljati z nadami in obeti. Stal je trdno na poti, ki jo je spoznal za pravo, ni krenil ne na desno, ne na levo. Bil je cel mož! Tudi ko so prišle na njega nesreče, bridkosti, katere je silovito čutil v dúši svoji, ostal je mož in jih je prenašal brez tožbe.

Bil je pa tudi poštenjak v vsacem oziru. Nikomur ni želel, ne storil najmanjše krivice. Pošten v národnem oziru, pošten in pravičen proti drugim národnostim. A bil je tudi vesten in pošten v navadnem pomenu besede. Nekdaj ga je nagovarjal hišni gospodar, naj bi zarad zmanjšanja prihodninskega davka izrekel, da ne plačuje toliko od stanovanja, kakor je v resnici odrajtaval; a ta zahteva ga je silno razkačila, češ, kaj on da bi lagal, on naj bi sleparil in sicer kot cesarski uradnik cesarja!

Pokojnik je bil tih, miren človek, dobrega srca. Sam v nekem pismu te svoje lastnosti poudarja. A bil je tudi silno skromen. Nikdar ni govoril o sebi, o svojih delih. Nikdar se ni silil in porival naprej, nikdar ni prosil iz svojega nagiba za višje službe. Že dijaku na Dunaji mu nekdo to skromnost očita, češ: »Kaj mislite, da Vas bodo iskali? Sami si morate službe prositi!« Tudi ko so ga vabili na zagrebsko vseučilišče, pokazal je to skromnost. Pisal je tedaj svojemu prijatelju dr. Vidriču nekako tako: »Kakor prijatelju kažem Ti odkritosrčno, pa po Tvojem drugem listu nisem niti mislil na stolico vseučiliščno. Moreš si misliti zakaj! Mučno mi je zavzeti mesto, za katero vsaj formalno nimam vseh sposobnostij. Nedvojbeno bi moral večkrat slišati očitjanja in moral bi molčati. Pa ko bi mi tudi nikdo nič ne očital, očitati bi si moral sam. Tu, kjer sem zdaj, vem, da sem povse na svojem mestu, a Bog zna, bi li bil onde? . . . Kar v svojem drugem listu od mene zahtevaš, da naj sebe nekoliko nakitim (olepšam) ter svoje zasluge nekoliko povzdignem, oprosti, tega nečem in ne morem storiti. Pa saj tudi tiste moje zasluge niso tako velike, kakor si jih Ti v prijateljski

navdušenosti misliš. . .» Ali taka skromnost pri toliki učenosti ni posebna lepota, pa tudi, žal, redka stvar?

Kot soprog bil je vedno zvest, kot oče ljubezniv in skrben. Že od prve dobe skrbel je za lepo odgojo otrok, sam jih učil in ko so začeli hoditi v šolo, je učitelje vsestransko podpiral. Doma je naloge pregledoval, otroke izpraševal, sploh vse storil, da bi mu deca lepo napredovala. In ko so šle deklice v samostansko šolo v Loki, kako ljubezniva in skrbna pisma jima je pisal! Naročal jima je v listih tudi najmanjše stvari, ki bi mogle vplivati na telesni in duševni razvoj.

Še jedno naj opomnim! Pri vsej učenosti ostal je dober kristjan. To je pokazal sam sosebeno pri odgoji otrok. Otroci so morali zjutraj in zvečer, pred obedom in po njem na glas moliti. In ko jih je dal iz domače hiše, izročil jih je v skrb častitim materam Uršulinkam. (Gregorčič n. n. m.)

II.

Oglejmo si še književno delovanje pokojnega Erjavca.

Njegovo pisateljstvo je ravno tako mnogovrstno, kakor razsežno. Erjavce je napisal dolgo vrsto učenih prirodopisnih razprav; sestavil nam je celo kôpo šolskih knjig; nabral obilo jezikoslovnega jeklenega zrnja; njegove povesti in novele se prištevajo najboljšim, kar jih imamo Slovenci; v humoreskah in potopisih ga doslej še nihče ni dosegel in s svojimi »Domačini in tujimi živalimi v podobah«, s katerimi je genijalno in samostvorno populariziral prirodopis, podal je Slovincem pravo zlato knjigo. Sploh ga ni popularnejšega pisatelja v Slovincih, nego je bil pokojni Erjavce. Njegova pisava je ugajala duhovnikom, kakor posvetnjakom; učenjak, kakor učenec, kmet in gospod prebirata njegove spise z isto naslado; duhovita gospodičina v gosposkem salonu, kakor preprosto kmetsko deklè v zadnji pogorski koči nahaja v njegovih spisih iste dobrodejne zabave. Erjavce je bil jeden tistih redkih pisateljev, ki je znal pisati za ves národ, a ne samó

za posamezne dele njegove. Zategadelj je pa tudi smrt, ki nam je z neodvratno tragiko pobrala tega izbornega moža, živo občutil ves národ kakor splošno podeželno nesrečo.

Erjavec je bil med svojimi kolegi in tovariši na glásu učenjak, ki je s paznim očesom zasledoval vsak napredek prirodopisne vede ter svoje razsežno in korenito znanje pokazal z mnogimi razpravami, spadajočimi v njegovo stroko.

Pod naslovom »O postanku i razvitku traka kavica« je l. 1862. v programu zagrebske realke korenito opisal trakuljo.

Dve leti pozneje je v »Književniku« priobčil lepo razpravo »O vlasicah ili trihinah«. V 31. knjigi »Rada« jugoslavenske akademije je napisal epohalno razpravo »Slavonija v malakologičnom pogledu«, ki je bila sad večletnih njegovih studij in večletnega nabiranja in opazovanja. Zlasti zaradi tega spisa njegovega ga je jugoslavenska akademija dné 23. novembra 1875. leta izvolila za svojega dopisujočega uda.

Njegovo imé je zaslovélo tudi med nemškimi in francoskimi učenjaki. Družba »Société malacologique de la Belgique« v Bruselji ga je pozvala na sodelovanje ter ga imenovala za dopisujočega svojega uda, in prof. Brusina, kateremu je Erjavec odstopil malakološke zbirke svoje, posvetil je svojo razpravo »Contribution à la malacologie de la Croatie (v Zagrebu, 1870.)« : »Au Professeur Francois Erjavec à Agram et au maitre en pharmacie P. Jean B. Kusmič à Raguse, membres correspondants de la société Malacologique de Belgique Bruxelles etc. Très mérités de la science malacologique ce petit monument d'hommage et de gratitude par l'auteur« (»Ljubljanski Zvon«, VII. na 574. strani).

A najimenoitnejša znanstvena razprava, katero je priobčil Erjavec, slôve: »Die malakologischen Verhältnisse der gefürsteten Grafschaft Görz im österreichischen Küstenlande.« Natisnjena je v programu goriške realke 1877. leta ter obseza 82 strani velike osmerke. — Pri vseh malakologih ali polžarjih je ta učena razprava vzbudila soglasno hvalo.

Doktor Kornhuber, profesor na politehniku dunajski, piše n. pr. o nji (»Zeitschrift f. d. Realschulwesen, Wien 1877, pag. 189): »Der Verfasser liefert . . . in dieser Arbeit eine Aufzählung der in Görz und Gradisca lebenden Binnenmollusken in systematischer Anordnung mit Angabe der gebräuchlichsten Synonymen der einzelnen Species und der bisher bekannten Fundorte der letztern, zu deren Feststellung derselbe auf Excursionen durch das interessante Ländchen nach allen Richtungen während seiner sechsjährigen Wirksamkeit als Lehrer der Naturgeschichte an der oben bezeichneten Lehranstalt, wesentlich beitrug

Die angezeigte Abhandlung kann als eine recht erwünschte Vervollständigung gelten von Kreglingers systematischem Verzeichnis der in Deutschland lebenden Binnenmollusken (Wiesbaden 1870) Der Aufzählung von 421 Arten schickt Herr Prof. Erjavec eine interessante Charakteristik der Regionen des Landes mit Rücksicht auf vertikale Erhebung, Klima und Boden voraus, indem er I. Hoch-, II. Mittelgebirge, III. Isonzoebene, Brda und Wippachthal, IV. den Karst und V. die Meeresküste unterscheidet, und gibt für jede Region die sie bezeichnenden Mollusken-Arten an. Endlich folgen drei Übersichtstabellen, deren erste die Verbreitung der Arten nach den fünf Regionen, die zweite die Vertheilung der Familien und Gattungen, und die dritte das numerische Verhältniß der in den verschiedenen Gebieten vorkommenden Mollusken darstellt. Ein vollständiges Register der Artnamen und Synonymen erhöht die Brauchbarkeit der Abhandlung, welche wir als ein neues Zeichen verdienstvoller naturwissenschaftlicher Thätigkeit der Görzer Oberrealschule begrüßen und wertschätzen.«

Prvi nemški konhiliolog Kobelt omenja v svoji kritiki, da je Erjavec v tej razpravi opisal 111 polžev, ki poprej niso bili znani na Goriškem ter dostavlja: »Wir begrüßen darum mit Freude eine neue gründliche Bearbeitung, wie sie das Gebiet von Görz nun durch Prof. Erjavec erfahren hat. Nicht nur erhebt sich die Zahl der bekannten Arten von 90 auf 201, sondern wir erhalten auch zahlreiche, sehr interessante Angaben über

die Verbreitung der einzelnen Arten, über Lebensweise und Vorkommen. — Der Verfasser hat zweifellos mit seiner Fauna von Görz der europäischen Mollusken-Geographie einen nicht unwichtigen Beitrag geliefert.«

Znani polžar Oskar Böttger v Frankfurtu na Odri imenuje Erjavčevo razpravo »eine meisterhafte Arbeit« (Palaeontographia. Suppl. III. pag. 31, Cassel 1877). Ist učenjak je nekega novega polža krstil »*Clausilia Erjavecii*« z dodatkom: »Ich nenne sie nach dem um die Malakozologie der Länder der Adria so hochverdienten Herrn Prof. Erjavec in Görz« (Cf. Rossmässler, Ikonographie VI, pag. 101).

Toda več nego s temi učenimi studijami in razpravami je koristil Erjavec národu slovenskemu z drugimi spisi svojimi prirodoznanske vsebine. Poudarjati nam je tukaj, da je Erjavec prvi profesor, ki nam je razven botanike oskrbel vse v njegovo stroko spadajoče šolske knjige. Spisal nam je namreč te šolske ali za šolo porabne knjige:

1. Prirodopis živalstva s podobami. Po Pokorniji. Prvi natisek v Celovci leta 1864., 8, 166 str.; drugi natisek v Pragi leta 1872., 8, 300 str.; tretji natisek tudi tam leta 1881., 8, 280 str.

2. Rudninoslovje ali mineralogija za nižje gimnazije in realke po Fellöckerji. V Ljubljani, leta 1867., 8, 88 str.

3. Somatologija ali nauk o človeškem telesu učiteljiščem in višjim učilnicam spisal dr. Janez N. Woldrich. Po četrtem natisku s 140 slikami. Založila »Slovenska Matica« v Ljubljani, leta 1881., 8, 108 str.

4. Prirodopis rudninstva ali mineralogija. V porabo nižjim razredom gimnazije in realke. S 37 podobami. V Ljubljani, Kleinmayr & Bamberg, leta 1883., 8, 76 strani brez tolmača.

5. Kemija po Schödlerjevi »Knjigi prirode«, izdala »Slovenska Matica« v Ljubljani, leta 1870., 8, 200 str.

6. Živalstvo po Schödlerjevi »Knjigi prirode«, izdala »Slovenska Matica« v Ljubljani, leta 1875., 8, 278 str.

Res, da so nekatere teh knjig poslovenjene, toda kakó so poslovenjene! Ta lepi jezik, ta krepki in jedrnatí žlog, ta bistra in prozorna pisava — to so svojstva, s katerimi se nobena druga šolska knjiga slovenska ne more ponášati v toliki meri, kakor se odlikujejo ž njimi Erjavčeve knjige. Njemu preláganje ni bilo hlapčevsko, mehanično delo. Bil je tudi v prevodih svojih silno vesten in natančen. Znano mi je, kakó je prirejal za natisek svoj »Prirodopis živalstva« v drugem izdanji leta 1872. Po tri dni, po ves teden je časih razglábljal in premišljeval kako posebno karakteristično besedo ter ugibal, kakó bi ji dal pravo slovensko lice. Pregledavala sva Cigaletov, Vukov in Miklošičev slovár, a napósled je morala vender priti na vrsto — ultima ratio: pisal je pónjo Levstiku v Ljubljano ali Šuleku v Zagreb. Zategadelj pa tudi nobeden učni predmet v slovenščini nima tako izbornih učil, nobeden predmet tako dovršene terminologije, kakor zoologija, mineralogija in somatologija. In kar je največ vredno, to terminologijo je Erjavec iz večine zajél naravnost iz národovih ust!

A ne samó za učenjake in za šolo, tudi za preprosti národ je Erjavec zastavil večče svoje peró, učil ga je ljubiti prirodo, v nje bitjih čestiti vsemogočnega Stvarnika, na drugi stráni pa v svoj prid obračati mnogovrstne prilike, katere priroda podaje človeku. Njegove »Domače in tuje živali v podobah«, (Družba sv. Mohorja od leta 1868.—73.) kakor tudi »Naše škodljive živali v podobi in besedi« (Družba sv. Mohorja od leta 1880.—82.) so pisane tako izborno, da poleg prijetne zabave človeku blažé srce, bistrijo um in mu povzdigujejo dušo do Bogá. Takó pa je bilo mogoče pisati tudi samó móžu, ki je bil ves čas svojega življenja s preprostim národom v živi dotiki, ki je korenito poznal njegove nazore o živi prirodi, poznal njegove pesmi in pravljice o živih bitjih, in ki je bogate zaklade svojega znanja zavijal v besedo, kakeršno je čul iz národovih ust samih.

In kaj naj rečem o njegovi »Mravlji« in o njegovem »Raku?« To sta spisa, ki bi Francozu Micheletu ali Nemcu Brehmu delala veliko čast; v slovenski literaturi nimata sebi podobnega sódruga. Človek ne

vé, čému bi se bolj čudil, ali ljubeznivemu humorju, ali divnemu jeziku, ali pisateljevi nedosežni spretnosti, s katero na najjednostavnejši in najpreprostejši način bralcu tolmači največje prirodnopisne uganke in probleme. »Mravlja« se bere kakor epos in pisana je z vsem znanjem prave pesniške tehnike. Pisal jo je pa Erjavec, ko je imel dveindvajset let; ali béri jo danes — dveintrideset let po tem, ko je prišla prvič na svetlo — mikala te bode, kakor bi bila včeraj potekla izpod Erjavčevega peresa. In to je umevno! »Mravlja« je klasičen umetniški proizvod in vrednost in slava nje je neminljiva. Samó jeden spis se v naši literaturi more meriti ž njo, in to je »Rak«, katerega je opisal Erjavec l. 1881. v »Ljubljanskem Zvonu«. — »Mravlji« in »Raku« je dal Erjavec tako obliko, da bralec prvi hip ne vé, kaj je bila pisatelju prvotna in glavna namera: je li hotel ta dva objekta na poseben način znanstveno opisati, ali je hotel ž njima bralca samó zabavati: težko je najti mejó, kje v teh dveh spisih jenjava prirodnopis in kje se začinja leposlovje. In gotovo je upravičena želja, da bi spisi, kakeršni so »Mravlja«, »Rak«, »Rastlinske svatbe« in »Žaba« Erjavčeva, postali tipični v našem slovstvu in da bi tudi drugi učenjaki, kadar obravnavajo znanstvene tvarine, dajali spisom svojim tako obliko, kakeršno jim je znal dati Erjavec; potem bi pojenjale tožbe, da so slovenski pisatelji vselej dolgočasni, kadar tolmačijo večjemu občinstvu kakšen znanstven predmet.

Z navedinimi spisi pa še nikakor ni izcrpljeno poročilo o Erjavčevem književnem delovanju, kajti Erjavec zavzema tudi v leposlovju slovenskem častno mesto in kjer se imenujejo prvi novelisti naši, tam se mora poleg Levstika in Stritarja, Jurčiča in Mencingerja, poleg Kersnika in Tavčarja omenjati tudi dišno njegovo ime!

Z vsemi odličnostimi izborne svoje pisave je združeval Erjavec neki posebno ljubezniv humor in izreden dar prijetnega pripovedovanja. Ne rečem preveč, ako trdim, da ga doslej v tem oziru razven Levstika ni prekosil nobeden slovenski pisatelj, niti Jurčič ne. Tudi Jurčič ima obilo humorja, toda njegov humor je nekako rezek, suh in preišljen, Erjavčev pa nežen in prirodni;

Jurčič pripoveduje točno, natančno in počasi, Erjavce naglo in prijazno. Res, da v fotografični karakteristiki delujočih oseb in v psihološkem razvoji njih dejanja Jurčič daleč nadkriljuje Erjavca, a nasproti ima Erjavce spet prednost, katere zastopaj iščemo pri Jurčiči. Jurčič za prirodo nima nobenega očesa, njemu je človek glavni in jedini predmet opisovanja in opazovanja; nikjer ne nahajaš v Jurčičevih spisih kakega prizora iz večnolepe prirode; on ne vidi niti ptic, niti cvetlic, ker je preveč realist, da bi se oziral na take stvari. Erjavčevim leposlovnim spisom pa ravno prekrasne slike in epizode, izvirajoče in zajete iz natančnega opazovanja prirode, dajó neko posebno milino in lepoto.

Prvo povest je priobčil Erjavce v »Novicah« leta 1857. Imenuje se »Vélikí petek«. V Janežičevem »Glasniku« je objavil povesti »Na strijčevem domu«, »Zamorjeni cvet«, »Huzarji na Polici« in »Izgubljen mož«. — Janežičevo »Cvetje« je prineslo iz njegovega peresa »Kitico Andersenovih pravljic.« — »Družba svetega Mohorja« je dala na svetlo njegove povesti »Hudo brezdno« in »Ni vse zlató, kar se sveti«. Obe povesti spadata med najlepše, mladini in preprostemu národu namenjene povesti slovenske. Vsaka njiju je vredna vrstníca Ciglarjevega »Svetina« ali Jurčičevega »Jurija Kozjaka«, in zlasti zadnja povest se odlikuje s prekrasnim jezikom, naravnim dejanjem in izbornó vsebino. — Povest »Na strijčevem domu« je spomina vredna zategadelj, ker se vidi iz nje, kakó je bilo pisatelju do tega, da bi Slovincem podal novelo, zajeto iz domačega življenja, in pisano samostvorno, ne ukrojeno po tujem vzgledu. »Ta povest«, piše g. dr. L. Požar (v »Ljubljanskem Zvonu«, IX, na 624. str.)« se zdi meni najnežnejša izmed vseh; nedosežna nje milina, nedolžna tista naivnost, s katero nam pisatelj opisuje n. pr. ljubezen svojo do bratranke, ali domače božične običaje, prijetno vabi tudi najresnobnejšega bralca spomin nazaj v blažena leta mladosti. Delujoče glavne osebe ne kažejo se nam sicer same v nikakih dijalogih, vendar pa jih je pisatelj z njemu svojskim pripovedovanjem označil še dovolj jasno in tragično dejanje mikavno pa naravno zapletel

in razrešil.« — Novelo »Zamorjeni cvet« prevéva neka posebno blaga melanholija. In kako bi je ne; saj nam je pisatelj v nji, sevéda v pesniški obliki, podal žalostno zgodovino prve svoje nesrečne ljubezni. Valentin, ki po neizmernih gozdih daljne Minnesotte in ob prostih bregovih veličastnega Missisipija išče mirú in pokoja sreú svojemu, to je mutatis mutandis Erjavec sam, in nesrečno omožena in zapuščena Regina v lepem slovenskem grádu, kateri hoče póčiti v brezkončni bridkosti srce, to je bivša nevesta njegova, katero je izgubil, kakor mi je sam rekel, po svoji krivdi. In kako je pisana ta povest! Kakó lepó se prilega elegični ton nesrečnemu koncu dejanja! In s prvo vrstico vzbudí pisatelj zanimanje bralčevó, katero rase od odstavka do odstavka; bojiš se konca in vendér ga komaj pričakuješ!

Le škoda, da ta povest zaostaja v kompoziciji, v tehniki, v značajih delujočih oseb, v motivaciji dejanja za drugimi povestimi Erjavčevimi. (Dr. L. Požar v »Ljubljanskem Zvonu« IX, na 626. strani.)

Kaj pa naj rečem o njegovi noveli »Huzarji na Polici?« Samó jedno napako ima, to namreč, da je prekratka! Kakor v »Raka« in »Mravljo«, tako je zbral Erjavec vse raznovrstne prednosti svoje pisave in jih položil v to povest. Živahno dejanje, dovršena karakteristika, prava resničnost poleg pesniškega zanosa, duhovit dijalog, humor, dovtip in šala — vse to podaje duši tvoji tisti slastni užitek, ki je svojstvo pravih klasičnih proizvodov. Ni ti še zamrl smeh na ustnih, že ti igra solza v očesi in težko ti je zbrati čute svoje ter povedati, katera oseba v povesti ti boljše ugaja, ali modri oče župan, ki brati ne zna, ali potepuh Matizelj, ki je zdaj, ko prihajajo huzarji v zapuščeno vas na vkvartiranje, najiminitnejša oseba v vasi zató, ker zna nekaj nemški lomiti; ali lepi vahtmajster, ali možaželjna vdova krčmarica, ali ljubezniva Anka, ali premeteni huzar cigan Miško — dokler se vse tvoje zanimanje ne koncentruje okoli junaškega, značajnega in možkega ritmajstra Mokošinija in okoli živahne grajske Berte! —

Povedal sem že, da je bil Erjavec velik prijatelj peš-koraka in ako je le utegnul, porabil je vsak prost dan za daljši izlet. Odtod izvirajo mnogi njegovi po-

topisi, katere je objavil v raznih časih in raznih časopisih. Nekateri izmed njih, n. pr. »Pot iz Ljubljane v Šiško« ali »Kako se je Slinjarju iz Gólavca po svetu godilo?« imajo namen s satiro in ironijo šibati napake slovenskih turističnih pisateljev; drugi pa n. pr. »Gostba v Mazinu«, »Spomini s pota« in »Med Savo in Dravo« smejo se prištevati pravim biserom našega slovstva. Število slovenskih potopisov je — legijon! A kje je brati potopis, ki bi se le iz daleka mogel primerjati Erjavčevemu potopisu »Na kraški zemlji«? Vzemi v roke ta potopis in bëri ga, ne vzdržiš se solze! Kako ti je tu opisano kraško ognjišče, »beseda« v kraški vasi, pri kateri zložno sodelujejo sivi župnik, mladi kapelan, šibki učitelj, kmetski fantje, zorna dekleta, in se napósled vsi vaščanje od prijazne deklamovalke do sivega očeta župana navdušijo za sveto stvar domovinsko, da stojé in odkriti na župnikovo znamenje zapojó: »Hej, Slovenci!« Pravijo, da je kitajski car ukazal Državinovo odo »Bog« z zlatom in svilo vežti ter jo obesiti na steno palače svoje. Tako bi moral tudi nedosežni ta potopis viseti po hišah naših, kakor pravi vzor lepe pisave, prijaznega humorja in poštenega mišljenja v vzgled in posnemanje mladim pisateljem našim.

Drobnejših spisov Erjavčevih ne bodem našteval, dasitudi oní niso brez pomena. Tudi ne bodem pripovedoval, koliko je prejšnja leta pisal v »Slovenski Narod« in kako zdušno je zlasti zadnja leta pomagal pri »Soči«; kakó je prirejal g. prof. Pleteršniku za slovenski slovár prirodopisno terminologijo, kako je šel na roko prof. Čebularju pri njegovi »Fiziki«, kako je pomagal gosp. Funtku pri njegovem »Zlatorogu«, g. prof. Glovackemu pri njegovi flori, g. Kramarju pri njegovem »Kmetijskem berilu« i mnogim mnogim drugim. Omeniti hočem samó, da je zadnje čase pripravljal za tisek »Malakologične razmere mejne grofije Isterske« in »Zoologične črtice s kvarnerskih otokov« in da je studiral zlasti ribe ter zadnjih pet let v ta namen prepotoval vse Primorje in vso Kranjsko; toda ni mu bilo dano završiti vélikih teh svojih del.

Poročilo moje o književnem delovanji Erjavčevem bilo bi pa jako nedostatno, ko bi izrecno ne poudaril,

kako čisto je bilo njegovo peró! Nikoli ni zapisal nobene besede, ob katero bi se mogel kdo spotikati v moralnem ali étičnem oziru. Njegovi čisti spisi so lep odsev plemenite njegove duše. Lepo je opazovati mladino v šoli, kadar pride v berilu na vrsto Erjavčev spis. Obrazi se učencem razvedré, okó jim žari in po petnajst rok se vzdigne na jeden pot: vsak hoče brati!

Preverjen sem, da on, ki je dela Stvarnikova slavil v taki nedosežno lepi besedi, kakor doslej še nihče v Slovencih, on je prejel od vsemogočnega Stvarnika zasluženo plačilo. A dolžnost naša je, da ne zúbimo njegovih sirót. Njemu, ki je otrokom našim v spisih svojih ostavil toliko duševnega užitka, smo dolžni, da skrbimo za hčeri njegovi. In dozdanja požrtvovalnost mi daje veselo poročstvo, da slovenski národ izpolni tudi to svojo dolžnost!

V Ljubljani, dné 20. listopada leta 1889.

Fr. Levec.

I.

Potopisi.

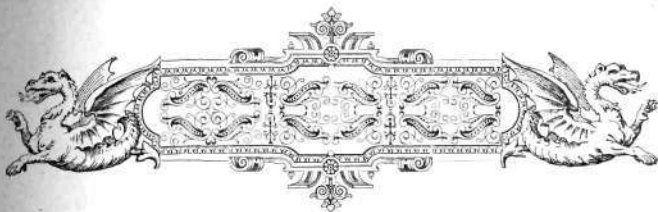

I.

Pot iz Ljubljane v Šiško.

(„Slovenski Glasnik“, 1859.)

Na peščenem polji naše literature se med vsemi cveticami najbolje obnaša potopis. Naši časniki so nam prinesli že veliko potopisov iz naše lepe domovine, in menda je ni več groblje po vsem Slovenskem, da bi ne bila že našla svojega Homerja; le poti od Ljubljane do Šiške še nihče ni popisal tako, kakor zasluđuje ta pot.

Ljubi bralec — zdaj bi se bil kmalu zmotil, že sem mislil pristaviti »in ljuba bralka«, in prav iz srca rad bi bil pristavil te dve besedi, ali kaj, ker vem, da »Glasnik« ne nahaja milosti pred Slovenkami. Naj bo! — Ko bi me bile slišale, kako globoko sem jaz vzdihnil pri zadnjih besedah, vem, da bi se jedna ali druga omečila. — Tedaj: Ljubi bralec, ki me boš spremljal po tem poti, prosim te, ne zameri, da —

„Jaz túdi v trôp, ki se potí in trúdi,
Popisúje nam pota domačije,
Se vriniti želim“

verjemi mi, da meni le nejevolja sili pero v roke, ker vidim, da je samo pot od Ljubljane do Šiške tako zanemarjena od naših potopiscev. Ljubi bralec! Ali si bil že kdaj pri Bitenci ali pri Žibertu v Šiški? Ako še nisi bil in te mika spremiti me, počakaj me o poluštirih »Pred mostom«; če si pa le jedenkrat stopil čez prag jedne teh dveh hiš, gotovo z menoj pritegneš, če pravim, da je ta pot vrednejša popisana biti, nego bodisi katera hoče po kameniti Čičariji. Ljubljančane vsaj, to vem,

imam vse na svoji strani, in to je že nekaj, akoravno še ne vse.

Res je že marsikdo popisal pot iz Ljubljane na Gorenjsko, in ta pot gré tudi skozi Šiško. Pa le beri te popise, če jih še nisi, in videl bodeš, kako površni so vsi. Popotnik se komaj prestopi — pa je že v Št. Vidu in ogleduje ondu lepo ubrane zvonove. In vender je Št. Vid uro hodá od Ljubljane! Človek bi mislil, da so šišcarski fantje temu popotniku podpisali potni list, ali pa da so mu pripravili par komárjev.*) Zdaj bo kmalu poluštirih, treba bode iti »Pred most«. Še nekaj, ljubi bralec, moram ti prej povedati. Drugi popotniki se največ vozijo, midva pojdeva pa peš, ker . . . ker . . . naj bo, tebi povem, ker se je nekđaj jeden mojih ujcev hudo potolkel, ko se je vozil iz Šiške, in od tistih časov imam to neumno vražo, da se rad ogibljem vóz, zlasti če grem iz Šiške.

»Vsaka cesta drži v Rim«, pravi star pregovor, in kar stari pregovor pravi, to je gotovo res, in glej, ta pregovor velja tudi za Šiško. Midva pojdeva od »Pred mosta« le zato, ker sem jaz te poti najbolj navajen, in to tudi veš, da »navada je železna srajca«. Zdaj še manjka nekoliko minut do poluštirih, ozriva se ta čas malo krog, morebiti se pridruži nama še kdo. Glej, na južno-vzhodni strani se dviguje holmec in na holmci čepí ljubljanski grad; kateri zidar je pri zidanji tega gradú malto napravljjal in kdo je opeko žgal, tega ti ne vem povedati. Če bi rad zvedel, kaj se je godilo v tem zidovji, in kaj je vse grad doživel, beri »Illyrisches Blatt«. Gradu nasproti stoji lepa frančiškanska cerkev, koliko je stara, tega ne vem; kdo jo je sèslikal, tega ti pa ne povem. Ali če bi te ravno mikalo zvedeti starost te cerkve, poskrbel bi ti pa že potrebne letnice in tudi genealogijo vseh mežnarjev, kolikor jih je to cerkev zapiralo in odpiralo, ker poznam možá, ki ima to vse v glavi tako nabrano, kakor ti jagode na paternoštru. — Nama pred nosom je Špitalski most; če si radoveden, kdaj je bil zidan in če se poznaš na rimske številke, poglej na letnice, ki jih ima na čelu. Kamen je apnenik,

*) Komár je namreč v Šiški sloveča žival; „deró“ ga vsako leto „na Jernejevo nedeljo“; toda gorjé tistemu, kdor bi Šišencem to omenil.

ograje so pa od železa vlite. — Ali zdaj je pa že čez poluštirih, menda ne bo nobenega več, odriniva tedaj!

Od »Pred mosta« se vleče pot navkreber proti severo-zahodu. Na levo sedé po klanci zaporedoma branjevke, ki ti ponujajo vipavsko in nevipavsko sadje. Tu moraš kaj kupiti, nič ti ne pomaga, čeravno jedni uideš, prideš drugi v pest. Saj veš: »Incident in Nežam, qui vult vitare Marjanam« so rekli naš šomašter. Le stopi tjá, saj se ni treba sramovati, tudi za jeden krajcar boš kaj dobil. Kdaj je mestna gosposka privolila branjevkam »Pred mostom« prodajati, tega nisem mogel pozvedeti, celó Valvasor nič tega ne opomni in tudi v mestnem urbarji ni zapisano. Da so te pravice sila stare, to je gotovo, in bržkone so še iz tistih časov, ko ni znal pisati, kateri koli si bodi, še vsak mestni gospod ne, ker sicer bi bili to gotovo zapisali na oslovsko kožo v prid mlajših svojih potomcev. Da bi takrat ne bili imeli oslovskih kož, tega ne morem verjeti, ker še dandenašnji jih imamo, hvala Bogu! za potrebo. Neki zgodovinar trdi celó, da so branjevke že v stari Emoni »Pred mostom« prodajale, da se je Jazon pred mostom ustavil in da so ga ondu vse te ženice »in corpore« vzprejele.

Kakor vsak pošten potopisec, mógel bi tudi jaz zdaj premišljevati čudno usodo, ki je Jazona pripeljala v te kraje, ali pa bi ga moral spremiti morebiti celó do Vrhnike. Ne zameri, ljubi bralec, da zapuščam Jazona, ker meni so zdravi moji udje ljubši kot taka premišljevanja. — Zdaj sva namreč že v Slonovih ulicah. Tlak po Slonovih ulicah ni veliko slabejši nego po drugih ljubljanskih ulicah. Gotovo sta v teh ulicah zató tudi dva brivca in ranocelnika, da je pomoč précej pri rokah, ali pravo za pravo pri nogah, če bi si utegnil kdo nogo izpahnti ali zlomiti. V teh ulicah na levo je loterija, tu moreš na Dunaj in na Trst poskusiti svojo srečo. Številke visijo zunaj v prav ličnih tablicah, posebno okvirja sta prav izborno delo, le škoda, da ne vemo umetnika, ki ju je izdelal, da bi razglasili slavo njegovo po širokem svetu. Od »Pred mosta« do konca Slonovih ulic sva potrebovala 3 minute in 27 sekund, kdo drug bo morebiti potreboval več ali pa tudi menj; to je tako, kakor je mož in kakeršni so koraki.

Zdaj stojiva tu, kakor dva Heroslava na razpotji. Odtod držé štiri ceste proti vsem štirim straném svetá. Midva imava dve na izbiro: jedna drži proti zapadu, druga proti severu, po obeh prideš v Šiško. Meni sta znani obe prav dobro, jaz te peljem, po kateri je tebi ljubo. Samo to ti povem, da prva pot je bolj stranska, in že stari Komenij, ki je pisal »Svet v obrazih«, svari popotnika, naj se varuje stranskih potij in bližnjic, ker oné ga pripeljejo večkrat v prepade ali pa med razbojnike. Akoravno »Pod Turnom« ni prepadov in ni moških razbojnikov, vender ga ubogajva, on že vé, zakaaj je to pisal; on je jako star, torej vsaj še jedenkrat tako moder, kakor midva oba. Pojdiva tedaj proti severu! Ta cesta, po kateri greva zdaj, imenuje se Dunajska cesta, to se pravi, če bi šel človek neprenehoma po tej cesti in bi ne krenil na nobeno stran, prišel bi na Dunaj; če bi šel pa potem z Dunaja po ravno tej cesti nazaj, reklo bi se ji: Tržaška cesta, ker po nji bi prišel v Trst. Iz tega se vidi, kakšen razloček je, če gre človek naprej, ali gre nazaj. To ti le po strani povem, da bodeš vedel, pri čem si, kadar bode o tem govorica.

V kotu, kjer se ločita zapadna in severna cesta, stoji hiša, v kateri se peče vojakom vsakdanji kruh, katerega tukaj »komis« imenujejo. Tej hiši ravno nasproti je »Mokarjeva« gostilna, kjer radi postrežejo vsakemu popotniku, kakor se bere v tem in ónem potopisu. Gotovo bi tudi naju gostoljubno vzprejeli, le škoda, da se ne utegneva muditi, ker bi za dné rada prišla v Šiško. Na levo in na desno Dunajskih ulic stojé hiše lepe in nelepe, pa ne vem, čegave so. Toda kmalu morava spet to cesto zapustiti in se na levo zasukati. Od Slonovih ulic do semkaj sva potrebovala 3 minute in 9 sekund. Pri nizki hišici, v kateri je tudi gostilna, stopiva na Celovško cesto: v tej mali gostilni, če se ne motim, ostaja »pot« iz Železnikov. Glej, beseda »Železniki« bi mi dala zopet lepo priliko, da bi tebi na dolgo razkladal, kako dolgo že stojé, kolikokrat so že pogorele in koliko evkeov v njih vsako leto ugleda beli dan, ali pravo za pravo, temno noč, ker »cvečarji« delajo največ le po noči. Pa vem, da ima vsak slovenski bralec to že zdavnaj v glavi, torej ne bom še jaz tega razkladal,

posebno, ker sam dobro vem, da se pri »evečih« malo spoznam. Jaz se s tem tolažim, da nihče vsega ne vé. Na Celovski cesti prideva do luteranskega tempeljna in do kolizeuma, obe hiši stojita na levo ceste. Zdaj bi bila lepa prilika govoriti o Luteranih in o drugih krivo-
vercih, tu bi lahko popisal vse življenje Lutherja Martina, tu bi lahko povedal, kako se je nova vera po Kranjskem zaplodila, kako so jo potem zatrli, i. t. d. i. t. d. Te zgodovinske zmesi bi bilo vsaj za jedno »Glasnikovo« polo; že sem mislil iti iskat potrebnega gradiva, pa sem se zbal, da bi mi ti, ljubi bralec, v tem ne zadremal. Torej prepuščam to drugemu zvedenejšemu peresu. — O kolizeumu je prerokoval ranjki Prešeren, da se bo v njem »um s kolesom trl,« in skoro bi dejal, da je trdil Prešeren pravo, ker če ogleduješ zdaj to obširno poslopje, ne najdeš veliko umnega ne v njem, ne okoli njega. Glej, glej, tam v kotu leži tudi staro polomljeno kolo, gotovo je to tisto, s katerim so trli um, in to kolo se je zdaj od gole jeze, ker nima ničesar več tretji, samo strlo. Ti nesrečno kolo! Ko bi bil jaz pevec, zabrenkal bi o tebi tako strašno balado, da bi celó tebi samemu vstajali lasje po konci. Hitiva naglo s tega nesrečnega mesta, če ne, oživi se morebiti kolo znova in tudi nama potare to troho uma, kar ga še imava.

Veséli se! Še nekaj korakov, pa sva v »prosti prirodi«. Oh, v prosti prirodi! Kako se človeku zljajšajo prsi, kako se čuti prerojenega, kako radostno plava lahka duša po čistem azurji, ko pride iz tesnega mestnega ozidja med zelene livade, bogata polja in cvetoče travnike — le škoda, da jih ravno zdaj pokriva debel, siv prah, katerega tudi nama sovražni veter nosi v oči. Poglej črnosive vrane, stare mamice, ki mirno brbajo po cesti, v tem, ko se lahki vrabec čivkaje dviga proti oblakom. Ozri se na desno! Tu se razprostira peščeno polje do šumeče Save in še ónikraj reke do gričev in hribov, ki so bili nekdam s temnimi gozdi obrasteni. Zdaj pa vzdigni oči in poglej orjaške planine, ki dvigajo svoja »z večnim snegom« pokrita temena do nebes, poglej jih — akoravno ti jih zakriva gost oblak. Ne! Toliko veselja je preveč za prekajeno srce meščanovo! Zjokal bi se res od veselja! Tudi ti si ginen, bralec blagovoljni, pa to je znamenje dobrega nepopačenega srca. Nič se ne sramuj

solz, ki bi ti kot bob debele lahko padale na brado, ko bi je kaj imel — le toliko pazi, da se mi od ginenja ne zvrneš v cestni jarek.

Konec Latermanovega drevoreda morava iti čez cesto in potem naju pelje pot naravnost v Šiško. Še do cerkve greva skupaj, potem sem izpolnil svojo dolžnost. Jaz grem zdaj še dalje pod goró do Žiberta, ti pa pojdi nazaj ali pa še z menoj naprej, kakor ti je ljubo, jaz te k ničemur ne silim. Od začetka Celovške ceste do Šišenske cerkve sva potrebovala 14 minut in 53 sekund, tedaj vsega skupaj: 21 minut in 29 sekund. Če bi šel pa rad še dalje po svetu pogledat, gotovo se dobi kakšen rodoljub, da te bo spremljal radovoljno ter nam pozneje povedal, kako sta hodila. Z Bogom! Potopis »for ever!«

II.

Kako se je
Slinjarju z Gólavca
po svetu godilo.

(„Slovenski Glasnik“, 1859.)

„Oh, kaj doživel sem na svetu!“
Národna pesem.

Na Gólavci je sploh malo grmičev, sicer bi se ne imenoval Gólavec; ali nekaj jih je pa venderle. In pod jednim teh grmičev je bil neko jutro velik prepir. Tu je namreč stanovala Slinjarjeva družina, rod stare korenine, ki šteje dede in pradede svoje celó do tistih časov, ko »Cesarski graben« še ni ločil Gólavca in ljubljanskega grada. Pod tem grmom je bil tedaj starodavni dom Slinjarjev, odtod so lazili in plezali po Gólavci. Pravim, da so plezali, ker Slinjarji so bili možjé, katere v navadnem življenji polže imenujemo. Med vsemi Slinjarji, kar jih je v tem času tovorilo po Gólavci, bil je jeden poseben korenjak; nihče drug ni imel tako lepo pisane hiše, kot on, nihče se ni mogel ponašati s tako lepo vzrastlimi rožički. Pa kakor živa duša ni brez vseh slabostij, imel je tudi on jedno, ki je bila kriva, da je moral marsikako grenko požreti od roditeljev in bratov svojih: bil je namreč zeló lén. Poleti je rad ležal v serci in gledal oblake, kako jih jug podí čez Korim, ali pa je ogledoval staro Ljubljano, kadar je ni zakrivala megla. To se mu je bolj prilegalo, kot da bi se bil trudil in si kruha služil v potu svojega obraza.

Med vsemi navadami, kar jih imajo Slinjarji, bila mu je ta najbolj pogodu, da so dolgo zinio prespavali v trdi, pa vender gorki postelji. Spomladi, ko so drugi Slinjarji že davno bili na nogah, dremal je on še v gorkem stanu in premišljeval ljubo previdnost v prirodi,

katera je dala gobam, ki morajo v dežji rasti, dežnikovo podobo in je podelila Slinjarjem dar zimskega spanja.

Ko se je poleti časih oziral na lepo polje in na visoke snežnike, vzbudila se mu je vselej želja, da bi šel po svetu in pogledal, kaj in kako se drugod živi. Imel je tudi strijca, ki mu je časih pripovedoval, da je jeden njegovih dedov šel na tuje, da je veliko obhodil in si izkusil veliko svetá. Po čudnih naključbah je prišel notri do Kurje vasi, in sivi starec je vnukom svojim pozneje pravil, kako se mu je godilo. Njegova torbica in grčavka sta še zdaj viseli v hiši. Te povesti so vzbudile v našem Slinjarji živo željo, da bi šel tudi na pot, in posebno, kar je v časopisih bral potopise, ne bil bi ga živ krst obdržal domá. Pa bi res mogel imeti ledeno srcé, da bi ga ne pogreli potopisi, v katerih je tako »mično« popisano, kako se pota križajo, kdaj gre cesta po ravnem ali vkreber, koliko minut se potrebuje od té vasi do óne in kje se loči ta ali óna cesta. Morebiti da je tudi to pripomoglo, ker je pred tremi dnevi izginila ljuba sosedá, lepa Helika, h kateri je zahajal v vas; kar ni je bilo več in zastonj si je ubijal glavo, kam bi bila zašla. Imel je tedaj dosti nagibov, zapustiti svojo očetnjavo, ker zdaj ni imel drugega, kot žalost in prepír. Sname torej s kljuke svojega pradeda torbico in palico, posloví se kratko in jo mahne od dóma veselo prepevaje:

„Očétov dóm! ti ná slovó!
Kdor ní za boljšo rábo,
Naj var'je dóm in bábo,
Al' v šólah béli si glavó!“

Pa ne vem, če je bilo to veselje pravo ali ne; skoraj bi mislil, da je s petjem sam sebi delal srce, ker kolikor bolj se je pomikal od dóma, s toliko slabejšim glasom je popeval in kmalu je utihnil popolnoma. Kadar je priplezal na kak griček ali na kako krtino, počil je in se ozrl na kraje, kjer je preživel svoje mladostne dni, kjer je nekđaj lepa Helika tovorila in kjer je zdaj zapustil vse, kar mu je bilo v rodu. Ne rečem ravno, da bi se bil kujal, ali nekako čudno tesno mu je bilo pri srci, kakor še nikdar poprej. Prvikrat je zdaj spoznal, da stari pregovor: »Kri ni voda,« venderle ni tako prazen, kakor si ga je mislil dozđaj. Ko bi ne bil tako »korajžen«, bil bi morebiti v taci^h trenutkih preslepil

samega sebe, da bi bil tovor obrnil proti domu. Ali že sama misel, da bi se mu domá smijali stari in mladi in da bi utegnila še pozna leta kaka stara Slinjarica vnukom svojim pripovedovati o njem, kakor »o Jurijčku, ki je šel na tuje«, sama ta misel je bila za njegovo občutno srce preveč. Hitreje je zopet koračil in skušal popraviti to, kar je zamudil s takim premišljevanjem, ker misliti in hoditi zajedno mu ni bilo mogoče.

Hodil je že veliko dnij, in počasi pride na Gólavec, ravno na vrt nekega lončarja, kjer so se sušile dolge vrste loncev in lončkov. Tu je našel Slinjar kos sladke medne hruške, katere je bil posebno vesel njegov želodec, kateri še ni obedoval tako gosposko, kar ga je njegov gospodar odnesel z dóma.

V tem pa priletí rmena osa, séde na lonček blizu Slinjarja, nabrusi si jeziček in zabrenčí: »Dober dan, prijatelj!«

»Bog dáj dober dan; pa botra, ne zamerite, jaz Vas ne poznam. Kdo ste?« — »Jaz sem svoje matere hči. Mati moja pa je bila osa. Kakor ona, takisto jaz letam okoli, delam malo, živim pa dobro. Znam tudi prerokovati in če mi prepustiš svojo hruško, razodenem ti prihodnjost tvojih dnij.«

Slinjar nekoliko pomisli, potem jej podá hruško in pričakuje prerokovanja. Osa obere hruško, potem si nabrusi želo in zabrenčí:

„Predno prejde tretji dan,
Prišel bode velikan,
Velikosti tak' groznó,
Da bi meril ga hodé
Delj kot celo uro časa,
Da prišel bi mu do pasa.

Grozovita ta pošast
Bo dobila te v oblast,
V katakombo boš zaprt
Žrtve videl, ki jim smrt,
Ko dvanájsta ura bije,
Spet življenje v ude lije.

Kar še vid'lo ni okó
Tebi gledat' dano bó.
In kar beli svet stóji,
Prvi boš in zadnji tí,
Ki boš živ ta kraj zapustil,
Hiše svoje tam ne pustil“.

Na polževo vprašanje, koliko časa bode še živel potem, zabrenčí mu posebno navdušena:

„Kar je čepinja, ni lonec, kdor je mrtev, tega je konec.
Ko bo moj sedež razdjan, ti boš pod njim pokopan“.

Osa je bila že davno odletela, Slinjar pa še vedno zamaknen stoji in zija na lonec, odkoder se je glasilo zanj tako imenitno prerokovanje. Glavo si podpre in premišljuje preroške besede, velikan — katakombe — žrtva snrti — dvanájsta ura — ubiti lonec, vse to mu roji po glavi. Na vse strani premišljuje, ali zastonj si beli glavo, njegov um ne more predreti megle, ki obkroža osin orakelj. Izbije si torej to misel iz glave, prime zopet za palico in potuje dalje. Kakor pravi popotnik, tako si on tudi nikjer

„— — ne sozida kočé,
 Postélje si ne póstelj'ce,
 Oblak nebeški ga odeva,
 I posteljo mu zemlja dá,
 Ko obudí se zora dneva,
 Solncé ga dalje popeljá“.

Tretji dan pride do »Cesarskega grabna«, ki je bil po stari navadi suh, kar je bila za Slinjarja velika sreča, ker ni znal plavati. Ko stoji na bregu in z očmi meri globoko brezdno, prestraši se nekoliko; videl je namreč, da bo treba veliko dnij, predno priroma do ónkrajnega brega in da Ljubljana ni tako blizu, kakor si je revež mislil. Marsikaka neumna misel mu je prišla o tem »grabnu,« ali s tem, da je on modroval, ni se »graben« zasul, treba ga je prekoračiti. Izpusti se nizdolu. Solnce popóludne strašno pripeka in kamenje je tako razbeljeno, da mu ni mogoče iti dalje. Ustavi se v senci mlade jagnedi vsaj za toliko, da solnce izgubi nekoliko moči in da se ohladi. Dolga pot ga je utrudila in vročina ga je tako prevzela, da nehoté zadremlje. Ali komaj zatisne oči, zasliši šum, in ko odpre oči, vidi pred seboj strašno podobo — ali utegnul ni, da bi jo bil ogle doval delj časa. Velikan iztegne roko svojo in vrže Slinjarja v strašno temnico. Slini se sicer, kar le more — toda vse mu nič ne pomaga. Ko ga mine prvi strah, pomolí varno rožičke iz hiše, da bi zvedel, kje je pravo za pravo. Ležal je v mahu, tema je pa bila kakor v rogu. Nekaj časa tava po ječi, rad bi vedel, je li sam ali ima kacega nesrečnega tovariša, toda ne najde žive duše; zatorej se potegne zopet v svojo kočó in v tihi jezi cedí sline in premišljuje žalostno svojo usodo. Zmislí se ose in njenih besed — prvi del prerokovanja se je

z polnil. Velikan ga je ugrabil in zdaj je v katakombah zaprt.

Ko ugleda zopet beli dan, bil je v lepi sobi; velikan, ki ga je dobil v svoje pesti, strese ga z mahom vred na mizo. Slinjar plaho pregleduje krog sebe in čaka, kaj se ž njim zgodi. To je videl, da zdaj ni moči uiti rabeljnu in udal se je v svojo usodo. Mož ga prime v roke in ga dene v stekleno posodo, v kateri je bilo mnogo ukusnih zelišč, katerih bi bil Slinjarjev želodec prav vesel, ali danes mu grení misel na izgubljeno prostost sleharni grížljaj. Mož zaveže Slinjarjevo ječo na vrhu s popirjem in potem odide, nič ne mara, da gre iskat novih žrtev.

Solnce se je skrilo za goré in nebó se je žarilo od večerne zarje. Slinjar je dozday mirno gledal na ulice, po katerih so ljudje švigali semtertjà — ali nobeden se ne ozre nanj, nihče ne vé za njegovo žalost. Zday je jel laziti po svoji ječi; vse je ogledal, vse je otipal, ali stena se nikjer ne udá, povsod je jednako gladka in trdna. Ko tako ogleduje in poskuša, pride do stropa svoje ječe; précej, ko stopi nanj, pové mu noga, da je strop od drugega blaga, kakor stene. Z veseljem je zapazil, da se na mestu, kjer se je mudil delj časa, strop mehčá. Slinjar napne zdaj vse svoje žile in moči, cedi sline in z vso svojo močjo se upira proti steni. O veselje, katero more čutiti le jetnik, stene se udajajo vedno bolj in bolj, upre se še jedenkrat — in strop je predrt. Nogo je imel kmalu zunaj, teže je bilo hišo za seboj potegniti, ali upanje na rešitev mu je dajalo moč, kot bi si je nikoli ne bil mislil.

Bil je prost! To se pravi, ušel je iz male ječe, ali vender je bil še v rabeljnovih rokah. Kam se hoče revež dejati v neznanem kraju? In vrhu tega je nastopila tudi noč, ki je sicer prijateljica takim početjem, toda Slinjar se vé komaj geniti. Na ulicah je stala pred oknom svetilka, ki ima dolžnost, razsvetljevati tème, ali za danes je te dolžnosti odvezana, ker pratika pravi, da bo ta pòsel za nocoj prevzela luna; vender, kaj to pomaga Slinjarju, ker gosti oblaki ne pusté njenih milih žarkov na zemljo, da bi svetili jetniku na poti rešenja. Da bi se svojemu trinogu umeknil izpred očíj, spleza na predalnik, ki je stal blizu okna, tu gòri je sklenil prenočiti nocoj. Ako-

ravno se je bil po dnevi potil in trudil, vendar ni mogel zaspati, mislil je na brezskrbno domače življenje, na osino prerokovanje, na težavno potovanje in na svojo ječo. Nevidna moč ga žene na rob predalnika, z nemirnim očesom gleda v globoko brezdno, ki reži pred njim.

„Strašne mu misli rójijo po glávi,
Življenje misli vzeti si v slépi véri,
Al' nekaj mu predrzno nogo vstávi“,

in to »nekaj« je bila nekdanja prijateljica Helika, s katero je preživel mnogo veselih in žalostnih dni. Ta spomin ga prevzame tako, da stopi nekoliko od brezdna, hudobno misel si zapodí iz glave in pusti v némar vse daljno potovanje. Ako mu je dano, da ta kraj še živ zapusti, pojde zopet nazaj, odkoder je prišel. Na Gólavec sklène zopet iti in tam pojde od griča dô griča, od grma do grma in povpraševal bode po svoji dragi, in prej si ne bo dal pokoja, da jo bode našel, ali pa da bo vsaj zvedel, kaj se je zgodilo ž njo, ker še

„Enkrát videt' želí podóbo mílo,
Pozdrávit' prejšnjega veselja mésto :
Al' sréčno je prestála časov sílo,
Al' njéno mu srcé še bíje zvésto,
Al' morebit' pod hládno spí gomílo,
Al' premagálec mu je vzél nevésto,
Al' žíva, al' mrtvá je, zvédet' móre,
Ločiti préd se iz svetá ne móre“.

V teh mislih ga slatki sèn zaziblje nad brezdom. Sladke sanje ga peljejo na Gólavec v družčino svojih ljubih in užival je zlate ure; zdajci se mu zdi, kakor bi se z glasnim dleskom vrata predalniku odprla na iztežáj in mračna luč je naudajala vso sobo. Potem zasliši v predalniku prijetno šumenje, napenja oči in zija po sobi, ali ničesar ne vidi — pač, tu se nekaj premika: je li res, ali ga le okó slepi? Groza mu strese vse ude. Iz predalnika gré prečudna procesija. Naprej korači križasti pajek, za njim kobacata dva bramorja s širokimi lopatami. Za njima gredó štirje múrni, ki škripljejo nekov žalosten napev. Za temi se giblje mogočen rogáč, na vsaki strani pa ima po jednega kačjega pastirja, za njimi prihaja šest parov metuljev belinov in précej za njimi osem parov navadnih rjavih kebrov. Za keabri se vrsté v parih

bučele, ose, čmrlji in sršeni, vsi skupaj brenčé mrtvaško pesem. Štiri zelene kobilice prinesó zdaj na dveh slamicah polža, na strani jim pa sveti osem kresnic.

Slinjar vleče sapo náse, mrzel pot mu stopa po čelu, z nepremaknenim očesom gleda čudno procesijo, ko pa prinesó mimo njega polža, Slinjarja po vsem životu kurja polt izpreleti — ta polž je bila Helika!

„V sanjah kvišku kakor jelen plane,
Hoče k svoji — roge širi — pada,
Mož z lupino v dnò brezdnà brenkoče,

— — — — —
Zabrenčijo muhe iz prepada“.

Slinjar je padel s predalnika na tla, njemu se ni ničesar hudega zgodilo, le hišo si je bil na jednom kraju potrl. Prikazen je bila izginila, on se pa s svojo potrto hišo pomakne do zida in tu sklene do dné počakati. Slinjarju še na misel ni prišlo, da bi to vse utegnile biti le žive sanje; bil je do trdnega prepričan, da je vse resnica, kar je videl. »Velikan, ki je mene ujel«, misli si sam v sebi, »zasačil je tudi Heliko, tu v tem predalniku počiva zdaj njena hiša — morebiti ne bo dolgo, ko bo tudi moja zraven njene«. V globoko žalost vtopljen je čakal belega dné.

Kmalu, ko se je vzvidelo, pride mož v sobo in odpre okno, toliko, da ni pohodil Slinjarja. Njegova sreča je bila tudi, da se mož ni ozrl na njegovo nekdanjo ječo, sicer bi bil gotovo zapazil, da je jetnik ušel.

Slinjar se je stisnil v koticék; ko je pa mož odnesel peté, spusti se urno po zidu, in kar najhitreje je mogel plezal je proti odprtemu oknu, ki je gledalo na vrt. Srečno pride na okno in se hitro izgubi v trsno listje, ki je obraslo okno. Zdaj je bil zopet pod milim nebom, bil je prost.

Slinjar je hodil zdaj po vrtilih in travnikih; mudilo se mu ni nikamor, ker misel, vrniti se na Gólavec, bila ga je po tisti ponočni prikazni minila. Sam ni vedel, zakaj se je spravil na voz, ki je stal na véliki cesti pred neko krčmo. Ko čez nekaj časa pride vozu gospodar iz hiše, séde na voz in požene, odpelje tudi Slinjarja po Dolenjski cesti. Na Žegnanem studenci se voz zopet ustavi in Slinjar se skobaca naglo na tla; kraj se mu je zdel dosti prijeten, da se pomudi nekaj dnij. Ker ni vedel ničesa boljšega opraviti, namenil se je pisariti. Posebno so ga mikali običaji in navade pri ženitvah in porokah. Ker so se v

tej krčmi, pri kateri je Slinjar stopil z voza, mudili navadno svatje, imel je veliko prilike, navade tega kraja opazovati. Nekoč se je pripeljala dolga vrsta svatovskih voz pred to krčmo. Slinjarja je gnala njegova gorečnost skoro do hišnega praga, da bi bolje videl svatovsko vedenje; vse, kar je videl, zapisoval je v majhne bukvice. Ravno je pridno pisal, kar prileti baba s počenim loncem v roki na vežni prag in ga trešči ob tla. Lonec se je razletel in pod grobljo čepinj je vzdihoval Slinjar, na katerega je po nesreči baba lonec zalučila. Slinjar je bil do smrti ranjen; zadnje besede, ki jih je vzdihnil, bile so: »Osa, ti rmena osa, ti si resnico govorila«.

Po sreči sem dobil jaz Slinjarjeve bukvice v roke. Veliko o narodnih običajih je v njih zaznamovanega, le škoda, da ni mogel končati, kar je s tolikim trdom začel. Prijateljem narodnih običajev podajem tukaj le nekatere črtice iz njegovih bukvic:

»Tudi na Žegnanem studenci se ljudje ženijo in možé. Moža, kateri se ženi, imenujejo ženina; ženski pa, katera se moží, pravijo nevesta. Tudi tukaj si volijo starejšino, druga in družico, pri vsaki priliki pijó in jedó. Poroka je vselej v cerkvi. Nevesta se časih joka.«

Menda bo iz tega malega vsakdo previdel, koliko vrednost imajo te črtice, le škoda, da so le črtice in da niso dodelane. Kolika izguba je to za nas! Če bi imel kak rodoljub veselje te črtice dovršiti, prepustim mu iz srca rad Slinjarjev dnevnik.

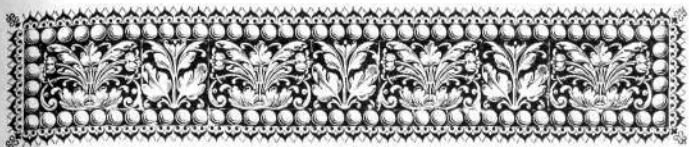

III.

Jedna noč na Kumu.

(„Slovenski Glasnik“, 1862.)

Pasji dnevi so jemali slovó. Da bi jim ostala njih stara slava in da bi jim morebiti kdo ne oporekal káj, pripravili so nam za odhod vročino, da bi človek lahko mislil, da je neučakalni Faeton zopet znova prijel za solnčne vajeti. Posebno v mestnem ozidji ti je bilo po dnevi zgoreti; Ljubljana se je jako skrčila, ribe so nekako omotne švigale semtertja in pogosto poskakovale iz vode. Pratika je tudi kazala dež in komarji so na večer pikali, da je bilo joj — ali dežja le vender ni bilo. Bog vé, kolikokrat na dan sem pogledal na Korim, če si je že nategnil sivo megleno kapo nad oči — pa vse zastonj, nobene meglice ni bilo videti; kakor bi me hotel za norca imeti, smejal se mi je dan za dnevom v jasnem zraku. Pač prav je imel Prešeren, ko je pel:

„Lažnjivi prátikárji,
Lažnjivi zvézdoglédi,

Vreména vi preróki,
Vsi pòjte rákom zvižgat!“

Okoli póludne sem sedél pod razpetim platnom Gnezdove kavarne na Velikem trgu, prebiraje ljubo našo »Presse«, ki je v zadnjem listu posebno neusmiljeno pikala nas uboge Slovence, katerih največja pregreha na svetu je ta, da nas je Bog ustvaril Slovence in ne ravno Nemce. »Presse« ne pomisli, da smo mi pri tej reči ravno tako nedolžni, kakor ona, ko je napisala na svoje čelo grdo laž: »Gleiches Recht für Alle«.

»Ali se ti ljubi brati ob taki soparici?« nagovori me nekdo, in ko pogledam kvišku, vidim prijatelja pred sabo z gorjačo v rokah in s torbico čez ramo.

»Kam si se namenil?«

»Še sam prav ne vem. Ali v mestu ne morem več strpeti. Jutri je shod na Kumu, nikoli še nisem bil na tej gori in prej ko ne, popihal jo bodem na dolenjsko stran. Sevéda greš ti z menoj!«

Nisem se veliko premišljal, in ko je ob jedni zazvil žgal hlapon, sedela sva s prijateljem že v vozu in hitro smo drdrali po peščenem ljubljanskem polji proti Zalogu. Kmalu za Zalogom se začne dolina stiskati, posebno ozka je od Litije do Rateč. Le na nekih mestih se razširi toliko, da si je človek napravil kako njivico ali si zgradil malo senožet; na vsake pol ure, ali pa še ne, vidiš nekoliko ubornih raztresenih hiš. Na več mestih je dolina tako ozka, da so morali v živo skalo vsekati pot za živino, ki je prejšnja leta, ko še ni bilo železnice, vlačila ladje polne žita in vina po Savi do Zaloga, kjer je bilo pristanišče za ladje in skladišče za blagó. Takrat je bilo pač v tej dolini živeje, nego dandanes, ko se družega ne sliši, nego drdranje železnih koles in sopihanje hlaponov. Prejšnja leta si je skoro vsak človek kaj zaslužil; posebno živo je bilo v Zalogu, v Litiji in v Ratečah. Tu so skladali in nakladali, tesali ladje, predli vrvi, nabijali sode in lajte ali vezali tovore. Ladjo za ladjo, ko je bila voda za to, privlekli so gori v Zalog. Že od daleč si čul vpitje brodnikov in volarjev, ko ladje še videti ni bilo. Volarji in brodniki so dobro živeli, ker so bili dobro plačani in lepe krajcarje so puščali v Zaloških krčmah. Tudi Založani so imeli lepe zaslužke pri nakladanji in razkladanji in kmetje iz vse okolice so vozili blagó iz Zaloga v Ljubljano. Zdaj je pa to vse minilo, Zalog je tih in zapuščen. Takoimenovani kanal je voda zablatila in povodna zelišča ga prerastajo. Lukamatija, ki hrope in sopiha čez most, vlači zdaj žito in vino Založanom pred nosom v Ljubljano. Od konca sevéda jih je to hudo zadelo, ker so bili navajeni dobrega življenja, ali zdaj so se že udali v usodo, ker vidijo, da ne more biti drugače. Ali ni je nesreče brez sreče. Založani so se zdaj bolj poprijeli poljedelstva; tudi se ne sliši toliko o pretepih in pobojih, kot poprej. Založanom sta zdaj dosti dve krčmi, ko so jih poprej imeli morda dvanajst.

»Station Triffail!« zavpije konduktêr, in midva skočiva iz voza. Trebovlje — Nemeč je napravil spako

Triffail — je prva postaja južne železnice na štajerski zemlji, ako potuje človek iz Ljubljane proti Dunaju. Z železnice ne vidiš vasi, ker je zadaj v kotlu skrita, ravno tako kot Zagorje, od katerega je dobila zadnja postaja na Kranjskem ime. Pri Trebovljah se prepeljeva v malem čolnu čez Savo in potem greva na desnem bregu dalje. Ko prideva do kraja, kjer Sava svoje korito, ki je tu posebno stisneno, malo razširi in mirneje teče, citira prijatelj moj Vodnikove besede:

„Glej! stvarnica vse ti ponudi,
Le jemat' od nje ne zamudi“,

začne se slačiti, jaz pa ravno tako, in za nekoliko trenutkov sva plavala po bistri Savi. Kopelj je sparjenemu telesu kaj dobro prijala, najrajši bi bila ves popoldan ostala v zelenih valovih, ko bi se nama ne bilo mudilo na goro. Torej se napraviva in greva dalje. Ko prideva vštric Hrastnika, stal je pri poti odprt vinski hram, pred hramom je pa sedelo nekoliko romarjev, ki so se krepčali za daljno pot. Tudi midva sedeva k poličku. Kislo je bilo vino res, da je človeka za ušesi bolelo, ali za žejo je bilo vender dobro, posebno z vodo.

Ko se malo oddahneva, vzameva zopet palico v roke. Précej za hišo se začne svet vzdigovati in časih je pot hudo napeta. Nisva bila še na pol poti, pa nama je že od vsacega lasú kapal pot. Na poti mi je pripovedoval prijatelj, v kakem čišlu je Kum pri Kumljanih in sploh pri Dolenjcih. Pozneje sem se tudi sam prepričal, da je prijatelj govoril resnico. Skoro nobenega Dolenjca ne bodeš slišal, da bi ga imenoval drugače nego sveti Kum.

Solnce je umiralo že za gorami, ko sva spehana prisopihala do vrha. Zvonjenje sva čula že dolgo časa, ali cerkve pa le nisva ugledala. Zdajci se gozd razsvetli — in stala sva sredi romarjev. Ravnokar je minila pridiga in vse je drlo v cerkvico k litanijam. Tudi midva sva zavila proti cerkvici, ali bila je naltlačena, da ni bilo moči predreti, torej sva se ozrla malo krog.

Prostor na gori ni velik, ravnice ni celó nič. Na vzhodni strani se gora precèj strmo spušča v dolino, na robu pa stojita dve cerkvici, dolenja sv. Neže, gorenja pa

sv. Miklavža, če se ne motim. Pod cerkvijo stoji cerkovnikova hiša in malo poslopje za duhovne gospode, ki o shodih opravljajo službo božjo. Med letom na Kumu ni nobenega duhovnika, fara je pa v Dobovci. Na zapadni strani je precěj prostoren kotel. Tu je ne ravno prostorna hiša za romarje, potem oltar in zidana prižnica, o shodih namreč se tu pod milim nebom opravlja služba božja.

Med cerkvami sv. Neže in sv. Miklavža so se utaborili ljudje, ki so skrbeli za telesne potrebe romarjev. Ognjišče je stalo pri ognjišči, v velikih loncih se je kuhala juha in kava. V nekem kotu je pobijal mesar mlado junico in njegov hlapec je ovco deval iz kože. Mesar je bil tudi krčmar; na štiri kole je postavil strebo in steno je napravil od zelenih vej: to je bil véliki »hôtel«. Zraven hôtela si je priletel mož za silo napravil mizo, na njo je postavil mali sodček z žganjem, drugi menda prazni sodec je pa opravljal začasno stolovó službo. Imel je nekoliko gostov, vsi so stali okoli mize, on sam je sedel na sodci. Jako je bil razgovoren, in kakor se mi je videlo, bil je on svoj najboljši gost, pa menda le zato, da bi drugim delal srce.

Po vsem taboru je bil strašen šunder; posebno babe, ki so kavo prodajale — bilo jih je najmenj kacih petnajst — regljale so neprenehoma in ponujale in hvalele svojo čorbico. Pijača res ni bila draga, za dva ali tri krajcarje je človek dobil polno skledico, za bolj gosposke goste so imele nekatere tudi kupice pripravljene. Človek bi moral biti res trdega srca, da bi se ne dal omečiti takim besedam, ki so bile gotovo slajše, kakor blagó, katero so povzdigovale do nebes. Ker zdaj še nisva imela posebnega poželenja do te sladčice in ker so naju že bolela ušesa, šla sva proti cerkvi nazaj.

Tu so ravno minile litanije in ljudje so se usipali iz cerkve kakor bučele, kadar rojé. Midva, čudé se, obstojiva, ali ne zavoljo ljudij, ampak zavoljo muzike, ki se je razlegala iz cerkve. Táko okroglo so »zaribali«, da bi človek mislil, da so svatje na skednji, in nehoté so se mi jele peté vzdigovati.

Pozneje mi je pravil mož, da cerkev nima orgelj in da na shod pridejo Kumljanski godci, ki so neki povesod znani in zeló čislani. Mož mi je tudi pravil, da

je že od nekdaj navada, da si godeci godejo malo bolj na poskok in da imajo zato stare pravice; če so pisane ali ne, tega mi mož ni vedel povedati.

V tem se je storila noč, tema je legla po dolinah in ljudje so si jeli iskati mesta za nočišče. Tudi midva sva jela misliti, kam bodeva legla. Da v takem kraju človek ne more imeti vsega, kar bi mu pozelela razvajena duša, to sva dobro vedela, še predno sva šla na pot; ali toliko sva vender upala, da bodeva vsaj pod streho, četudi na senu in to tem več, ker so nama pravili znanci, da se celó postelja dobi pri duhovnih gospodih. Kakor sva drugi dan zvedela, imela sva med gospodi še celó prijatelje. Obrneva se na cerkovnika. Ali on ta dan menda ni bil dobre volje, ker je nekako srdito gledal in le nerazumne besede mrmljal. Iz zgolj černosti je menda tudi malo pregloboko pogledal v kozarec, kajti vino mu je gorelo z lica. Ker sva videla, da po tem poti ne opravi ničesar, hotela sva naravnost z gospodi govoriti; ali ta cerberus je široko stopil pred vrata, mahal je z rokama in v jedno mer ponavljal težko razumne besede: »Tù not pa ne, tù je samo za gospode!« Videla sva, da zlepa ne gré, zgrda pa nisva hotela poskušati in nama pravo za pravo tudi veliko ni bilo za posteljo. »Pustiva ga«, reče prijatelj. »saj to ni prva noč, ki jo prebija pod milim nebom in ako Bog dá, tudi ne zadnja«. Zasukneva se okoli cerkve in — čudé se obstaneva. V kotlu se je začelo novo življenje. Na robu kotla kraj gozda je gorelo najmenj petnajst ognjev, in kakih ognjev! Visoko je švigal prasketajoči plamen in z rdečo lučjo je razsvetljeval ves kotel. Okoli vsacega ognja je sedelo po dvajset do trideset romarjev, moških in ženskih, skoro od vsacega ognja se je razlegalo lepo ubrano petje. Kakor bi trenil prešla nama je vsa želja po postelji, ne maral bi zánjo, da bi bila tudi najmehkejša pernica. Pridruživa se prvemu ognju; okoli njega so bili skoro sami moški in prav radi so se razmeknili toliko, da sva dobila dovolj prostora. Star berač, ki je imel jedno samo roko, nakladal je na ogenj. Le čudil sem se mu, kako je s samo desnico vlačil cela drevesa na kup; za njegov trud smo, kar nas je bilo pri ognji, zvrgli nekoliko krajcarjev, da si je z žganjem okrepčaval onemogle moči. Možje v naši družini — bili so sami Dolenjci —

so ga poznali in nagovarjali, da bi povedal, kaj in kako je izgubil roko. Ali vse prigovarjanje je bilo zastonj, molčé je režal v švigajoči plamen in z dolgo gorjačo je porival ogórke v ogenj. Govorica, ki se je poprej pletla okoli slabih pridelkov in velicih davkov, zaostala je zdaj; vsi smo molčé strmeli v žareči ogenj, meni so pa prišle na misel vrstice iz prelepe narodne pesmi:

„U toj crnoj gori
Žarki ogenj gori.
Okol njega jaše

Trideset junakov,
Zdravih i veselih;
Samo jedan ranjen“.

Nebo je bilo jasno, zrak miren in topel, le v kosatih visocih bukvali je časih zašumelo listje. Pesmi, ki so se razlegale od sosednih ognjev, bile so največ pobožne; romarji, moški in ženske, vsi v praznični obleki, stali so ali sedeli okoli ognja, vse je pa rdečil nemirni plamen. Zakaj ne znam slikati, mislil sem si sam v sebi! Predmet je gotovo vreden umetnikove roke.

Prijatelj je ostal pri ognji, jaz sem se pa izprehajal po kotlu od ognja do ognja. Na tem poti pridem zopet v kuhinjski tabor; vse kavarne — sit venia verbo — bile so napolnjene in mnogo gostov je čakalo in prežalo na vsako izpraznjeno mestece. Okoli žganjarja se je pa zbral kolobar bolj póstarnih mož, vsi so ga pokali iz kratkih pipic in se razgovarjali o nekdanjih dobrih časih, ko je bil funt mesa po groši, vino pa toliko, da ne zastonj.

»Ko bi žganjčca ne bilo, ne vem kako bi prebil«, povzame star mož, ki se je držal v dve gubé. »To veni, da bi že zdavnaj trava rasla po meni. Ta kapljica še nekako veže dušo in telo, saj drugo je vse skupaj, da se Bogu usmili«.

»Ali to je pa tudi roba, da ji ni kmalu para. Notri iz Gorice sem ga sam prinesel. Ves Kumski svet ga ne premore takovega. Jurijček iz Rateč naj se le skrije s svojim smrdljivcem«.

Natoči si ga kupico in ga srkne.

»No, kaj pa ti praviš, Tine?«

»Jaz pa pravim, vino je le vino. Časih ne rečem, da bi ga na tešče ne izpil jeden požirek, ali več tudi ne. Ljudje, ki tudi kaj vedó, pa pravijo, da je strup, ki poprej ali pozneje konča človeka«.

»To je gola resnica, da ga nihče od nas ne bode pil do sodnega dneva. Če bi bil to strup, kdaj bi me bili že črvi snedli! To si gotovo od gospoda kaplana slišal. Kaj misliš, saj mi tudi nismo, kar si bodi. Mešiček, kaj pa ti na to praviš?«

»Kaj bom rekel? Petdeset let ga že srkam od svojega dvajsetega leta, pa sem prišel danes na sveti Kum, in če je božja volja, nisem zadnjikrat. Le ne vem, kaj imajo mladi gospodje toliko proti žganji. Ranjki svibniški gospod, Bog jim daj dobro, govorili so pa vse drugače. Šli smo na zajce, tri ure sva stala na préži, ali hlapca s torbo ni bilo od nobene strani. Gospod so jeli že pešati. Ponudim jim svojo čutarico, od konca so se branili, a ko sva okoli póludne prišla k družini, bila je čutarica prazna, in ne bom lagal, ako rečem, da sem je sam komaj polovico izpil. Od tistega dne gospod niso mogli prehvaliti žgane kapljice, posebno za v gore. Sevéda preveč nobene reči ni dobro.«

Žganjar natoči Mešičku in mu migne, češ, le pij! Ta je zastouj, ker si me tako lepo zagovarjal. Tudi drugi moške so potrdili Mešičkove besede in večina parlamenta je bila na žganjarjevi strani.

Kavarne so se bile nekoliko izpraznile, pri jedni mizi dobim dva znanca, ki sta čakala na kavo. Žena je bila kaj postrežljiva, tudi mene je vabila toliko časa, da sem se udal, posebno ker je obljubila, da ga bode posebej skuhala in da bo kupico poprej oprala. Iz tega bi človek lahko sodil, da so ljudje nesnažni, ali to ni tako. Treba je vedeti, da vode na Kumu ni, in uro daleč, kakor so mi pripovedovali, morajo jo vkreber nositi. *Ko izpijem plačam ter se vrnem k prijatelju. Ko grem mimo sosednega ognja, pride od druge strani majhen, lepo rejen mož srednje starosti, za njim hiti drugi z obezano glavo.*

»Dober večer, ali bolje dobro jutro«, nagovori prvi mož družino.

»Bog ga daj!« odgovoré mu.

»Hudo je, če človek nima kaj jesti, še huje je pa, če ima, pa ne more; to vsak in vsaka vé, ki so ga ali ki so jo kdaj zobje boleli. Torej iz čeljusti vse škrbine in otlina, zdaj-le imate zlato priliko, da morebiti ne bode kmalu take. Ko bi mignil, vrgel ga bom iz čeljusti

in prav nič ne bode bolelo. Petindvajset sem jih nocoj že pometal, pa ne jeden še lica skremžil ni, ali res, da ne bom legal, neko dekelce je malo zacvililo, pa je bilo takoj dobro. Če meni ne verjamete, pa tega-le vprašajte, ravnokar sem mu potrebil tri zastarane kóčnike«.

Mož z obezано glavo vse potrdi in vedno z glavo prikimuje.

»Povedati mi še ni treba, kateri je, jaz ga sam najdem. To rečem, vsak se bode kesal, kdor bo šel jutri z bolnim zobom domóv, da mu bo morebiti vse leto nagajal. Zdaj je pa taka prilika, da nikoli take, in samo jeden groš veljá«.

Od konca ni nihče imel bolnega zobú, ali ker je tako sladko znal govoriti, jele so babe stikati glave in med seboj šepetati.

Zdaj si vzame neka ženska korajžo in reče: »Jaz imam jednega gnilega, pa zdaj me že dolgo ne bolí«.

Ženska to komaj izgovori, že je on s kleščami pri rokah in res, ko bi trenil, potegnil ga je iz čeljusti. Žena se je malo nakremžila, pa se je kmalu zopet nasmejala.

»Šmentaj, ta je bil pa hud«, reče kléščman in ogleduje zob pri ognji, »tri korenine ima, in kako so zakrivljene!«

Vsi so ogledovali in občudovali zob in ker so videli, da je mož res pripraven, dobili so ljudje korajžo. Jeden za drugim so mu molili čeljusti in kakor bi hrustal orehe, leteli so zobje iz ust. Nekemu možu je izruval dva, neki ženski celó tri. Ko je opravil vse, spravil je zaslužene groše in se poslovil rekoč: »Srečno! Ako bomo živi in zdravi, ob letu se zopet vidimo«.

Tako je šel od ognja do ognja. Mož si je zaslužil lepe krajcarje.

Ko pridem k našemu ognju nazaj, živo so se razgovarjali možje o novem vinskem davku, ki je bil ravno pred nekoliko tedni oglašen. Jaz nisem sicer vsega razumel, kar so možje govorili o vinstvu, ali to vem, da marsikatera ostra beseda je letela na gospode, ki so izmislili ta davek. Ko bi se bili gospodje poprej posvetovali z zvedenimi možmi, morebiti bi ne bili brali po časopisih, kako so se ljudje, posebno na Štajerskem, ustavljali temu davku, da so morali vojaki krotiti razdražene gornike. Pri nas

bi bila menda ravno taka, ko bi vlada sama ne bila po nekaterih krajih odložila tega davka.

Možje so bili ravno v najboljšem pogovoru, kar stojita dva žandarja in jeden birič, ki je imel pa gosposko suknjo, med nami.

»Kdo vam je dal pravico tu kuriti?« zareži prvi žandar v spačeni slovenščini na mladega kmeta, ki si je ravno pipico prižigal pri ognji. Mladi mož se je prestrašil tako, da mu je pipica iz rok padla v ogenj in ne besede ni vedel odgovoriti. Vsa družčina je umolknila in nihče se ni upal črhiniti. Žandar še jedenkrat zagrmí na prestrašenega kmeta in buti s puško ob bukovo korenino, da je otlo zadonelo po vsi bukvi.

Zdaj se vender predrzne star mož izpregovoriti: »Ne zamerite, gospodje! Dovoljenja za ogenj res nimamo, ali kar je božja pot na sveti Kum, je tudi navada, da se romarji, ki nimajo kam pod streho, grejejo po noči pri ognjih. Škoda se tudi ne godi. Starega lesa, ki bi sicer segnil, leži povsod dosti, in ognji so vsi na kraji gozda, tako da za les ni nobene nevarnosti. Jaz sicer nisem zakuril, ali če je prepovedano, naj bi gospodje na prižnici oznanili in ljudje bi se vedeli ravnati«.

»Kako se pišeš?« zadere se žandar nad našim zagovornikom, »in odkod si?«

Mož se nekoliko obotavlja, ali žandar še ostreje zarohni; mož mu pové in žandar vse zapiše v svojo listnico. »Ti si mi porok, da bode ogenj zjutraj pogашen in da ne bode več žive iskre v pepelu«.

Prijatelj moj se je hotel nekaj zagovarjati, ali žandar ga povpraša za legitimacijo; k sreči jo je imel pri sebi in je molčal.

Ko so žandarji odšli, vstalo je mnogo kmetov in šlo od ognja; kar jih je ostalo, bili so tihi.

V tem se je približevalo jutro, v zvoniku so neprenehoma zvonili, skoro vsacih pet minut je udaril zvon desetkrat in prav neredno, ne vem, kaj je pomenilo to bingljánje. Zdaj sva se tudi midva poslovila od male družčine, ki je še ostala pri ognji, in sva šla na vrh k cerkvi, da bi videla solnčni vzhod. Dolgo sva čakala, da se je jelo obzorje rmeniti in rdečiti in napósled je izplavalo solnce za polovico večje, nego se nam vidi po dnevi. Nizko po dolinah je ležala gosta

siva megla, da bi človek lahko mislil, da je jezero. Skoro dve uri sva sedela na ploščati skali in gledala po dolenjskih in štajerskih gorah in po Savski dolini. Čim dalje živeje je prihajalo v kotlu, kavarne so bile zopet prenapolnjene, vse je mrgolelo, kakor v mravljišči in po stezah so od vseh strani še prihajali novi romarji k prvi službi božji.

Tudi naju so gnale želodčeve sile v kuhinjski tabor in to naravnost v veliki »hôtel«. Ali tu sva morala dolgo čakati, da je na naju prišla vrsta. »Hôtel« je bil v sredi po dolgem pregrajen. Onikraj pregraje je bilo ognjišče in vinski sod, takraj je bila pa dolga ozka klop, na kateri so morali čakati gostje. Na gorenji strani se je rezalo in delilo kuhano meso, in ko so najbližnji kupci dobili, kar so plačali, morali so se précej umekniti ónim, ki so sedeli za njimi. Tudi midva sédeva na to dolgo klop nasproti egiptovskim loncem. Kakor so sprednji gostje odhajali s kosom mesa v roci, pomikala sva se midva naprej in drugi so zopet zaseli naju mesta. Tako je šlo vse v najlepšem redu.

Meso, ki sva je dobila midva, bilo je trdo in žilavo, da skoro ni bilo za jesti, ali kaj hočeš, pomagaj si, če si moreš. Midva sva se tolažila z národno pesemco:

„Lisica, lisjak
Sta pila tobak;

Tobaka ni b'ló,
Sta pila vodó“.

Ali še bolj kakor ta pesemca naju je tolažila misel, da naju opóludne v šentjurskem farovži čaka dobro kosilo.

V tem je prišel čas službe božje, katera se, kakor sem povedal kmalu od konca, opravlja pod milim nebom. Po prvem delu sv. maše je bila prav lepa pridiga o svétih gorah.

O Kumska Vila, daj slabemu mojemu peresu močí, da spodobno predstavim bralcem svojim dva junaka, ki vem, da sta se oba rodila na podnožji tvojih gorâ.

Komaj je gospod pridigar stopil s prižnice, spravi se nánjo šest oseb — lahko si misliš, da ni majhna — jedna ženska in pet moških. Štirje so imeli muzikalno-
orodje, na tem sem spoznal, da so godci; peti brez orodja je bil velikan in še zeló debel. Ta se je postavil spredaj, kakor bi hotel pridigovati, toda je molčal, da je prišla njegova ura. Zdaj mašnik zopet pristopi in

godci jedno urežejo. Ko so prenehali, potrese se ves kotel, velikan je začel peti in prav sam o sveti Neži. Midva sva stala vsaj 200 korakov od prižnice, vendar sva razumela vsako besedo, glas je bil pa takšen, da se je zemlja tresla, sevéda je možu pot curkoma tekel s čela.

Ko je izpel jeden stavek, obrisal si je potno lice in godci so jeli gosti. Zdaj sem imel priliko spoznati drugega junaka. Kapelmajster so bili oče z basom, ali bas jim ni delal toliko truda, kakor godec s frulo. Frular ni bil več mlad, ali je imel veliko preveč umetniškega ognja in fantazije, torej ga je moral oče bas vedno z očmi krotiti. Ko so oni trije že odrezali akord, imel je on še polno frulo in polna usta najlepših figur in ko bi ne bilo očeta basa, igral bi bil sam morebiti pozno do večera. Ko pa ugleda očeta, ki mu z obrvmi miga in žuga, preplaši se in izpusti vse glasove v tako čudnih kadencah, da človek ne vé, ali je to vrisek navdušene in prevzetne umetniške duše, ali je vzdihljaj zamorjenega genija. Časih sredi igre se spozabi, pa zarezgeta in poskoči, kakor mlad konj, ki še ojuic ne pozna. »Extrem aufrollen und jucheen«, te besede nekega pesničona pristajajo se našemu frularju, kakor bi bile njemu pomerjene.

Kumski pevec, posebno pa ti, frular, vaju ne pozabim, dokler mi bo živ spomin!

Po končani službi božji se spustiva v dol. Romarji, ki gredo s sv. Kuma, imajo navado, petdeset korakov ali takoj pod cerkvijo poklekniti, obrniti se proti cerkvi in moliti. Novinci, ki gredo prvokrat na Kum, zasajajo pa blizu vrha mlada drevesca ali veje, katerih so si odrezali v dolini. Dasiravno smo šli vedno z brega nizdolu, bilo je nam vendar strašno vroče, ker je bila velika soparica. Kmalu so se jeli tudi zbirati sivi oblaki in ravno so jele padati prve debele kaplje, ko sva stopila opóludne pod varno streho gostoljubnega šentjurskega župnika.

/

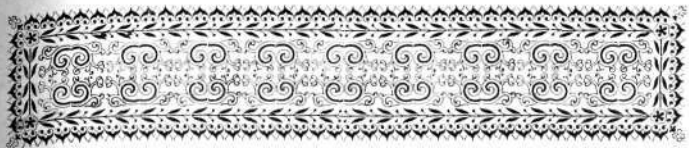
.

IV.

Gostba v Mazinu.

(„Slovenski Glasnik“, 1868.)

Mazin? Kje je to maloslavno mesto?« mislil si bode vsak mojih blagovoljnih bralcev. Ne zamerim ti površnega znanja zemljepisnega, ker kdo bi mogel in hotel vedeti za vsako gnezdo! In če kako mesto zasluži ime »gnezdo«, zasluži je Mazin po vsi pravici. — Pa da ti povem, kje je Mazin! Vzemi v roke zemljevid hrvaške vojniške Krajine ali Graniče in globoko doli v Liki, ne daleč od turške meje, najdeš malo pičico in zraven ime Mazin. Na podnožji gozdnate planine Žulješevice se je po naključji, kakor bi jih bil veter skupaj znesel, zbralo nekoliko hiš, ako človek te beznice sme tako imenovati. No, ker je pa že po vsem svetu navada, da ljudska prebivališča imenujemo hiše, ostani to ime tudi mazinski kolibam. Toda jako bi se motil, kdor bi mislil, da je takšen samo Mazin. Za Boga ne! Kakeršen je Mazin, takšna je vsa gorenja Krajina. Samo štopska mesta, kjer stanujejo polkovnik in druga vojniška oblastva in pa kompanijske štacije, imajo lepe hiše za častnike in za drugo gospôdo.

Zató je pa velika težava popotovati po gorenji Krajini. V krčmi navadno ne dobiš niti sena, niti ovsu za konje, ti pa lahko ješ in piješ — ako si kaj s seboj prinesel. Ako moraš pa celó prenočiti v taki graničarski krčmi, gotovo ti bode óna noč za vse življenje ostala v spominu. Potnik mora tu trkati na častnikova ali župnikova vrata, ki se vsakomu odpirajo v pravi staroslovanski gostoljubnosti. Posebno so hiše katoliških duhovnikov prave zvezdovodnice, po katerih se ozira človek — v teh pustih

krajih v pravem pomenu oaze — po katerih potnik povprašuje. Ti župniki so v resnici nasledniki Gospodovi. Tak župnik ima 300 goldinarjev plače, hišo in zraven hiše majhen vrt za užitek. To so vsi njegovi dohodki, od ljudij sploh dobiva le malo, posebno v nekaterih krajih. Kje hočeš vzeti, kjer nič ni, še dati moraš. Dasi tudi so sami veliki siromaki, vender ti z največjim veseljem postrežejo, kakor najbolje morejo.

Razven gostoljubnega vzprejema človeku zlasti dobro dé posebna čistost in snažnost po njih hišah. V tem so na prvi mah jako lahko spozna hiša katoliškega župnika od hiše pravoslavnega ali vlaškega paroha. Pri katoliškem župniku bodeš tudi videl kako novo knjigo in vsaj po jeden časopis. Pravoslavni pop v Krajini pa navadno ne kupi nobene knjige, največ ako si preskrbi kak koledar. Ta mu ugasí vso žejo za učenostjo in zadoščuje vsem njegovim potrebam.

Ali kje je Mazin? — Précej bodemo tam!

Dva dni sva se tovariš moj in jaz mudila pri gostoljubnem rudnopoljskem župniku, katerega sva poznala že iz prejšnjih časov. Ko se ravnava na odhod, reče nama ljubeznivi župnik: »Vesta kaj? Posebnih opravil danes nimam, tudi ne mislim, da bi do večera prišlo kaj silnega, torej bodem vaju spremil do Mazina. O tej priliki obiščemo ondu domačega pravoslavnega paroha, ki me že davno vabi k sebi. I dasitudi sva že več let soseda in je on bil večkrat pri meni, vender se mi ni še nikdar ukrenilo tako, da bi bil mogel iti. Danes je pa kakor nalašč dan za to, ker vedita, da imajo pravoslavni danes velik praznik, namreč »Malo gospo« in v Mazinu je na ta dan veliko proščenje. Moj сосед bode imel nedvomno mnogo gostov in ni se nam bati, da bi bili odveč«.

Tako je govoril naš vredni domačin, midva mu pritrdiva. Tovorni konj nam je do vozne ceste odnašal našo prtljago, pri svetem Petru smo pa najeli voznika in kmalu smo mimo nizkih raztrganih koč drdrali proti Mazinu. Okoli jedne ure popóludne se ustavi naš voz v Mazinu. Župnikova hiša stoji malo na bregu v neki jami, da se s ceste vidi samo streha in hiša do oken. Okoli hiš in po cesti se je gnetlo mnogo praznično, še več pa nepraznično oblečenih ljudij; posebno so pritiskali k našemu vozu. Komaj smo se izkobacali s kól,

kar priteče od hiše po rébri doli domači župnik, poljubuje našega protektorja, govori mu »ljubi brate« in mu stiska roko. Ko mu ta pové, kdo sva midva in odkod sva, poljubuje tudi naju v lica in nama stiska roke, govoreč, kako neizmerno ga veseli, da ga obišče ljubi brat in da mu vodi mile góste. Mazinski župnik, ali kakor mu župljanje sploh pravijo: »pop«, bil je velik, dobro rejen mož, imel je dolge črne lase in dolgo črno brado, z lica mu je pa sijala dobrosrčnost in zadovoljnost. Prijemši naju vsacega za jedno roko, pelje naju po rébri do hiše. Popova hiša je taka, kakeršne so sploh druge graničarske, samo nekoliko je daljša. Pred njo se je, kakor je dolga, razprostiralo veliko gnojišče, na sredi je bil pa nametan višji kup gnoja. Na tem kupu je sedelo nekoliko zamazanih in razcapanih otrók, ki so glodali vsak svojo kost; pred njih nogami se je pa trgala tolpa sestradanih psov in grizla za neko drobovje, katero so jim vrgli iz hiše.

Ko smo srečno prejadrali veliko gnojišče, stopimo čez prag v velik prostor. Kaj je v tem prostoru, tega nismo mogli précej razločiti, ker se je jako kadilo; toliko je pa čutila noga, da je ta prostor brez pòda. Ko so se oči malo privadile dimu, videli smo, da je sredi prostora na tleh veliko ognjišče, na katerem je gorel velik ogenj. Okoli ognja so čepele stare razmršene žene, dokladale so drva na ogenj in premikale velikanske črne lonce. Malo dalje za njimi je neka dolga suha roka vrtela jagnje na drogu. Ko bi bil človek nevedoma stopil med to družčino in ko ne bi bil vedel, da je v hiši gostoljubnega popa, najbrž bi si bil mislil, da je zašel na Klek, kjer se, kakor je znano vsemu svetu, shajajo že od nekdaj vešče ali čarovnice in drugi nečisti duhovi iz vseh kotov jugoslovanskih dežel. Kaj se pravo za pravo godí pri tacih shodih, kaj uganjajo ti duhovi, nihče prav ne vé; saj tudi ni mogoče, da bi kdo to reč razjasnil; neposvečenec blizu ne sme, navzočnikov pa tudi nihče o tem ne izpregovori. No naj bo ta stvar, kakor hoče, toliko se vidi, da so naše vešče prve čutile potrebo jugoslovanske vzajemnosti in so jo tudi dejansko zvršile.

Ali stoj, sedaj nismo na Kleku, temveč pri mazin-skem popu. Domačin je naju, stopivše čez prag, spustil iz rok, mislim, da je šel svojim gostom oznanit, da se

je družba zopet pomnožila za tri. Kmalu pa se vrne, ulovi naju zopet za roko in nas po dimu vodi nekam na desno. Zdajci se odpró vrata pred nami, a mi lopnemo po dveh stopnicah v veliko nizko izbo med družbo veselih ljudij, ki so vsi umolknili. Sredi izbe je stala dolga miza in družba se je radovoljno toliko zmeknila, da smo mi trije dobili prostora na dolgih klopéh, ki sta stali ob dolgi mizi. Bilo je tu kacic dvajset oseb, vse iz popove rodbine. Ženske so bile skoraj vse jednako oblečene, nosile so národno nošnjo, kakor jo nosijo pravoslavni po vsi Krajini. Toliko bolj pisani so bili moški. Največ jih je imelo na sebi zmes civilne in vojniške obleke; dva ali trije so bili popolnoma vojniški opravljeni, jeden med njimi je bil »kòplor«, kakor se mu je videlo na dveh prišitih zvezdah. Žene so sedele vse skupaj na jednom konci mize in so tiho govorile med seboj.

Domačin nas pozdravi še jedenkrat v svoji hiši in nam napije zdravjico. Vsa družba je vesela vzkliknila; znova smo se zopet poljubávali in si stiskali roke. Le žené so se držale tiho in sramežljivo, kakor se spodobi skromnim gospodinjam in vsem, ki hočejo danes ali jutri postati gospodinje. Sploh sem opazil, da ženske v moškem zboru skoraj nič ne govoré; tudi jim nikdo ne streže, nikdo jih ne zabava, kakor jih ne bi bilo zraven. Z jedno besedo: tukaj ni navada ženskam »dvorišča pometati«.

Sedaj sem se ogledal malo po sobi. Izba je bila precëj velika, ali nekako temna. Dve okni jej nista mogli dajati potrebne svetlobe; bili sta za tako izbo premajhni. Tudi je steklo, kakor je znano vsacemu, jako krhka stvar, ki se kaj lahko potere. In res so v teh dveh oknih minljivost vsega posvetnega pričale mnoge ploče, katerih več ni bilo. Mestu stekla so sedaj službo opravljali kosci ne preveč čistega popirtja, katere je prilepila zvedena roka. Stene so bile zakajene in prazne, le na jedni strani je visela neka podoba brez stekla in brez okvirja. Neštevilne muhe so po večletnem trudu dosegle svoj namen ter so podobo zamazale tako, da ni bilo mogoče spoznati, kaj prav za prav predstavlja. Pòdove slabosti je usmiljeno prikrivalo palec debelo blato, a to se je pa vender videlo, da je bil pòd nekđaj lesen, ker iz dveh

ali treh udrtih lukenj so preperale deske gledale iz blata. V enem kotu je slonela čudapolna stara omara. Videlo se jej je, da jo je nekaj hudo trgalo po kostéh in ako ne bi bilo milosrčnega kota, davno bi se že bila zgrudila. Razdeljena je bila v tri predále. V dolenjem je sramežljivo skrivala prtenino in drugo obleko popove rodovine, srednji je bil danes prazen, sicer so ondu stali vrči, kupice in drugo namizno orodje, ki je bilo danes po mizi razpostavljeno. V tretjem in najgorenjem predálci je pa pop namestil svojo knjižnico, namreč tri stare v svinjsko kožo vezane cerkvene knjige, v katerih je pop gotovo pogostoma bral, ker so bile že jako zamazane.

Tej omari nasproti v drugem kotu je stala ponižna postelj na treh nogah, četrta se je izneverila svojim tovarišicam: in sedaj so štiri opeke druga na drugo položene na mestu odpádnice podpirale mrtvoudno postelj. Čez vso postelj je bilo prestrto nekaj kosmatega. Kaj pa je to bilo, še sedaj prav ne vem. Medved ni bil, volk tudi ne, največ je bilo podobno kozlovi koži. Rjuh danes ni bilo na postelji, kajti o velicih praznikih, kadar je pop imel goste, izvlekli so jih izpod óne kosmatine ter so jih namesto prta pregrnili čez mizo. Takega dné so rjuhe prevzele službo namiznega prta; zvečer pa, ko so se gostje razšli, vrnile so se zopet k svojemu pravemu poklicu. Bile so od jakega platna, ali zgodaj so izgubile lepo barvo nedolžnosti, ki se jim — menda za kazen — nikdar več ni povrnila. Na sebi so pa nosile očitna znamenja dvojne svoje službe. Vsaka nit se je že navzela črnega dalmatinskega vina, a razne čorbe in maščobe so pustile za seboj velike lise in maroge na improviziranem prtu. Iz teh po več let starih madežev so se razvijali vsakeršni kisli in žáltovi duhovi, ki so te ugodno zbadali v nos.

Kar se je kuhalo v ónih črnih velikanskih loncih, to so kuharice izpraznile v velikanske sklede, katere je mazinska kuhinjska Vila nosila na mizo. Komaj so bile sklede na mizi, odpro se zopet vrata in v sobo se pomolí človek velike postave. Sodeč po njegovi zunanosti sem mislil, da je kak siromak, ki bi rad z nami vred na dan »Male gospé« kaj boljega užil. Toda kmalu sem videl, da sem se zmotil, ker ga je društvo veselo pozdravljalo in gospodar sam je skočil iskat mu prostora,

ki se je dobil zraven mene. Domačin nam predstavi novega gosta, in tako smo zvedeli, da je kapelan iz sosedstva. Sedaj sem ga pazljiveje ogledal. Vsi pravoslavni popi navadno nosijo dolgo črno haljo, mantijo zvano; naš kapelan je bil prvi pop, kar sem jih videl jaz, ki ni nosil te častitljive obleke, ampak je nosil navadno dolgo suknjo. Imel je pa, kakor vsak pop, dolge lase in dolgo brado, oboje jako skuštrano in zmršeno; bilo je videti, da teh kodrov glavnik še ni nikoli strahoval. Bil je bledih, upalih lic, oči so se udrle globoko pod čelo in neki čuden mračen ogenj je sijal iz njih. Ko bi ga bil človek sam srečal v šumi, morebiti bi se ga bil celó prestrašil.

Suknjo dopetačo je imel pod brado zapeto, dasi tudi ni bilo mraz; ali on je že moral vedeti, zakaj je bolje tako. Ali je imel kaj za vratom, ni bilo moči videti, ker ga je prikrivala dolga brada. Kake barve je bila suknja nekdanj v svoji mladosti, tega sam Liebig in ž njim vsi kemiki ne bi mogli razsoditi. Več ali manj se je vsa, posebno pa na rokavih in spredaj, svetila v mastni svetlobi. Gómbe so znesli vsi vetrovi skupaj, komaj dva sta si bila podobna; le v tem so se ujemali vsi, da so bili vsi uporniki, sami separatisti. Vsacemu se je videlo, da se želi razdružiti od suknje, h kateri jih je kapelan tako le siloma anektiral. Nekateri so svoj namen že dosegli, ker jih ni bilo več videti; drugi so bili pa že tudi blizu zaželenega cilja, viseli so še samo na tenki niti. Ali gorjé jim, ako gospodar zasledí to zaroto, z drznim »staatsstichom« jih bo zopet priklonil k državi. To menda siromaki tudi dobro vedó, ker se vsi od strahú tresejo na nitkah.

Na tej kapelanovi suknji bi se človek res lahko praktično učil politične znanosti. Tako n. pr. so si kapelanovi komolci v pretesnih in preozkih rokavih želeli več svobode, več prostora. Kakor ves svet denašnje dni vpije za svetlobo in prosveto, tako je tudi komolcem kapelanovim bilo geslo: »Naprej! Več svetlobe, več zrakú!« Suknja je bila toliko liberalna, da se je odprla tem pravičnim zahtevam in komolci, veseli zmage svoje, uživali so popolno svobodo.

Popustnost kapelanove suknje je pa imela slabe nasledke. Naš stari pregovor pravi: »Po slabi tovarišiji

rada glava boli«. Da je ta pregovor resničen, pokazalo se je očitno na kapelanovih čevljih. Palec na nogi, videč liberalnost suknje, zahteval je sedaj od čevlja isto koncesijo in jo je po dolgi pravdi tudi dosegel. Palčeva prenapeta liberalnost je potem okužila tudi druge prste in napósled vso nogo, in le z železno silo jo je gospodar mogel toliko brzdati, da je ostala kolikor toliko v svojih zakonitih mejah. Kapelan je namreč čevlje prevezal in stisnil z železno žico.

Ali vrnimo se k pojedini!

Domačin je za nas tri góste nekje zmogel krožnike ali pladnje, drugi jih niso potrebovali in mi smo se jih tudi branili, češ, da ne delamo sitnosti gospodarju, toda morali smo jih vzeti. Domačin sam nam je napolnil krožnike iz neke sklede. Bila je juha in v njej je plavalo nekaj, kar je bilo najpodobnejše našemu cvrtemu »bobu«, samo da je bilo večje. Radoveden, kaj je to, vzamem žlico v roko, no, kako sem ostrmel, ko pogledam na svoj pladenj! Tú se je ravno kar dogodilo veliko čudo in že mi je bilo v mislih, da mi je črnih večš jedna iz kuhinje »naredila«. Z mojega pladnja je namreč izginila juha, predno sem se je še z žlico doteknil in bob je ostal na suhem, kakor ladja na pesku, kadar ob osehi upade morje. Osupel pogledam krožnik natančneje — in težki kamen se mi odvali od srca, ko se prepričam, da se tú niso godila čudesa, temveč da so le prirodni nastopki še prirodnejših vzrokov.

Moj pladenj je v svojem življenji videl že mnogo sveta, kajti rodil se je nekje na češki zemlji, pa je po mnogih zgodah in nezgodah priromal do Mazina. V službi mnogih gospodarjev je ostarel, izlizali so ga ostri jeziki in pošteni pladenj si je mislil, da je izpolnil svoje dolžnosti, pa si je želel iti v pokoj. Od zgolj starosti in toge mu je počilo srce, to je: pladenj se je po sredi prelomil na dva kosa in siromak je mislil, da je vse pri kraji.

Tako si je mislil pladenj in vsak poštenjak bi mu moral pritrditi, toda mazinskemu popu »dana je duša nemila«. Bistra glava si misli: »mi se tukaj utopljemo z revščino, a Češka je daleč!« Misli in vzame v roke razbiti pladenj, zvrta vanj šest lukenj, namreč na vsakem kosu tri, prevleče skoz nje žico ter jo privije na spodnji

strani in — pladenj je vstal od smrti. Mala razpoka nič ne dé! Res da se je juha skoz njo cedila na prt, ali ta je tacih libacij že davno vajen. Meni pa za juho tudi ni bilo sosebno žal, sicer sem si pa mislil: »Kakor si služil že toliko in toliko ljudem pred menoj, služil bodeš se meni nocej, a potem — après moi le déluge!«

Za to juho smo jedli še mnogo drugih jedij, katerih ne bodem tukaj opisoval, ker mislim, da ne bi bralcem ustregel s takim opisom. ljubeznivim bralkam si pa ne upam razkladati svojih kuharskih znanostij ali pravo za pravo se bojim razkazovati svojo nevednost. Mnogim jedém še celó imena ne vem, to pa vendar vem, da je na drogu pečeno jagnje bilo izvrstno. Tu naj se pa le skrijejo naše kuharice; ako tudi pišejo kuharske bukve, take pečenke vendar ne znajo pèci.

Med jedjó se je mnogo govorilo, mnogo napivalo, nazdravljalo in zahvaljevalo. Najprej je domačin napil poredoma nam gostém ter po hrvaškem običaji vsacemu dodal družico, da se v njeno imé zahvali s polno čašo društvu za napitnico. »Bog poživi našega ljubeznoga prijatelja I. L., a da mu bude sladje piti, Bog ga poživi sa čestitom i vrednom gospojom parohicom Tomingajskom«, tako mi je napil domačin in »Živili« se je razlegalo po sobi in vsak trka z mojo družico in z menoj. Dolgo sem se razgledoval, katero ženo mi je domačin napil za družico, z očmi sem iskal gospé župnice med navzočnimi ženami, kar se malo privzdigne jedna od ónih žen, ki so v prosti národni obleki sedele konci mize. Kakor se spodobi, zahvalim se za napitnico v imeni družice svoje in v svojem, izpivši polno čašo vina. In tako je šla napitnica za napitnico po redu, kakor je na Hrvaškem sploh navadno pri obedu.

Kapelana so bili vsi posebno veseli zato, ker zna lepo peti, in res je on vodil petje, mi drugi smo prikladali, kakor je kdo mogel in znal. »Mnogaja leta« je bila prva in potem se je pri vsaki napitnici vrstila pesem za pesmijo. Kapelan je pel dosti dobro, le to se mi je zdelo, da poje preveč skozi nos, kar je pa več ali menj svojsko vsem pravoslavnim. Dalmatinsko črno vino nas je ugrelo, vse bolj in bolj smo bili »domači«. Bili smo, kakor bi si bili že stari znanci.

Med raznimi napitnicami je bila posebno navdušeno vzprejeta napitnica »domovini« in »njenim vrednim sinovom«, potem »slovanskemu rodu« itd. Pri zadnji je kapelan skočil kvišku in iztezaje dolgo roko trkal okoli sebe, da so iskre švigale, ali naslonil se je preveč na mizo in malo je manjkalo, da nam ni vsega prevrnil. Domača gospá parohica in kôplor sta komaj zopet umirila puntarsko mizo. Pri tej priliki se je tudi pokazalo, da miza prav za prav ni bila miza, ampak stara vrata podprta s poleni, okleški in drugimi vsakeršnimi podporami.

Naš kapelan je prihajal vse bolj in bolj navdušen, oči so se mu svetile izpod bledega čela, pel je brez konca in kraja, toda pesmi so bile vse menj razumne. Pel je, kakor je sam rekel, neko novo bosensko pesem. Mogoče, da je bila pesem sama ob sebi lepa; ali pevec je bil prenavdušen, jel je čudno zavijati in potresati z glasom, kôplor mu je pa pomagal. Mi drugi smo strmeli, poslušali in pili tobak, in nizka soba se je kmalu napolnila z dimom, da se nismo več videli. — To čudno petje, temna soba, gosti dim in še mnogo družega me je sponinjalo rdečekožih Indijanov in njih povestij. Mislil sem se sredi indijanskega »vigvama« in prišla mi je na misel iz Baragove knjige povest o Indijanu Pavhatanu in njegovi hčeri Pokahonti.

Naš voznik stopi v sobo, opominjaje nas, da bode treba odriniti, in imel je prav. Pili smo razhodnico in potem še neko čorbo. Kaj je bilo, ne vem. Pozneje sva s kolegom kombinirala, da bi mogla biti črna kava.

Poslovala sva se z rudnopoljskim župnikom, potem z mazinskim popom in tako po vrsti z vsemi. Vsi so naju spremili na cesto do voza in še dolgo so gledali za nama, mahali so s klobuki in kričali: »Srečen pot!«

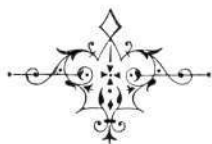
»Bog ti daj zdravje! mazinski pope«, ako še živiš. Večkrat se spominjam tebe. Siromak si, ali zraven poštena in gostoljubna duša slovanska!

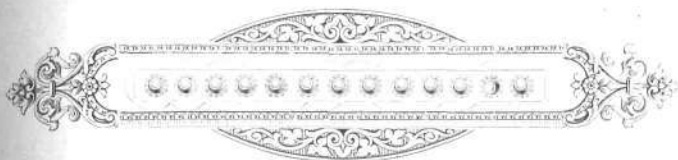

V.

Na kraški zemlji.

(„Zvon“ 1877.)

Nobene stvari človek ne primerja tako rad drugim rečem, nego samega sebe. Národnemu pregovoru je človek: »kakor kaplja na veji, kakor dim nad streho«. Ta ga stavi vzpored z neumno živino, óni ga prispodablja vinski trti, tretji nas zagotavlja, da je podoben vodi, »ki se ubija od brega do brega«, a drugi zopet zdi se sam sebi zapuščen, »kakor kamen na cesti«. Jaz pa bi o sebi rekel, da sem podoben ónim ptičem, katere ob svojem času neka neizprosna sila žene iz preljubljene domačije v daljne kraje ónostran morja. Kakor teh ptičev, polastí se zdaj in zdaj tudi mene čuden nemir, neko hrepenenje v daljavo, živa želja za čas ubežati moréči vsakdanjosti. Takrat mi ni pomagati, ne odleže mi, predno nimam v roci »popotnega lesá«, za sebój mestnega ozidja. Na takih potih se ne vozim rad na kolih, še menj po železnici, ogibljem se celó vélikih cest. Rajši hodim po slabih kolovozih, držečih od vasi do vasi, po mehkih stezah ob šumečem, z grmovjem obrastenem potoku, ali skozi hosto od hribovskega selišča do samotnega lazarja. Takó hodečemu se ne mudí mi nikoli nikamor. Dokler pridem in kamor pridem, prav pridem. Tudi ne poznam tiste móre, »dolg čas« imenovane, ki neki mnogim dela silno preglavico. V hosti poje pénica, na senožeti cvrčí múren, v jarku vrvrá potoček, iz grmovja pogleduje táščica zvedavo za menoj,

polž preko steze na oprtāv nese hišo svojo in v meji glavo vzdiguje cvetica za cvetico. In človeku bi bilo dolg čas?

Na poti se rad ustavim pri razcepanem pastirji, v gozdu posedim pri umazanem ogljarji, na polji ogovarjam sključene plevice in če me na poti doide kmečki očanec, ne greva narazen, predno se nisva do dobrega zmenila o sedanjih malopridnih časih.

Tako se pomikam dalje po svetu. Časih se pa tudi zleknem po mehki travi in vznak leže zrem v oblake in gledam, kakó se zdaj trgajo, zdaj zopet gromadé v čudovite podobe. Na tacem poti mi ni mnogo za vreme, niti za kraje, po katerih hodim. Gorenjski snežniki so mi takisto ljubi, kakor dolenjski holmci, púste pleše po Krasu nič menj, nego prijazne štajerske gorice.

Tudi letošnje pomladi se me je polastila želja za potovanje. Mlado leto se je res še borilo z zimo, ali to me ni moglo zadrževati. Šel sem, kakor se pòje v národní pesmi, šel sem

„čez tri gore zelene,
čez tri vode studene“,

ter sem prišel na trda kraška tla. Nekega dné sem že več ur v težkih škornjih tolkel po skalnatih tleh. Kraj je bil nekamo pust, rekel bi prazen, dan čemereren in dremoten. Megla je bila pala na morje, nebo je bilo pa preko in preko zastrto liki s sivo plahto, in jelo se je mračiti, dasi je ura kazala šele štíri čez póludne. Nehoté sem jel hitreje stopati med neskončnimi, od sivega apnenca zloženimi ográdami. Pred menoj se je vzdigoval širok vrh golih reber, pod njim je po pohojenem kamenji bilo poznati slabo stezo, ko pa se po nji popnem na razbreg, ugledam pod seboj prijetno dolino, premreženo z vinskimi trtami, a oka v tej mreži so bila zadelana z brstno, kakor smaragd zeleno ozimino, konci polja pa je stala velika, skoro trgu podobna vas. Radostno je plavalo oko po krasnem zelenilu, ki je ugajalo temveč, ker je bilo oko utrujeno sive jednoličnosti.

Mrak se je že lovil okoli ostrešij, ko sem dospel v vas. Lavorov venec, viseč ob zidu najlepše hiše, bil mi je kaži-pot, kajti medli želodec je prihajal čemereren kakor vreme in treba ga je bilo zopet nekoliko udobrovoljiti. Kmalu sem

sedel na klopici pri dobrodejnem ognji. Možje, ki so imeli zasedene najlepše prostore, zmeknili so se radovaljno in gospodinja je hotela ugajati mojim potrebam. Primorci stavijo svoja prebivališča drugače, nego mi, dalje za njimi v deželi stanujoči. Kar je pri nas »izba« s častitljivo velikansko pečjo, to je njim »hiša« z velikim, kake tri pedi od tal vzdignenim ognjiščem, na katerem gori ogenj skoro vèn in vèn. Na samem ognjišči stojé nizke klopi ob treh obzidanih stranéh, samo prednja stran je prosta, ondu se suče gospodinja, in da more lože do kozic in loncev in do kotla nad ognjem, izrezano je ognjišče spredaj v poli kolobarja, kar posebno ustreza trebušnim gospodinjam. Na ognjišči stoji še železno vzglavje, kamor se polena naslanjajo, da lepše goré, in velikanske ročice na vzglavji so zgoraj tako izdelane, da vánje lahko postaviš bučo vina. To ognjišče je središče, okoli katerega se vse zbira, okoli njega se vrti Primorcu velik kos življenja. Tu se najrajša gnete mladina, pa tudi živali, psi in mačke, zlasti po zimi, ko nikoder drugod ni blagodejne topline. Zato bode tudi vsacemu donumno, zakaj po teh krajih toliko otrok po ognji pride v nesrečo. Tu si gospodar počije po trudapolnem delu, tu nekoliko popestuje najmlajšega, tu se pripovedujejo novice in pravljice v dolgih zimskih večerih, skratka: Primorcu je domače ognjišče v resnici to, kar je nam drugim samo v prenesenem zmyslu, v podobi. V »hiši« ni druge oprave, nego mize, stoli in kaka omara, po stenah pa je razobešeno vse polno médenega in kositarnega posodovja, ki se mora vedno svetiti kakor solnce. S to posodo se ponaša pridna gospodinja. Po drugi strani so pa dolge police, po njih je razstavljena vsakovrstna porcelanasta posoda, sklede in skledice, pladnji in še drugo, kateremu še imena ne vem, vse lepo po velikosti in obliki razvrščeno. Vse skupaj pa storí, da se ta primorska »hiša« človeku hitro priljubi, in čuti se v njej domačega.

Tudi jaz sem se hitro sprijaznil ž njo. K temu je gotovo tudi mnogo pripomoglo čuda dobro kraško vino, črno, mastno vino, ljubko v ustih, zdravo v želodci. Pravi terán! Prav čutil sem, kakó mi gre v žile in kakó ugodno se razlezava po životu. Možém, sedečim kraj mene, zdelo se je kaj dobro, ko sem po pravici pohvalil to njih božjo kapljo.

»Vince, kakor mleko«, oglasi se jeden. »Bog mi tega ne šteje v greh, ali še na smrtni postelji bi je pil«.

Možje so bili zadovoljni, da sem se spustil v govor, kajti hudo jih je že imelo zvedeti, kdo sem, kaj sem in odkod. Niso mogli umeti, čemu hodim po teh krajih, ako ničesa ne skupljam, niti zemlje ne merim, niti orgelj ne popravljam, ker sem rekel, da jih ne.

Že sprva, ko sem vstopil, opazil sem po hiši neko nenavadno živahnost, ki je z nočjo prihajala tem večja. Tudi priprave na ognjišči in okoli ognjišča so se mi zdele za navaden večer prevelike. Ravno sem hotel povprašati, čemu vse to, kar se začne od nekod lepo ubrano petje. Na moje vprašanje, kaj je s tem petjem, doznam, da imajo domači pevci poskušnjo za nocojšnjo »besedo«. Ne vem, s káko novico bi me bil mogel tisti večer kdo bolj razveseliti, kakor me je oveselila vest o »besedi« na kraških tléh. Že zdavna sem si bil želel prisostvovati besedi, ki ni osnovana po splošnem kopitu tacih veselic v naših mestih in trgih, ki so si vse podobne, kakor jajce jajcu.

Vretje v hiši je bilo vse večje in večje. Prišel je tudi gospod župnik, sivolas, suhoten mož, črnkastega obraza, živih očij in šegave govornice, ki je za vsacega imel prijazno ali šaljivo besedo. Na moj poziv se posede k meni in začne se pogovor, kakor je navaden pri neznanih ljudeh, ki se prvokrat vidijo. Govornica pa kmalu oživi, ko zasukneva na národno polje, na njihóvo čitalnico in nocojšnjo besedo. Iz njegovih besedij sem povzel, da je on čitalnici dušni oče in umni voditelj. Zvedel sem tudi, da je denašnje besede dohodek namenjen v korist dvema sirotama, katerima je očeta v »velikem lomu« pri morji kamenje posulo. *Omne tulit punctum* bil mi je prav na jeziku, ko pride mlad mož — bil je učitelj, kakor sem pozneje videl — in naznani župniku, da je vse v redu. Na to vstane župnik in na njegov poziv vsi drugi — sama gospodinja z dekle je ostala pri ognjišči.

Po nekih vegastih stopnicah pridemo do vrat, pred katerimi je pri majhni mizici sedel star čestitljiv mož. Položivši prédenj svoj óbol stopimo v velik, za silo razsvetljen prostor, katerega je bilo pa občinstvo do malega že napolnilo, stari in mladi, moški in ženske vse vprek. »Dvo-

rani« se je pač videlo, da je stavbenik ni namenil za hram modricam, toda vse, kar bi bilo moglo koga motiti, bilo je umetno prikrito z raznimi preprogami in grbi, zastavami in napisi; a vse to, kakor tudi pročelje gledališkega odra je bleščalo — da ne rečem kričalo — v belo-modro-rdečih barvah. Vse národno! Po sredi so bile postavljene dolge klopi, spredaj pa tudi stoli raznih barv in raznega dela. Klopí so bile vse zasedene, nekaj stolov spredaj pa je bilo prihranjenih za župnika in za nas, ki smo prišli v njegóvi družbi. Jaz sem sedel nekoliko v stran, takó da sem lahko videl na oder, zajedno pa tudi imel prost pogled po občinstvu. Kmalu potem, ko posedemo, začne se zagrinjalo na odru, sicer malo nerodno in počasno, motati navzgor. Pred nami stojí kacih dvanajst pevcev, večinoma kmečki mladeniči in mladi možje, pa tudi gospod kapelan je bil med njimi in še dva ali trije drugi v gosposkih suknyah. V občinstvu, ki pa tudi že prej ni bilo preglasno, nastala je zdaj tišina, kakor v cerkvi pred pridigo. Izmed pevcev stopi jeden — bil je učitelj — za korak naprej, pogleda po pevcih, zamahne z roko in iz krepkih grl zagrmí naš »Naprej«, katerega, dasi ni več nov, človek še zmemrom rad sliši, ako se póje takó čuteno in navdušeno, kakor so ga ta večer peli Kraševci. Pevci izpojó. Ploskanja in klicanja ni konca ni kraja. Morali so ga ponoviti, a zdaj niso peli sami pevci, pelo je tudi občinstvo po dvorani. V tem pa ni bilo nič narejenega, prišlo je kar samo po sebi. Nekdó izmed poslušalcev je začel bolj potihoma, drugi za njim in takó naprej, kmalu je vršelo in zvenelo po vsi dvorani.

Meni je to bilo kaj novega, a ne mogel bi reči, da mi to na tem mestu in od teh ljudij ni bilo po volji.

Ko se je občinstvo, ki je iz poslušalcev takó nenadno hitro prestopilo med izvrševalce, nekoliko pomirilo, začne se zastor zopet hrupno vzdigati. Na odru je stal učitelj z goslimi v roci in trije pevci. Peli so národno pesem, ki je znana pod imenom »Zagorska«, a učitelj jih je spremljal na goslih. Moški glasovi in gosli so se čuda lepo ujemali. Pevci sicer niso bili Bog vé kakó izšolani, ali peli so dobro in, kar je bilo največ vredno, s pravim notranjim čutom; videti je bilo, da so dobro umeli, kaj je hotel neznani pesnik in skladatelj v besede

in napev vložiti ter so to znali tudi primérno izraziti. Ljudstvo je poslušalo vidno gineno, takó da je na konci celó pozabilo pohvaliti pevce. Šele ko so ti odstopili in je zagrinjalo zaropotalo v svoj navadni položaj, vzdramilo se je, rekel bi, ter prejšnjo zamudo obilno popravilo.

Nastal je daljši presledek, kajti sedaj je bila na vrsti igra, za katero je bilo na odru treba večjih priprav. Igrali so burko: »Dva prijatelja«, katero je gospod kapelan prav srečno iz nemščine presadil na domača tla. Igralke in igralci so storili pošteno svojo dolžnost, nekateri celó nepričakovano dobro. Todà bolj nego igra in predstavljalci me je zanimalo občinstvo. Takó hvaležnih poslušalcev bi želel vsem glumcem. Ne samo vsak dovtip, vsak smešen položaj, temveč vsaka beseda, ki je le količkaj cikala na šaljivo, vzprejeta je bila s trzajočim veseljem. Ne daleč od mene je sedel majhen, dobro rejen mož drobnih očij in na kratko ostriženih lās. Ta mož se je neprenehoma takó glasno in od srca smijal, da sem ga v resnici zavidal. V roci je držal velik rdeč robec, ki je bil na zadnje že ves premočen, ker ž njim si je brisal skrita óčeca, ki so bila vèn in vèn s solzami zalita.

Po igri smo čuli zopet nekaj petja, namreč Ipavčevo: »Domovino«, ki je posebno ugajala, in potem še po vrhu Nedvédov: »Mili kraj«. Jedna in druga teh pesmij je polna melodij; vsak slovenski poslušalec, če tudi ni strokovnjak v glasbi, razume jo lahko, vsak hitro čuti, da je to cvet z domačega vrta, da je nekaj njegovega: to mu govori k srcu, to ga bóža in zajedno povzdiguje. In ravno s tem se mi je »beseda« na Krasu prikupila, ker je vse, kar se je predstavljalo, govorilo in pelo, bilo primérno poslušajočemu občinstvu. Naši pevodje — po deželi še bolj kakor po mestih — zagrižejo se najrajši v težke, malo ali nič melodijozne skladbe, ki imajo svojo moč in vrednost v »akordih«. Kaj tacega zanima samo poslušalca, izobraženega v glasbi, mi drugi neveščaki ostajemo popolnoma hladni: pogostoma sem celó opažal, da samih pevcev taka pesem ni ogrela. Dostikrat bi človek sodil, da oni sami niso razumeli ne pesnika, ne skladatelja. Kaj pa še le kmečko občinstvo! Tak človek posluša in posluša, zmerom se nadeja, da pride kaj zanj úmnega, časih se napev tudi zaletí na

kako melodijo, človek pazno vleče na uho, toda v tem hipu se zopet vse razleti in razbije. In ravno pri vesellicah, namenjenih preprostemu ljudstvu, morali bi se bolj ozirati na melodijozne skladbe, nego doslej. Naše občinstvo po kmečkih čitalnicah, ko bi imelo za to kaj dovtetnosti, moralo bi že skoro bolje poznati Jelena in Vašaka, Križovskega in Tovačovskega, nego svoje skladatelje: Ipavca, Vilharja, Maška in druge. Daleč doli na Hrvaškem sem čul prepevati Vilharjeve skladbe, katerih nikdar nisem čul v Ljubljani, ne nikoder drugod doma.

Pa vrnimo se zopet k besedi.

Zadnji glasovi poslednje pesmi so nam še zveneli po duši, ko stopi pred nas ljubezniva prikazen, ki si je prvi mah, predno je še odprla usta, osvojila vsa srca. Bila je vitka deklica cvetočega obraza, z globelicama na licih. Dve težki kiti konstanjevili las je imela liki krono oviti okrog glave, a iz lepih, mirno gledajočih očij jej je sijala nedolžnost. Deklamovala je času primérno Bóris-Miránovo »Turki na Slévici«. Sprva se jej je glas malo tresel, stavke je izgovarjala nekoliko preveč presekano, ali že pri drugi kitici se je ujunačila, jasno in čisto so jej vrele dobro naglašene vrstice iz zgovornih ust in besede pesnikove, prihajajoče iz občutnega srca, zadele so tudi prave strune v srcih poslušalcev. Od kitice do kitice je raslo zanimanje v občinstvu, in ko je deklamovalka končala, strmelo je še nekaj časa in čakalo, kaj tacega bi bilo menda poslušalo ves večer. Ko pa deklica, lahko priklonivši se, odstopi, zagrmí dvorana glušečega ploskanja, ki ni hotelo prenehati, predno se ni deklica zopet pokazala. »Še jedenkrat, še jedenkrat«, klicalo se je od vseh strani in res ni bilo poprej mirú, predno ni ponovila deklamacije. Marsikdó se bode morda izpotikal na tem, rekši: deklamacija se ne ponavlja. Res je, jaz tudi nisem še kaj tacega videl, ali tukaj je bilo to drugače. Pesem je vsem dopala, vse jo je želelo čuti v drugo in deklamovalka je bila tudi pripravna ustreči obči želji. Bili smo že taki skupaj, in kdo nam more kaj?

Kar sem prej omenil, gledé na izbor pesmij, velja največ tudi za deklamacije. Bil sem navzočen, ko se je po čitalnicah pred zgolj kmečkim občinstvom dekla-

moval Orest, Medea, Pevčeva kletev, prizori iz Marije Stuart, iz Viljema Tella i. t. d., deklamovalo se je, pravim — ali ne vprašajte me, kakó. Ne samo da deklamovalec sam dostikrat ni razumel pesnika, kar mu človek napósled tudi ne more vselej zameriti, pa denimo, da bi ga tudi bil razumel, in ko bi bil deklamovalec prvi umetnik iz dvornega gledališča — ne more ga umeti to občinstvo. Ni vse za vse!

Konečno še jedenkrat nastopijo pevci in zapojó »Venec národnih pesmij«, ubran in povit po gospodu Kocijančiči, če se ne motim. Tudi to točko so izvršili na splošno zadovoljnost. Beseda je bila končana.

V dvorani je zdajci nastalo vretje, kakor v panji, ki se pripravlja na roj. Občinstvo namreč se po končani predstavi ni razhajalo, temveč ostalo je pri skupni večerji. Nekateri so razmikali klopí, drugi so iz nekega stranskega hrama prinašali velikanske mize in še predno si se prav zavedel, kaj se tu pripravlja, izpremenila se je gledališka dvorana v gostilno. Razvrščeni ob dolzih mizah smo zdaj sedeli in na opomin gospoda župnika, da nismo ptiči, ki živé o petji, sezali smo po pečeni letéčini in telečjih stegnih, po prašičjih kračah in plečih, in po družih dobrotah, ki nam jih je pošiljala gospodinja, mati župánja. In zopet se oglasi gospod župnik, meneč, da na Krasu je vse dobro, razven — vode, da torej moramo zalivati s črno božjo kapljo, kar smo tudi vestno izvrševali.

Ko smo tako popolnoma zadovoljili slabši, pa ravno zato menda sitnejši in brezozirnejši polovici svojega bitja, nadaljevala se je zabava, ki je, ako mogoče, bila še živahnjša in zanimivejša, nego óna pred večerjo. Pesem se je vrstila za pesmijo: »Po jezeru«, »Luna sije«, »Pridi Goren'c«, »Otok bleški« in takó dalje brez konca in kraja. Zdaj je pelo vse, moški in ženske, kar je le znalo usta odpirati. Petje — nekaj pa tudi vino — nas je vse čudno ugrelo, zdelo se mi je, da se je vsaka pesem pela bolje od prejšnje. Vse je bilo zadovoljno, vse veselo.

Variatio delectat. Na občo prošnjo je deklamovalka zopet stopila na oder. Deklamovala je Jenkov »Zadnji večer«. Malo čudno! Kaj ne? To bi bila pesem za petje, pa ne za deklamacijo; kratka je in takó preprosta, bode morebiti rekel ta ali óni. Tudi jaz sem tako nekako

mislil, ali morem vas zagotoviti, da je ta preprosta pesem na to občinstvo naredila globok vtisek. Uspeli so bili popoln. Pri isti mizi, skoro nasproti meni, sedela je deklica čudnega obličja. Njo je morala deklamacija sosebnostno zanimati. Vsa v čudu je strmela nepomično v deklamovalko.

„Ta listek také praví,
Da cesar ga bo vzel“.

Zdajci ji čelo potemni, glavo povesi, težek vzdih se jej ukrade iz prsij, okoli ust jej nekaj zaigra in roka kradoma otere težko solzo.

„Sam Bog nebeški vé,
Kdaj osem let bo preč“.

Kaj jo je moglo tako užaliti? Morebiti je vse to, kar se tu v pesmi pripoveduje, že izkusilo nje sree. Genilo jo je morda videti samo sebe v pesmi opisano, in vsemu svetu je zdaj znano to, česar ona ni nikomur razodela, zaklenivši vso to težko bridkost v svoje sree.

Neverjetno hitro je bežal čas, kládivo je že bilo »trúdné pózne úre«. Tedaj se oglasi zopet župnik: »Zdaj pa še zapojmo našo staro pesem«. Radovedno sem pričakoval, kaj bo neki. Župnik poprime svojo palico, ki je dozdej mirno slonela ob stolu. Vse utihne, moški se odkrijejo. Župnik potrka ob mizo, povzdigne palico, pogleda po omizjih, zamahne — in kakor iz jednega grla zagrmí: »Hej, Slovani, naša reč slovanska živo klije«. — Zastonj bi iskal bešed popisati občutke, ki so mi ta trenutek polnili dušo. Redkokdaj se je ta pesem pela bolj ognjeno, bolj navdušeno, nego tisti večer na Krasu. Tako po priliki je nekđaj moglo biti, ko smo se pred mnogimi leti prijatelji, ki so nas jednako domoljubje in jednaka leta vezala, daleč od dóma v tujem svetu zbirali v veselo družbo. Ali kje je zdaj tisti mladeniški ogenj, kje je tista svet podpirajoča sila, kje so prijatelji? Najboljši med njimi, ki so sami sebi in sveti stvári ostali zvesti, odhajajo drug za drugim v deželo, odkoder ni izhoda. — Človek je res kaplja na veji, dim nad streho. — A drugi? Sree me boli videti jih. Nezvesti vzorom svoje mladosti, zadušivši v sebi vse blage čuti, ki človeka vežejo na dom in rod, služijo samo svojemu trebuhu,

uklanjajo se surovemu uspehu in poljubljajo sibo, ki jih tepe. Še več! Tujcu se prodajajo za biriča. Sin tepe svojo mater. O kakó to boli, kakó to skelí.

S to pesmijo je veselica prikipela do vrhunca. Matori gostje, med njimi je bil tudi gospod župnik, jeli so se razhajati, in tudi jaz, ki sem bil nekoliko truden od dolzega pota, moral sem misliti na počitek. Spalnica mi je bila že pripravljena in sicer prav blizu dvorane, od koder se je še dolgo razlegala glasna huka in buka. Na pol že v spanji sem čul škripajočo godbo in zraven neko čudno drsanje. Mladi svet se je spustil v plesove. Kar je meni znano, ne pleše se nikjer po Slovenskem toliko, kakor na Primorskem. Veselica brez plesa je menda v teh krajih nemogoča. Pleše se pa s tako vztrajnostjo in požrtvovalnostjo, ki bi jo jaz rajši kje drugje videl. Človek bi jim sicer tega veselja ne zameril, ko bi le ples pri njih ne bila takó draga zabava. Pregovor: »Dobre volje, mošnje kolje« velja sicer po vsem svetu, ali menda nikjer takó, kakor tukaj. Tudi kranjski mladenič se časih rad zasukne in takrat ne gleda ravno na par šestic, ali vsaj dvakrat, če ne večkrat bode se premislil, predno bo za ples izdal kakov večji denar. Mlademu Kraševcu ali Ipavcu pa ni nič nenavadnega, ako na plesišči pusti zaslužek vsega tedna ali celó dveh. Dalo bi se o tem še mnogokaj pisati, kar pa opuščam in sicer iz dveh tehtnih razlogov. Prvič znam, da bi bile moje besede bob v steno, drugič se spominjam ravno o tej priliki zlatega uka svojega nekdanjega učitelja: »Ni je lajše stvari na svetu, nego moralizovati«.

Torej molčimo!

Drugo jutro sem pa zopet vzela palico v roko in pot pod noge ter sem se obrnil v stran, odkoder burja prihaja.

VI.

Med Savo in Dravo.

(„Zvon“ 1878., 1879.)

Ko sem pred nekaj časa slonel na ograji Črnovškega mosta in gledal pod sábo bistro Savo, kako bodro valí modrozelené, srebrnoobrobljene valove hiteč na jug, »med brate, med sestre, med naše ljudi«, narodila se je v meni živa želja, iti za njo, da bi videl, kje ta meni toli priljubljena reka, utrujena dolzega teka, silnemu Dunavu pada v naróčaj. Gnalo me je slediti nje tek, da bi jo poznal od izvira do iztoka, njo, ki jedina med našimi večjimi vodami ves čas teče po slovanski zemlji, in pa, da bi videl in se seznanil z bratovskim rodóm, ki biva ob nje bregovih. Ta misel, ki mi jo je vdihnila leščéča Sava, ukrepila se je na Jeržici, kjer so svoje dni padali težki udarci, pri kupici rujnega Hrvata do trdnega sklepa. Iste noči še sem šel na železnico ter se ob Savi vozil proti Hrvaškemu.

Kmalu pod Ljubljano se začne dolina stiskati, stišče se vse bolj in bolj, tír za železnico se je moral torej mestoma vsekati v živo skalo.

Pri »Zidanem mostu«, kjer se Savi pridružuje mlajša štajerska sestra Savinja, začnó polagoma gore odstopati od savskega korita ter se umičejo brstnim travnikom, pitomim njivam, prijaznim vasém in trgov. Savska dolina od Zidanega mosta do Zagreba po jedni, in do Samobora po drugi stráni je za moj ukus tako lepa, da se ji more malo katera vzporediti. Gore se tu sicer ne dvigajo nebu pod oblake, ne vidiš tu strmih pečin in brezdanjih propadov, zastonj se oziraš po sopotih in slapovih, ki tako prijetno oživljajo gorenjo savsko dolino: ali hribi so tukaj od podánka do vrha zaviti v bujno zelenilo, po njih stojé bele cerkve, ki tako prijazno gledajo v dolino, a njim odzdravljajo lepi gosposki dvori, ki se iz-

med sadnega drevja zvedavo ozirajo v beli svet. Posred te divote teče mogočna reka in po njej vozi krepak narod dolge pláve, otovorjene z blagom solčavskih planin. In ako bi, dragi prijatelj, vso to krasoto videl, kadar jo pretké jutranje solnce s svojim zlatom, ali kadar tiha luna zatrepeče nad žuborečo vodo, gotovo bi mi pritegnil, da je ta dolina lep kos slovenske zemlje.

Pa ni samo lepa, temveč tudi drugače je zanimiva in imenitna. Glej, tu pred nami leži Krško, ki se je s svojimi jedinimi ulicami na dolgo raztegnilo na ozkem prostoru med Savo in Trško goro ravno ondu, kjer se začne dolina širiti v prostorno Krško polje. Krško je mesto, od starine se že ponaša s tem imenom. To mesto res — govorimo resnico — ni Bog si ga védi kaj, veliko ni, ne bogato, tudi ne vzbuja drugače pozornosti potnikove, ali ta skromni slovenski Betlehem ima v zgodovini našega naroda dosti velike imenitnost. Tu je na svoje stare dni v velikem siromaštvu živel in umrl največji in najpoštenejši kranjski rodoljub, ko je že prej ves svoj — ne ravno majhen — imetek žrtvoval »Slavi vojvodine Kranjske«. Tri leta pred smrtjo se je moral tudi ločiti od bisera njemu najdražjega, od knjižnice svoje, katero je prodal zagrebškemu vladiki Mikuliču. Tu na Krškem polji se je igral poglaviti del krvave igre, ki je v zgodovini zapisana z imenom »kmečkega upora« za »staro pravdo«. Tu se je zbirala slovenska »raja«, katero je nemško plemstvo — kaj plemstvo! — trinoško boljarstvo s svojim nečloveškim, v nebo za osveto kričečim ravnanjem prisililo, da je odvrگی motiko posegnila za bridki meč, in to dvakrat v jednom stoletji. Kaj se je vse moralo zgajati prej, predno je naš pod ovco krotki in ponižni kmet vzpel se do maščevalca žaljene pravice in pogaženega človeškega dostojanstva? Niso se upirali deželnemu gospodarju, kajti zmerom so poudarjali udanost in zvestobo do svojega vladarja, hoteli so se samo povzdigniti iz živinskega stanja, v katerem jih je z železno pestjo držalo boljarstvo, hoteli so živeti po človeško, hoteli so biti ljudje. A tudi to se jim ni posrečilo, stoletja še so morali nositi sramotne sužnje verige.

Nasproti Krškega stoji prijazni »Videm« in za njim Stara vas. Tu so se po zimi leta 1573. z zimzelenom na klobucih shajali v posvet slovenski in hrvaški

možje, tu so se dogovarjali o skupnem delovanji in ukrenili udariti, kakor hitro bode začel kopneti sneg. Udarili so — in bili so pobiti. Žalostno je zahajalo solnce dné 5. svečana ónega leta, obsevajoč gomile kmečkih trupel na Krškem polji, in Sava je stotine in stotine mrtvih Hrvatov odnašala nazaj v domovino. Pa srečni so bili ti! »*Vae victis!*« veljal je tačas preostavšim živim trikrat in desetkrat. Pero se ustavlja opisavati grozodejstva, ki so jih trpeli nesrečni kmetje. Zgodovina krškega mesta bi bila gotovo predmet, vreden najboljšega domačega zgodovinarja, pa tudi slovenski romanopisec bi našel tu hvaležna tla zgodovinskemu romanu.

Pod Krškim leži na Savi sredi lepega polja veselo štajersko mestece Bréžice, ki ima tudi odlično mesto v naši zgodovini, zlasti pa v ravno prej omenjeni kmečki vstaji. Bréžice so bile prvo mesto, ki se je podalo kmetom ter jim imelo biti v zaslombo pri daljnem vojevanji. Z ónstran Save nas pozdravlja Čatež, ki se — kakor bi bil naslikan — naslanja na vinske gorice, in malo naprej stari jeseniški grad na kranjsko-hrvaški meji.

Toda kakor lepi so ti kraji, ne utegnemo se dalje pri njih muditi, hiteti nam je mimo krasne dobovske cerkve proti hrvaški meji. Ótlo zaropočejo železniški vozovi preko mosta nad neznatno rečico. To je Sotla. Na hrvaški zemlji smo. Na levi stráni se nam odpira pogled v divotno Zagorje, a pred nami se kažejo in zopet izginjajo gosposki dvori Laduč, Januševac, Lužnica, bivališče bivšega zloglasnega bana Raucha. Novi dvori, kjer leži pokopan ban Jelačić, in malo naprej ugledamo nad Savo razvaline Sosed-grada, kjer je nekdanj gospodoval grozoviti Ferko Tahi, besna zver v človeški obliki. Vstaja zagorskih kmetov je bila v prvi vrsti obrnena zoper tega krvoloka.

Grad Jankomir, vas Stenjevec še hitro pribeží mimo nas, med potniki nastane neko gibanje, ki oznanja, da se bližamo večjemu mestu; hlaapon zabrlizgne zategneno, vlak začne preskakovati iz tira v tir in napósled obstoji. V Zagrebu smo.

Zagreb meni ni nov, znan mi je ves, kolikor ga je od Čnomercev do Laščine, od Savskega mosta do Cmroka. Videl sem ga o raznih prilikah, o veselih in

žalostnih zgodah, v vsedánji in praznični obleki. Zato se, dragi bralec, lahko poveriš mojemu vodstvu.

Stalno mesto trojedne kraljevine ima za ozadje na dolgo raztegneni, do vrha z bukovjem obrasli herbet Zagrebške gore, ki brani Zagreb proti mrzlim severnim vetrovom. Gora ni posebno visoka, nje najvišji vrh, Slemen imenovano, vzvišen je nad morjem samo nekaj malega nad 3000 čevljev, no, vendar ima za nekatere Zagrebčane še osobiten pomen; ž njo se namreč igrajo »planino«. Zadnjih desetletji je zavladala po vsi izobraženi Evropi neka strast za gôre. Smešno oblečeni, oboroženi z dolgimi palicami, ki so jim dostikrat v napotje, pohajajo ti planinščaki jatoma po hribih, plazijo po snežnikih in ledenikih ter se vzpenjajo po najgrših robovih, dostikrat v največji životni opasnosti, in to vse zato, da morejo reči, da so bili tudi »gôri«. Druzega namena vsa stvar nima. Po mestih se snujejo društva, ki zbirajo denar, skrbé za dobre vodnike, trebijo in popravljajo pota in stavijo po sneženih višavah kolibe, v katerih potniki najdejo nočišče in zavetje o slabem vremeni. — Tudi v Zagrebu so se našli ljudje, ki so hitro spoznali živo potrebo, da se za Hrvaško ustanovi »planinsko društvo«. Ker pa tu v bližini ni snežnikov in vratolomnih višav, polastili so se hrvaški planinščaki v svoj namen ponižnega Slemena. »Kdor ni še cerkve videl, klanja se peči«, pravi hrvaški pregovor. To veselje je prav nedolžno, človek jim ga rad privošči. Naj jim bo! Prav nepotrebno pa je bilo na vrh Slemena postavljati hišo za »turiste«. Tu je bilo slepo posnemanje tujega malone smešno. Ako letnega dne urániš iz Zagreba, prisečeš se lahko v treh urah na vrh, odkoder se ti odpira v resnici čaroben pogled na posavsko raván in na zagorsko, rogaško in uskoško gorovje. Ko si se te lepote do sita nagledal na vse štiri vetrove, kreneš lahko po drugem poti domóv. Gredé si še z lagotjo ogledaš kapelico sv. Jakopa, Kraljičin studenec in razvaline Medvedgradske, in še predno bode pri sv. Kralji zvonilo póludne, bodeš že domá za mizo čakal juhe. Čemu potem koliba?

Zagrebsko goro opasuje venec holmcev, ki se polagoma izgubljaajo v ravno Posavje. Mnogi potoci in potóčki so te holme globoko izorali in raztrgali, ali kraj

vsega tega je brdni svet okoli Zagreba prijetnega, očem dobrodejnega lica, ker prisojna rébra so vsa pokrita z vinógradi, ki dajo žarko in ukusno kapljo. Po vinógradih se belé letni dvorci zagrebskih meščanov, po dolih pa so se naselile večje in manjše vasi, ki so vse na glasu zbog dobrega vina, tako n. pr.: Vrabče, Šestine, Búkovec, Sv. Šimon, Čučerje, Granešina in Kašina. Najimennejši je Búkovec, ki je ves v rokah prečastnih gospodov kanonikov in družih »petičnih« Zagrebčanov. Tjakaj najrajši romajo izkušeni čestilci Vinka Ložiča — hrvaškega Baccha — odkodar se pozno v noč sicer težki ali vender navdušeni vračajo v mesto.

Ondu, kjer so se ti holmi najboljše približali Savi, in kjer se iz njih izvija potok Medvedščak, razprostrl se je Zagreb in sicer nekaj po brdu, nekaj pa v ravnici pod njim. Mesto se prav prirodno deli na tri dele, namreč na gorenje in spodnje mesto in na kaptol. Prvi in drugi del ležita na desnem, tretji na levem bregu imenovanega potoka. Gorenje mesto je najstarejši del, zagrebska »city«. Na brdu »Grič« imenovanem se je naselilo že v starodavnosti utrjeno kraljevsko svobodno mesto obdarjeno znamenitimi pravicami. To mesto ima v mnogem oziru jako zanimivo in burno zgodovino. Zlasti s sosednjim kaptolskim ali škofovskim mestom, ki je imelo svojo posebno »pravico«, in je bilo tudi utrjeno, živelo je, rekel bi v vekovečnem neprijateljsvu in ne jedenkrat so udarjali škofovi svobodnjaki na meščane z »Griča« in nasprotno. »Krvavi most« preko Medvedščaka še dandanes spominja na neko tako pobitje. Ali čas je izgladil vsa ta sovraštva in tekmovanja, podrl trdne zidove in porušil mestna vrata na »Griči«, kakor v kaptolu. Jedina »Kamena vrata« v gorenjem mestu in tu pa tam kakov kos starega zida še spominja na óno žalostno dóbo.

Gorenje mesto so zaseli nebrojni uradi in razni šolski zavodi. Ko se zapró uradi in šole, zavlada po njem tihi mir, katerega tudi vozovi ne motijo. Sosebno ob nedeljah in praznikih popóludne je mesto videti kakor bi bilo izmrlo. Prazne hiše, prazne cerkve, prazne ulice. Tujcu, ki o tem času zablodi góri, prihaja tesno pri duši, ko mu povsod le odmevajo svoji koraki, zato hití, da čim prej pride v živahno doljenje mesto, v Ilico.

Gotovo ga ni mesta v Avstriji, ki bi imelo toliko uradov in toliko uradnikov, kakor jih ima Zagreb proti svoji velikosti. Mendà ni preveč, ako rečem, da je vsak tretji mož, ki ga srečaš na ulicah, uradnik, ali kakor pravijo Hrvatje činovnik. Vsak hrvaški sin, ki je z večjim ali manjšim pridom pretolkel nekoliko šol, rije se v to činovniško legijo. Tudi sin imovitega posestnika ne hlepí po ničém tako, kakor po službi, seveda po dobri službi, kar mu se navadno tudi posreči. Na kolikor ne bi zadoščevalo njegovo znanje, pripomorejo že vplivni strijci in ujci. Mož, ki bi bil lahko svoboden in samostalen, upreže se sam v činovniški jarem, ki na Hrvaškem res nikogar prehudo ne žuli, in na kolikor ni že sam dosti legak, olajša si ga še sam. Pozno v urad, zgodaj iz urada, potem pa v suknji po najnovejši pariški modi s tenko paličico pred kavarno, po Ilici gôri in dôli hodeč s prijatelji rešetaj gospé in gospodičine in preklapaj mestni »tratsch«. V tem pa domá »na imanji« gospodarijo »špani« po starem kopitu kakor najbolje vedó in znajo. Ako mu je posest blizu Zagreba, odveze se časih z dobrimi prijatelji praznovat kakov god, »majalis« ali kaj tacega. Ako je oddaljena, vzame si jeseni odpust in gre na lov, v »bérbo« (trgatev), ker je to gosposka navada. Tako mine leto za letom, počasi sicer, ali vender dosledno se pomika po birokratični lestvi naprej, z leti rase čast in rase plača, delo se pa manjša. Podel sluga navzgor, osoren in zadíren nizdolu, vmes malo »spletkarij«, malo »ljubezni«, in živi se kakor mali bog na Hrvaškem. Vlade se menjajo, bani prihajajo in zopet odhajajo — a služba vender ostane in on na njej. In to je glavna stvar!

Naj mi nikdo ne ugovarja, da rišem prečrno. Sam dobro vem, da niso vsi taki, to bi bilo prežalostno. Znam dobro, da se tudi med hrvaškimi uradniki nahajajo možje bistre glave, korenitega znanja, plemenitega srca in neokaljenega poštenja. Take tudi národ kuje v zvezde, ima jih za svoje največje dobrotnike ter jih častí, kakor bogove. Samo da je taciuh razmérno malo, premalo. Ako greš med ljudstvo, ako znaš ž njim govoriti, skoraj zveš imena teh poštenjakov. Ako kje, velja tukaj v ox populi. Nasprotno mi bode pa vsakdo, komur so ondotne razmere količkaj znane, pritrdil, da je mnogo tudi

tacih, za katere je moja malo prej narisana slika prejasna, preblaga. So med njimi tudi taki, ki so svojemu vzvišenemu stanu naravnost v sramoto. Temu se tudi ni čuditi, ako se pomisli, kako se je pod prejšnjimi vladami od zgoraj demoralizovalo činovništvo. »Kdo bi hlapcem pohvalo dajal, ker médnje glavár je greh zasejal!« Znan je bana Raucha izrek: »Ali z menoj, ali pa v Lepoglavo (deželno kaznilnico)!« In vsi, ki so imeli slabo vest, delali so na vse kriplje za Raucha, in to mu je dalo deželo v pest.

Priznati se pa mora, da so se stvari zdaj obrnile na bolje, no, da to ne gre tako hitro, kakor bi bilo želeti, to je umevno. Ne dá se popraviti v nekoliko letih, kar se je grešilo v stoletjih. A ta greh je jako star, morebiti toliko, kolikor hrvaška »konstitucija« in kolikor strašna krivica, ki se je godila hrvaškemu narodu do leta 1848., krivica namreč, da neplemič ni bil nič, plemič vse; da je moralno najzavrženejši plemič veljal več, nego najplemenitejši kmečki sin. No, za zdaj dosti o tem.

Na sredini gorenjega mesta leži Markov trg in sredi trga cerkev sv. Marka. Čudno zidanje! Kakov zlog je to? Glavna vrata na čelu so romanskega zloga, toda ne stojé v sredi čela, temveč na strani. In streha! Za Boga! Na jedni strani seza skoro do tál. Druga vrata na južni strani kažejo dosti lep gotski zlog, tudi okna so videti, kakor da so nekđaj bila v tem zlogu, ali zdaj so zgoraj zapkročena. Pogledimo še notri! O groza, največje barbarstvo! Ti oltarji, te prizidane kapelice in pa ta kor, ki je najpodobnejši kakim svislim! To vse v gotski cerkvi, kajti v tem zlogu je bila cerkev zidana. Hram sv. Marka v Zagrebu je namreč jeden izmed redkih spomenikov iz XIII. in XIV. veka. Kralj Bela IV. je po slavni zmagi nad Tatari l. 1245. ustanovil zagrebsko gorenje mesto »Grič«, ki se je takoj po beneških mojstrih dalo zidati cerkev. Ali od te prvotne cerkve ne vidiš dandanes skoro ničesar več. Gorenje mesto je pogorelo dvakrat in obakrat je tudi cerkev mnogo trpela, posebno po velikem požaru l. 1674. propala je skoro vsa. Zopet se je vzdignila iz ruševin, toda ni si bila več podobna. Prizidavalo in krpalo se je brez ukusa in brez razuma za prejšnjo osnovo. Prav po nepotrebem se je tudi vzdignil tlak, tako da je cerkev, ki mendà

nikdar ni bila prav visoka, zdaj čudno nizka ter se človeku dozdeva, kakor bi v zemljo lezla. Tako je nastal ta graditeljski monstrum. Tej méšanici vseh mogočih in nemogočih zlogov dobro pristoji zvonik s trebušasto kapo. Ni mi treba dostavljati, da je tudi zvonik delo poznejših časov.

Tako popačena in nagrjena cerkev gotovo stolnemu deželnemu mestu ni na lepoto in zato so se tudi pogostoma čuli glasovi, naj se podere in na nje mestu, ali pa tudi kje drugje sezida nova. Drugi zopet so se temu upirali in sicer ne samo z ozirom na prevelike troške podiranja in novega zidanja, temveč sosebno zato, da mestu ostane znameniti spomenik srednjega veka, kateremu bi večča roka mogla dati prvotno obliko. In ko se je glasoviti arhitekt Schmidt iz Dunaja v drugem poslu mudil v Zagrebu, naprosili so ga, naj si ogleda cerkev sv. Marka ter naj izreče o nji svojo sodbo. Glasila se je ugodno za staro cerkev in že se po njegovem črteži znameniti hram popravlja in predelava. V nekoliko letih se bode sedanja spaka pokazala v svoji stari, dostojni obliki. Zvonik seveda bode moral ostati — z majhnimi premenami, ki bodo vsaj nekoliko zakrivale njegovo neskladnost s cerkvijo.

Hodeč okoli cerkve ugledamo pred južnimi vrati sredi trga pet jednacihi kamenov. Ti kameni so štirioglati, v sredini málice izdolbeni in so nameščeni kakor pet pečatov na pismu. In ti kameni so v istini pečati največjega zvrstva, s katerimi je boljarstvo XVI. veka zapečatilo brezbožna svoja dela proti nesrečnemu kmetstvu. Nekoliko dnij po óni nesrečni bitki na Krškem polji je bil na tem mestu na očigled silnega ljudstva kronan Matija Gubec (Gobec), kmet iz Stubice, duša kmečkega upora za »staro pravdo«, češ, da je hotel biti »kmečki kralj«, česar mu pa nikdo ni mogel dokazati. Posadili so ga na železen, nad ognjem razbeljen stol, ščipali ga z razbeljenimi kleščami, potem mu pritisnili na glavo razbeljeno železno krono in napósled ga razčetrtili. Prej je pa moral še gledati, kako je krvnik njegovega druga in prijatelja Andreja Pasanca na kolo navil, s kijem mu kosti na udih podrobil in konečno glavo odsekal.

Pravijo, da je na teh kamenih stal Gubčev prestol. Pojdimo dalje, to mesto diši po krvi.

Vso zapadno stran Markovega trga zaslanjajo banski dvóri, dolga, neznatna hiša na jeden pòd, ki v ničem ne kaže, da je sedež kraljevega namestnika, prvega dostojanstvenika deželnega, bana trojedine kraljevine. Jedina častna straža pred vrati naznanja ti stan necega mogotca. Južno plat imenovanega trga zapira na polovico hrvaško gledališče, ali kakor Hrvatje pravijo, kazališče, ki je pa samo z bokom obrneno na trg, s čelom pa gleda v ulice vodeče s trga na južno ali Strossmayerjevo šetališče.

Hrvaško gledališče je zavod, o katerem človek, ki mu je napredek národne kulture na srci, z veseljem govori in še rajši vánj zahaja. Ta zavod ni star, kajti še sedanja generacija Zagrebčanov je zahajala v nemško gledališče. Istina je sicer, da so v óni poetični dóbi, ko je »ilirstvo«¹ prekipevalo, dobrovoljci — med njimi gospóda iz najboljših rodovin — s sijajnim uspehom predstavljali igre in celó prvo izvirno hrvaško opero »Ljubav in zloba«² od Lisinskega. Sosebne zasluge za te predstave sta imela dr. Demeter in A. Striga, prvi za igre, drugi za opere in sploh za národno glasbo. Nastopivši absolutizem je zamoril tudi ta cvet, kakor sploh vse, kar je spominjalo na hrvaštvo. Zopet je gospodovala muza iz dunajskih predmestnih gledališč, samo po jedenkrat na teden se je igrala s pomočjo dobrovoljcev »za galerijo«³ kaka nemška burka v hrvaškem jeziku. Šele po solferinski bitki so jeli tudi tukaj duhovi svobodneje dihati in ko je leta 1860. oktoberska diploma podrla absolutizem, morala je lerchenfeldska muza z mnogo drugo návlako, ki je v preteklih zadnjih letih poplavila hrvaško deželo, pobrati kopita in obrniti korake iz »nehvaležne, kulturi nepristopne dežele«. Bil sem slučajno ónega večera jeseni l. 1860. v gledališči, ko je razjarjeno občinstvo pretiralo z zagrebškega odra nepozvane gòste, in sicer z »argumenti ad hominem«, ker niso zlepa hoteli pustiti svoje stare domène. Rekel bi, čez noč je postalo gledališče hrvaško. Lahka beseda; težko delo! Oder je sicer bil tu, ali takorekoč prazen. Dekoracije slabe, ogóljene in še teh je bilo malo, garderobe skoro nič, repertoára nič, igralce, ki bi bili zadoščevali najskromnejšim zahtevam, štel si lahko na prste jedne roke. Mnogokdo bi bil obupal in samo večini prvega igralca in

redatelja Freudenreicha in vztrajnosti dra. Demetra ima se hrvaško gledališče zahvaliti, da je kako tako splavalo čez mnogobrojne zapreke. Ne smemo pa tu pozabiti občinstva, ki je sprva, dokler je domoljubni ogenj plapolal z živim plamenom, hrpoma vrelo v Talijin hram. Sosebno se je v tem odlikoval mlajši moški svet in srednje meščanstvo. Višja gospoda, ki se je sicer po večjem delu pribrala iz tujih elementov, uklanjala se je dolgo hrvaškemu gledališču in je nekim oblastnim preziranjem gledala na to početje, nadejoč se, da bodo Hrvatje kmalu doigrali in da se bode njih pregnano tevtonsko gojenče naskoro povrnilo. No ti prezirani Hrvatje so vender skrbeli, da se tej gospōdi vroča želja ni izpolnila in ako Bog dá, tudi nikdar se izpolnila ne bode. No, pri vsem tem, da je denašnje hrvaško gledališče med najboljšimi provincijalnimi gledališči v Avstriji, vender ta nemškujōča svojat še zmerom oči željno obrača preko meje, odkoder bi jej imel priti obetani mesija v podobi kacega potovalnega nemškega društva. Ne mine gotovo nobeno leto, da se ne bi čuli glasovi, kako se zopet trudijo nekateri, da bi se v hrvaškem stolnem mestu znova utaborilo nemško gledališče, to se razumeva, da sedaj ne več na mesto temveč poleg hrvaškega. Prekislilo je óno grozdje! No, ako ne lažejo vsa znamenja, ginejo tej svojati od leta do leta tla pod nogami.

V preustrojenem gledališči se je igralo v tem, kakor se je moglo in znalo. V izboru iger ni bilo opaziti nobene vodeče misli, hrvatile in predstavljale so se največ nemške igre na bus bas, kar je komu v roke palo. Jezik v teh prevodih je bil največ strašanski, prav barbarski. In igralci? No ti so govorili in zavijali, kakor je koga mati učila, Sremec po »srijemski«, Šijak po »šijaški«, zagorski »kumek« in zagrebški sin pa pošteno po »kajkavski«. Bil je pravi Babel. Ali občinstvo je bilo svojih ljudij vender veselo, zatisnilo je ne samo jedno, temveč obe očesi in ploskalo, da je koža pokala. Igralec, ki je znal vplesti kakov dovtip, ki se je dal naviti na politiko, bil je zmerom gotov, da ga bo občinstvo hvaležno vzprejelo. Največji uspeh seveda so imele rodoljubne igre, v katerih so se »Švabe« in »Kranjci« smešili. Samo v ónem času so bile na zagrebškem odru mogoče dramatične nezmisli, kakor so n. pr.: Testar

Rezanec, Črna kraljica, Doktor Čičmiga i. t. d. Prirodni nasledek takega gospodarstva je bil, da je ozovoljeno občinstvo, pri katerem je v tem tudi pogorela slama prvega zanosa, začelo polagoma izostajati. Prišli so večeri, in niso bili redki, ko bi bili poslušalci v parterji lahko slepe miši lovili. Samo še kaka nedeljska burka ali kaka predstava na korist kacemu boljšemu igralcu je mogla za silo napolniti hišo. Poprej stalna fraza plitvega kritika v »Národnih Novinah« »Kuća dubkom puna« izginila je popolnoma. Vsak razumnik je videl, da tako ne more iti dalje.

Tedajci se je prigodilo, da je neka za silo oblečena, visoko izpodrécana deklína z imenom Opereta na poli iz Pariza preko Dunaja došla v Zagreb, kjer jo je mlado in staro, zlasti pa zgoraj omenjena svojat radostno pozdravila ter jo liki zmagovito kraljico umestila v gledališče. To so bili zopet veseli dnevi in zdelo se je, da so se hrvaškemu teatru pričeli zlati časi. Vse je norelo za opereto, vse druge predstave so se zanemarjale. No, na vso srečo bilo je še nekoliko pametnih in trezno mislečih mož, ki se nikakor niso mogli navdušati za to novo, lahkomišno, časi celó nekoliko nesramno boginjo, za nje preslastno muziko in nje igro brez pravega moralnega jedra. Ti možje so zmajevali glave ne sluteč ničesar dobrega za hrvaško gledališče, dà, celó boječ se, da se ta národní zavod ne bi povsem izneveril svojemu imenitnemu namenu. Te narodnjake je naudajal strah, da taka pléhka jed mora napósled presedati zdravemu hrvaškemu želodcu. Na veliko srečo národnemu gledališču predrli so ti možje s svojimi idejami pri vladi, ki je imela usodo tega zavoda v rokah. O pravem času še se je krenilo z opolzlega pota duhá moreče operete ter se povrnilo na tla zdrave drame in opere. To je bil preporod hrvaškega gledališča.

Na zagrebškem odru delujeta dve društvi, dramatično namreč in operno, obe sta stalni. Dramatično je prav dobro in se gledé na svojo zmožnost ne sme primérjati nemškim društvom, ki v Ljubljani, Celovci in po družih jednacijh provincijalnih mestih prezimujejo. Ne vem, kako je sedaj češko društvo v Pragi, ali to znam gotovo, da je pred desetimi leti bilo daleč za sedanjim zagrebškim, katero bi jaz vzporedil nemško-

graškemu. Mnogi med igralci, toliko moški kolikor ženske, pravi so umetniki, ki bi na vsacem odru sebi in hrvaškemu narodu bili na čast. V vsem društvu veje nek zdrav duh, nek dobrodejen sklad, ki ga opažaš samo pri igralcih, kateri so se po večletnem občnji privadili drug družemu. Razumeva se, da vse to mora ugodno delovati na mlade začetnike, po katerih se društvo vedno pomlaja. Jedino, kar ga nekoliko zadržuje v napredku, je neko tekmovanje belgraškega društva. No, o tem je težko govoriti, kajti zameriti nam se je jednemu in drugemu bratu, ali nekoliko več takta bi se »braći«
Srbom vendar moglo priporočati.

Najboljše merilo veljavi vsacega dramatičnega društva je njegov repertoár. Zagrebsko gledališče neguje samo veselo igro in dramo ter ima v svojem repertoáru najslavnejša imena vseh časov in vseh narodov. Zadoščevalo bode, ako navedem samo nekatera, kakor n. pr.: Grillparzer (Medea), Laube (Montrose), Gutzkov (Uriel Acosta), Freitag (Žurnalisti), Brachvogel (Narcis), Mosenthal, Wilbrandt, Rosen; Molière (Tartuffe. Misli da je bolan), Scribe (Čaša vode), Sardou, Oct. Feuillet, Dumas; Shakespeare (Romeo in Julija), Sheridan (Klevetnici); Paolo Ferrari (Amore senza stima); Fredro i. t. d. S srečnim prepородom hrvaškega gledališča je oživela tudi domača dramatika ter od dné do dné poganja lepše cvetove. Imena Jurković (vesele igre), Marković (drame: Zvonimir, Benko Bot, Karlo Drački), Tomić in Vončina se izgovarjajo povsod z odličnim spoštovanjem, da molčim o starini hrvaških dramatikov Mirku Bogovići (Stjepan, Matija Gubec). A pričakovati je, da bodé odslej hrvaška dramatična poezija še krepkejše razmahala peróti, odkar je domača vlada razpisala darila najboljšim dramatičnim delom.

Ne majhne zasluge za ta nepričakovani razvoj hrvaškega gledališča ima pa tudi kritika lepoznavskega lista »Vienac«. Ta kritika je oborožena s korenitim strokovnim znanjem in nadahнена z živo ljubeznijo do tega zavoda, je zmerom pravična, poučna, jedra in stvarna ter se nikdar ne zavija v puste, prazne fraze.

Recimo še nekaj besed o hrvaški operi. Razven nekaterih Meyerbeerovih velikanskih oper, katerim zagrebski oder ni dorasel ne gledé na prostor, ne gledé

opravo, pojó se tu opere vseh boljših mojstrov italijan-
skih, francoskih, nemških in domačih. V Zagrebu se
predstavlja Gounodov Faust, predstavljajo se Meyer-
beerovi Hugenoti — in to dostojno. Kaj čemo več!
O operi sicer meni ne gre sodba, zato morem tu samo
ponavljati, kar sem čul od veščáka, kateremu pristoji to
stvar soditi. Po njegovem mnenji ima Zagreb zdaj dobro
opero, dá, moglo bi se reči jako dobro, in samo ne-
razum ali zavist jej more to zanikati. Zagreb je v tem
na boljsem, nego mnoga druga večja mesta.

Kakor po vsem svetu tako tudi v Zagrebu tak za-
vod, ki gré za idealom, ne more vzdrževati se sam, tem-
več potreba podpore. To podporo mu daje dežela
po svojih zastopnikih, in sicer 32.000 gld. na leto. Naj
mi bode dovoljeno navesti nekatere številke gledé na
denarni promet na tem zavodu, ker te številke najočit-
neje oznanjajo njegov velikanski napredek. Leta 1864/5.
izplačalo se je igralcem 18.116 gld., a ves potrošek tega
leta je bil 28.111 gld., deset let pozneje, leta 1874/5.
zrasle so plače igralcem na 61.317 gld. in ves potrošek
je poskočil na 88.316 gld. Svojega dohodka je imelo
gledališče l. 1864/5. 11.846 gld., a l. 1874/5. 46.154 gld.
Leta 1864/5. prodale so se lože za 2699 gld., leta 1874/5.
pa za 18.765 gld. Prvo omenjenega leta je stala deželo
vsaka predstava povprek na 150 gld., zadnjega pa 202 gld.

Kar se samega gledališča, namreč poslopja tiče,
moramo reči, da je dosti ubogo. Takisto tudi notranji
prostori nikakor ne zadoščujejo denašnjim potrebam.
Zlasti oder in drugi pripadajoči notranji prostori so vsi
premajhni in tudi drugače nedostatni. Vse je nizko in
tesno, z ozirom na ogenj slabo zavarovano in zato vedno
preteča pogibelj za vse gorenje mesto. Misli se že na
zidanje novega gledališča in sicer v dolenjem mestu, ka-
tero razmerno daje največ gledalcev, ki morajo po snegu
in ledu klipsati po strmih ulicah ali nerodnih stolbah.
Govori se, da je prostor novemu poslopju že odmérjen,
in sicer v dolnji Ilici, najživahnejših ulicah. Torej ničesar
druzega se ne pogreša, nego denar, in tudi ta se bode
našel s časom.

Druge gledališke hrvaške družbe ni v deželi, no
skoro po vseh večjih mestih so se osnovale prostovoljne
družbe, tako n. pr. v Karlovcí, Senji, Varaždinu, Petrinji,

Križevcih, Vinkovcih in Oseku. Oddelek zagrebskega dramatičnega društva gostuje za poletnih počitnic v katem večjem mestu, tako n. pr. lani v Oseku, preje v Karlovcih in Dobrovniku. Povsod z najsjajnejšim uspehom.

Predno gremo z Markovega trga oglejmo si še ogelno hišo na vzhodni strani. To je hiša zagrebske županije precěj prostorno pa tudi dosti suhoparno zidanje. V nje dvorani zboruje deželni zbor trojedine kraljevine, no, sedaj še brez Dalmacije in brez vojaške Krajine. Tu bi bilo zapeljivo reči tudi katero o tem zboru, toda bati se je, da nam se ti spomini preveč ne raztegnejo.

Županija je starodaven, častitljiv zavod, ki je bil svoje dni gotovo preimeniten ud ustavnega organizma, da, nedavno še imenovali so ga mnogi najmočnejši steber ustave. Ali kakor se vse človeške naprave s časom postarajo in obrabijo, tako tudi županije. Ko so po kratkem absolutizmu leta 1860. na novo oživele, pokazalo se je skoraj, da so ti toliko hvaljeni »stebri starodavne ustave« same podrtine iz starih časov, ki nerazumljene molé v denašnji svet. Preživele so svojo slavo in da so se sploh mogle ohraniti, morale so se po vsem preustrojiti. Tu in tam morebiti kakov »slivar« še obžaluje njih propast in na samem ogledujoč svojo sabljo vzdihuje po lepih »reštalacijah«. Ali brezozirni čas s težkimi stopinjami koraka neusmiljeno čez take želje.

Videl sem nekđaj tako »reštalacijo«; ako me ne vara spomin, bila je zadnja po starem običaji. Kaka huka in buka je bila to! Grmečega Bogá bi ne bilo čuti. Kranjski sejmarji za najdebelejšega vola ne kričé toliko, kakor vsi ti županijski skupščinarji za zadnjega županijskega uradnika. Istina je, da so se dolgo prej pri čaši in pečenem puranu pripravljali na ta imenitni dan, ali vender hladnega gledalca sili smeh, ko vidi stare, resne, flegmatične in hipohondrične može v prekipeli strasti kričati in skakati, kakor bi jih bil sam bes obsel. Zdaj pograbijo trije ali štirje korenjaki moža obilnega trebuha, žarečega lica in izbuljenih očij, ter ga v potu svojega obraza vzdignejo na mizo. Vsa njegova stranka ga obsuje, maha z rokami in kriči na vse grlo njegovo ime. In ta grla so nekaj od neprestanega vikanja, nekaj od pijače že vsa premolkla. Druga protivna stranka dela s

svojim možem ravno tako. Tej peklenški viki napravi konec véliki župan, izrekši, da po njegovi sodbi ima ta in ta večino glasov za sé; to je namreč on, kateremu je bila služba že preje namenjena. Ali ni to smešna komedija? In to se ponavlja več kot tridesetkrat predno se obredijo vsi uradniki od prvega podžupana do nadzornika svilarstva. Pri velikih županijah, kakor je n. pr. zagrebska, ki broji do 240.000 duš, traje reštalacija po tri dni. Skupščinarji živé dobro — to se zna — v Zagrebu ves čas ob troških občinskih. Po končanem težkem delu se vračajo kmetje, katere je velemožni gospod »sudac« preje sam vodil v Zagreb, brez njega domóv, potoma ga preklinjajo in si pripovedujejo, kako jih je in kako jih bode zopet gólil mož, za katerega so na »reštalaciji« pričali, kolikor jim je sapa dala. To vse jih pa ne bode motilo, da ne bi na prihodnji »reštalaciji« za svojega sodca zopet kričali za žive in mrtve.

Sósebnó živahne so bile županijske skupščine v onem času, ko so se v njih kresali mladi »llirci« in stari konstitucionalci, drugače tudi Madjaroni zvaní. To je bilo namreč v óni poetično-zagrizeni dóbi, ko je zaradi národnosti šel brat na brata, ko pravi pravcati narodnjak še solate ni hotel jesti, ker je zelena, torej madjarska; takisto se pa tudi nobeden madjaron ni vsekaval v moder robec, ker to je bila barva »prokletih llircév«. Takrat se je večkrat prigodilo, da se je strankarski boj po skupščini nadaljeval na javnem trgu in po ulicah, kjer so pa zmerom zmagavali narodnjaki, kajti vse dijaštvo je bilo na njih strani. Dogodilo se je celó, da so bogoslovci, čuvši, da so narodnjaki v stiski, predrli iz bogoslovnice, prisukali reverende in s palicami oboroženi hiteli na Markov trg bratom na pomoč. Več ko jedenkrat so bežali Turopoljci, to so pravi pravcati kmetje iz Turovega polja ónostran Save, ki so pa vsi plemenitniki, bežali so, pravimo, s krvavimi glavami z Markovega trga.

Jedna teh prask končala se je žalostno. Tedanji ban — če se ne motimo Haller po imeni — ukazal je nastavljenim vojakom streljati na narodnjake. Palo jih je trinajst, vse krije skupni grob in národ jim je postavil lep spomenik — žalujočega leva. To se je zgodilo dné 29. julija l. 1845. Ž njimi pa narodnjaštvo ni bilo poko-

pano, temveč se je, porošeno s krvjo nedolžnih žrtev, jelo še lepše razvijati ter se je l. 1848. razevelo v veliko národno akcijo. Vojaške kroglje niso uničile ideje, dale so jej samo krvavi krst, kateri — žalostna resnica je to — označuje in rekli bi tudi posvečuje vsak korak na polji národnega razvoja. Dan 29. julija je za Zagreb velik národen praznik.

Obrnimo se sedaj z Markovega trga proti jugu. Mimo gledališča, mimo mestne hiše, ki pa nima ničesar znamenitega na sebi in mimo grško-katoliške kapele pridemo na majhen trg, na jezuitski, kateremu na dnu stoji s čelom na trg obrnena cerkev sv. Katarine, jednostavno lepa cerkev v znanem jezuitskem slogu. Sedaj služi vseučilišču in obema srednjima šolama. Še nekoliko korakov in prišli smo na južni rob gorenjemestnega griča, na takoimenovano južno, ali kakor se od nekoliko let sem zove, na Strossmayerjevo šetališče. Brez dvojbe je to najlepši prostor zagrebškega mesta, pravi »belvedere«. Kakor bi trenil, odpre se ti prekrasen razgled na jug, vzhod in zapad. Pred teboj se je razgrnila ravna Posavina, izgubljajoča se neomejena v sinje obzorje, na zapad zapirajo pogled gore samoborske, dalje Plešivica in venec nižjega brdovja iznikujočega proti Kolpi. Dalje na jugu se je posadil širokopleči bajni Klek in za njim se ti blišči v jasnem zraku primorska Belasica. V podnožji se je razprostrlo dolenje mesto z mnogimi vrti, za njimi se vrsté travniki, polje, log, a posredi njih se vije Sava, kakor nit srebrna.

To šetališče opasuje vrsta večjih hiš, ki se s teza vzvišenega mesta svetijo daleč v ravnino. Na vzhodnem oglu se je vzbočilo vseučilišče, na zapadnem velika realka z razmerno lepim čelom, v sredi med obema pa stoji ostanek nekdanje kraljeve palače, stolp, v katerem sedaj stanuje požarni stražnik. Vseučiliško poslopje je le zgrada za silo in je bilo pred štirimi leti prizidano gimnaziji, v kateri je tudi poprejšnja pravoslavna akademija imela svoje prostore.

Zagrebško vseučilišče je še mlado in se še ne sme primerjati drugim starejšim zavodom iste vrste. Da ni vse tako, kakor bi moralo biti, ni čudo pri zavodu, katerega si je mali ne bogati hrvaški národ tako rekoč s svojimi žulji sam ustvaril. Vsak začetek je težak, a tu

je bil še posebno. S časom bo vse boljše, sôsebno kadar se dežela politično ukrepí. Zdaj se vseučilišču delajo zapreke celó od take strani, od katere bi se bil človek najmenj nadejal. Da »braća« Srbi na strani stoječi nekako hladno gledajo na ta zavod, temu se nikdo ne bode čudil, kdor le površno pozna napetost, vladajočo med rojenima bratoma; ali da mu celó »bruder« gráničar hrbet obraća, to je vender od sile. No, vé se, čegavo maslo je to. Čim popuhne od zgoraj drug veter, razpršé se hipoma ti oblaki.

Na vseučilišči je bilo drugo póluleetje 1878. vpisanih 274 rednih poslušalcev in sicer 212 pravníkov, 40 učiteljskih kandidatov in 22 bogoslovcev. To število samo ob sebi ni premajhno, celó nekatera nemška vseučilišča zaostajajo gledé na to. Samo število filozofov se nam zdi majhno in ker se mora vzeti, da so jezikoslovci in zgodovinarji v veliki večini, biti jih za ostale stroke ne more dosti več nego je dotičnih profesorjev. Ta nedostatek se bode odpravil šele takrat, ko mladi možje, na tem vseučilišči usposobljeni za učiteljstvo, ne bodo omejeni samo na hrvaško-slavonske gimnazije in realke. Na novem vseučilišči promovirani so do konca l. 1878. štirje doktorji prava in dva doktorja bogoslovja, a modroslovja menda nobeden.

Govoreč o vseučilišči ne moremo zamolčati neke zlodejne prikazni, katera kakor kužen rák razjeda zdrav organizem: prikazni, ki more vsacega rodoljuba globoko žalostiti. To je nezloga, razpor in razdraženost med poslušalci. To strančarstvo je vzkipelo že do mržnje, do strasti. To je zló, veliko zló. Kaj si moramo misliti o mladeničih, ki na dan instalacije novega rektorja pri dijaškem komersu v pričo tega rektorja in mnogih drugih profesorjev s krikom in vikom zadušé zdravijco napito največjemu hrvaškemu rodoljubu, najiskrenejšemu prijatelju in dobrotniku hrvaške mladine, utemeljitelju jugoslovanskega vseučilišča, ter naposled s svojim rogoborstvom preženó s komersa rektorja, profesorje in vse kolege, katerim razum, srce in poštenje vелеva, da se pri taki priliki hvaležno spominjajo prvega sina domovine. Gospôda, to je divjaštvo! In mož, ki je v mlada srca ta nauk zasejal, je — Starčević, o katerem velja izrek: »Les extrêmes se touchent«. Velik idealist

v politiki, največji cinik v življenji. Da je po njegovem, on bi v politiki napravil »tabula rasa«. On se stavi na temelj pragmatske sankcije, vsega kar se je pozneje godilo, ne priznava; zanj je vse nezakonito. Zanj med Avstrijo in Hrvaško ni družega jedinstva, nego kraljeva oseba. Deželni zbor hrvaški mu ni družega, nego skupščina osmih županij. On ne priznava nobenemu človeku katicih zaslug za rod in dom. Ako kdo res misli, da je kaj storil, bila je to njegova prekleta dolžnost. Pa ko bi njegovi učenci že šli za ideali svojega preroka, naj bi jim bilo. Idealizem pristoji mladini. Ali žal! zagledali so se samo v njegov cinizem, v tem se ž njim natecajo. A najžalostneje pri vsem tem je pa to, da — ako neka znamenja ne lažejo — je ta kuga tudi že zalezla med profesorje. Kako bi bilo drugače mogoče, da bi mlad vseučiliški profesor kot zastopnik naroda v deželnem zboru svojemu starejšemu, v vsakem oziru odličnemu kolegi zabrusil v obraz pljusko rekoč: »Zaradi te besede dal bi Vam iz hrvaščine tretji red«, in sicer brez pravega povoda. Lahko je torej umeti, da to »staričevstvo« kakor neka mōra leži na vseučilišči in morebiti se ne motimo preveč, ako rečemo, da je razven drugih ovir tudi ta mōra nekoliko kriva, da se na vseučilišči literarno življenje neče prav razviti. Razven govorov odstopajočih in nastopajočih rektorjev malo kaj dobimo na oči. Ta opazka velja seštevno gledé na pravoslavno fakulto.

Tik vseučilišča, takorekoč pod jedno streho ž njim, je gimnazija. Ta zavod se je zadnja leta jako povzdignil in je morebiti prvi te vrste v preko-litavskih deželah. Leta 1878. imela je više od 600 ukaželjnih mladih Hrvatov pod svojim okriljem. Gotovo lepo število.

Razven Strossmayerjevega šetališča ima gorenje mesto na severni strani še jedno manjše, in sicer Vrazovo, ki se pa jako slabo pohaja. Največ služi otrokom v igrališče in pericam za razobešanje perila.

Gorenjega mesta ne smemo zapustiti, da ne bi pogledali deželnega muzeja, ki je sicer nekoliko skrit v Demetrovih ulicah na severo-zapadni strani. Kakor sploh vse, kar je lepega in plemenitega, ima tudi muzej svoj začetek v dōbi narodnega prebujenja, za ilirizma. Prvi čas se je storilo dosti, pozneje je pa dolgo let muzej le

životaril. Ni imel ne potrebnih prostorov, ne človeka, ki bi ga bil hotel in znal urediti. Zapuščal se je vse bolj in bolj; pravijo, da se je celó raznašalo, kar se je bilo prej nabralo. Nobena vlada se zanj ni dosti brigala. Šele jugoslovanska akademija rešila ga je tega pogubnega mrtvila prevzemši neko nadzorstvo nad njim. Ta zavod je sedaj nastanjen v svoji hiši, kjer ima lepe primerne prostore, ki bodo pa tudi menda kmalu premajhni. Razdeljen je na tri oddelke, na arheološki, mineraloški in zoološki. Posebno bogat in lepo urenjen je arheološki oddelek stoječ pod vodstvom znanega strokovnjaka, akademika Šime Ljubiča. Tudi za obrtni oddelek je storjen prvi korak z zbirko ročnih ženskih del, kakor jih izdelujejo ženske preprostega naroda. V novejšem času so ta dela vzbudila pozornost vsega sveta ter so na vseh razstavah bila odlikovana zaradi krasnih barv in še lepšega zloga. Kako bi se šele razvil ta domači obrt, ko bi hotela vlada v ta namen ustrojiti nekoliko strokovnih šol!

Človeku, ki ne potuje v opravkih in tudi ne z rdečim Baedekerjem v roci, temveč brez pravega namena tja v dan, kmalu preseda óno hlastno tekanje iz ulic v ulice in óno uživanje po »receptu«, kjer moraš na dan prebaviti toliko in toliko znamenitostij z jedno in dvema zvezdama (v Baedekerji), naj te tudi po tem glava boli. Moj Bog! ulice so podobne ulicam, trg trgu. Zlasti mesta, ki so se v novejšem času vzdignila, osnovana so vsa po jednem kopitu, podobna so si kakor jajce jajcu. Zato se jih človek hitro nasiti in hiti vèn v zeleno, kjer prsi nekako prosto dihajo. Zategadelj se menda tudi véliki roj potnikov od dné do dné obrača bolj v goré, kamor vabijo temni lesovi in bistri potoci, strme stene in zelene planine, ki so si sicer tudi podobne, ali so vendar povsod drugačne. Na vso srečo Zagreb ni tako prostran, da ga jedno letno dopóludne ne bi mogli vsega pregledati, in tako nam ostane popóludne za okolico.

Hrvatje so jako zaljubljeni v svoj Zagreb. Ne morejo ga prehvaliti, njih prestolnica jim je največji ponos. Kar je bil Židom Jeruzalem, kar je Rusom Moskva, Čehom Praga, to je Hrvatom Zagreb. Ako se jim nečeš zameriti, moraš ga samo hvaliti, dà, še celó

zmerna hvala jim ni po godu. Ko bi jim človek na besedo vse véroval, ni ga mesta v tacem položaji in s tako okolico. No če bi tudi pustili veljati prvo, ne moremo pa nikakor pritegniti gledé na okolico, katere večja polovica pripada posavski ravnini, a vsaka večja ravnina je jednolična ter zató dolgočasna in umorna. V njej te ne mika nič, tem menj, ker te je izučila izkušnja, da od hoje utrujen nikjer ne najdeš prijetne oáze, kjer bi si oddahnil in okrepčal telo — privezal si dušo, kakor pravimo. Tu in tam res »Bog roko molí«, ali človek, ki si je želodec tako razvadil, da mu ne ugaja več vsaka čevrljika in si ne upa ponuditi mu »luka«, premaga rajši trud ter se vrne v mesto. Ali v drugo ne pride.

Ravnina torej ni »okolica«, da bi dejal. Ostane tedaj še gorje in prigorje. Ako si prijatelj daljšega pota in ako te ne straši prašna in brezsenčna cesta, pojdeš v »goro« do Kraljičinega studenca, kjer se moreš po volji naužiti debelega hlada in napiti se najboljše vode. Še bolje pa storiš, ako se »premagaš« in si za to »zatajevanje samega sebe« v šestinskem župnem dvoru privoščiš polič rujnega Šestincea, samo pazi, da te ne prevari, in pred vsem se drži slovenske mere, kajti hrvaški polič je za dva naša ter zahteva celega junaka.

Prigorje ima dosti prijetnih krajev, bodisi v Pantovčaku ali na Vrhovinah, ali na Kozjem hrbtu, toda hoditi ondod moreš le takrat, kadar se je po daljšem solnčnem vremeni težka ilovna zemlja dovoljno osušila, ker drugače pogrezneš v blato. Ta izprehajališča so namreč le divja, človeška roka zánje ni storila ničesar. Pravih vzdrževanih šetališč ima Zagreb zdaj, ko je vrt pri biskupovem grádu občinstvu zaprt, samo v Tuškanci in v Maksimiru.

Tuškanec se imenuje ozek jarek na severo-zapadni strani gorenjega mesta, ki se tu jako strmo spušča do skromnega potočiča, žuborečega vzdolž jarka. Po njem se kraj hladnega gozdčiča vije prijetna steza vodeča na planoto Cmrok, odkoder se ti odpira lep razgled na Zagrebško goro in v dolino sv. Ksavera, kjer potok Medveščak obrača dobršno število mlinskih koles. Pri vsem tem vender Zagrebčanje ne zahajajo radi v Tuškanec, zjutraj in zvečer jim je prevlažen, po dnevi premalo

senčen, zato najrajši ostajajo v Ilici, največ ako se potrudijo do »Švabice«, precéj priljubljene krčme na planoti v »gorenjem Tuškanci«.

Na vhodu v Tuškanec stoji »streljana«, hiša sama o sebi neznatna ali za zgodovino zagrebškega društvenega življenja preimenitna. Bila je namreč mnogo desetletij glavno središče meščanom srednje plasti, namreč trgovcem, obrtnikom in posestnikom. Moževi so tu ob nedeljah streljali in pili, mladi svet pa je plesal in ljubkoval. Strelna dvorana, kateri so stene vse obložene s starimi tarčami, je jako zanimiv spomenik tistih srečnih starih časov, ko so Zagrebčanje, ne brigajoč se za ves svet in kakor pravi Feaki uživali božji svet in njegove darove. Iz teh tarč govori óna brezskrbna lahkoživost in óna obestna, časih celó nekoliko opolzla šaljivost, ki je bila mogoča samo v ónem času, ko je bilo vse sito in zadovoljno, takrat, ko se je »boj za obstanek« vrtel samo ob vprašanji: »Kdo more več?« Stoprav ilirizem razburil je več ali menj tudi te ljudi, liki ščuka, ki zajde med lene krápe. Dandanes streljana nima več tistega pomena, zapušča se bolj in bolj. Novi svet se suče v novih prostorih.

Zagreb ima v Maksimiru park, za katerega ga lahko zavidajo mnoga in mnoga vélika mesta. Zagrebčanje se tudi ponašajo ž njim, vsacemu tujcu ga razkazujejo, dasi sami ne marajo dosti zánj. Predaleč jim je od mesta. Z Jelačićevega trga je do njega tri četrti ure hodá, a Zagrebčanje sploh niso prijatelji peš-hoje, tu se vse vózi. Zato je Maksimir navadno prazen; ob vsednjem, zlasti predpóludne, dostikrat po vsem parku ne srečaš žive duše, razven morebiti kacega delavca ali paznika. Zamislil, uredil in občinstvu odprl ga je biskup Maksimilijan Vrhovec, po katerem se tudi imenuje. Velike zasluge za razširjenje in polepšanje ima pa pokojni kardinal Jurij Haulik, ki je bil vánj ves zaljubljen. Vsak dan, ako ni bilo vreme pregrdo, bil je gotovo v njem. Med mnogimi njegovimi deli imenujemo samo Fernkornov prekrasni kip sv. Jurija na konji, stoječ na vhodu v park, in čuda lepo gotsko kapelico sv. Jurija z divnimi slikami na óknih. Zidal si jo je za svojo nadgrobnico. Vse to in še marsikaj družega je oskrbel on Maksimiru v veseli nadi, da bode hvaležni rod ta krasni gaj iménoval po

njem. Njegova srčna želja je bila, da bi se Maksimir prekrstil v »Jurja ves« ali »Jurjevac«, kakor je pozneje nasvetoval, ko je videl, da se prvo ime ni hotelo prijeti. Na velikanska vhodna vrata je v velikih zlatih črkah tudi ukazal napisati »Jurjevac«, ali kraj vsega tega je Maksimir vendar ostal — Maksimir. Za njegovega života so še nekateri, zlasti njegovi posli in gospodje izpremljevalci, govorili o Jurjevci, a sedaj se to ime pozablja.

Maksimir je jako razhóden in raznoličen, vsak čas se menjajo prizori. Tu stoji razstavka mogočnih stoletnih dobov, ondu temne smreke, dalje topóli, lipe, bréze, makléni in kakor se še imenuje to in óno drevje, vse primerno razdeljeno in razstavljeno. Tukaj za izpremembo násad tujega lepocvetnega grmovja, tamkaj zopet gredica najkrasnejših cvetic. Vmes se vrivajo senčni gozdiči, pisani travniki in srebrne vodice, ki se ondu doli zbirajo v ribnjak, po katerem se poleg mnogih manjših plovcev mirno vozita tiha labuda. Iz brstnega zelenila se sveti ondu kapelica, tu »kiosk«, tam dalje zopet »paviljon«, velikanski dežnik, »belvedere« in kakor se še zovejo te naprave. Na vzhodnem kraji leži biskupov letni dvorec in malo dalje pristáva s potrebnimi gospodarskimi suhotami. Dvorec sam stoji sredi najlepšega cvetnika, kjer je kakor v krasni razstavi razvrščeno najizbranejše cvetje iz vseh delov svetá. Posebno lepo je za cvetja videti mnoge oboke, opletene z najlepšimi rožami.

Na skrajni meji parka stoji sredi najplemenitejšega ovočnega (sadnega) drevja od brún zložena in z vinsko trto opletena »mirna koliba«, kateri to ime v resnici pristoji. Tih mir vlada tu, samo časih črkne kaka ptica ali zabrne o lahkem vetriči skrivnostni glasovi Aeolove harpe, pripete ob kolibini strehi. Tu bi se bilo utešilo srce pesniku, ki je pel:

„Poiskal rad bi miren kot,
Kjer bil bi sam in svoj gospod“.

In tacih skritih mirnih koticév, kjer človek lahko mirno pohaja za svojimi mislimi, najdeš po Maksimiru vse polno.

Od »mirne kolibe« vračamo se poleg Košutnjaka in mimo lovčeve hiše, pri kateri se goji samo bela

perutnina, po daljšem ovinku zopet do vhoda, kjer se tudi lahko okrepečamo v maksimirski gostilni.

Tak je Maksimir, ali pravo za pravo — tak je bil za pokojnega kardinala Haulika. Sedaj je zapuščen in zanemarjen do zla Boga. Njegov sedanji gospodar je praktičen mož, on vé, da je domača detelja koristnejša rastlina, nego katerokoli inozemsko cvetje, in stari hrasti . . . no, ti se morajo posekati, saj večno tako ne morejo rasti. In drva, dobra hrastova drva so tudi nekaj vredna!

Hrvaško stolno mesto, kakor smo videli, lepo napreduje v svoji zunanosti, širi se in lepša, da je veselje. Človek bi mislil, da mu v istem razmerji raste tudi število prebivalcev, vsaj umevno bi bilo to, no vendar statistika temu ne pritrjuje. Število duš sicer rase, toda jako po malem. Že pred petindvajsetimi leti, ako si vprašal kacega Hrvata, koliko stanovnikov šteje njih stolno mesto, dobil si v odgovor: Blizu dvajset tisoč. Ali kadarkoli se je prebivalstvo štelo uradno, pokazalo se je vsekdar, da dvajsettisočici še manjka več ali menj. Šele lanskega leta dopolnila se je menda dvajseta tisočica. In vendar je zadnja leta, ko so se Hrvatje pogodili z Madjari, ko se je razvojačila vojniška krajina ter se je odprlo vseučiliče, Zagreb vzprejel v svoje ozidje množino novih uradov in sila novih prebivalcev. Gotovo je Zagreb jedino mesto v Avstriji, ki hrani v sebi dve deželni vladi, jedno za civilno, drugo za bivšo vojaško Hrvaško, takisto tudi dve sodišči prve, dve druge in dve tretje stopinje. S te strani se torej mestu ni nadejati, da bi se mu pomnožilo prebivalstvo; prej bi moglo iti na manje, ker prej ali slej se morata zjediniti rôdni sestri, četudi si oholi Madjar grlo razporje. A da bi si mesto pomagalo samo po sebi, tudi ni verojetno, kajti zagrebška tla — vsaj za sedaj in morebiti še za dolgo — niso po tem, da bi se obrt in trgovina na njih razevela na toliko, da bi s trga mogla izriniti tuje izdelke. Ne moremo si lahko misliti, da bi bil Zagreb kdaj središče velike trgovine, za to že nima srečnega položaja. To bi se zgodilo samo takrat, ko bi se Sava uredila tako, da bi parobrodi po njej mogli plavati do Trnja ter bi potem Zagreb prevzel trgovino Sisku. Ali do tega bode še dosti Save steklo mimo Zagreba. Za sedaj tudi nikdo

resno ne misli na to, kajti za tako uravnavo hotelo bi se nekaj milijonov, a teh ni; pa da bi jih tudi bilo, našlo bi se zánje dosti družih silnejših potreb.

Priznati se mora, da svet dandanes obrača posebno pozornost na zboljšanje zdravstva. V tem oziru se je storilo zadnjega desetletja več, nego prej za stoletja. Večja mesta se prav natecajo v skrbi za čist zrak in dobro vodo, ki sta prvi pogoj povoljnega zdravstva. Vestno se štejejo povsod mrtveci, in kogar to zanima, more po časopisih brati številke, ki naznanjajo za vsak teden pomor v razmeri k prebivalstvu, takisto so za vsa večja mesta znane povprečne številke za pomor skozi leto in dan.

Ona zgoraj omenjena, vsekako čudna prikazen, da se mestu Zagrebu število prebivalcev ni hotelo množiti, dasitudi so zunanje razmere množitvi ugodne bile, napolnila je rodoljubnega Zagrebčana, pokojnega doktorja Čačkoviča, katerega prerano zemlja krije, da je začel stvar preiskavati. Najprej je hotel vedeti, kako stoji število rojencev proti številu mrtvecev. Dobil je številke, katerih se je sam ustrašil, in ko jih je priobčil in razjasnil, ježili so se lasje marsikateremu Zagrebčanu. Čačkovičeva preiskavanja so pokazala, da so zdravstvene razmere v Zagrebu jako slabe; suhoparne ali neovržne številke so oznanjale, da je pomor v majhnem Zagrebu večji nego v mnogih velikih mestih, kjer se po zatóhlih, smradnih in slabo razsvetljenih prostorih gati gladno siromaštvo.

Zdaj je veljalo iskati vzroke tej neveseli prikazni. Zaradi njih si pa ni bilo treba razbijati glave. Ležali so takorekoč na dlani. Vse je s prstom kazalo na slabo vodo. Pravim Zagrebčanom stare korenike sicer ni hotelo v glavo, kako bi njih voda mogla slaba biti, ker v Zagrebu sploh ni nič slabega. Da je oni ne pijejo, no to je druga stvar, oni imajo svoja »načela«, principe, od katerih nikdar in nikomur za voljo ne odstopijo. Kdor ne veruje, da je v Zagrebu voda izvrstna, naj jo gré pit na Manduševce, pod oreh, ali pa pod židovsko grobje (pokopališče). Take vode ni daleč na okoli. Jaz pa nikakor nisem mogel umeti, kako bi voda, izvirajoča naravnost izpod grobja, mogla biti dobra in zdrava. A ko je mestno svetovalstvo, vznemirjeno po Čačkovičevih pre-

iskavah, dalo vodo kemijsko pregledati, pokazalo se je jasno, da vsa zagrebška voda ne velja nič, da je polna gnijočih organskih snovij ter zato zdravju opasna (nevarna). Najbolj je pa razburila óne poznavalce dobre vode dokazana istina, da so se ravno njih hvaljeni vodnjaki pokazali najokuženejši. Ljudje, ki so imeli priliko opazovati Zagreb »pod zemljo«, govorili so že prej, da ne more biti drugače, ker so greznice in podzemeljski jarki, po katerih bi se živalski odpadki morali odvajati iz mesta, slabo osnovani in še huje zanemarjeni, da morajo vsled tega že vsa tla biti prenapolnjena in precejena s tacimi tvarinami, katere potem dežnica izpira in uceja v studence in vodnjake. Posebno velja to za spodnje mesto. Velik del krivnje so odvalili veščaki tudi zagrebškim grobjem, ki ležé po gričih tik mesta in so — nekatera vsaj — že prenapolnjena.

Želja po dobri pitni vodi je bila zdaj splošna. Pa ne! to bi bilo preveč rečeno. Bilo jih je še zmerom dosti tacih, ki so pri tem vprašanji ostali popolnoma mirne krvi. To so bili namreč mnogi vinski bratje, ki niso mogli umeti, kaj bi se zarad »vode«, ki še v čizmi ni dobra, toliko prepiralo. Našli so se pa tudi taki, ki so »staro« zagrebško vodo vzeli v obrambo, češ, da voda je dobra. »Ko bi bila res taka, kakor so jo razkričali, bili bi oni in tudi drugi že davno pomrli. To so si izmislili samo nekateri vinotržci in drugi, ki bi pri novem vodovodu radi kaj zaslužili«. Ti možje so tudi sklicali javni zbor, da bi s svojim sklepom kolikor toliko pritiskali na mestno starejšinstvo, ki se je prav takrat posvetovalo gledé na vodovod. Glavno besedo na tem shodu je imel neki odvetnik ali, kakor Zagrebčanje govoré, fiškal. V svojem govoru se je pošteno potezal za »staro« vodo ter je učil, da je zagrebška voda, četudi ni čista in posebno ukusna, vendar zdrava in »tečna«. Za živ dokaz svoji trditvi postavil je »slavnemu občinstvu« svojo osebo. On stanuje v hiši, v kateri je vodnjak tik greznice; voda iz tega vodnjaka je gosta in rména, in on pije to vodo že leta in leta. Zdaj naj ga pa slavno občinstvo pogleda in potem naj sodi. — To je bil res *argumentum ad oculos*. Slavno občinstvo je videlo pred seboj moža ne več mladega, ali dobro rejenega, komur je z rdečega lica odsevalo zdravje in za-

dovoljnost. Lepo je bilo gledati moža, kako je tu stal sam sebe in svojega nauka vesel ter ponosno gledal na ploskajoče poslušalce.

No, mestni očetje se niso ni malo ozirali na sklepe tega zbora ter so ukrenili, da se ima mestu priskrbeti obilna in dobra pitna voda, bodi iz oka, bodi iz boka. In že se je lanskega poletja z veliko slavnostjo odprl nov vodovod, ki daje Zagrebu dobre vode za vse potrebe. Voda sicer ni studenčnica iz »gore«, kakor so jo mnogi želeli, premalo je je namreč in tudi predraga bi bila. Zdaj pije Zagreb očiščeno in ohlajeno vodo iz savske ravnine, to je precejeno Savo.

Kdo bi si bil pa mogel kdaj misliti, da bode zagrebškemu fiškalu in njegovi teoriji dve leti pozneje vstal mogočen zagovornik in branitelj, namreč nemški učenjak Nāgeli. Dosedaj se je sploh mislilo, da so majhni rastlinski in živalski organizmi povod vsem kužnim boleznim, ker samo tako si moremo razjasniti in tolmačiti mnoge prikazni. Zato je vse klicalo na boj proti tem organizmom. Drugače pa slove nauk Nāgelijev. Sicer pravi tudi on, da se nalezne bolezni širijo po tacihi organizmih — majhnih glivicah, toda — in v tem se njegov nauk odlikuje od doslej veljavnega — škodljivi so samo tedaj, ako zaidejo v naša dihala, to je v sapnik in pluča; popolnoma neškodljivi so pa vné na koži ali pa v želodci in sploh v prebavilih. Občujemo se torej bolezni, ako pazimo, da nam te glivice ne pridejo v sapnik. — Ali ni to lepa zadovoljščina, ki jo tu dobiva hrvaški fiškal iz ust glasovitega nemškega učenjaka, kateremu se gotovo ne sanja, da ga je pretekkel zagrebški odvetnik, mož nestrokovnjak? Zdaj naj pa še reče kdo, da starec Ben Akiba nima prav s svojim izrekom: »Alles ist schon da gewesen«.

O tej priliki, ko so se vršile obravnave gledé na vodo, izprožila se je tudi beseda gledé na zagrebška grobja, ki na prigorski strani okrožavajo mesto liki venec. Da to ne pospešuje zdravstva, razumeje vsakdo. Zato je sklenil mestni zastop, da se vsemu mestu napravi veliko splošno grobje za vse vere in vse stanove. Primeren prostor se je našel na severo-vzhodni planoti, od mesta dosti oddaljeni. Novo grobje je že na toliko uravnano, da se ondukaj že nekaj časa zakopavajo mrtveci. Semkaj

bodo se tudi še letos iz Dunaja prenesli ostanki hrvaškega pesnika Preradoviča, da boče po svoji želji počival v domači zemlji. Narod je v ta namen dobrovoljnih prineskov že nabral do 7000 gld. Vsa stara grobja imajo se zapreti v kratkem, nekatera so pa že zaprta, odkar se je odprlo novo. Med zadnjimi je tudi zagrebški Père Lachaise, namreč grobje sv. Jurija. Zagreb je imel prej več grobij nego Pariz, namreč nič menj in nič več nego devet. Med temi je bilo tudi — na sramoto Zagrebu bodi rečeno — »bogečko grobje«, to je: pokopališče za ubožce. Kos ledine pod Pantovščakom brez zidú, brez ograje! Vseobča misel, da smrt vse izjednači, do nedavna za Zagreb ni imela veljave. Človek, ki je zamislil to grobje, nikoli ni prav v sreci pomislil, kar pôje národna pesem:

„Ne znaju se kraljevi,
 Ne poznaju carevi,
 Ne nište se potrebni,
 Ne ponose bogati,
 Kad dojdemo na sudu,
 Gde će Gospod suditi
 Svim pravednim i grešnim.“

Siromakom, ki so se morebiti vse svoje žive dni tolkli od nemilega do nedrazega, dokler niso tu našli zaželenega počitka je sicer gotovo vse jedno, kjer počivajo, ali . . .

* * *

Hrvatje so bili tako srečni, da so iz silnih viharjev in potresov minulih stoletij rešili si državno samostalnost. Vse druge državne osnove, ki jih je osnoval Slovan na jugu, razpale so prej ali slej nekaj pod pritiskom zunanjih neprijateljev, še več pa vsled nebrzdane slavohlepnosti in preklete domače nezloge. Tu niti ne mislim na nas Slovence, ki se take državne samosvojnosti menda nikdar prav zavedali nismo. Na umu mi je carstvo srbsko in bolgarsko in kraljevina bosanska, države, ki so po vrsti podlegle silnemu turškemu navalu ter bile strte in požazene. Jediní Hrvatje zastave svojega državnega prava nikdar niso izpustili iz rok, tudi potem ne, ko so jim s Stepanom II. izmrli domači kralji ter so zaradi notranjih

bojev bili prisiljeni zvezati se z Madjari. Ti zavezniki so sicer na vso moč izpodkopavali to pravo in bi je bili najrajši pokopali na vse veke. Da se jim to ni posrečilo, branila je pravna zavest hrvaškega národa, ki je pri vsaki priliki naglašal svoje posebno kraljestvo (regnum). Živ dokaz tej državni samosvojnosti sta dva veleimenitna državnopravna čina, namreč izbor Ferdinanda I. kot kralja hrvaškega leta 1527. in priznanje pragmatske sankcije leta 1712.

No pri vsej tej pravni samosvesti je bilo politično življenje na Hrvaškem neveselo ter je koncem preteklega in začetkom tekočega stoletja propadalo bolj in bolj, posebno potem, ko se je za Marije Terezije leta 1779. Madjarom posrečilo podreti glavni steber hrvaške samosvojnosti, namreč kraljevo namestništvo. Madjarska samovolja je zavladala potem široma po Hrvaškem. Bana so jim sicer pustili, ali izbirali so ga Madjari in ti so že znali izbrati moža, ki Hrvatom ni bil toliko ban, kolikor pobočnik ogrskemu palatinu. Shajal se je tudi sabor (deželni zbor), ki pa je navadno sedel samo po dva ali tri dni. V njem se je šopirilo in odločevalo zgolj boljarstvo, a to je plesalo, kakor se mu je godlo v Pešti; národ, čegar pleča so nosila vse državne dolžnosti, ni imel glasa v zboru. In če se je tudi kdaj kaj ukrenilo na korist domovine in je časih iz zbornice tudi predrla kakaka graja na madjarsko brezozirnost in silovitost, bilo je vendar s tem ubogemu národu malo pomagano, kajti Madjari so že znali stvari tako obračati, da ti glasovi niso prišli do najvišjega mesta. »Vsa ta »gravamina« pokopalo je ogrsko namestništvo v svojem arhivu, odkoder jih ni bilo več na dan«.

Ako mogoče še žalostnejše je bilo národno in književno življenje. Ideja národnosti je spala še trdno. V hrvaški »državi« jezik hrvaški ni imel nikakeršnih pravic, bil je jezik prostaški, dober za seljaka in težaka. Boljše vrste ljudje so se ga sramovali; umeli so ga sicer, toda govorili so ga samo za silo in v sili. Po vseh uradih, v skupščinah in na saboru je gospodovala latinščina, v društvenem življenji pri ženskih je odzvanjala povsod nemščina, pri moških latinščina in nemščina. Mestne šole so bile nemške, gimnazije latinske, ali kakor so tedaj govorili: »dijačke«.

Še slabše se je gajalo hrvaškemu národu v vojaški Krajini, ki je popolnoma pala pod korporalsko palico in pod neko osobito nemščino s hrvaškim naglasom (štokavskega narečja). Vse kar je nosilo cesarsko kapico, govorilo je v tej »Befehlssprachi«, katera pa zdaj odmira, izvirno jo čuješ le še iz ust starih penzijejcev, kadar so »med seboj«. V národu živi na stotine smešnic iz te dôle. Toda brez tega klasičnega jezika se »bruder gränzer« ni mogel vzpeti niti do prve stopinje na vojaških častnih gredéh, namreč do »frajta«. Šole po gránici niso poznavale večjega ponosa, nego odgojevati dobre »kompagnie-schreibere«, ki so pisali kakor pravi krasopisci.

Jedino vtočišče je našel národni jezik v cerkvi, ondu se je smela glasiti hrvaška beseda, toda ne iz tacega višjega namena ali iz kake posebne ljubezni do národa, kakor bi morebiti kdo mislil, temveč samo zato, ker se z národom drugače ni dalo govoriti. Slovanskim cerkvenim obredom in popom glagolašem, ki so se po nekaterih krajih, zlasti v Primorji, dosti dolgo vzdržali, bili so tudi hrvaški cerkveni dostojanstveniki vedno neprijazni. Da je uradni cerkveni jezik bil tudi latinski, mi niti ne treba omenjati.

Vsacemu bode torej doumno, da se na tacih tleh cvet domače knjige ni mogel veselo razvijati. Razven kalendarjev, molitvenikov in nekaterih drugih bogoljubnih knjig ni se pisalo skoro ničesar. Leta 1818. izdal je Mihanović vabilo na naročbo »Ilirskega Oglasnika«, ki bi imel izhajati po dvakrat na teden. Todà tega časopisa nobena številka ni ugledala belega dné, ker se niso oglasili potrebni naročniki. To najboljše osvetljuje óno žalostno dôle.

Na pustem literarnem nebu so migljale zvezdesamíce: Relković, Domin, Lovrenčić, Mikloušić, Berlić in Kristianović.

V to mrtvilo pade leta 1833. kakor svetel meteor Ljudevit Gaj.

Kakor suhega mladoletja po blagodejnem gorkem dežji brzo zazelení grič in log in se sadno drevje osuje s cvetjem: tako se je s prihodom Gajevim v Zagrebu obudilo národno življenje. V mladem moži — imel je takrat stoprv štiriindvajset let — gorelo je najpleme-

nitejše rodoljubje z živim plamenom, katerega je podnetil Ivan Kollar, slavni pesnik in oče slovanske vzajemnosti. Gaj je prišel v Zagreb z odločno voljo dramiti svoj narod iz pogubnega sna ter v njem vzbujati omrtvelo samosvest. In to se mu je posrečilo čuda hitro. Njegova simpatična oseba, njegovo živo okó, njegovo ljubko lice, njegov zvoneči glas, njegova razgovorna in mila, v srce segajoča poetična beseda očarala je vsacega, a mnogega tudi pridobila. Kmalu je zbral okoli sebe lep venec najboljših mož, vse misleče glave, vsa plemenita srca nagibala so se njemu. Najbolje pa je prijal njegov nauk mladini, ki se je vsa oklenila Gajeve zastave, oklenila se z ónim žarom in ónim vzletom, ki je mogoč samo pri njej. Že leta 1853. začel je Gaj izdajati: »Novine Horvatske«, za katere si je osebno pri cesarji Franci I. izprosil dovoljenje, kolikor tudi so se temu upirali Madjari. Te novine so bile pisane v narečji kajkavskem in s starim do tedaj navadnim pravopisom. Toda že drugo leto jim je izpremenil naslov v »novine ilirske«, v katerih se je kajkavščina morala umekniti štokavščini, ki je na jugu najrazširjenejša, in stari okorni pravopis je zamenil s češkim, nekoliko popravljenim. Posebnega pomena je bila njegova »Danica ilirska«, list lepoznavski, ki je imel sodelavce po vsem širnem jugu, kajti valovi, vzburkani v Zagrebu, zapljuskali so daleč v pokrajine dalmatinske, srbske in slovenske.

Poleg drugoga je imela tudi hvale vredni namen seznaniti Hrvate z drugimi slovanskimi národi in njih slovstvom. V tem se je sosebno mnogo trudil odvetnik, pozneje profesor Babukić, Gajev prvi doglavnik in — akoprem samouk — največji tedajšnji učenjak in poznavatelj samoraslega národovega jezika.

Najkrepkejša in najizdatnejša zaveznica Gajeva pa je bila: pesem, rodoljubna in domorodna pesem. Ves ilirski pokret je bil nekako mladenišk, pogumen, vznesen in poetičen. Ni se torej čuditi, da je rodil mnoge pesnike, ki so poleg drugoga rodoljubnega posla po svojih močéh krepko natezali domoljubno liro. Vukotinić, Kukuljević, Demeter, Mihanović in dr. so te dóbe pesniki, ki so v Livadići (Wiesner), Rusanu, Lisinskem svojim umotvorom našli razumne skladatelje. Vse je pevalo, povsod so odzvanjale domorodne pesme, ki so

se — zlasti po dijakih — neverjetno hitro širile po deželi. Vrtniki Gajevi še zdaj radi pripovedujejo, kako so užigale tedajšnji rod pesmi kot n. pr.: Gdje je slavsko domovina; Dusi, koji rod svoj ljube; Oj Iliri! jošte živi; Prostim zrakom ptica leti i. t. d., pesme, ki so dandanes skoro že pozabljene.

Tudi v društvenem in javnem življenji so začele poganjati nove kalí. Po mestih in trgih so se osnovale národne čitalnice; rodoljubni prostovoljci so predstavljali gledališčne igre, v Zagrebu so se celó vzpeli do národne opere; knjige so se tiskale v večjem številu, sosebno posle, ko je Gaj ustanovil svojo tiskarnico in se je zagrebska čitalnica prelevila v »ilirsko matico«. Ozivele so tudi županijske skupščine, ker so Ilirci vánje prinesli boj za svojo národnost in celó sabor se ni mogel popolnoma odtegniti novemu gibanju, zlasti ker so Madjari zmerom brezobzirneje gazili hrvaško samosvojnost.

Velika množica národa vender ideji »ilirizma« ni bila prijazna niti pristopna. Že samo ime jej je bilo tuje in nedoumno, še menj pa je mogla razumeti, kaj hočejo ti »sanjači«. Fevdalizem in »starodavni« ustav sta dotokla kmeta popolnoma. Tem bolj so pa razumeli Madjari pravo mér ilirstva. Bali so se ga, kakor živega vraga. Znané besede, katere je izgovoril Gaj v Požunu leta 1840., niso jim dale mirno spati. Rekel je namreč: »Madjari so plavajoč otok v slovanskem morji; niti sem jaz to morje ustvaril, niti sem ga vzburkal. Ne burkajte ga tudi vi, gospóda, ker sicer bi vam mogli valovi do vrh glave narasti in poplaviti otok«.

Madjari so s strahom gledali, kako naglo se širi ideja ilirstva na vse strani in kako od dné do dné silneje narasta liki ogromen plaz, ki pretí zlomiti in razdrobiti vse njih nakane gledé vélikega Magyarorszaga. Ogrska vlada se je sicer upirala na vso moč ter izkušala z milo in silo obustaviti to národno gibanje ali je vsaj ugnati v tesno strugo. Poleg družega je strogo prepovedala rabiti besede »Ilir«, »ilirski« i. dr., s čimer jej je bilo pa ubogo malo pomagano. Národni duh je bil tedaj že tako krepko razmahal peroti, da ga taka smešna, malostna naredba ne samo ni zadrževala, temveč ga še bolj povzdignila in osvestila.

Kakor pri družih národih se izrazuje tudi pri Hrvatih národni preporod v pesništvu in dōba od leta 1833. do 1848. zove se po pravici poetična. Razven že prej imenovanih domorodnih pesnikov se je oglasil 1840. Stanko Vraz z »Djulabijami« in za leto dnij je poslal v svet svoje »Glasove iz dubrave žerovinske«, pojavili so se pesniki: Nemčić, Bogović, Trnski (Pesme 1842) in tudi Preradović, hrvaški največji pesnik, izrasel je iz te dōbe. Njegovi »Prvenci« ugledali so beli dan leta 1846.

Veliko slavje je slavila národna stvar, za katero so v tem na sv. Marka trgu že tudi krvavele nedolžne žrtve, l. 1846., ko se je na zagrebški akademiji osnovala stolica za slovanski jezik in velezaslužni Babukić prvi sël nánjo. Ilirci so slavili ta dan veliko zmagodobitje. Na prvo Babukićevo predavanje so privreli oduševljeni rodoljubi iz vseh hrvaških pokrajin. Bil je velik národni praznik.

Veliki tok národne ideje je zajel zdaj vse društvene kroge, celó boljarstvo se mu ni moglo povsem odtegniti, tem menj, ker so se tudi tu posamezni plemeniti duhovi ž njo sprijaznili in jo celó dejanjsko podpirali. Omenjamo grofa Janka Draškoviča, potem grofa Jurija Oršiča in grofico Sidonijo Erdōdijevo. Napósled se tudi sabor ni mogel več oglušiti zložnemu glásu národa in dné 23. oktobra 1847. leta je bil proglašen hrvaški jezik za poslovni jezik namesto latinskega.

V tem nastopi usodno leto 1848. in ž njim vihar, ki je razkinil osemstoletno zvezo med Hrvati in Madjari. Hrvaška je bila zopet prosta in sama svoja. Leto, ki je namenjeno bilo streti Hrvate in izbrisati mejo na Dravi med njimi in Madjari, to isto leto jim je dalo samostalnost, katera je pod madjarsko silo že pogibala. Zdaj se je pokazalo, kake neprecenljive vrednosti je Hrvatom bilo njih državno pravo, ker oprti nánje so postali gospodarji v svoji hiši. Hrvaški jezik, do tedaj zaničevani in prostaški hrvaški jezik, bil je hipoma povzdignjen na čast državnega jezika. Brez najmanjšega upora, brez kacega pomisleka je bil uveden — takorekoč preko noči — v vse urade in šole, dasi uradi niso imeli hrvaško pisanih zakonikov, niti šole potrebnih šolskih knjig. A vender je šlo! In pa, ali je bilo pri Madjarih kaj drugače, kaj li? No vender se niti tu niti tam ni našla za-

grizena duša, ki bi jim bila hotela pljusniti v obraz: »Kaj čete, vi siromaki! Vašo literaturo lahko v robci odnesem«.

Kolika sreča za Hrvate, da jih je leto 1848. našlo pripravljene, da so je mogli vzprejeti, kakor je trebalo. Ko bi jih bil ta vihar zatekel nezavedne in nezložne, gotovo bi se bile izpolnile prevzetne besede, ki jih je izgovoril Kossuth: »Kje je Hrvaška? Jaz ne vem zánjo«. Hrvatom bi se po vsej priliki godilo, kakor se dandanes godi nesrečnim Slovakom, Rusinom in Srbom pod blaženo krono sv. Stepana. Madjarski jezik bi gospodaril v šoli in uradu, in hrvaškim kulturnim zavodom — kolikor bi jih še bilo ostalo — ukazoval bi madjarski komisár.

Da ni do tega došlo, imajo se Hrvatje v prvi vrsti zahvaljevati Gaju. Nikdar pa tudi ni móči preceniti zaslug, ki jih ima ta mož po Hrvatih za Jugoslovanstvo in posredno za vse Slovanstvo sploh.

Dela je bilo zdaj silnega, a delavcev malo. K temu še časi nemirni in burni, tihemu književnemu delovanju neprijazni. Mnoga najspretnjša peresa so služila zgolj politiki in tako jih je za druge potrebe ostalo le malo in še tem je na očigled vedno očitnejših političnih neuspehov upadalo sree in volja do dela. Storilo se je vender kar je bilo mogoče. Spisale so se najpotrebnejše šolske knjige in izdala se je pravna in politična terminologija. Kmalu pa popuhne od Dunaja hladen veter nazadnjaštva in skoro potem nastopivši absolutizem rešil je Hrvate vsaj za nekaj časa dalnjih brig. Hrvaški jezik se je moral polagoma zopet umikati iz šol in uradov in njegovo mesto je zasedla nemščina. Ta izprememba pa se je vršila dosti mirno brez posebne huke in buke. Pravi »domorodci« so se zavlekli vsak v svoj kót, ozlovoljeni in kakor osramočeni, da so se — četudi nehoté — dali rabiti za slepo orodje. Madjaroni, tako namreč so se imenovali Hrvatje, ki so ostali politični prijatelji Madjarom, ti so se zdaj rogali »domorodcem«, češ: »Prav vam je! Švaba je bil vaš Bog, zánj ste šli v ogenj, a zdaj vam plačuje«. — Večina si pa zaradi tega ni mnogo trla glave, temveč je bila vesela in zadovoljna, samo ako se je mogla dokopati do kakove službe. Mnogi in mnogi je bil celó sam v sebi vesel,

da je smel uradovati v »prokleti« nemščini, katero je imel boljše v oblasti nego hrvaščino, katere se za svoje mladosti ni učil.

To vse je utiralo pot »Bahovim huzarjem«, med katerimi se je tudi nahajalo lepo število naših deželanov, ki so hrepeneči po mastnih službah kar hrpoma vreli preko Sotle. Ne pada mi niti na kraj pameti, braniti te uradniške kobilice, ki so mnogo pripomogle, da je pri naših bratih beseda »Kranjac«, ki sicer tudi že prej ni bila posebno častita, prišla na tako slab glas. Dobro vem, da so to bili večinoma pusti birokrati, pišoči stroji brez srca in duše, ki odmrši svojemu národu so služili samo trebuhu. Z druge strani je pa zopet živa istina, da jim hrvaški uradniki gledé na to ne morejo ničesa očitati, ker sami niso nič boljši. A kar se tiče strokovnega znanja, reda, delavnosti in nesebičnosti ostajajo daleč za »Kranjci«. Živo se še spominjam, kako je tedanji predsednik deželnega soda, še zdaj živeči in služeči uradnik, rodom Hrvat in stari domorodec pozdravil podrejenega si uradnika Hrvata, vrnivšega se z neke komisije. Pogledavši ga povprek iznad naočnikov ogovori ga s karajočim glasom: »Zákaj nisu k letu dóšli? Vrag jih je dal i stvoril! Bogme, da sem kakvog ‚Kranjca‘ poslal, u dva dana bilo bi sve gotovo, a njim je bilo treba dvanajst«. Stvar sem čul iz ust samega dotičnega uradnika, pripovedoval jo je v veseli družbi. Komisoval je v Karlovcí, dobrih znancev i prijateljev, da jim ne veš števila, Peter te hoče imeti pri obědu, k Pavlu moraš na večerjo, danes zabava tu, jutri zabava tam. In napósled človek je vender najprej človek, potem uradnik. Posel pa tudi ni tako imeniten in silen. Naj čaka! Saj bode jutri tudi še dan.

Dandanes, ko je že izpuhtel doberšen del ónega šovinizma, katerega so se Hrvatje v osemstoletni zvezi navzeli od Arpadovega potomstva, dandanes sami radi priznavajo in govore na vsa usta, da je tedanja uprava bila boljša, tedanje sodstvo hitrejše in točnejše. Kamor prideš, ne čuješ družega nego tožbe, upravičene tožbe na nevednost, lenost in samopašnost uradnikov, bodisi državnih, bodisi občinskih. Te tožbe prihajajo takisto iz gospodskih kakor iz kmetovskih ust. Gospodarstvo po občinah je táko, da ne more biti slabše, varnost živ-

ljenja in imetka vsak dan manjša, šole prepuščene same sebi, ceste pa ljubemu Bogu in njegovemu solncu. No tukaj nam se ne zdi umestno to neljubo stvar dalje razprédati. Morebiti se nam ponudi pozneje še kaka prilika.

V tem je zavladal brezoziren absolutizem in strog centralizem, ki je, držeč se povsem svojega znanega gesla: »Jednaka pravica za vse«, vsem národom pristrigel peroti. Sprva je bilo videti, kakor da so tudi Hrvatje nameravali neki trpni upor hoteč v tem posnemati Madjare. Todà tacemu početju niso bilo dorasli, že zato ne, ker niso imeli za sabo boljarstva, ki je Madjarom bilo in je še zdaj v vsakem národnostnem vprašanji največja in najgotovejša opora. Pa ko bi tudi ta stvar bila Hrvatom povoljnèjša, vender je malo verjetno, da bi bili v tem uporu vztrajali, ker, rekel bi, niso od ónega lesa, od katerega se režejo taki uporniki. Morebiti bi, da ni bilo med njih razumništvom toliko kruhoborcev. Národ, čegar sinovi jeden preko družega rinejo v službe, ki vsi hoté dobro živeti pa kolikor mogoče malo delati, ni ustvarjen za tak upor.

Slana je pala tudi na književno polje. Prva leta je bilo še nekaj življenja, bilo je videti kakor bi bili poskušali nadomestiti tu, kar so izgubili v politiki. Mnogo lepega iz prejšnje dôbe se je nadaljevalo, mnogo dobrega znova nasnovalo. Todà pisateljji so se kmalu upehali videč, kako je v občinstvu zavladal némar za národno literaturo. Prenehala je »Zabavna čitalnica«; časopis »Kolo« (Članci za literaturo, umjetnost i národni život), ki je leta 1842. prvokrat zaigralo, zaostalo je 1853. leta z IX. zv.; »Pravnik«, časopis za pravne in državne znanosti se je rodil leta 1853., pa je še istega leta légel v grob. Leta 1852. procvetel je »Neven« (Zabavni poučni list), a leta 1858. je vèl odpal, dasi morebiti pa tudi, ker ga je v kratkem njegovem življenji imelo na skrbi šest vrtnikov.

Razmerno najmarljivejše je bilo društvo za jugoslovansko zgodovino, ki je od leta 1851.—59. izdalo pet knjig svojega »Arkiva«. »Matica ilirska«, utemeljena leta 1842., ni se nikdar mogla ponašati s posebno delavnostjo in še to, kar je v resnici delala, bilo je precèj jalovo. Izdavalala je največ stare dobrovniške pesnike, ki imajo

gotovo veliko vrednost za literarnega historika in jezikoslovca, ali vendar niso po tem, da bi se národ mogel zánje posebno ogreti. Več ali menj so njih dela le posnemanja talijanskih uzorov v hrvaškem jeziku. Pa tudi drugače v izboru knjig, izdanih po njej, ni bila srečna. Z druge strani sevéda je pa tudi resnično, da ni imela v čem izbirati. Vzprejemala in tiskala je, kar ji je kdo ponudil — in še taki ponudniki so bili redki. V vsem delovanji ni bilo nikakeršne osnove in ker je bila tudi uprava mlačna in neredna, ni se čuditi, ako je za absolutizma skoro popolnoma zaspala. Jedine svetle prikazni na literarnem polji so bile v tej žalostni dóbi Bogovičeve drame (Frankopan, Stjepan, poslednji kralj bosanski in Matiaš Gubec, kralj seljački), in pa sedanjega hrvaškega bana Ivana Mažuraniča prekrasna epska pesem: Smrt Smail-Age Čengića, ki je sicer že l. 1846. bila natisnena v zabavniku »Iskra«, toda takrat — v preživahni politični borbi — menda ni našla v velikem občinstvu ónega splošnega priznanja, katerega v istini zasluži.

Grom topov, razlegajoč se s solferinskih ravnin, odmeval je veselo v srcih vseh »jednakopravnih« avstrijskih národov probudivši jih iz splošnega dremeža. Tudi Hrvatje so si otrli sen iz očíj, jeli so lože dihati ter se svobodneje gibati. Ideja národnosti, ki je pod pepelom navideznega nemara tlela, razvnela se je hitro v prasketajoč plamen in močnejše nego kdáj se je oglasila tedaj hrvaškega národa politična samosvest, katera je bila zadnji čas samo otrpnila, a ne utrnila. Ves národ je pričakoval necega zadostila za očitno krivico, ki se mu je godila. Držeč na umu velike zasluge, ki si jih je pridobil za državo in prestol, čakal je lahko mirne duše, kako se bodo stvari razvijale. A čakal je tem lože, ker je imel v osebi svojega »prvega sina« biskupa Strossmayerja bodisi na previšnjem dvoru, bodisi v zboru državnih prvakov svojim svetim pravicam hrabrega borilca in zlatoustega branitelja. In res je prihodnjega leta (1860.) oktoberska diploma vzkresila hrvaško državno pravo in povrnila Hrvatom po absolutizmu jim odvzeto samosvojnost. Hrvaški národ je postal zopet gospodar na svoji zemlji in na voljo mu je bilo dano, kako si hoče za bodoče urediti svojo hišo.

Med Savo in Dravo je v tem zavladata neopisna radost. »Starodavni ustav« je bil malik, kateremu se je zdaj vse klanjalo, od katerega je vse pričakovalo spas národa. Šovinizem je cvel, kakor nikdar poprej. Zdaj so bili spet sami med seboj. Tirali so se »Kranjci« nazaj preko Sotle. To se zna! Kako bi mógel soditi in upravljati na ustavno »Kranjec«, ki morebiti še ne vé, kaj je »vicekomeš«, kaj »jurassor«, kaj »korteš«, naj ti bode drugače še tako učen in pošten, morda celó priljubljen prostemu národu. Oživele so znova županijske dvorane, stara ustavna komedija »reštalacija« privlekla se je iz ropotárnice zopet na dnevni red in saborski govorniki so se cenili po dolgosti svojih govorov. Vse, kar je zaradi nesposobnosti bilo prej potisneno v kót, oddehnilo si je sedaj in prilezlo na dan, in zopet se je vladalo »more patrio«. Národ pa je prišel iz dežja pod kap.

Hrvatje, postavljeni na križpot, morali so se odločiti, s kom se hté politično zvezati. Čutili so, da so sami záse preslabi, takorekoč zrno med dvema kame-noma; na nekoga se jim je bilo nasloniti, toda izbor ni bil legak. Vabili so jih v Beč, mamili so jih v Pešto. No Hrvatje so dobro vedeli, da jim pravega prijatelja ni tukaj, niti tamkaj, temveč povsod le zavezniki za silo. Zato so oprezali in odkladali odloko, kolikor dolgo so mogli, in to temveč, ker v tej stvári med njimi ni bilo zelene zloge. Tudi tu je veljalo: Kolikor glav, toliko mislij. V tem veganji so pa Madjarom ponarasila krila. Sponeslo se jim je na banski stol poriniti barona Raucha, madjarona od starine ali »Oelfarb-« madjarona, kakor so Hrvatje negda govorili. Istina je pa tudi, da je v samem národu bila močna stranka, rastoča od leta do leta, ki je očitno nagibala v Pešto, videč v njej od Beča manjše zlò. To okolnost je porabil baron Rauch, mož železne roke in vražje energije, mož, komur je bil dober vsak pomoček, ako je le vodil do cilja. Nekaj po sili in strahovanji, nekaj po skrajni nemoralnosti brezvestnega činovništva se mu je posrečilo 1867. leta zbrati na temelji samovoljno predrugačenega izbornega reda neko skupščino malone samih mamelukov, ki je na préčec skovala neko nagodbo, s katero se je Hrvaška na milost in nemilost predala Madjarom. Stoprv po

Rauchovem sramotnem padu je splavala národna stranka zopet na vrh ter izkušala po mogočnosti popraviti mameluško nagodbo, odstraniti namreč iz nje vsaj najbolj kričeče krivice. Po tej popravljeni nagodbi ima Hrvaška popolno avtonomijo v upravi, v sodstvu in šolstvu, vse druge stvari pa se obravnavajo skupno na ogrskem saboru. Za svoje potrebe dobiva 45 odstotkov deželnega dohodka, kar je dosti pičlo odmerjeno, a Madjari vender kričé na vsa usta in povsod, da siromašna Hrvaška ne bi mogla živeti, ko bi je oni ne podpirali. Da Madjari tudi te nagodbe ne poštujejo, temveč jo krhajo kjer le morejo, razumeva se menda samo ob sebi. Madjar bi ne bil Madjar, ako bi ne bilo tako.

Ta nagodba, dasi ne ustreza na vse strani Hrvatom, ima vsaj to dobro, da so se duhovi pomirili in da so se politične strasti nekako polegale. Močí, ki so se prej trle in gubile v vekovečni politični borbi, zdaj so proste in se lahko obračajo družemu plodnejšemu delu. Sedanja hrvaška vlada in na čelu jej najplemenitejšega značaja mož, ki je sam vzrasel iz národa, ima tudi srce za národ, pozna njegove potrebe ter ima najboljšo voljo pomagati mu do sreče in blagostanja. Za to pa je treba časa, časa več nego drugjé. Mnoge najlepše vladine namere razbijejo se na mlačnosti in nemarnosti podedjenih organov. Po Savi poteče še mnogo vode, predno se med hrvaškim uradništvom zatré plevel staroustavne in Rauchove šole. Sicer gre na bolje, toda le počasi. Tudi mladi narastaj stopa še zmerom najrajši na staro dobro uglajeno stezo lágoti. »A bove maiori discit arare minor«. In tako se premnogokrat izjalovi najboljši zakon.

Mnogo lepše uspehe morejo pa pokazati na kulturnem polji. Veselo je videti, kako lepo se od nekaj let sem razvija hrvaška književnost. Naši bratje imajo dandanes tri društva, ki se med sabo prav natecajo, katero bode razvilo večjo delavnost. Vsako ima svojemu delovanju točno omejen krog, a vsa tri imajo na očeh isti cilj: povzdigo in omiko národovo.

Na čelu jim stoji Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti, ki od leta 1867. dela tiho sicer ali vztrajno. Veliko občinstvo se ne zanima mnogo zánjo, k njenim sejам prihaja ubogo malo poslušalcev.

Imenovanje novega člana izbuja pozornost samo v dotičnih krogih. No, akademija se more tešiti s tem, da se sličnim zavodom tudi drugje ne godi mnogo bolje. Je pač na svetu menda jedina francoska akademija, na katero so vedno uprte oči vsega národa. Zavod je osnovan na čvrsti materijalni podlogi, ker ima dandanes preko 350.000 gld. svojega imetka. A kar se tiče del in razprav, izdanih po njej, so vse strogo znanstvene in akademija si je lahko v svesti, da gledé tega ne ostaja za drugimi enakimi zavodi, najmenj pa za akademijo madjarsko. Akademici se delé v štiri, ali ker umetniški razred še ni oživljen, pravo za pravo v tri razrede: namreč jezikoslovno-povestni, modroslovni in pravoslovni in matematično-prirodoslovni. Najrodovitnejši in najtehtnejši je razred jezikoslovno-povestni, v njem delujejo ali so delovali učenjaki: Rački, Mesić (†), Ljubić (zgodovinarji), Matković (zemljepisec in statistik), Daničić, Jagić, Kurelac (†), Brčić (†), Geitler, Pavić in naš Valjavec (jezikoslovci). Tudi Veber, Marković in Jurković, akoprem so uvrščeni v razred modroslovni, pristajajo po spisih svojih bolje v prvi razred. Izmed udov pravoslovnih delala sta doslé samo Bogišić in Hančl. Nekoliko plitkejši so prirodoslovci. V njih spisih bi našlo kritično oko morebiti tudi nekaj zone. — V dvanajstih letih svojega obstanka je izdala akademija svojega »Rada« 46 knjig, napolnjenih z raznim blagom vseh strok. Razven tega je spravila na svetlo še več družih samostalnih del, kakor n. pr.: Stari pisci hrvatski, X. knjig; Starine (lit. hist. in jurid.) IX. knjig; Monumenta spectantia hist. Slav. merid. VIII. knjig; Hančlova Monumenta hist. juridica Slav. merid. II. knjigi. Nadalje je ali izdala sama, ali k izdavanju pripomogla nekim drugim knjigam, kakor n. pr. Jagičevi Historiji književnosti hrv. i srb. I. Stara doba 1867; Schlosser-Vukotinovičevi Flora croatica in Fauna kornjaša trojedne kraljevine (škoda za trud in peneze!); Ljubičevemu Opisu jugoslav. novaca i. t. d. i. t. d. In baš sedaj kani začeti izdajati veliki akademični rečnik (besednjak) hrvaškega jezika, za katerega se je že leta in leta zbiralo in pripravljalo gradivo. Urejal ga bode jezikoslovec na glasu Daničić. Da akademija zarad izdavanja rečnika ne bi zaostajala z drugimi deli, obečal

jej je nje ustanovitelj in pokrovitelj Strossmayer v to ime vsako leto 1000 gld. podpore in ni dvojiti, da tudi sabor stori svojo dolžnost.

Drugo književno društvo je Matica, o kateri je že bilo rečeno. Šen, v kojega jo je zazibal absolutizem, bil je tako trden, da je niti hrupni uzkers starodavnega ustava ni mogel prebuditi. Stoprv leta 1875. se je predramila, ko jo je nekoliko delavnih mlajših pisateljev začelo živo stresati, a zdaj dela, kakor bi hotela popraviti, kar je doslój zanemarila. Leta 1875. je izdala dve knjigi, 1876. tri, 1877. pet in 1878. devet knjig na 122 tiskanih polah, med temi je bilo 6 zabavnih in 3 poučne, 6 izvirnih in 3 prevodi. Matica ne prinaša strogo znanstvenih spisov, temveč samo lepoznanške in poučne, ki so namenjeni srednjim stanovom ter so pisani v lahko umevnem zlogu. Gospodarstvo je zdaj v najlepšem redu, more se reči uzorno in število udov rase nečuvveno hitro. Matica, ki je poprej imela ali pa tudi ni imela po 400 udov, štela jih je 1877. l. že 1000 in 1878. l. skočilo je število na 2000. Takisto jej je tudi imetek vzrasel od 20.000 na 40.000 gld. V priznanje nje uspešnega delovanja jej je dovolil sabor 2000 gld. letne podpore in — če nas ne vara spomin — dobiva neko pripomoč tudi od krajinske vlade. Ako sedanji, malone iz zgolj pisateljev sestavljeni odbor vztraje v tej delavnosti, mora sčasoma nastati popoln prevrat v dosedanjih socialno-národnostnih razmerah, idoč na zator óne plehke in mekužne poulične nemške beletristike, ki se tudi po Hrvaškem širi več nego bi človek veroval.

Napósled je še društvo sv. Jeronima, ki ima isti namen kakor naša sv. Mohorja družba, samo da je osnovano na nekoliko drugačnem temelji. Vsi dohodki se namreč skladajo v glavnico, a troški za izdavanje knjig se pokrivajo iz obresti, dočim naša Mohorjeva družba ima svojo glavnico v čitajočem národu, ki vsacega leta vestno plačuje svoje obresti. Društvo ima zdaj blizu 50.000 gld. glavnice in okoli 4500 udov, med njimi je pa jedva 500 kmetov.

To so tri književna društva, na katera je vsak Hrvat lahko ponosen.

Omeniti je še pedagoškega književnega zbora in na novo ustrojenega arheološkega društva, ki se je

prav resno lotilo zadane si lepe naloge. Mnogo si obečajo tudi od umetniškega društva, ki je ustanovljeno najnovejšega časa.

* * *

Kraljevina hrvaška je povsem slovanska zemlja. Obe polovici, meščanska namreč kakor tudi vojniška, imata zgolj hrvaško in srbsko prebivalstvo. Samo v sremski in virovitiški županiji, zatem v petrovaradinski polkovniji in po večjih mestih živi nekoliko Nemcev, katerih število pa gotovo ne presega dveh odstotkov skupnega prebivalstva. No pri vsem tem nemčari se silno pod Zvonimirovo krono, zlasti po Slavoniji in po mestih. Izvzeti mi je samo hrvaško primorje, kjer res ni čuti nemščine. Nadomešča jo talijanščina.

Stolno mesto Zagreb daje gledé tega ostalim mestom slab primer. V njem se nemškutari toliko, da pravega rodoljuba, katerega je morebiti pritirala želja, da bi si ogledal ponosno hrvaško prestolnico, kmalu zabolé ušesa. Prišedšemu na kolodvor, ponuja se ti voz po nemški, v gostilni povprašuje nemški natakár po tvojih željah in razgrne pred tabo nemški cenik raznim jedém in pijačam. Nisi se še načudil tej prikazni, že se ti približuje nemški Kočevár s košaro ter te nagovarja, da bi pri njem poskusil srečo na »hoch« ali »nieder«. Nejevoljen se napotiš v kavarno. Pozdravljajo te nemški in navalé pred tebe kup vsakovrstnih nemških novín. Vse kakor da si v Beču. Stopiš v trafiko. Takisto. Záideš v kako prodajalnico. Nič drugače, samo ako nosiš gosposko suktnjo. Opraviti imaš v uradu. Sluga te nagovorí hrvaški. »Hvala Bogú«, misliš v sebi, »vsaj tukaj so Hrvatje«. Gospôde še ni v uradu. Čakati moraš. Glej! tod prideta dva; poštenjaka sta, govorita kakor ju je mati učila. Od nasprotne strani prihaja tretji, pozdravé se in eto jih v nemščini. Malo po nemški, malo po hrvaški, tako gre ta méšanica, dokler se napósled ne izgubé vsak za svoja vrata.

Hajdi na šetališče! Lep večer je in vojniška godba igra. Krasne gospé in gospodičine, oblečene po najnovejši pariški modi, izprehajajo se tu vrstoma ali sedé hladeč se s sladoledom. Okoli njih se omuhavajo nagizdani go-

spodičiči, čeverljajo, šalé se in strižejo z očmi. Rekel bi: »tu srečen je vsak; kdor ni, pa se dela«. Tudi ti se jim primakneš, pohajaš za njimi in vlečeš na ušesa, ne da bi se deležil njih sreče — tujec si med njimi — samo vedel bi rad, v katerem jeziku se med sabo pogovarja ta izbrana gospòda hrvaška. Kaj si namer-godil obraz? Kakor vidim, ni ti po volji ta najnovejša izkušnja. V tem društvu gospoduje nemščina, krasno veneča hrvaščina je potisnena v kot. Na sijajnem plesu, pri koncertu, v gledališči po ložah tudi ni drugače. Povsod prevladuje nemščina ter nemščina. Zdaj stoprv ti je razumna óna gorjupa ironija, óna ujedna čemernost, s katero je l. 1861. na saboru dr. Ante Starčević branil in podpiral svoj predlog, ki je šel na to, da se nemški jezik tudi kakor predmet iztisne iz hrvaških srednjih šol. Rekel je namreč: »Čemu mučite svojo deco še po šolah z nemščino, saj te se v Zagrebu vsako dete lahko na ulicah naučí«.

Ako človek gospodom očita to njih slabost, dobi navadno v odgovor: »Kaj čete? Naše ženske so že od malih nog privajene nemščini. Kakor mati tako hči. Slaba odgoja. Kaj čete?« — »Ni istina«, odzivljejo se na to gospé, »me smo dobre Hrvatice, rade govorimo hrvaški, ali vi moški, vi nas kvarite. Zakaj nas najrajši nagovarjate nemški, zakaj nam nosite ‚Agramer Zeitung‘, a ne ‚Obzora‘, zakaj nas zasipljete z nemškimi romani, zakaj nam rajši ne naročite ‚Vienca‘? Licemeri, spokorite se najprej sami!«

To je vražji kolobar. Težko je tu razsoditi, kdo je menj kriv.

Poleg dveh hrvaških dnevnikov, že imenovanega »Obzora« in uradnih »Narodnih Novin«, izhajata v Zagrebu še dva nemška dnevnik, namreč »Kroat. Post« in stara teta »Agramerica«, ki ima med vsemi štirimi gotovo največ čitateljev. Strokovna časopisa »Šumarski list« in »Tergovački viestnik« sta pol miša pol ptica, poleg hrvaških sestavkov prinašata namreč tudi nemške. Hrvat z opanci in torbo v fraku pod cilindrom! Tri zagrebške knjigarne živé največ ob šolskih knjigah in pa ob nemških »Modejournalih« in raznih »Romanbibliothekah«. Trgovci in različni denarni zavodi si dopisujejo večjim delom v nemškem jeziku.

Doseljeni Nemci so največ podjetniki, obrtniki, rokodelci in trgovci. Ker so razumni, marni in varčni, opomorejo si navadno hitro in pridejo tudi do imetka in po njem do politične veljave. O kaki hvaležnosti do národa, po katerem so se vzpeli do blagostanja, ali o spoštovanji njegovih svetinj se pa pri teh priseljencih jedva more govoriti; mnogi med njimi so kar naravnost neprijatelji hrvaškega národa in njegovim národnim in političnim težnjam. Na teh ljudeh najde dragovoljno oporo vsakdo, ki bi hotel Hrvate na zid pritiskati, bodisi Madjar ali Nemeec. Kar je med njimi luterancev, imajo od nekaj let sem svojega pastorja, h kateremu so — vsaj prvi čas — tudi katoliški Hrvatje radi zahajali, zlasti ženske. Naj jim bode, ako jih veseli. Ali nepotrebno se nam zdi, da se v Zagrebu v dveh katoliških cerkvah beseda božja oznjanuje v nemškem jeziku. To je preveč ozira za pest katoliških Nemcev, katerih otroci se morajo napósled vender pohrvatiti, ako hoté ostati v deželi.

Kakor po Zagrebu, tako se več ali menj napihuje nemščina po vseh hrvaških mestih razven Reke, ki pa je zdaj itak odtrgana od matere zemlje. Gledé nemškurtarstva prvakuje pa Varaždin, katerega Hrvatje zató tudi imenujejo hrvaški Frankfurt ali Frankfurt na Dravi. V njegovem lepem gledališči navadno kraljuje nemška muza. Celó Karlovec, ki si rad prideva ime »najdomorodnejši«, ima dosti ljuljike. Zavrgla se je celó v njih staro čestitljivo čitalnico. Še slabše je po Slavoniji in v vojniški krajini. Osek je na polovico nemški in ima na slavo Vélike Germanije vsake zime stalno gledališko društvo, po družih mestih in trgih se pa klatijo potujoča društva zadnje vrste. V Vinkovcih in v Mitrovici so se našli celó dobrovoljci, ki predstavljajo v nemškem jeziku. Povsod od Zagreba do Zemona nahajajo polno hvaležnega občinstva tudi vsake vrste »Volkssängerji« in »Natarsängerji«.

Največjo zaslombo ima pa nemščina v Židih. Hrvaški Žid se čuti Nemca, kot tak se véde v svoji hiši, v sinagogi in na ulicah. Dvojim, da bi se na vsem Hrvaškem našla samo jedna čisto národna židovska rodovina. Posamezni moški, sosebno mlajši, vedó se res nekamo kakor národnjaci, todà pri njih človek nikdar ne more

prav vedeti, kaj je ponarejeno, kaj istinito. Toliko pa je gotovo, da v politiki ne gre nánje zanašati se. Kdor ima moč v rokah, ima tudi žide za seboj. Za Raucha so bili Madjaroni, pod Mažuraničem so národnjaki, no bržčas samo talmi-národnjaki. Jedino šola more sčasoma te razmere zboljšati.

Kaka poštena slovenska duša si bode morebiti mislila: Kako je vender mogoče, da je nemštvo moglo na Hrvaškem pognati tako močne korenine; ali nismo tu mi Slovenci, takorekoč živ zid in jez? Smo, smo jez, ali kakov? Ves razvotljan in skozi in skozi z nemštvom precejšen. Kjerkoli se ga dotakneš, precedí se ti nemštvo izpod prsta. Bog pomagaj!

Skrajni čas je že, da se pomaknemo iz Zagreba. Sicer bi bilo gotovo vredno govoriti še o tej ali óni stvári, todà bojim se, da se mi, dragovoljni čitatelj, ne ozlovoljiš. Z Bogom torej, hrvaška prestolnica, mi potujemo dalje.

Iti nam je za Savo. Najlagotneje in tudi najbrže bi se vozilo po železnici do Siska. No, ker nimamo take sile in ker smo na poti kolikor je móci radi svoji gospodarji, naročimo si voz, ki nas vozi kamor in koder hočemo, in se ustavi, kjer nas je volja. Nekega lepega jutra posedemo na Jelačićevem trgu na preprosta kóla in iskra posavska konja odletita z nami kakor strela po vlaških ulicah proti Maksimiru. Zelena Zagrebška gora za nami se riše za čuda jasno proti vedremu nebu, a nje vinorodno podgorje zastíra lahka jutranja meglica. Gósti logovi, žitorodna polja in brstne loke begajo kraj nas, pred nami pa se razprostira na daleko in široko ravna Posavina. Mimo prijazne Granešine, skozi Sesvete hitimo dalje proti Dolgemu Selu; tu krenemo s ceste, prestopimo zagrebško-zakonjsko železnico in zavozimo v samo Posavje. Konji, očutivši domačo zemljo pod sabo, veselo zahrzajo, stresó kodrasto grivo in kar skokoma grabijo pod sé znano pot, časih po blatu, časih po prašni utrini. O kakovi cesti more se v Posavji, zlasti v nižjem, jedva govoriti. Vozi se, kjer se more, saj je Bog dal obilno zemlje. Ako so potje slabi, upregne Posavec namesto dveh kónj štiri; ako tudi ti omagujejo v blatu, pripregne še dva; ako vseh šest ne more z mesta — no, potem se ne vozi in ostane domá. O velicem deževji prigodí se

pogostoma, da po več tednov ne more nikdor v selo, nikdor iz sela. Z jednim konjem ne vozi se nobeden Posavec in sploh nobeden Hrvat, razven morebiti siromašnega Zagorca na štajerski meji. Kaj takega bi imel za največjo sramoto, ki bi se mu mogla prigoditi. Rajši bi hodil peš, dasi bi mu to jako težko bilo, ker je navajen tudi za najmanjši pot zaprezati konje.

Posavina, kakor sploh vsaka večja ravnina, je jednolična. Oko se kmalu utrudi, ker ga povsod srečava jedna in ista slika. Kamor pogledaš, livade in pašniki brez konca in kraja, mlake in bare, vrbinje in trstičje in sred poljan in njiv na široko razmakneno posavsko selo, obrobljeno z redkimi in zanemarjenimi sljiviki. Hiše so malone vse lesene, navadno vzdignene na jeden pod, tesane od trdne hrastovine, takisto tudi vse druge gospodarstvu potrebne suhote, ki so ponameščene na prostnem dvorišči kraj gnojne gomile. Okoli glavne hiše so se razvrstile, kakor piščeta okoli koklje, skromne kočice. To so takozvane komore ali hajati (v Slavoniji), po katerih lahko na prvi pogled spoznaš za drugo. Na Hrvaškem namreč se je ohranil še ta čestitljivi, od starine slovanski zavod. Hiša in dvor, log, polje in livada, konji in goveda in vse drugo blagó ni imovina jednega človeka, temveč je skupni imetek vsega roda, živečega v zadrugi po starodavni ustanovi dedov in pradedov svojih. Kolikor je v zadrugi zakonsko poročenih parov, toliko mora biti teh komor. Po njih namreč spavajo zakonski po leti, po zimi se pa preselé vsi v veliko skupno »hišo«, kjer stoji tudi velikanska peč, v kateri gori noč in dan kakor v apnenici. Človeku naših krajev se čudno zdi, ako stopivši v tako hišo, ugleda po deset do petnajst, kakor je namreč zadruga močna, pa tudi dvajset in še po več razvrščenih postelj.

Letni pridelki in sploh vse, kar si zadruga pridobi, je skupna zadržna svojina, iz katere se pokrivajo vsi hišni troški, kakor tudi potrebe vsakega uda posebej. Dorasli moški izbirajo izmed sebe jednega — navadno najstarejšega, ako je drugače sposoben — za gospodarja ali domačina, in žena njegova je potem domačica ali gospodinja. Izboru mora politično oblastvo pritrditi. Domačin zastopa zadrugo pri duhovskih in svetskih oblastvih in sploh povsod, kjer je treba; nadalje vlada hiši,

odkazuje dela posameznim zadrugarjem, kupuje in prodaja posvetovavši se z možmi. Ako bi se domačin izvrgel v samodržca, ali ako bi slabo gospodaril, ali celó razsipal zadružni imetek, pritožili bi se pri političnemu oblastvu, zvrgli bi ga s časti in volili družega. Domačica opravlja hišna opravila, vzdržava red in skrbi za snago v hiši. V tem jej pomaga jedna izmed zadrugaric, ki se v tem poslu izmenjavajo vsak teden. Redara ali reduša — tako namreč se imenuje ta ženska — kuha jelo, pere posodo, čisti hišo in mési kruh. Na obroke se shajajo zadrugarji, ako niso daleč kje na delu, vsi v hiši. Okoli visoke mize (stol) posedajo moški, pri drugi nižji jedó pa ženske in mladina.

Čitajoč te vrste zakliknil bode morebiti ta ali on: To je moj ideal! To je prava pravcata »deveta dežela«. Človeku se dozdeva, kakor bi čul pripovedovati o življenji naših starovečnih očakov. Na tej zdravi podlogi osnovana država bi morala biti najsrečnejša. Nimamo se torej čuditi, ako celó človeštva novošegni osrečitelji, socialisti in komunisti, na kolikor se dá iz njih sicer precěj nejasnih naukov sklepati, nekako nameravajo ségniti nazaj na staroslovansko zadrugo ter na nje podlogi preurediti vse denašnje društvene razmere. —

Prijatelj, ne prenašli se s svojo sodbo! Tudi ta svetinja ima dve platí. Ti si dosléj videl le jedno in sicer sijajno stran. Obratna je jako temna.

Ni mi menda treba še posebej naglaševati, da so Hrvatje o tem, zánje životnem vprašanji mnogo razmišljali in mnogo razpravljali bodisi ustno v prijateljskih shodih, bodisi v javnosti po časopisih. Tudi hrvaški sabor, v tej stvári gotovo najpristojnější sodnik, obravnaval je na drobnem situ zopet in zopet zakon o zadrugah. Ali v nobenem drugem vprašanji si morebiti niso stala mnenja tako ostro nasproti, kakor v tem. Jedni so zadruge kovali v zvezde, videč v njih jedini spas (rešitev) hrvaškega národa in poroštvo zdravega narodnogospodarskega razvitka. Drugim zopet so oné izvir vsega mogočega zla, zaléga groznih napak, ki podjedajo národu telesni in duševni bitek. Zató stráni ž njimi! Razbijte jih! Dajte národu svobodo, naj se delí.

— »Si li morete misliti kaj lepšega nego je cvetoča zadruga?« ogласi se branitelj tega zavoda. »Zadrugarji,

vajeni rednemu delu, zdravi so in zadovoljni, staje polne lepega blagá, polja in vinógradi, dobro obdelani, obilo vračajo vloženi trud, žitnica in klet so polni božjega blagoslova. Vsem bode zadosti, tudi starcu, ki so ga že leta pritisnila in ženi, ki z detetom na prsih ni mogla iti za vsakim delom. Vsem potrebam bode zadovoljeno in kaj malega bode se moglo še spraviti«.

— »To je ideal!« zavrne ga protivnik. »To se res lepo čita in posluša, toda je pusta teorija, katero vsakdanje življenje postavlja na laž. Te hvaljene zadovoljnosti vaše in te evangelijske ljubezni ne vidimo nikjer. Vse nasprotno. Povsod razdor, mržnja, nemar in grozna hudodelstva. Poglejte v našo kriminalno statistiko in preverili se bode, da dobra tretjina vseh hudodelstev ima svoj koren v združnem življenji. Umori, ubojstva, težka telesna poškodovanja, paleži množé se, da je človeka groza in naši sodniki zmerom zločincu štejejo v olajšujočo okolnost: da je zadrugar«.

— »Ne tajim, da je v vaših besedah mnogo resnice. Ali zadruga niso temu krive, oné so tako stare, kakor naš národ. Kako da prej ni bilo tega? Mi stari smo jih videli še v najlepšem cvetu. Razloge tem žalostnim prikaznim iščite drugod. Kako morete od kmeta zahtevati, da bi bil uzor vseh krepostij on, za kogar se nikdor ni brigal, tu ga je pritiskalo plemstvo, ondu sablja. In zdaj na koga naj se naslanja, komu naj zaupa, ko nihče zánj ne mara, niti vlastelin, niti uradnik, niti trgovec, niti obrtnik, vsak ga pozna samo takrat, kadar ga potrebuje, kadar mu ima kaj dati. Mnogokrat mu tudi učitelj hrbet obrača in celó duhovnik je večkrat vesel, da mu ni treba »s mužem« imeti opravka. Ali je potem čudo, da nima vere v nikogar, ker misli, da se je vse zaklelo proti njemu in da se vsacega »gospoda« že od daleč bojí, ker ga izkušnja uči, da se mu bliža zmerom le v njegovo škodo? Zadruga sama ob sebi je krasen zavod, napačen je le človek, ki je vánjo greh zasejal. In vrag tudi ni tako črn, kakor ga vi rišete. Hudodelstva so se dogajala in se dogajajo povsod, koder človeški rod po zemlji hodi. Dobra in vestna uprava bi tudi večkrat lahko pomagala in zló že v začetku zadušila, ko bi krivca opominjala ali ga po potrebi tudi kaznovala. Tako pa, ako se v zadrugi najde malopridnež, ki se mu

neče delati, ki se v vsacega zadira, ki povsod seje prepír in sovraštvo, ako se proti tacemu zadruga pritožuje pri oblasti, dobi navadno v odgovor: delite se. To je vsa modrost naših upraviteljev«.

— »Oddaljujete se od predmeta. Ne oporekamo, da je naš seljak doslój bil nekako zapuščen od inteligencije in gotovo je ta njegova osamljenost mnogo zakrivila, da je ostal neuk ter postal nepovrljiv in zaprt. Obžalujemo, da je tako, in se tudi trudimo to napako po mogočnosti odstraniti. Tega tudi ne vpisujemo zadrugi v greh, ali dolžimo jo, da truje národu dušo in telo, njo pred vsem kličemo na odgovor zarad pokvarjenosti in nenravnosti, ki je zavládala po našem národu in ki je v prvi vrsti kriva, da ljudstvo telesno gine in da število prebivalstva, namesto da rase, v mnogih krajih pada od leta do leta. Pomislite si samo táko zadrúžno »hišo«, v kateri spí po dvajset do petdeset in tudi po več ljudi, moških in ženskih, oženjenih in neoženjenih, doraslih in dozorevajočih takorekoč jeden preko družega. Povejte nam, more li to dobro vplivati na mladino? K temu še razbeljena peč, okoli nje vse polno mokre obleke, blatnih opankov in družega smradeža, in kakor bi tega gnusa še dosti ne bilo, čestokrat tudi perutnina ali kakovo tele ali svinjče. V taki zatóhlici mora oboleti zdrav človek, a da bi bolnik v njej ozdravel, skoro ni mogoče. Recite nam po duši, ali ni taka hiša prava kuga za dušo in telo?«

— »Take zadrúge tudi ne bránimo, obsojuje se sama. Ali vse niso take in primeren pouk bi tudi še odpravil marsikatero napako. Toda oni, ki so v prvi vrsti na to poklicani, većinoma za to niso sposobni. Kako bode slepec slepca vodil? Niti nimajo dobre volje, ker pri delbah imajo oni največjo korist. A ta jim je nad vse drugo. V ostalem pa demoralizacija v zadrugi v ničem ni različna od óne splošne, ki zmerom huje razjeda človeško društvo. Obča gniloba in izkvarjenost zrcali se tudi iz zadrúge«.

— »Cerkev in šola v tem lahko mnogo storita. Od njiju zložnega delovanja pričakujemo, da se sčasoma vse na bolje obrne«.

— »Tedaj cerkev je pri vas zopet prišla v milost, óna ista cerkev, kateri ste drugače pri vsaki priliki radi

izpodkápali veljavo. Vaš malik je bil vedno novošegni napredek, duh novega časa, ki vse zanikuje, vsako avtoriteto izpodriva in sploh vse obstoječe podira. Tudi šolo ste postavili v neko opreko s cerkvijo in zdaj naj ž njo zložno deluje? Strah nas je, da se v njej le hladni razum bistri, živo srce pa ostaje pusto«.

— Besede, same besede, lepe sicer ali prazne. Cerkev ima v šoli še zmerom obširno področje. Zupnik in učitelj, oba rodoljuba, oba nadahnela prave ljubezni do národa, skladno delujoča na povzdigo našega telesnega in duševnega bitka — to je bil zmerom naš ideal. — No, da pridemo do necega konca: Delitev, kakor jo mi nameravamo, zahteva že zdravi razum, zahteva jo pravna svoboda in enakost vseh državljanov. S kako pravico morete siliti človeka, da živi v zadrugi, v kateri se čuti nesrečnega. To bi bilo robstvo. Vsak človek ima v sebi nagon za samostalnost. »Moja hišica, moja voljica«. Mi dajemo vsacemu priliko, da se postavi na svoje noge. Prelaz od zadruge na individualni imetek bode sicer težek, mnogi te svobode ne bode znal uživati na svojo korist, ali preverjeni smo, da večini národa bode z delitvijo pomagano in pozni rodovi nam bodo hvaležni za to blagodát«.

— »Dà, dà! Blagodát! Že zdaj se vidijo nje nasledki. Le pogledjte na razdeljene zadruge. Kolikor delnikov, toliko siromakov; prej trdne hiše, zdaj raztrgane kolibe. Srce boli človeka, ko mora gledati, kako rojeni bratje podirajo rojstveno svojo hišo ter si potem kamenje in grêde med sabo delé. Tepec, komur za voljo se je zadruga raztrgala, potepe hitro svoj del in potem trepeče pred njim vsa vas, dà, vsa okolica. Če pojde tako dalje, skoro bomo imeli premalo kaznilnic«.

— »Brate! mi nikogar ne silimo na delitev. Kdor je v zadrugi srečen in zadovoljen, naj ostane v njej, ali da bi se kdo proti svoji volji mogel siliti na združno življenje, tega ne moremo dopuščati. A vsem sam Bog ne more ugoditi. Vsakdo bode ležal, kakor si bode postlal. Delaven in varčen gospodar si hitro opomore in pride sčasom tudi do razmernega blagostanja, lenuh in razsipnik pa gotovo propade«. — —

Tega mnenja je bila tudi velika večina hrvaškega sabora in ustanovila zakon, ki vsacemu posestniku daje na voljo, kako si hoče urediti gospodarstvo svoje.

* * *

Posavec je, kakor na sploh Hrvat, sangviničnega temperamenta, lahkoživec in veseljak, da mu ga ni tako hitro para. On živi le sedanjosti, bridke izkušnje ga niso izmodrile, da bi v dnevih obilja pomislil tudi na prihodnost. Ako le tekoči hip more uživati do site volje, potem si za vse drugo ne tere glave. Človek jih mora videti pri njih gostbah na božič ali veliko noč (izkers), na opasilih in godovih, pri košnji ali žetvi. Tu se kuha in peče, mési, praži, cvrè, kakor da ima jutri biti konec svetá. Vol ali krava, brav in prasec, gos in puran, vse mora pod nož.

Razven teh navadnih praznikov ima pa vsako selo, vsaka hiša še svoje posebne dni, na katerih se dajejo velike gostí (čast) znancem, prijateljem in rojakom, kakor velí narodna poslovica: »Dojde god, da se vidi rod«. Bodisi v hiši krst, bodisi pokop, brez gostije ne more miniti. Najiminitnejše so pa gostbe na svatbah, katerih je cela vrsta, zdaj na nevestinem, zdaj na ženinovem domu. Koliko se tu pojé in popije, negledeč na drugi potrošek, je kar naravnost neverjetno. Takisto razsipen je tudi, kadar ima odličnejšega gôsta pod streho, zlasti Slavonec v tem ne zna nobene mere. Oblastva so zategadelj že večkrat izdale prepoved, da se ne sme tako neumno trošiti, osobito pri svatbah ne. Toda kakor mnoge druge, ostale so tudi te prepovedi le na popirji. Dandanes res ni povsod tako, ali ne zaradi tega, kakor bi se bil národ morda preveril, da je tako početje nespametno in da vodi na njegov zator, temveč samo zato, ker je izginilo nekdanje blagostanje in se siromaštvo zajeda tudi v rodovite, poprej bogate kraje. Sila je tudi tu najboljša učiteljica.

Ako človek s kmetom govori o tej stvari ter mu izkuša dokazati škodljivost teh starih običajev, dobí navadno odgovor, čegar jedro se glasi iz stare pivske pesmi:

„Tak su naši starci delali,
Pak su svega dosta imali.“

Denimo, da je bilo res vse tako, ali časi so dandanes drugi. Občina in država pobira od kmeta zdaj raznih davščin morebiti desetkrat toliko, kolikor jih je plačeval

njegov ded. Porasle so pa tudi druge potrebe. Poglejte mladih Posavk, kako so nagizdane na vélike cerkvene blagdane! Vse je v suknu in svili, a tenkih čizmic na nogi ne bi se sramovala nobena mestna gospá. In to vse se mora kupiti za drage novce. K temu še slaba leta po vrsti, zemlja nemarno obdelana ne dá več tacih pridelkov kakor nekdam in živinska kuga se je udomaćila v deželi, nobeno leto ne mine brez nje. Povrh vsega tega pa je kmet še porojen pravdaš. Hrvaški seljak brez »parnice« (pravde) ni srečen. Pravda se torej za najmanjšo stvar, samo da pravico dobi, četudi ima vsa hiša iti po zlu. Ako ni drugače, najde že pri kacem sosedu, da ga moti v posestvu. In ko je srečno prišel do »parnice«, potem je zmerom na poti, zdaj k odvetniku, zdaj k sodcu, in — to se že razumeva — praznih rok ne more lahko stopiti niti pred prvega niti pred drugega. Pa koliko potov stori tudi zastoj! Gospoda sodca ni domá, ali če je tudi, mnogokrat ne utegne poslušati »bedastoga muža«, še menj pa, da bi zaradi njega vstal iz vesele družbe, v kateri se morebiti nahaja. »Naj pride za dva, tri dni!« V tem pa ko kmet troši na poti in poseda po tujih pragih, družina domá dela in ne dela, kakor je koga volja. Najbolje pa té razmere ugajajo odvetnikom, pravim in zakotnim. Nobena dežela, razven morebiti ogrske, ne prija odvetniškemu stánu tako, kakor hrvaška. Sam Zagreb jih ima do štirideset, tedaj štirikrat toliko kakor Ljubljana.

Posavca delavca ne moremo pohvaliti, prej bi rekli, da je len. Največ dela opravijo ženske, moški navadno le orjó, kosé in pripravljajo drva. Zjutraj ga je pred sedmo uro redko videti na delu, in tudi to, kar dela, je bolj površno. Kadar pripeče solnce, že gleda, kje se bode pretegnil v kacem hládu. Najljubši mu je log in gozd (šuma), ker ga ni treba obdelavati — on vsaj tako misli — in vendar daje lepe dohodke. »Ja spavam, a šuma raste« je njegov gospodarstveni evangelij in kadar pritisne potreba, pa zapoje sekira. Ali ako pojde to tako dalje, presahniti mora tudi ta izvir, skoro jedini, ki je dosléj deželi donášal lepe dohodke. Vse le seka, kmet kakor vlastelin, toda za nove nasade ni nobenemu mari.

Marnejši delavci in boljši gospodarji so Prigorcei in Podgorci, potem Hrvatje ob kranjski meji, Krašičanje,

Okičanje in Samoborci, zlasti pa Zagorci ob štajerski meji. Ne moreš si misliti boljšega delavca od Zagorca, kakor črna živina ti dela od svita do trdnega mraka pri najslabši hrani. Sevêda jeseni, ako je trta obilno rodila, tudi on ne tají Hrvata in postane lehkôživ veselják. Pije ga on in njegova družina in poleg njega vsakdo, ki mu blizu pride, bodisi domač ali tujec. Po vsem Zagorji odmeva takrat stara zdravijca:

„Danas al sutra mrtav nam glas,
Vince ostane, ne bude nas.
Hajd, kumek moj dragi, daj se napij,
Dok si na svetu, daj se ga užij!“

Pri polnih vrčih in pečenih puranih je pozabljen ves trud in znoj. Danes gostí ta, jutri drugi sosed in prijatelj in prepogostoma se uresničujejo besede stare zagorske pesemce, ki govori:

„Níje níkdar Zágorec
Prodal kaplje vina,
S njime ga je pópila
Njegova družina.“

Posavec je visoke rasti in krepkega života, med ženskimi je videti za čuda mnogo lepih obrazov. Vêde se moško in samosvestno, prijazen je, ali ponižen ne, zlepa se dá ž njim vse opraviiti, zgrda ali strahovanjem malo ali nič. Za cerkev in za službo božjo ni posebno vnet, stori kar prav mora od sramote. Ta nemar se tudi vidi na cerkvah, česar pa sevêda ni on sam kriv. Za grehe in napake bližnjega svojega ima zmerom milostno sodbo, slabosti svojih poglavarjev ne obeša na véliki zvon, še pokriva jih s priljubljenim mu izrekom: »Eh, kaj čemo«?

Kóla leté, silni prah se dviga za njimi. Solnce se je pomeknilo že visoko in pripeka živo. Konje je oblíl znoj, a nam se suší grlo. Ljud in žival potrebuje odduška in okrepe. V bližnjem selu Nartu se ustavimo in poskačemo z voza. Nismo še dobro pretegnili otrplih udov in zastalih sklepov, že se je izšetal pred nas vredni župnik, pozdravlja nas prijazno in vodi v dvore svoje. Njegovi gósti smo. Prišedši v gorenje hrame, predstavim vas, kot stari gost in znanec, gospodu domačinu, kakor se pristoja. Pozdravlja vas še jedenkrat in vam zagotavlja,

da vas je vesel in da ste mu dobro došli, kar mu smete do pike verjeti. Posedemo. Začne se razgovor legak, ugoden in neprisiljen. Govori se o politiki, literaturi in časopisji, razpravljajo se naše potrebe in slabosti, navade in razvade in to in óno, na kar nanese beseda. V tem je nadošlo še nekaj gostov, katere je domačin poklical iz sosedstva, da bode društvo večje in živahnejše. Seznanimo se tudi ž njimi. Čas mineva hitro, poldan zazvoni in zovejo nas na obed.

Hrvatom se mora priznati, da umejo uživati božje darove. Hrvaški obed je »gospodski« obed, obilen je in preobilan, zraven pa tudi ukusen in slasten, pripravljen po vseh zakonih kuharske umetnosti. Med posameznimi jedili je zmerom primeren presledek, da se vmes tudi lahko katera reče, in se potem toliko slaje pije. Takov obed spremeni se navadno v južino, h kateri na konci pogostoma — tudi dolzega poletnega dne — užgó sveče. Društvo je Hrvatcu potrebno kakor ribi voda. Vozi se preko hriba in doline, da je najde. V društvu pozabi na vse, tudi na službo in dolžnost. Društvu za voljo storí vse. Hrvaška poslovice pravi: »Društvu za voljo se je tudi frater (pater) oženil«.

„Nikaj na svetu lepšega ni,
Nego kod stola veseli svi“,

pôje Zagorec in vsacemu Hrvatcu so iz duše vzete vrstice:

„Poleg navade stare
Društvo se sabralo je,
Bilo, ne bilo na pare,
Samo da veselo je“.

Hrvat je v »društvu« velik prijatelj reda in natančnosti. Vse ti bode prej oprostil nego kakov prestoppek tega reda, rajši se sporeče s teboj, nego bi ti dovolil, da se odtegneš kaki zdravijci. In dasi vsak vsacega nadzira, da ne bi morebiti kdo kakov kanec premalo izpil, mora vendar vsako društvo imeti svojega »stola ravnatelja«, komur so dane vse oblasti. On nazdravlja in napija, vlada in ukazuje, kaznuje in milosti upornike. Kakor bučele v panji ne mogó biti brez matice, tako tudi hrvaško društvo ne brez ravnatelja.

Po juhi vstane domačin, natoči si do pol kupice vina in pozdravlja »lepo društvo«, ki ga je danes počastilo in želi, da bi se kolikor mogoče ugodno zabavljalo. Da se pa vzdrži neki red, prosi, ker bi on sam utegnil biti zaprečen po družih opravilih, svojega prijatelja in pobratima J. J., da bi namesto njega po starodavnem običaji »ravnal« to krasno društvo. Zajedno mu naznani, kateri gost je danes prvokrat pri njegovi mizi.

Takoimenovani »stola ravnatelj« natoči si tudi do pol kupice, zahvali se domačinu za to častno poverjenje in veli, da prevzame to kolikor lepo toliko težko nalogo, kateri bode po slabih svojih močeh izkušal zadovoljiti; da jo prevzame toliko rajši, ker je prepričan, da ga bode društvo z lepim posluhom in natančnim izvrševanjem podpiralo in mu tako njegov posel olajšalo. Ker pa je društvo mnogobrojno, izprosi si v pomoč ljubeznivega prijatelja J. J., da bi stopil na njegovo mesto, ako bi mu moči opešale. — »Živio!« odzovejo se gosti.

Ta pomočnik se imenuje »fiškus«. Njegova dolžnost je posebno ta, da se v redu pije, to je: da v kupicah ni nikakeršnih ostankov ali »šoštarijev« in da kupica — kadar se ima piti iz polne — nima »uha«, to je, da je polna do roba. Gledati mu je tudi na to, da si ne bi kdo dolil vode, kadar je izdana zapoved, da se ima piti »suho vino«.

»Prosim, da si vsak natoči po volji«, oglasi se ravnatelj. — Zgodí se.

»Da nam Bog poživi našega predragega prijatelja J. J., in da mu bode lepše živeti in slajše piti, Bog ga poživi z milo in krasno gospodičino (gospó) J. J.«

Ako so v društvu tudi ženske, davajo se najprej te kot družice, potem pa druge zunaj društva. Ravnatelj gleda, da vsacemu ugoti z družico, kar največ more, sosebno ako je moški, komur velja napitnica, še mlad in neoženjen. Ako ravnatelj sam ne vé, izkuša zvedeti pri družih, katera bi mu mogla potresti srce. Navadno se pridevajo kot družice glasovite krasotice iz okolice ali iz ónega mesta, odkoder je nazdravljeni gost. Vsak rod in vsak kraj ima po nekoliko tacih slavljenih družic, za katere se tečajem nekaterih let na stotine véder vina popije.

Nazdravljeni gost trkne najprej s svojo družico, ako je v društvu, in jej reče nekaj laskavih besed, potem pa po redu z vsemi pri mizi. Vsi izpijó, kar so si za to zdravijco natočili. Takoj na to se mora gost zahvaliti za zdravijco. Natoči si polno kupo »suhega« vina, vstane in reče: »Za napito zdravijco se lepo »cifrasto« zahvaljujem v imeni družice svoje kakor tudi v svojem. Rekši to izvrne polno kupo.

Tako gredó te osebne zdravijce po vrsti, dokler se vsi ne obredijo. Ravnatelju nazdravi fiškus. Ako je društvo posebno mnogobrojno, nazdravi se dvema ali trem zajedno.

Za osebnimi zdravijcami pride na vrsto domovina. Pri tej napitnici razvije ravnatelj vso svojo govorniško zmožnost — in to hoče pri Hrvatih nekaj reči. Govor konča z besedami: »Pijem in izročam prijatelju J. J.« Ta si natoči polno kupico, vstane in izkuša v daljšem ali krajšem govoru v napito zdravijco vplesti še kak nov govorniški cvet, potem pije in izroča komurkoli iz društva. In tako prehaja zdravijca iz rok v roke, da pride do zadnjega, kateri jo zopet vrača ravnatelju v roke. Za domovino pije se »suho« vino in sicer zmerom iz polne kupice.

V tem je prišlo na mizo neogibno kisko zelje s slanino. Jako znamenit trenutek v hrvaškem obedu. Iz steklene omarice ob steni je izbral domačin izmed mnozih lepo pisanih in brušenih, večkrat celó dragocenih kúp jedno, večjo ali manjšo, kakor je namreč junak, ki jo bode moral izpiti. Resnici za voljo moram pa dostaviti, da rajši izbere večjo nego manjšo. Brani se ali ne brani, nič ti ne pomaga. Izpiti jo moraš, starodavni običaj zahteva to žrtvo od vsacega, ki prvokrat stopi v hrvaško hišo. Ta kupa je namreč »bilikum«, po kateri si, izpivši jo, osvojiš vse hišne pravice. Okoli mize nastane neka praznična tihota, vse oči so z nekim strahospoštovanjem uprte v to kupo, ki je v vsem — zlasti pa v svoji velikosti — pravi simbol hrvaške gostoljubnosti. Ravnatelj jo prejme iz domačinovih rok, nalije jo do roba z zlato kapljico, postavi jo na plitvico in poleg ključ od hišnih vrat v znamenje, da ti ta kupa jedenkrat za vselej odpira vrata gostoljubne hiše. To je v kratkih besedah misel dolzega govora, s katerim se

ravnatelj zdaj obrača do tebe ponudivši ti v domačinovem imeni »bilikum« ali čašo »dobrodošlico«. Ti si — to sevéda — globoko ganen od tolike prijaznosti ter se z najlepšimi besedami zahvaljuješ za izkazano ti čast. Sam v sebi pa govoriš: »Duša v stran! Ploha gre!« in iztreseš vino v sé. No, ker je kupa trebušna in globoka, ni ti je treba izpiti na dušek, ravnatelj ti milostno dovoli, da se smeš dvakrat ali trikrat oddehniti, samo to pazi, da kupe ne postaviš na mizo, predno je nisi izpraznil do dna, ker sicer bi ti jo ta ali ón prepostrežni sosed zopet do vrha nalil. — Hrvatje mnogo držé do tega starodavnega običaja, v nekih hišah sem videl celó zlato knjigo, v katero se vpiše vsak, ki je tu dobrodošlico pil.

Ko je to odpravljeno, oglasi se znova ravnatelj: »Gospóda! čas hiti, a dela (razumi polnih vrčev) je še dosti. Nazdravili smo domovini, ali domovina sama ob sebi bila bi pusta in prazna, ko ne bi imela čestitih in slavnih sinov« Po teh uvodnih besedah preide na posebno zaslužne može in končno nazdravlja »prvemu sinu domovine« biskupu Strossmayerju. Ta zdravijca se vzprejema z največjo navdušenostjo. Ravnatelju ni treba še posebej opominjati, da se ima piti »suho« vino in »iz polnega«, to se razumeva samo ob sebi, takisto tudi, da se vsakdo, predno pije in dalje napiva, trudi z večjo ali manjšo zgovornostjo po mogočnosti slaviti zasluge tega národovega ljubljenca. Na Hrvaškem od leta 1860. ni društva, v katerem se ne bi Strossmayerju napijalo, razen morebiti v hiši kacega zagrizenega madjarona.

Društvo prihaja glasnejše, ravnatelj mora opominjati na posluh. Nova zdravijca je na vrsti, zdravijca, ki užiga zlasti samce, mlade in stare. Napija se krasnemu spolu. Vse zatvornice govorništva so zdaj odprte in vse mogoče strune se navija Prešérnovoga godca hvala, ki jo daje ženskam, namreč:

„Da óne samé nam ur'jo roké,
Da óne samé nam gláve vedré“.

Pri naslednji napitnici, ki velja prijateljstvu, so góstje že vsi več ali menj v ónem blaženem stanji, v katerem se človek, pozabivši vse brige in težave, čuti v resnici srečnega. Vse je razdragano, vse se topí v

milini. Sorodne duše se najdejo, sreča se odpirajo, sklepa se bratinstva. Starejši ponudi, mlajši vzprejme radostno. Pa to se ne opravi tako natihoma. Vsak si izbere svojega svedoka (pričo), kateri potem, ko sta nova brata izpila čašo bratinstva in se izljubila, to novo zvezo potrdi s polno kupico »suhega« vina. *Verba movent, exempla trahunt*. Najdejo se še drugi »bratje«, ki se morebiti vidijo danes prvič in Bog vé, ali se bodo še kdaj. Takim se lahko primeri, da se čez leta več ne poznajo ali se vsaj nehté poznati. Ker se brati vse križem, predrzne se celó mladič, ki je v kupici vtopil vso dostojnost in skromnost, in ponudi bratinstvo zrelemu, izkušenemu možu. V hrvaških društvih moreš dostikrat čuti, kako golobrado »momče« tika častitljivega starca.

Društvo je vedno bolj nemirno in bučno, podobno je bučelnemu panju, predno róji. »Posluh! Gospóda, posluh!« viče ravnatelj. Društvo se nekoliko umiri. »Bog nam poživi dom i rod, vse znance i prijatelje; Bog poživi vse, kar je komu milo i drago, srcu priraslo in privrženo, bivše, sedanje in bodoče. — Ta zdravijca bode vanderček«. Ravnatelj pije, natoči zopet in izročí sosedu na desni, ta zopet sosedu in tako naprej. To je vanderček. Ženske sevéda ne pijejo, vsaka si izbere moškega, ki pije namesto nje.

Te zdravijce so navadne v vsakem društvu. Razven teh so pa še druge posebne, kakor jih zahteva čas, kraj ali osebiten povod. Ako se slavi kak god, nazdravi se godovnjak ali godovnjača trikrat in dosledno mora se trikrat zánj ali zánjo piti.

Pravico nazdravljati ima sam ravnatelj in fiškus. Ako želi kdo drug kaj nazdraviti, imeti mora dovoljenje od ravnatelja, prej pa mora dati »štampelj«, to je: izpiti mora nekoliko vina. Ako kdo ne vé, kaj je bilo nazdravljeno, mora piti »kazen«, katero mu odredi ravnatelj.

Kadar je ravnatelj izerpil vse zdravijce, ali kadar vidi, da se društvo ne dá več »ravnati«, zahvali se in oglasi »republiko«. Zdaj smé vsak govoriti, ako le najde koga, ki ga hoče poslušati. Te divje zdravijce so navadno zamotane v govore, ki so sicer malo jasni in največ logiki v oči drezajo, zató so pa toliko daljši.

Kar je pravih vinskih mušic, sedejo še v ožji krog in trdè, da se jim je šele zdaj »piliš« odprl, drugi se razhajajo. Na razhodu se pije še zadnja čaša, da bi se skoraj zopet videli, ali kakor se glasi *terminus technicus*: „*Saepeius et amplius*“.

Slovcu, ki prvokrat zaide v tako društvo, te navade večinoma imponujejo, zdè se mu čestitljivi národní običaji, katerim se pokorava tem rajši, ker vidi, kako vestno jih obdržavajo ljudje, katerim drugače natančnost in zdušnost niso Bog vé kako v čislú. No, pozneje, ko jim bolje pogledaš v oči, vidiš, da temu ni tako, da te je na prvi hip preslepila oblika, a da v vseh teh pivskih običajih ni zdravega mozga. Hitro ti preseda ta neumna disciplina, boljša stran tvojega bitja se protivi temu »starodavnemu« običaju, ki zahteva, da zatajuješ svojo voljo in žrtvuješ zdrav razum ter njemu za ljubav piješ, kadar in kolikor se ti ukazuje. To je bedasto robstvo, nevredno mislečega človeka. Da se v društvu nazdravlja in napija, je prav in navadno povsod. Zdravijce oživljajo društvo. Ali vsakomu mora biti svobodno, hoče li za zdravijco piti ali ne, in koliko hoče piti.

Hrvatje pa sploh mislijo, da so ti pivski običaji osebitem beleg njih národnosti in njih društvenega življenja. No, človek bi o tem lahko posumnjal, ako drži na umu, da se ti običaji nahajajo in vzdržujejo samo pri gospódi, pravi in vmišljeni. Prosti národ jih ne pozná. Sumnjivi so tudi premnogi termini technici, kakor: bilikum (Willkomm), šoštar, vanderček, štempelj, ki gotovo ne govoré za hrvaško izvirnost, celó velika imenitnost kislega zelja pri hrvaškem obedu človeka nehoté spominja na Nemce. Kar pa po našem mnenji največ govori za tujinstvo teh običajev, je veliki in pretirani ženski kult, ki v hrvaškem in sploh slovanskem naródu nima nikakeršne korenine. Ravno nasprotno. Nobeden Hrvat, bodisi seljak ali prost meščan, žene v ničem ne odlikuje, ne priznava jej nikakeršne prednosti. V najboljšem slučaju mu je ravnopravna, ima jo za to, kar je in mora biti vsacemu pametnemu človeku: družica, dana mu od Boga, kakor pravi sveto pismo, v podporo in pomoč; verna tovarišica mu na poti skozi življenje in dobra mati njegovim otrokom. V hiši in gospodarstvu ima svoje odmerjeno področje, svoj

delokrog, v kateri mož pustivši jej vso oblast, navadno ne sega. Vse pretirano češčenje in povišavanje ženskega spola mu je pa povsem neznano, dà, zdi se mu naravnost smešno. To je, pravim, v najboljšem slučaju. Navadno pa še tako ni. Prepogostoma je kmetu žena samo neko potrebno zlò, neko človeško bitje nižje vrste. Hrvaški seljak je v govoru jako olikan in izbirčen v besedah, dobro vé, da se z gospòdo ne smé na vsa usta govoriti, zna se mu, da je imel z gospòdo dosti opraviti. Nikdar ne bode dal iz ust besede: svinja, prasec, govno, blato in kar je še drugih tem podobnih, da ne bi se opravičeval rekoč: »oprostite«, ali pa: »z dopuščanjem govoreč«. Takisto ti bode pa tudi, ako prideš k njemu v hišo, predstavil ženo svojo z besedami: »Oprostite« ali: »z dopuščanjem govoreč, to je žena moja«. Kako hrvaški kmet ceni ženo, nam bode hitro jasno, ako pogledamo v zadrugo. Zadrugar se je oženil ter je svojo izvoljenko dovèl v hišo. Človek bi mislil, da bodo ostali zadrugarji imeli nekoliko srca do mlade žene, in da je ne bodo précej preoblagali s težkim delom. A kako se v resnici gaja sinahi ali mladi, kakor jej Hrvatje pravijo? Mlada mora leto in dan prva vstajati in zadnja léči. Zvečer mora moške izuvat, prati jim noge, obutev in obleko čistiti, peč kuriti, vodo za umivanje pripravljati, pometati in sploh prijeti za vsako delo, za katero nihče drugi ne mara. Mlada je metlja, s katero smé vsakdo pometati; cunjja, o katero se smé vsak obrisati; nánjo vse reži, ob njo se vse zadeva. In ko je pred nekoliko leti Rauchov sabor ukrenil neki zakon o delitvi združnega imetka, po katerem bi tudi ženske imele pravico na del, razjaril je ta zakon ves hrvaški národ, ki se je po njem čutil globoko razžaljenega v svojih pravnih nazorih.

Zdaj pa poglejmo v društvo hrvaške inteligencije. Ženska je solnce, okoli katerega se vrti mlado in staro. Vsaka je ljubezniva, blagorodna, milostiva in premilostiva, vse se jej klanja, liže jej roke, vse se jagmi za dobrohoten pogled iz nje nebeškega oka. Ženska se obožava, kuje v zvezde, povzdiguje v deveto nebó, ženska ni več človek temveč angelj. Ženska ljubkost, lepota in milina se slavi v pretiranih slavospevih; za ženske se pije brez mere in konca, pa ne sedeč, ali stoječ,

kakor za kako navadno stvar, temveč klečeč, na kolenih klečeč, ako ne celó iz nje čevlja.

Ali si moreš pomisliti večja nasprotja, nego jih imaš pred seboj v dveh sinovih istega naróda, morebiti istega očeta. Jednemu mora žena bratova noge prati, drugi s kupico vina v roki klečeč pred žensko vzdihuje in pogiba, pred žensko, ki mu je morebiti povsem tuja.

Ta cvet gotovo ni vzrasel na hrvaških tleh. Kdo se tu ne spominja na »Frauendienst« nemških »ritterjev?« In roke, ki so presadile ta nemški cvet na hrvaško zemljo, še niso bile najčistejše. Beržčas so vse te običaje zanesli razni Landsknehti in Kriegsknehti, ki so se preteklih stoletij valjali in popivali po Hrvaškem, češ, da bodo deželo branili pred Turkom.

Kdor bi Hrvate sodil po tem, kako se v društvih vedó z ženstvom, moral bi misliti, da pod solncem ne more biti tako blaženih in srečnih zakonov, kakor tu. A vendar nikjer nisem videl toliko razdruženih zakonov, kakor med hrvaško inteligencijo.

Hrvaška je vinorodna dežela. Izvzemši visoko ležeči »gorski kotár«, večino gorenje Krájjine in nizko posavsko raván rodí skoro povsod vinska trta. Povprek se more računjati, da Hrvaška s Slavonijo in Krájjino pridela na leto do tri milijone véder vina. Hrvaško vino je sploh dobro in zdravo, sicer pa, kakor povsod, jako različno, kakor namreč vinógrad leží, kakeršne trte ima in kakor se obdelava. Najbolj na glasu so vina bukovska, svetojanska, kalniška, gušcerovska, moslavinska, sremska in bakerska. Zagorsko vino je kislasto, našemu Dolenjcu podobno, kalniška, moslavinska in sremska so jako močna. Nekoliko tega vina se izvažá v Krájjino, na Štajersko in Kranjsko, v zadnjo deželo razmerno še največ, dasi je ves izvoz v primeri s pridelkom jedva imena vreden. Velika večina se ga popije domá. Gospóda pije samo starino, kmet pa sevéda kar ima ali kar dobi.

Ljudém, ki pijó po tako strogih pravilih, ne more biti vse jedno iz kacih kupic se pije. Priljubljene so majhne in srednje, ki se lahko na dušek izpijó, kajti vsi kozarci na mizi morajo biti — *more patrio* — zmerom prazni. Čul sem, kako je neki slivar svoje mestne prijatelje vabil k sebi v »lov«, in ker so se nekoliko obo-

tavljali, podpiral je svoj poziv s tehtnim razlogom: »Pridite, imam nove kupice«. In to je odločilo. Šli so.

Razgovor v društvu se vrtil največ okoli vina, kaka svojstva ima kaplja iz te, kake iz óne gorice; katerega moč se kaže v glavi, katerega v nogah. Pripoveduje se, kako je bilo zadnjič pri prijatelji Mirku, kdo je »ravnal«, kako so tega spravili pod mizo in hoteli tudi ónega, pa se »pasja vera« ni dal, kako so bili napósled »veseli« ali celó »široke volje«, kajti gospóda ni nikdar pijana. Vmes se pripovedujejo tudi razne smešnice, katerih so Hrvatje polni, kakor šipek košćice in jih znajo navadno tudi mastno pripovedovati. Ako je društvo zgolj moško, pridejo tudi opolzle na vrsto. Ko bi kdo vse to blagó zbral — vsega bi pač ne smel tiskati — dobili bi izvirnega smešničarja, pred katerim bi se vsi »vocativi«, »krški raki« in »paprikaši« morali skriti.

Samo ob sebi se razumeva, da se v društvu tudi politikuje, nikjer toliko, kolikor na Hrvaškem; vsakdo se misli rojenega politika, tu že otroci politikujejo. Politikovanje je krivo, da se druge stroke človeškega znanja več ali menj zanemarjajo, ker mladiči denó knjige prezgodaj iz rok.

Ni mi treba še posebe omenjati, da človek, ki je vstal od hrvaškega obeda, istega dné ni več za ozbiljno delo. Tega se je preveril tudi bivši Rauchovega sabora predsednik, ko se mu je jedenkrat potrebno zdelo sklicati poslance v popoludanje sejo. Tu so vstajali čudni Demostheni in Ciceroni, da je predsedniku samemu tesno prihajalo. Jednemu je tudi ostal celó pridevek: »popoludanji govornik«.

Končno naj povem, da Hrvatje še dandanes mnogo držé do »titulušov«. V tem so jako strogi. Mnozemu se v resnici zameriš, ako mu ne daš, kar mu gre. Potreboval sem nekaj časa, predno sem vsem prišel do korena. Kdo je „*reverendissimus*“ in kdo samo „*admodum reverendus*“ mi ni delalo dosti preglavice mnogo teže je bilo potegniti mejno črto med „*spectabilis*“ in „*clarissimus*“, a največ sta mi prizadela „*magnificus* in „*illustrissimus*“. Tu se še zdaj ne morem vadjati, da bi v vsakem slučaju pravo pogodil.

Solnce se je nagnilo na zapad, a nam, ki želimo potovati dalje, raziti se je z ljubeznivim domačinom in

njegovim veselim društvom. Zadnjikrat zazvené kupice za »srečen pot«, izljubimo se, posedamo na voz in čili konji odleté, kakor bi za njimi gorelo. »Živeli! Srečen pot!« kliče vse društvo za nami, dokler nas ne zakrije visoka koruza. Pa kmalu nas mine polje in pred nami se razprostirajo ravne in široke livade in pašniki, katerim konca ne moremo dogledati. Po njih se pasó in poigravajo krdela grivastih konj, da jih je veselje gladati. Posavski konj sicer ni velik, niti vitek in gladek, ali za to je močen in gost, širocilih pleč in iskrih očij, zraven poskočen in muhast, ali ob jednom tudi kroták kakor jagnje. Poleg tega je za čudo vztrajen, rekel bi neugnan in zmeren kakor njegov dolgouhi sivi bratec. Naš »cerlenko« le redkokdaj dobí ovsu ali kacega družega žita pod zobe, zadovoljava se s samim senom, in še to je navadno slabo — prav konjsko. Posavec je, kakor že znano, glasovit konjar in mnogo drži do lepe živali, katero v varstvo izročá sv. Bartolu. Da bi na Bartolovo prišli v Posavje, imeli bi kaj gledati. Onostran Save v takoimenovanem Turovem polji stoji sredi drevja tik za nasipom stara lesena cerkvica, posvečena sv. Bartolu, konjskemu zavetniku. Ta cerkvica, podpadajoča pod župo veleševsko, preprosta je in zanemarjena, ali na ta dan se zgrne okoli nje sila národa iz vsega Posavja. Pod drevjem se toči vino, kuha mesó, peče pečenje, slepec gode na jedno struno in s preletečim glasom pojoč tožne pesmi prosi milostinje. To je stiska in vretje! Prava národna svečanost. Zdaj zapoje malo cerkveno zvonce. Huka in buka potihne, ljudje se razmikajo v dve strani, klobuki leté z glav. Procesija gre. Počasi se premiče dolga, dolga vrsta voz, morebiti jih je sto ali še več — v boljših nekdanjih časih utegnili jih je biti tudi po tristo. Pred vsak voz so zapreženi štirje lepi, gizdavi konji, a v grivo vpletene so jim voščene sveče. Prednje konje vodijo mladeniči, noseč v drugi roki voščénice, a na zadnjem konji jaha brdak mlad Posavec. Dolgi vozovi so polni letošnje slame, na nji sedé žene, stare in mlade, sedé dekleta in otroci, vse v najlepši praznični obleki kakor padel sneg, vse pòje pobožne pesmi in priporočá sv. Bartolu svoje konjiče. Tako se počasi pomika sprevod in obide cerkev, obide jo dvakrat, trikrat.

Tako se je od starine hranila ta slava, hrani se še dandanes, samo da gre zmerom na manje in sicer v isti meri, kakor propada Posavcem nekdanje blagostanje in z njim konjarstvo. Priča temu so po posavskih zadru-
gah velike konjske staje, ki so zdaj poluprazne, in mršava kljuseta razdeljenih zadruharjev. Tu bi bilo pač potre-
bno, da bi vlada od svoje strani za povzdigo konjar-
stva in za poboljšanje posavske konjske pasme kaj več
storila, nego je do zdaj. Sploh je to največja napaka
vseh hrvaških vlad in tudi sedanje, da so tako malo
storile za pospeh kmetijstva in gospodarstva, ki je vendar
povsod prva, a na Hrvaškem skoro jedina podloga in
opora vsemu državnemu bitju. Hrvaški kmet obdeluje
zemljo z malovrednim staro, večnim orodjem in gospodari,
kakor so gospodarili njegovi pradedje pred sto in toliko
leti, ako ne slabše. Da bi sadil in oplemenjeval vočke
(sadna drevesa), tega mu ni marj in tudi do zelenjadi
nima veselja, jedini luk in česen sta mu po volji. O
bučelarstvu more se jedva govoriti, in kar ga je, nahaja se
na isti stopinji kakor pred tristo leti. Razumnega buče-
larja bi obhajala groza, ko bi videl »košnice« svojega
hrvaškega druga. Svilarstvo, ki nekdanj ni bilo nezna-
tno, propalo je novejšega časa popolnoma. Na spomin te
porušene gospodarstvene stroke so ostali kakor stebri
sredi razvalin, županijski »nadzorniki svilarstva«, kate-
rim pa njih popolna nevednost gledé vsega, kar se
tiče svilarstva, nikakor ni na poti, ker nimajo ničesa
nadzirati.

Vinstvo je pač zadnjih let nekaj napredovalo, toda
ta napredek ne gre toliko na vladni rovaš, kolikor se
ima pripisati posebnemu trudu nekaterih gospodov žup-
nikov, posestnikov in vlastelinov, ki imajo za ta napre-
dek gotovo večje zasluge nego vlada skupaj z gospodar-
skim društvom. Prva je res pred jednim ali dvema le-
toma v nekatere vinorodne kraje pošiljala potnega učitelja,
izkušenega vinščaka, ki je ljudstvo poučeval in
mu kazal, kako mora delati, ako hoče iz svojih goric
dobivati večje dohodke. Ljudstvo je bilo tega učitelja
jako veselo in po hrvaškem časopisji je bilo brati, kako
hvaležno je vladi, da mu ga je poslala. Toda ta pouk
je trajal samo malo časa, vlada ga je kmalu zopet usta-
vila in o potnem učitelji že dlje časa ni ne duha ne

sluha. Takisto se godí vsaki drugi gospodarstveni stroki, ako prosi pomoči od vlade, takisto se postopa, ako je treba kako cesto delati ali kaki reki strugo uravnati. Vlada se bržčas — kakor po navadi — izgovarja, da za to nima peněz. Mogoče, da jih res nima, ali bi jih morala najti in vzeti bodi iz oka, bodi iz boka. Zakaj jih najde za druge stvari? Hrvaška zemlja si je ustanovila po vladi in svojem saboru v preteklih dvajsetih letih mnogi zavod, ki je požrl na stotine tisoč narodovega imetka, zavod, ki je sam ob sebi gotovo dober, ali vendar ni tako silno potreben, da ne bi mogli ž njim počakati dotlé, da bi se položil temelj zdravemu narodnemu gospodarstvu. Siromaki kuhajo z vodo. Ali Madjar ima tak zavod in kako bi potem Hrvat mogel biti brez njega! In tako je res nekoliko istine v ónem očitánji, ki ga morajo Hrvatje večkrat slišati, da namreč ne zidajo od spodaj, od temelja na višek, temveč nasprotno od zgoraj, od strehe nizdolu.

Pred leti se je v hrvaškem saboru pretresoval in dognal zakon o necem kulturnem svétu (kult. vieće), ki pa je bilo mrtvorojeno dete in kot tako pokopalo se je tihoma v saborskem ali vladnem arhivu. Svétniki so bili sicer imenovani, ali doslé se ne zná, kakov glas ima kdo, nobeden še ni jeknil. Toliko glasneje pa kričé ceste in reke, bare in gozdi. »Što bi valjalo, da volovi riču, to jarmovi škripe«, veli slavonski pregovor.

Kakor nam je že znano, ustanovilo se je v prvi ilirski dóbi v Zagrebu »Gospodarsko društvo«, ki se pa menda svoje imenitne naloge ni nikdar prav zavedalo. Med vsemi sličnimi društvi v Avstriji delalo je morebiti zagrebško najmenj. Izdalo je »Gospodarski list« in kupilo si je na neugodnem kraji zemlje za svoje poskušališče. V ta zavod se je vtaknil lep denar, no, vendar ni ustrezal svojemu namenu. Ž njim se je morebiti okoristil kak odbornik, ali kak družabnik iz bližnje okolice, a deželi ni donášal nobenega vidnega dobička. Tudi z »Gospodarskim listom« društvo ni bilo srečno. Urejal ga je ta ali óni »literat«, ki takrat baš ni imel boljšega dela. In tako se je prigodilo večkrat, da ga je dobil v roke mož, kateremu je vse gospodarstvo bila deveta briga. I kako ga je vendar urejal? Prav lahko. Mož je znal nemški in v tem jeziku izhaja množina dobro

urejanih gospodarskih časopisov, možu je bilo treba izbirati. S primerno majhnim trudom je napolnil malemu »Gospodarskemu listu« torbico in ga razposlal vsak teden po hrvaškem svetu. Kdor bi ga bil čital, našel bi bil v njem večkrat prav lepe stvari o napredku in razvitu kmetijstva po Nemškem, Francoskem, Angleškem in drugod, malo ali nič pa o potrebah hrvaškega kmetovalca. Ako si hotel zvedeti, kako stojé setve po Hrvaškem, kako vinogradi, moral si iskati po beških in peštanskih nemških listih.

Kdor se je jedenkrat prijavil za družabnika, dobival je potem list zmerom naprej, ne da bi se bil kdaj od njega zahteval letni donesek. List in uprava društvena se je vzdržavala iz podpore, ki jo je društvo uživalo od dežele. Tako se je gospodarilo gotovo kacih petindvajset let. Ako je vender v tem času gospodarstvo napredovalo, je to zasluga nekaterih posameznih, za napredek vnetih gospodarjev, zlasti župnikov. Od nekaj let sem se je obrnila sicer tudi ta stvar na bolje, društvo in list sta v dobrih rokah, društvo tudi vé, kako bi imelo delati, toda — nima drobiža. Vlada mu je že ali mu hoče prističi letno podporo. Brez nič pa ni nič.

Društvo ima tudi podružnice po deželi, ki so pa popolnoma nedolžne. Kdo bi tudi od njih zahteval delovanja, ko je matica mrtvoudna. Podružnični prvomestnik skliče jedenkrat v letu družbenike svojega okrožja v gospodarsko skupščino. Tu se iz »Gosp. lista« najprej bere kakov članek — da ne bi morebiti kdo mislil, da to ni gospodarska skupščina — potem se razgovarja ali o tem članku ali o kadem drugem gospodarskem predmetu — najrajše o vinstvu, poberó se tudi letni doneski, ako hoče kdo kaj plačati, in napósled sedejo k obedu ter so veseli »poleg navade stare.«

Blizu kacih dvajset let imajo Hrvatje v »veselem« Križevci gozdarsko in gospodarsko šolo, ki pa ima dva oddelka, namreč višjega in nižjega, takoimenovano »ratarnico«, v kateri se kmečki sinovi, ki znajo brati in pisati, praktično učé kmetijstvu. Ratarji uživajo vsi stipendije, bodisi deželne, bodisi občinske in tudi v višjem oddelku in v gozdarski šoli bode jih le malo studiralo na svoje troške. Dasi ta zavod ni mlad, vender si ne more pridobiti prave veljave in še dandanes se ne more reči

o njem, da je raven drugim sličnim zavodom avstrijskim. Dežela je sicer proti svoji moči mnogo storila zánj, ali vender nima še vseh potrebnih učil in pomočkov, manjka mu še mnogo. Najprej pa bi mu bilo želeti boljšega nadzorstva, ki bi mu znalo vdihniti nekaj oživljajočega duha ter zatreti óno kužno mrtvilo, ki se je že o njegovem postanku vánj zaseló. Ravnatelji na tem zavodu se menjajo hitro in to golovo ni dobro, kar je pa še slabše, je to, da ima vsak najmenj toliko protivnikov, kolikor je učiteljev na zavodu, ker se vsak misli najsposobnejšega za to mesto. Temu bi jedva bilo pomagati, ako bi vlada vsacemu količkaj sposobnemu ustrojila svoj zavodček ter mu ga izročila na ravnanje. Hrvaški veleposestniki o križevskih gojencih nimajo najboljšega mnenja. Istina je, da iz množega govori samo sovraštvo do vsega, kar je hrvaško, ali tudi iz ust poštenega národnjaka sem čul ostro sodbo: Slabi gospodarji, dobri »stola ravnatelji«. Čudno se je zdelo meni tudi to, da se mnogó teh gojencev videval po vseh možgih službah, samo ne pri gospodarstvu. Celó mnogi »ratar«, videvši kako lepo živi gospóda, popusti plug in motiko ter se pogospodči idoč med pisarčiče ali občinske uradnike.

Sava je najimenitnejša hrvaška reka, a imenitnost nje poskočila bi še znatno, ko bi se jej korito uravnalo. Do Rugvice pod Zagrebom teče jako neuredno, razdeljena v mnoge plitke struge, ki se stoprav pri Rugvici zlijó in od ondu se giblje vsa njena voda v skupnem, zdaj ožjem zdaj širjem koritu. Brdka planinska hei, ki jasna in glasna prišumi iz slovenskih gorá v hrvaško raván, vleče se motna in tiha dalje proti srbski zemlji, kakor užaljena z ljutim razporom med rôdnima bratoma.

Sava prinaša z gorskih stranij mnogo peska in proda, katerega tu, kjer ima tako neznamen strmec, na mnogih krajih nasiplje v široke klečéti, semtertam tudi dela velike poloje in otoke. Še več grušča nego Sava sama donašajo nje mnogi pritoki, sosebno óni z desne strani. To vse pa dela, da je savska matica jako nepravilna. Velike globočine se menjajo z mnogimi plitvinami. Dočim jo pri mali vodi tu in tam mož lahko prebrede, globoka je zopet na drugih krajih 20 do 25 metrov. Vsakomu bode doumno, da so te plitvine brodarstvu velika zapreka.

O mali vodi mogó pluti le najmanjši parobrodi in še ti morajo časi vožnjo ustaviti.

Posavina je lep in rodoviten kos hrvaške zemlje. Pridna delavna roka in dobra uprava izpremenila bi jo lahko v mali zemeljski raj. Ali taka, kakeršna je dandanes, je ondodnim stanovnikom prej mali pekel. Ljudstvo živi v vednem strahu in trepetu pred veliko vodo, ki jim poplavi na dolgo in široko njih polja in livade ali jih celó goni od domačih ognjišč. In ko upadejo vode, ostanejo premnoge mlake in prostrana blata, iz katerih se o poletnem solnci širi kužen vzduh, ki ljudem truje telesno zdravje. Odtod óne trdovratne mrzlice (groznice), ki od nekđaj zatirajo posavsko ljudstvo. Razven tega je vsa Posavina polna silnih barij in močvirij, ki nikdar ne presahnejo, a dala bi se — da je s čim — prestvariti v najplodnejšo zemljo.

Na levi savski obali se razprostira vzdolž reke jako nizko zemljišče, podobno kacemu staremu savskemu koritu. To korito je na nekaterih mestih niže od Save, v njem zastajajo vode savskih pritokov z leve strani in delajo velika močvirja. Taki pritoki so: Lonja s Črncem in Čazmo, Ilova s Pakro, potem Veliki in Mali Strug. Ves svet, ležeč ob teh vodah, močviren je več ali menj. Tu se nahaja glasovito Lonjsko polje, zatem Mokro polje in Mramorno polje. Najznamenitejše je Lonjsko polje, ki se razširja od Save do Moslavske gore, od Siska do ustja Lonje ter meri 1150 □ kilometrov. O njem se je mnogo govorilo in pisalo. Več nego sto let se meri in meri na vse strani, komisija za komisijo je hodi gledat, osnove za njegovo osušenje se delajo in predelujejo, a Lonjsko polje je še zmerom staro Lonjsko polje in po vsi priliki ostane še za dolgo najugodnejše zavetje neštetim legijonom žab in vsakovrstni vodni golazni. Tudi bivši hrvaški ban baron Rauch je hotel to polje osušiti, ali, kakor je znano, vgreznil je ter se udušil v njegovem blatu.

Še mnogo večja preglavica, nego so barja in močvirja, je Posavcem Sava sama. Po dolgem deževji silno narase in prerase ali predira nasipe ter se razlije po obdelanih njivah in senožetih. Lanske jeseni je bilo malone vse Posavje zalito in ker voda dolgo ni odtekla, šla je vsa ozímina po zlu. In na letošnjo pomlád, ko

je bil čas jare setve, prihrumele so znova nebrzdane vode in Posavje izpremenile v morje. Zimske setve so propale, a spomladi se ni moglo nič posejati. Škoda, storjena po vodi v hrvaškem Posavju, ceni se na štiri milijone. Nužen in zdvojen gleda Posavec bližajoči se zimi v oči. Kaj mu more prinesiti drugzega nego glad in bolezen? Za nesrečni Szegedin se je omečila vsa Evropa, dà, ves svet, a bednih Hrvatov se ne spominja nihče. Madjar je zdaj v modi, a Hrvat ne.

Že od pamtiveka se je hrvaškemu Posavcu boriti z vodo, vsake jeseni in vsake pomladi stoji na oprezu strahom gledajoč, kako voda narasta, in nemirno ozirajoč se v nebó, ne bi li skoro popuhnil suhi veter ter razpršil vodonosne oblake. Stoječ v vekovečni borbi s tem svojim največjim neprijateljem in oprt samo na sé in na svoje moči, pozna za čudo dobro njegove navade in muhe in se mu zna tudi z dobršnim pridom ustavljati. Občine same so si napravile vzdolž svojih zemljišč nasipe in branove ter jih proti svojim močem tudi dobro vzdržavale. Zató so tudi v ónem času mnoge velike vode prešle brez posebne škode. Odkar so se pa pred nekoliko leti preustrojile občine in so občinski uradniki, dobivši širši delokrog, se nekako pogospodčili, začeli so vse bolj in bolj zanemarjati prve in prave svoje dolžnosti. Tej gospódi se zdi lepše voditi ovrhe in dražbe in siloma izterjovati zaostale davščine, nego bríniti se za dóbro národa ter opominjati ga na popravo nasipov. To se zna! Ono prvo nosi vsakovrstne pristojbe in deleže, drugo samo navadno plačo, to mu mora pa národ dati že tako ali tako, ker si ga je izbral za občinskega uradnika. Tu in tam tudi lahko čuješ, kako ljudstvo obtožuje svoje načelnike in beležnike, da navlašč zapuščajo nasipe, ker zapuščen nasip rodí povodenj, povodenj rodí slabo letino, slaba letina rodí kmetu dolg in propast, propast pa nosi s seboj mnogotere pristojbe in te padajo v žep občinskemu načelniku in beležniku. Groza obhaja človeka, ako pomisli, da je ubogo ljudstvo takim pijavkam izročeno na milost in nemilost. In to niso morebiti kakovi »Kranjci« ali »Švabe«, temveč sinovi istega národa, brat bratu reže jermenje z živega hrbta. In kaj dela upravna oblast? Na to vprašanje dobivamo soglasen odgovor: »Nič, kajti po starem pregovoru vrana vrani očij ne pije«. Pregovor

je resničen, ali takisto je pa tudi resnično, da taka uprava sama sebe obsojuje.

Prirodni nasledek takega gospodarstva je bil, da so nasipi od dné do dné bolj propadali in vsled tega povódnji od leta do leta večjo škodo delale. Javkanje siromašnega národa je bilo napósled tako splošno in glasno, da mu se više oblasti niso mogle dalje ogluševati. Poslale so svoje inženere merjavce v Posavje davši jim nalog, da nasipe pregledajo in s pomočjo ljudstva popravijo. Národ je bil teh mož neizrečno vesel, menivši, da bode odslej rešen največje preglavice, silne vodne nadloge, zato je rad delal tlako in stregel veščakom, kar je največ mogel, v svesti si, da se tu vender jedenkrat dela nekaj na njegovo korist. Toda nekaterim domačim razumnikom delo učenih gospodov kmalu ni bilo po volji, pogrešali so zdravo in trezno premišljenega in temeljitega dela, dozdevalo se jim je, da se le krpari in maže brez prave osnove in da zategadelj stvar ne bode imela obstanka. No vender se je delalo, napósled tudi dodelalo in veščaki so se vrnili v Zagreb. Vlada je delo pregledala in pohvalila delavce, dà, izposlovala jim je na najvišjem mestu celó priznanja, ki so se potem zaslužnim možem v podobi redov in križcev, zlatih in srebrnih, na prsi pripéla.

No, zadnjo besedo je vender imela Sava, ki je tu, spomnivši se svojega spola, pokazala vso trmoglavost in objestnost in tako dala prav ónim možem, ki so že sprva glave stresali. Povódenj lanjske jeseni je dokazala ničevost vseh človeških del sploh, hrvaških pa še posebe. Kakor prava ženska je bila povrh vsega še tako hudomušna, da je s svojo vodo čakala tako dolgo, da so bili redovi in križci dovoljeni. Prav takrat, ko so se ta častna znamenja pripenjala na razne zaslužne prsi, pridrvila je tolike silne vode, da so se razplinili nasipi in da je na vsak križec prišel vsaj jeden predor.

Nič bolje se ne godí Hrvatú gráničarju pod vlado slavne Generalkommande v Zagrebu, ki je v upravi nespretna in malomarna kakor banska, druga je vredna druge. Posebno bridke izkušnje o tem ima nekdanja brodska polkovnija, ki je bila letos malo ne vsa poplavljená, največ pa je trpelo Jelasko polje, ki je zarad posebne rodovitosti daleč razglašeno. Národ, spoznavši

veliko imenitnost Jelasa, ogradil si ga je dobro in zavaroval proti poplavi. Že preteklega stoletja je vzdignil močen nasip vzdolž Orljave do Kobaša in dalje ob Savi do Broda ter tako svojo dragoceno žitnico ubranil valovom Orljave, ki jo je prej pogostoma zalivala. Popravil in še bolj uèvrstil je ta nasip početkom tega stoletja mnogozasluzni polkovnik Milutinoviè, kogar se narod še zdaj hvaležno spominja. Na nasip se je pazilo strogo; živina, zlasti svinje niso se smele pasti po njem. Nadzor je bil toliko lažji, ker so ob nasipu bile ponameščene »kordonske« straže. Odkar pa je razvojačena vojniška Krájina in je odpravljen kordon, zanemaril se je násip, živina ga je razhodila, svinje in miši so ga razrile in ko je prišla velika voda, trgala ga je in prejedala, kjer se jej je zdelo. Zdaj so se upravne oblasti spomnile svoje dolžnosti. Generalkomando je poslala polno zemljemercev in drugih tacih veščakov na dolenjo Savo, da jo ukroté in zaženó v korito. Možje so merili in merili, računjali in risali in snovali črteže ter so napósled srečno ukrenili, da je sip prenizek in da se morajo predori začepiti. Mnogo lepega časa je v tem preteklo. Ljudstvo je zvedavo pazilo početje teh uèenih gospodov in rado vedno pričakovalo, kako čarobijo bodo izveli. Osnove so potovale v Zagreb na višje odobrenje in bile so tudi odobrene, ko se je prej zapovedujočega generala doglavnik sam na mestu preprièal, da so temeljite in veljavne. Zdaj je moral národ zasukati rokave in izvajati pohvaljene osnove glasovitih veščakov, delal je na vse pretege, on in živina njegova, todà delal je le nerad in prisiljen, vedel je namreè, da táko delo pri taki vodi ne more imeti nikakeršnega obstanka, ker je mora prva povódenj odnesti. In tako se je tudi dogodilo. Velika voda letošnje pomladi je podrla in odplavila vse, kar je nekaj modrih glav zamislilo in tisoè žuljavih rok izvajalo po osnovah, katere so bile na popirji tako lepe videti. A bogato Jelasko polje je unièeno za nekaj let. Silne vode so se razlile po njem in so zatopile polja in vasi. Veè tednov je bilo vse pod vodo, hiše in hlevi so se podirali, mnogo blagá (živine) je poginilo, žito in druga spravljená hrana se je razvlekla in raztepla ali pa pokvarila. Ta strahovita nezgoda je zadela Jelase toliko huje, ker jih je zatekla nepripravne, kajti mlajši rod nikdar ni videl káj

jednacega, starejši je pa tudi že pozabil na nesreče, ki so se dogajale pred več desetletji.

Veliko škodo, dasi ne toliko kakor Sava, dela tudi reka Drava, ki je svoji južni sestri v vseh razmerah jako podobna. Tudi Podravine velik del pokrivajo prostrane bare in blata in Podravcu se je boriti z vsemi ónimi nezgodami kakor Posavcu.

Mimogredé bodi omenjeno, da po ogrsko-hrvaški nagodbi mora država iz skupnih državnih dohodkov zidati ceste in železnice, čistiti in uravnjavati reke ter izsušati močvirja. Ali doslej ta ljubezniva država za Hrvaško ni storila čisto ničesar, za tolika silno potrebna dela ni izdala beliča. Bratu Madjaru bi menda bilo najljubše, ko bi se vsi Hrvatje podavili v blatu.

Solnce, ki je doslej žarke svoje jako občutno zabadalo v hrbte naše, pomiče se k zapadu in kmalu zatonje za kôpo belih oblakov zlateč njih robove. Vročina pojenja malo po malo, človek in žival si oddahne, posebno pa še nam prija hladen vetrič, ki nam zdaj pihlja naproti. Konji veselo zahržejo ter se spusté v živ dir po prostrani ravani ne išoč utrtega pota niti ogibajoč se rovov in globelij. Mi odskakujemo na slamnatih sedežih v večnem strahu, da nam duša ne bi izletela skozi usta, ali našemu vozniku je malo mari naš strah in naša muka, samo časih se ozrè nazaj na nas in velí nekako dobrohotno: »Držite se, gospoda!«

Vozimo se tik Save, ali vode vendar ne vidimo, ker nam jo zakriva násip. Na levo je ostalo za nami veliko selo Oborovo in óno pred nami je Dubravčak. Ondu bode treba prestopiti na desni savski breg, ker da se vozimo po tej stráni dalje, zašli bi v Lonjsko polje, kjer bi bilo hitro konec vožnji. Mrak se že prijema temnih hrastovih logov, ko dospemo do broda na Savi, s katere se zdaj v dolgih vrstah gosí glasno čebļaje vračajo v bližnja sêla. Z velikim trudom in še večjim krikom spravijo brodniki in voznik konje in voz na preprosti prevoz in takisto zopet, ko smo motno Savo srečno prebrodili, na drugi stráni s prevoza na pesek in potem na visoko savsko obalo.

To delo se pa ne more opraviti brez strašnih kletev, da človeku, ki ni vajen kaj tacega slišati, od groze lasje vstajajo. Hrvat je surov preklinjač, zna se mu, da je

bil v šoli pri največjem bogohulniku — Madjaru. Proti njemu je slovenski objestnik, ki si s tem ohladi jezico, ako malo posakraborta ali pa že prekletega hudiča znova preklinja, prav nedolžen otrok. Pobožnemu Slovencu bi zastala sapa, ko bi čul in razumel kolnočega Hrvata. V jednom dušku ti prekolne otca in mater, vero in dušo, svetca in Boga in to z najnesramnejšimi in najgnusnejšimi besedami, katerih na bel popir ni mōči zapisati. Proklinja pa vse, mlado in staro, seljak in obrtnik, vlastelin in uradnik, zadnji še izborneje in brezozirneje, sosebno ako ima pred sabo kmeta, kateremu bi rad pokazal svojo premoč, in ker mu je drugače ne more, kaže mu jo v psovkah in kletvah. Sosebno velja to o uradnikih stoječih na nižjih in najnižjih klinih birokratičnih gredij. Odtod tudi kmetovski pregovor: »Rajši s cesarjem nego s pisarjem«.

Ker je noč lepa in svetla, mislimo se voziti do Siska, toda v Martinski vasi, skozi katero nam je iti, bomo se nekoliko ustavili, da nam žival malo počije in kaj pozoblje, pa tudi nam nekoliko krepila ne bode škodilo. V krčmi sedi omizje Posavcev, med njimi na gospodsko oblečen človek — skoro gotovo učitelj — držeč v roci »Obzor«, iz katerega je bržčas možem nekaj prečital, in zdaj se o tem razgovarjajo, kakor je videti. Na naš pozdrav nam prijazno odzdravijo, potem pa nadaljujejo svojo razpravo. Ker govoré glasno in na vsa usta, kakor je sploh Posavcu navada, hitro umemo, da se razgovor vrti o javnih in občinskih stvaréh, o slabem gospodarstvu z občinskim imetkom, o grdih cestah, o povódnji in o slabi, ali bolje rekoč nikakeršni javni varnosti. Ostro rešetajo možje lopove in tatove, pa tudi volkove v goščah, zatem občinske načelnike in beležnike, sedanje in bivše, domače in sosedne. Kmalu nam je jasno, da se tu lopovi in volkovi, načelniki in beležniki mečejo nekako vsi v jeden koš. Nam sicer te tožbe niso nič novega, ali zanimajo nas vender, ker prihajajo iz ust národa, kateremu v prvi vrsti gré za kožo.

Ljudem ni prav, da zdaj njih občinski uradniki davek razpisujejo in pobirajo. Že prej so se malo brigali za svojo dolžnost in za občinsko dobro, a zdaj je zanemarjajo popolnoma. Kmet občinskega načelnika vidi samo takrat, kadar pride davek pobirat ali kako

ovrho (eksekucijo) izvest. Občinske doklade ne pobira po zakonitem ključu, temveč po svoji volji, temu jo poviša, ónemu jo zniža. V občinsko peneznico se vplačujejo mnogovrstne kazni in glóbe, a kam gredó ti denarji, tega nihče ne vé, ker se računi leta in leta ne polagajo. Čemu tudi, ker jih upravno oblastvo na to ne sili. Občinar ne vé nikdar, kake in kolike dohodke je imela občina in na kaj so se potrošili. Načelnik in beležnik se vozíkata okoli bodisi v svojem poslu, bodisi po zabavah, a národ jima mora dajati predprege zastonj in poleg tega mora še voznik sam hraniti sebe in konje. — Pa drugi so še hujši.

Pred kacimi sedmimi leti je vladal v siseškem okraji z neomajeno oblastjo kot upravitelj in sodec nek plemenitaš ali, kakor se je tudi sam rad imenoval, »sodec z železno roko«. Ta človek je strahoval in gulil Posavce huje nego kakov turški aga ubogo rajo ter si tako v tukajšnjem národu za več rodov postavil najsramotonejši spomenik. Za nič in nič je ukazaval poštene možake povaliti na klop in jim dal naštetu toliko in toliko gorkih palic. Vse je trepetalo pred njim, ljudje so bežali od dóma, samo da se rešijo te zverí v človeški obliki. Človek se zgraža, ako čuje pripovedovati njegova črna dela. Čujmo samo jedno. Proti Sviničancem se je imela izvesti neka gozdna ovrha, katero navadno ovrši kakov pisár, kar tudi zahteva sam zakon, da namreč troški po nepotrebem ne narastó. To ovrho pa je vodil sodec sam, da si je mogel naračunjati debele dnevnice. In naračunjal si jih je, in kako debele! zraven pa še »za izgubljen čas« kar po 30 gld. na dan. Ker je tudi žandarjem zaračunjal dnevnice, katerih jim pa ni izplačal, nadalje v račun stavil neke goniče, kateri so bili pa samo na popirji in je napósled ceniteljem namesto po deset gld., kakor je stalo v računu, plačal samo po goldinarji, prevaril je ta človek Sviničance v treh dneh za nič menj nego dvestoinosemdeset gld. Pa kar je še najlepše, bil je samo jeden dan na ovrhi in vender si je tudi za druga dva računjal dnevnice, voz, miljarino, troške in dangubo. To se je pred sedmimi leti godilo na Hrvaškem pod ustavno vladavino. V tej pripovedi ni nič pretiranega, vse je živa istina; kdor ne veruje, čitaj »Obzor« od 20. rujna 1872., kjer je vse to na-

tanko dokazano. Našemu rojaku dr. Vidriču pa gré čast, da je temu plemenitašu ustavil ljudoderski posel primši tega mrkača v javnosti pogumno za roge.

Vprašal bode morebiti kdo: »Kaj se mu je na to zgodilo, kako so ga kaznovali?« — Zgodilo se je to. Višje sodstvo v Zagrebu je poslalo v Sisek poverjenika, da preišče, koliko je na tem resnice. Poverjenik pride v Sisek in pozove vélikega sodca pred sé, sevéda uljudno. Ali sodca ni ter ga ni. Poverjenik ga pokliče drugič. Toda sodcu se tudi zdaj ni zdelo potrebno oglasiti se pri gospodu iz Zagreba. Poverjenik pa je bil človek velikega potrpeža in prosi sodca v tretje, da bi konči videl, kakovega je obličja. Sodec pa zopet tebi nič, meni nič, prav tako, kakor prvič in drugič. Zdaj vender poide poverjeniku potrpež in mož se povrne v Zagreb, ne da bi bil videl siseškega velemožnega sodca. Martin iz Zagreba, Martin v Zagreb.

»Joj, joj! Teško pa zdaj tebi, nesrečni sodec! Gotovo se užge maščevalna strela iz neba razžaljjenega sodstva na pregrešno tvojo glavo«.

Ej, ne bojte se toliko zánj! Nič mu ne bode hudega ne. Ali nejevoljni so vender bili gospodje v Zagrebu, pa so mu se zagrozili, da mora priti v Zagreb, ako neče zlepa, moral bode zgrda, da se namreč opraviči. Sodec si je stvar premislil in je šel. Ko je pa ónega dné po stari navadi solnce zahajalo za kranjske gore, bil je sodec zopet domá. In ljudje so ugibali in ukrepali, jedni tako, drugi zopet drugako. Čas je tekel, sodec je pa sodčeval kakor poprej, samo ne tako na debelo. In zgodilo se je kmalu potem, da so se pod banom Mažuraničem preustrájala vesoljna oblastva hrvaška, in glej, necega dné so obznanile zagrebške službene novine, da je siseški plemeniti sodec z železno roko imenovan za upravitelja temu in temu okraju.

Že stari Hrvatje so pa izumili pregovor, ki pravi, da volk sicer dlako menja, ali svoje zverske čúdi nikdar.

Ta železnoročna pošast si je našla vernega in sebe vrednega pomagáča v osebi mladega pristava, o katerem je tudi šel glas, da je človek vražje energije in da zna kmete tako mečiti, motati in strahovati, da si za svojega zastopnika v sabor izvolijo ónega, kogar hoče on, pa naj si bodé tudi sam vrag iz pekla. To človeče

pa tukaj omenjam samo zaradi tega, ker je postalo sodski pristav, ne da bi bilo vedelo, kaj je pravica in zakon, kajti tega se nikdar učilo ni. Zapodili so ga iz druge ali tretje latinske šole, potem je pisaril nekaj let po županijskih uradih in ko je nastopila madjaronska doba, posadil je ban Rauch po neizmerni svoji milosti golobradega mladiča od pisárske mize na sodski stol. In ta ni bil jedini. Do najnovejšega časa na Hrvaškem ni bilo nič nenavadnega, da je človek brez vsega strokovnega znanja postal sodec, samó ako je znal čitati in pisati in — ako je imel vplivne kumestrice in ujce. V Sremu se je celó dogodilo, da se je trgovski pomočnik prelélil v velemožnega sodca, zamenivši vatel z zakonikom. Istina je sicer, da se je tacemu človeku sodstvo izročalo pod uvetom, da mora za toliko in toliko let »položiti« sodski izpit. No, ta izpit tudi ni bil nobena čarobija, kajti »položil« ga je vsak, kdor se ga je lotil. Ko sem gledé tega nekđaj v Zagrebu izrazil začudenje svoje móžu, ki bi mi bil stvar lahko razjasnil, nisem dobil nikakeršnega odgovora, mož se je le smehljal, ne vém ali moji radovédnosti ali nevédnosti moji.

Da bode ta slika, ki je sicer jako temna, kolikor mogoče popolnejša, naj jej dodám še jeden potez. Pred leti sem se vozil s siseškim sodcem v Martinsko vés. Bilo je dan pred Božičem, a zima golomraza. Vozila sva se na navadnem kmečkem vozu sedéč na slami. Nekoliko dnij poprej se je pojavila v nekaterih vaséh siseškega okraja goveja kuga, ki na Hrvaškem ni nenavadna prikazen, ne mine skoro nobeno leto, da se ne bi čulo o njej, sedaj v tem, sedaj v ónem kraji. Okužene vasi so bile obkoljene s stražami, katerim je bilo strogo paziti, da ne bi niti govéda ali kože, niti senó ali slama iz okuženih krajev prehajale v neokužene, kakor to zakon zapoveduje. Ko vozéč se prideva do meje martinskoveške občine, opazim dva moža stoječa pri ognji kraj pota s sekirama v rokah. Bila sta martinkoveška stražnika. Ko dospemo do ognja, stopi jeden njiju na pot pred konja primši ja za uzde, a drugi pristopi ponižno k nama.

— »Kaj je to? Kaj to znači?« zagrmí sodec.

— — »Em, znaju, kaj je. Oni moraju znati bolje nego mi. Mi smo straža«.

— »Pa kaj onda?«

— — »Učiniti moramo, kaj nam je naloženo. Povaditi moramo ovu slamu s kól«.

— »Ja bih rado videti onoga, ki bi mi to učinil«.

— — »E gospodine sudče, oni znaju, da mi toga nečinimo od objesti, već kako nam je rečeno. Volili bi sedeti doma kod peći nego ovde prezebati«.

— »J . . . m ti svetca tvoga bedastoga muškoga! A kaj misliš, da ću se ja na goloj r . . . voziti?«

— — »Oni tako, kako svaki drugi, pa da se i sam biskup vozi«.

»A što zato?« vtaknem se jaz vmes. »Vozit ćemo se i bez slame, pa možemo i peške do Martinske vesi«.

— »Molim te, ne uplitaj se: Ovda zapovedam ja«.

Rekši to, iztrga bič vozniku in mahne po konjih, da plánejo kakor ogenj in prednjega stražnika malone na tla poderó!

— — »E kad je tako, onda nas ovde netreba!« — čuje se glas za nami in ko se ozrem, vidim stražnika, kako s sekíro na rami korakata za vozom.

Sodec je besnil in se grozil možema, kako ja bode kaznoval. Jaz sem ga miril, kakor sem vedel in znal ter ga izkušal prepričati, da vsa krivnja je na njem, a moža imata prav, kajti storila sta le svojo dolžnost in ničesar družega; da bi bila kazni vredna tedaj, ako bi bila popustila njegovi samovolji. Prosil sem ga, naj samó pomisli, da smo pred zakonom vsi jednaki, vsak se mu mora pokoriti, pred vsemi pa on sam, čegar sveta dolžnost je čuti nad tem, da se zakon povsod in od vsakoga spoštuje in vrší. Ali s tem svojim postopanjem da samo izpodkopava ugled sebi in zakonu ter tako ljudstvu jemlje vero v svetost zakona.

Toda vse te moje besede so bile bob v steno. Sodec je menil, da stvar ni vredna, da se zánjo toliko razvémam, da on že vé, kaj dela in da ne potrebuje nobenega uka.

Ko dospemo v Martinsko vés, gré sodec dalje na vas po svojem poslu, jaz pa k župniku, na čegar prijazno vabilo sem prišel božičevat v njegovo gostoljubno hišo. Povem mu, kaj se nama je dogodilo na poti in kako se je sodec nosil proti straži. Mož se prime za

glavo rekoč: »Joj, joj! Kdaj bode tega človeka pamet srečala? Vidite, taka oblastva imamo, potem pa napreduj!«

Takoj odpravi človeka v vas, naj pozvé, katera moža sta bila na straži in naj ja nemudoma pošlje k njemu. Moža prideta. Župnik ja nagovori prijazno: »Vidva sta bila na straži, ko se je mimo vozil gospod sodec«. Moža pritrdita in hočeta razlagati, kako je bilo. A župnik jima ustavi besedo: »Dobro, dobro, vse vem kako je bilo. Prav sta delala, ko sta mu hotela slamo vzeti. On sam vaju je pohvalil, da sta vrla možaka. A znajta, hotel je vaju samo izkušati in ker sta se dobro držala, pošilja po tem gospodu — kažoč na mene — vsakemu goldinar. Tu imata! Samó to ni bilo prav, da sta ostávila stražo, zató pojdiva lepo nazaj in čakajta, da vaju drugi zamené«.

Moža sta spravila denar, a rekla nista ničesar. Sodeč pa po njiju obrazih se mi je dozdevalo, da župnikovi pripovedi o sodčevi izkušnjavi in darežljivosti nista dala mnogo vere.

Sodec je prišel na obed in je zvedel, kako se je stvar poravnala. Sprva mu ni bilo prav, a po mnozem besedovanji je vender pritrdil rekoč: »Pa naj bode po vajinem!«

V martinskoveški krčmi se bodemo zabavali dlje nego smo sprva mislili. Možje pri drugi mizi so dokončali svoje pogovore ter nas zdaj od strani zvedavo pogledujejo. Videti jim je, da jih ima hudó zvedeti, kdo smo in kaj smo, odkód prihajamo in kam gremo. Izproži se beseda, za njo druga, in ko je jedenkrat led prebit, gré to nadalje kar tako samo ob sebi. In ker ni prijetno razgovarjati se od mize do mize, preselimo se na prijazen poziv učiteljev — ni nas prevarila prva misel — za véliko mizo, kjer nas društvo vzame radovoljno med sé, takisto tudi še dva ali tri domače prvake, ki so se nam pozneje pridružili! Razgovarjamo se o njih in naših domačih stvaréh, in ónem, česar o tem pa tu ne navajamo, ker bi morali ponavljati stvari, ki so nam većinoma že znane.

Gospod učitelj meni, da bi grešil proti staremu običaju, ako ne bi svojemu »veselju« dal duška v krepki napitnici »pótnikom«, na kar se mi lepo »cifrasto« zahvaljujemo in zopet nazdrávljamo njim, ki smo jih naši

tukaj in ki so nas tako lepo bratovsko vzprejeli v svoje »kolo«. S tem smo izbili zatvornico silnemu govorniškemu nalicu, ki zdaj pljuska po nas, da jedva dospevamo odgovarjati in odzdravljati. Oni pozdravljajo Slovence in napijajo njih rodoljubnemu delovanju želeč jim v vsem popolnega uspeha; mi takisto zopet Hrvatom želeč jim pred vsem žilavosti in vztrajnosti v borbi za njih državno pravo zoper nasilne Arpadovce. Učitelj napija našemu napredku, mi vzajemnosti naši, oboji pa smo te misli, da smo drug na drugega navezani, da mi potrebujemo Hrvatov takisto, kakor oni nas, ter da nam je obema koristno, dà, krvavo potrebno, da se do dobra spoznamo. »Za to je vredno piti!« oglasi se učitelj in predlaga »suho vino iz polnega«, kar se vzprejme per acclamationem in takoj zvrši. Nov vrč se postavi na mizo.

»Treba, da se spoznamo! Kaj je tega res še treba? To bi bilo žalostno! Saj se že poznamo! Česa drugega nam je treba. Sloge in bratovske zveze nam je treba, sevéda za zdaj le književne zveze, kakor so jo že svoje dni snovali naši stari, do katere pa še zdaj nismo dospeli. Odslej mora to biti drugače. Kako se ima ta zgoditi, tega mi tukaj ne bodemo razpravljali in reševali, to prepuščamo drugim učenim glavam, saj imamo, hvala Bogu, jugoslovansko akademijo in vseučilišče. Torej kakor sem rekel: Živela naša književna sloga!« — Živela!! odzivlja se izza omizja, čaše zazvené, vino izgine. Popirnata zloga je vzprejeta in potrjena. — Nov vrč vina se zasveti na mizi.

Nov govornik se izlekne izza mize. »Čast in poštenje mojemu prespoštovanemu predgovorniku, tudi jaz se strinjam ž njim v glavni misli. Ali, gospôda moja! meni ta misel ne zadoščuje, jaz tudi grém še jeden korak dalje in rečem: Kaj taka dva národa naj bi se zadovoljevala samó s književno zvezo? Hvala vam za tako prnjavo (cunjavo) zvezo! Pa kaj govorim: dva národa! jeden národ, jeden sam národ zgolj Hrvatje! Mi pravi, vi planinski Hrvatje. Ali res mislite, da bi nas mogla deliti Sótla ali Bregána, katero vsak pastir prebrede, kjer hoče in kadar hoče? To je narávnost smešno in bilo bi sramotno za nas. Kar veže Sava, ne more deliti niti Sótlica niti Bregánica. Pijem torej za

politično zvezo našega skupnega národa, pijem in dragemu bratu Slovincu na desni napijam«.

»Ne tako!« — vtakne se zopet drugi vmes — »ne tako! To gré prepočasi. Ta zdravijca se meni zdí jako pomembna in znamenita, in ako katera, vredna je gotovo ta, da vsi pijemo zánjo hkratu in sicer stoječ. A predno pijemo, predlagam, da zapojemo »Pridi Goren'c z mrzle planine«; pri besedah »bratec bod' moj« trknemo, da se bodo iskre v nemale, a izpevši zadnjo vrstico »Pij ga z menoj!« iztresemo kupice do zadnje kaplje«.

Ta predlog se vzprejme jednodušno in se takoj tudi zvrši.

Do vrhunca pa prikípí radost, ko mi, hoteč se oddolžiti Hrvatom, zapojemo Mihanovičevó: »Lepa naša domovina«, in ko navdušeni izpojemo še drugo in tretjo kitico te od nekoliko let sem jako priljubljene pesmi, predlaga učitelj vseobče pobratimstvo v podkrepo novopečene zveze. Kakor predloženo, tako zvršeno. Pobratimo in izljubimo se vse križema.

Neizrečno pametno je storil naš voznik, da je zdajci stopil pred nas ter nam zastavil resnobno vprašanje, ali hočemo ostati tu ali gremo v Sisek? Dobri duh v nas je zmagal navzlic silnemu vabilu naših novih bratov. Odločimo se za Sisek, in sicer tem lože, ker se je v tem hipu na vratih prikazal krčmar s polnim vrčem v vsaki roki. Da ostanemo še, gotovo bi evropskemu zemljevidu dali povsem nov obraz, toliko vsaj je gotovo, ko bi naši državniki hoteli poslušati nas v martinoveški krčmi pri smrdeči petrolejevi svetilčici zbrane »politikúše«, jutri se ne bi znalo, kod je tekla meja med Slovenijo in Hrvaško.

»Izpivši še jedno čašo na »razstanku« rečemo si zadnji »z Bogom«, morebiti zadnji za vse veke. Slovan sploh rad pôje, Hrvat, znan veseljak, pa še posebno. Ni ga skoro društva, iz katerega ne bi odmevala vesela pesem, slovanska pesem. Kakor smo izobraženo hrvaško društvo, zlasti po mestih, morali grajati zaradi silnega nemčevanja, takisto nam ga je pohvaliti, kar se tiče njegovega petja. Po Hrvaškem, bodisi v Primorji, v Posavji ali Podravji, v Zagorji ali Prigorji, povsod čuješ odzvanjati samó hrvaško pesem in semtertjã tudi kako slovensko, nemški ne najdeš sledú, še menj pa madjarski,

ki je hrvaškemu národu tako tuja kakor turška, če je je kaj. Samó ob sebi se razumeva, da ima národ, ki tako rad pòje, svojih pèsnij na obilji. Dokaz temu je tudi Kuhačeva velikanska zbirka jugoslovanskih národnih pèsnij z napevi, ki baš sedaj prihajajo na dan. Pojó se pa v društvu národne in umetne pesmi vse vprek. Med národnimi so nekatere, ki imajo veliko poetično vrednost, mnoge pa tudi muzikalno. Med prvimi bi prisodil prvenstvo znani zagorski: »Tiček leti, tiček leti, Tičica za njim leti«, ki se nahaja tudi v Valjavčevih: »Národnih pripovedkah«; priljubljene so tudi: »Láhko tebi, dušo! v u postéljki spati, Al je téžko meni pod oblókom ¹⁾ stati«, potem: »Sadila sem bažilek ²⁾, Na 'nom bregu kraj morja«; nadalje nekatere primorske, med njimi posebno: »Verbniče ³⁾ nad morem, visoka planino! Va tebi se kriju po izbor devojke« in pa: »Popuhnúl je tihí vetar, Tihí vetar od Levante« i. t. d. Brez števila so pa zdravijce in pesemce ljúbezne, med katerimi je pred nekaj časom bila posebno na glasu takoimenovana Petrinjska: »Oj Anko ⁴⁾, Ančice! Dušo i srce!« Izmed umetnih pèsnij se pojó, kakor je tudi umevno, največ domorodne, a teh je na izbor, bodisi starejših iz dóbe ilirskega pokreta, bodisi novih, dasi n. pr. težkih Zajčevih zborov navadna pivska društva ne izvajajo.

Povsem krivo je torej mnenje, na katero sem še tu in tam med nami naletel, da Hrvatje ne morejo imeti mnogo svojih pèsnij, ker tako radi pojó slovenske. Ne! pojó jih samo zató, ker sploh radi pojó in ker so jim lehi in melodijozni napevi ugajali. Kolikor sem mogel opažati, priljubile so se jim najbolj: »Pridi Goren'c«; »Ko dan se zaznava«; »Luna sije, kladvo bije«; »Mila, mila lunica«; »Ljub'ca moja, kaj si strila«; »Po jezeru bliz' Triglava« in še nekatere Vilharjeve in napósled sevéda: »Naprej zastava Slave!« — menda jedina domorodna, ki so jo vzeli od nas.

V veselem društvu se pòje navadno za vsako napitnico kaka primerna pesemca; za zdravijco domovini

¹⁾ Oblók = okno. ²⁾ Bosilek = *Ocimum Basilicum*. ³⁾ Verbnič je mestece na otoku Krku. ⁴⁾ Vocativ od Anka, tako tudi: dušo in zgoraj: planino.

n. pr. pòje se zmerom: »Lepa naša domovina«, za zdravijco Strossmayerju: »Ljubimo te, naša diko!« ženskemu spolu: »Bog poživi naše krasne, Našeg bitja zvezde jasne« i. t. d.

Vsako mesto in skoro vsak trg na Hrvaškem ima svoje pevsko društvo, ki vsa gojé zgolj národno petje, a stolno mesto Zagreb jih ima celó pet, kar je pa očitno preveč. Najstarejše in najboljše je »Kolo«, ki je v vseh zgodah stalo zmerom na strogo národnih tléh.

Po vročem dnevi je nastopila najkrasnejša noč. Nebó se je osúlo z zvezdami, jasna mesečina obseva polje in livado ter liki s srebrnimi nitmi prepreda vrbino in log. Kakor v megleni podobi beží mimo nas grmovje in drevje, in v daljavi se blešče izmed mogočnih vrhov zidovi grada Ljubljaničice. Néma tišina vlada okrog in okrog, samo časih se čuje zatégnen pisec močvirne ptice iz bližnjega barja ali pasji lájež od sosednega selišča. Ne moremo si skoro misliti ugodnejše nočne vožnje in prav bi nam bilo, ako bi se še dalje tako vozili. Zató nas preleteč zvižeg s siseške postaje nekako neprijetno spominja, da smo se primeknili koncu denašnjega pota.

Prišedši na neki zavínek, opazimo na tratini kraj ceste ogenj in ljudi okoli njega. Na prvi mah nam pride misel na razbojnike, ali kraj poti pasoča se konja, posebno pa še šator in vozovi v ozadji pod širokim hramom nam naznanjajo cigane. Ker je že pozno in je mladina poglela, ne gane se nobeden iz družbe, a da se po dnevi ali v mraku pokažemo na cesti, hipoma bi nas obsul nadepolni narastaj, metal bi se pred nami v prah, poljubljjal zemljo ter nas tako spremljal do četrte ure daleč neprestano kričèč: »Molim, gospodáru, molim, daj krajcáru!« Ako jim vržeš kakov drobiž, trgajo in mikastijo se zánj po prahu ali blatu, da cunje od njih leté, od tistih namreč, ki jih imajo kaj na sebi, kajti mnogi so nagí, kakor jih je mati na svet porodila. In to poleti kakor po zimi. Dostikrat sem se čudil eigančetu, ki je golo golcato v najhujšem mrazu po zmrzlem snegu od ognja priteklo na cesto, da bi prestreglo potnika in izprosilo kako malenkost. A pri vsem tem je zdravo kakor riba, dasi navadno šibkega života.

Ciganje so povlaščeni potépi, kot take poznamo jih tudi mi, četudi so po naših krajih novejšje dóbe nekamo redkejše prikazni. Na Hrvaškem jih je mnogo več; kamorkoli potuješ, gotovo naletiš nanje. Šatore si postavljajo ob cesti in blizu šume, da so jim drva pri roci, pa tudi kaka večja vas mora biti blizu, kajti brez ljudij se težko živí. Sredi gozda se cigan ne bode rad ustavil, kakor tudi vrabec ne. Najrajši se tedaj utaboré zunaj vasi na pašniku ne daleč od ceste, odkoder imajo na vse strani prosto roko. Resnega dela jim ni mari, moški najrajši pohajajo po semnjih, kjer mešetarijo, kupujejo in prodajajo — sosebnó kljuseta — in ako je prilika, tudi krađejo, nikoli pa ne prosjačijo. Cigan je zvit licemér in pretekan slepar; o njem je v národu vse polno resničnih in izmišljenih smešnic in pregovorov, a národna pesem imenuje ga: drúga za »nevoljo«, to je za silo, ako namreč ni boljšega ter bi človek moral biti sam. Hvalijo jih vender dobre kovače in še boljše godce, posebno za národno glasbo. Preprosto in praznovorno ljudstvo čisla jih tudi kot vrače (zdravnike) živini ali še celó ljudem. Ženske ne delajo nobenega dela. Potepajoč se po selih beračijo in sleparijo prerokujoč srečo ljudém, bodisi iz kvart, bodisi iz roke, in mimogredé krađejo, kjer morejo. Telesno goloto si pokrivajo za silo z vsakovrstnimi gospôskimi cunjami, kupljenimi v kaki starini, še več pa z naberačenimi in nakradenimi. Toda nobena ne more biti brez velicega, z rožami pisanega robca, ki ga nosi preko glave, krijoč pódenj črne, razmršene lasé.

Vere mendà nimajo nobene; kjer pa vidijo, da je v njih korist, delajo se, kot bi bili tiste vere, kakor je vas, v kateri slučajno bivajo. Pripovedovalo se mi je tudi, da časi celó otroke svoje prinašajo na krst, sevéda ne zaradi krsta, temveč zaradi darov, ki jih dobé od kuma in od kume. Vender sem jedenkrat videl tropo ciganov v sprevodu iti v zagrebško stolno cerkev. Kaj so imeli, ne vé. Nekateri so držali sveče v rokah, vodil jih je glavar s »éulo« v roci. Čula je kijasta, s srebrom okovana palica, vidno znamenje glavarjeve oblasti.

Da v jedi niso prav nič izbirčni, je znano. Ako zvedó, da je v vasi poginilo kako prase ali kaj od perutnine, kmalu se oglasijo in potem se gosté, da jim

teče od brade. Zategadelj so ciganje vsem ljudém ne-
gnusni. Lúk jedó posebno radi, tudi so veliki čistilci
žganja in tobaka, ženske nič menj nego moški.

Nočni mir je že objel Sisek in njega prebivalce, ko
naš voz obstane pred kaptolsko gostilnico, kjer so še
svetili. Izkopamo se iz slame in ker nismo družega po-
trebni, pretegnemo trudne ude po gostilniških posteljah,
in kmalu tudi nas zaziblje sladki sën.

Sisek je majhno ali znamenito mesto, ležeče ob
levem bregu Kolpe, ki nekoliko niže — pod Capragom
— teče v Savo. To je Stari ali Meščanski Sisek. Njemu
nasproti na desnem bregu stoji Novi ali Vojniški Sisek,
ki je pa neznatnejši od prvega. Veže ja lesen most.
Od leta 1871., ko je bila razvojačena Vojniška krájina,
združila sta se oba v jedno mestno občino, ki mora dan-
danes šteti okoli 3000 prebivalcev. Imenitnost temu
mestu daje njegovo položje ob véliki reki, ki odtod po-
čënši more nositi večje brodove, položje, zaradi katerega
Sisek posreduje trgovino med zapadnim delom balkan-
skega poluotoka in med panonsko nižavo, med Črnim
in Jadranskim morjem. Ta imenitnost bi pa še neiz-
merno porasla, ako bi se Savi in nje večjim pritokom
z desne strani, namreč Kolpi, Uni, Vrbasu, Bosni in
Drini uredile struge in ako bi ogrska vlada tudi drugače
za prospéh hrvaške trgovine hotela kaj storiti. Ali kaj
se more pričakovati od vlade, ki na vse kriplje dela na
to, da bi še to trgovino kolikor mogoče oškodovala, od-
vrnila jo od Siska in sebi, Pešti, naklonila. V tem so
si vse ogrske vlade, naj bode že ta ali óna stranka na
krmilu, jednake in dosledne, da se na vso moč upirajo
vsemu, kar bi utegnilo Hrvate povzdigniti, bodisi na po-
litičnem, bodisi na národno-gospodarstvenem polji.

No, pri vseh teh neugodnih okolnostih je promet
v Sisku še precëj živahen. Uvaža se posebno hrastov
les (doge), suhe slive in žito, izvažajo pa razne bomba-
ževe tkanine in kolonijalno blagó. Leta 1872. odpravilo
se je iz Siska po Savi 13 milijonov *klg* robe, dovo-
zilo se je pa nekaj čez 16 milijonov *klg*, od teh odpada
7 milijonov na doge in 5½ milijona na slive. Iz
Siska razvažá potem uvoženo blagó železnica k morji
v Reko ali Trst, ali pa še dalje po širokem svetu. Od
Siska do Karlovca nosi Kolpa tudi manjše ladje, kakor

so se njega dni vozile tudi po Savi in nekoliko po Ljubljani tja do Zaloga pod Ljubljano. Dandanes plavijo Slovenci na Hrvaško samo še mehke les, ves drugi promet posredujejo železnice in ceste.

V Sisku stopamo po klasičnih tléh. Vsak izobražen Slovenec vé že iz svojega Prešérna, ako ne drugače,

„Kakó pri Sisku, Kolpe so pijáni
Omágali pred Kranjci Otománi“,

množi je takisto na svoje oči gledal krasni mašni plašč, ki je prekrojen od dragocenega plašča turškega vojskovođa Hasan paše, katerega so pri tej zgodi tudi zagrebli motni valovi reke Kolpe. Na obletnico siseške bitke, dné 22. junija, na sv. Ahacija dan, kaže se v ljubljanski stolni cerkvi občinstvu ta národna svetinja kot spomeník na junaštvo njegovih pradédov. Ali že mnogo prej je Sisku zaslulo imé po svetu, za starih Rimljanov namreč je tu stalo in cvelo mesto *Siscia* imenovano, in v spomin starodavnega rimskega Siska se imenujejo zdaj najlepše ulice ob kolpskem bregu: Rimske ulice. Zemljišče denašnjega Siska je pa tudi v pravem pomenu besede posejano s starorimskimi starinami. Kjerkoli se začne kopati, povsodi prihajajo penazi in druge dragocenosti na dan. Žal! da se je mnogo tega pogubilo in razteplo, kakor je to pri nas že navadno. Peštanski in beški muzeji hranijo gotovo več siseških starin nego zagrebški. Da se to raznašanje zapreči, ustanovilo se je v samem Sisku posebno društvo »*Siscia*«, ki po ustanovljenem načrtu vódi in nadzoruje kopanje in sploh skrbi, da vse siseške izkopanine ostanejo domá.

No, tudi vojniški Sisek ni brez vse zgodovinske znamenitosti, dasi je do nje prišlo stoprav najnovejšega časa. Tukaj je namreč pod vlado modernega hrvaškega Heroda iskalo zavetja, in ga tudi našlo, neodvisno národno časnikarstvo, kateremu je domá Herod »stregel po življenji«. Pod oblastjo strogega vojniškega kazenskega zakona se je čutil »Zatočnik« svobodnejšega, nego v Zagrebu, na staroustavni zemlji. Odtod je uspešno vojeval proti silniku in v bližnji Petrinji je tekla in iztekla pri vojniškem sodstvu glasovita pravda Rauch contra Mrazović (Zatočnik), ki je napósled strmoglavila Heroda.

Od Jadranskega morja do Savskega ustja razteza se dolg kos zemlje, kateri se, zdaj širjemu, zdaj ožjemu traku podoben, ovija vzdolž sevne meje nekdanjih turških dežel. To je lep kos hrvaške zemlje, a imenuje se c. kr. Vojniška krájina. Odtrgal se je malo po malo od matere zemlje, največ v drugi polovici sedemnajstega in začetkom osemnajstega stoletja in se naselil po največ z uskoki in begunci pred turško silo. Ti so dobili tu zemljišča na užitek proti temu, da bodo živa bran južnim avstrijskim deželam proti Turkom. Dežela se je uredila na vojniško ter je sčasoma postala ogromna vojašnica. Prebivalci so morali živeti v zadrugah in vsi moški vsake zadruge izvzemši jednega — navadno najstarejšega, tako imenovanega domačina, ki je gospodaril doma — bili so vojaki, čim so dorasli do puške in ostali so vojaci, dokler so mogli gibati. Davščin so bili prosti, zato pa so morali stražiti in braniti mejo proti sovražniku in zajedno tudi paziti, da se ne bi z óne strani kaka kuga zanesla v naše kraje. Skrbeti jim je bilo tudi za red in mir v deželi in napósled, ako jih je klical cesar, morali so vojevati tudi zunaj dežele. Doma so vso službo opravljali brezplačno in tudi hraniti in oblačiti so se morali sami, jedino v cesarski službi zunaj zemlje so dobivali plačo kakor drugi vojaki. Krájina je dve stoletji plačevala neizmeren krvavi davek, večji nego katerakoli druga dežela. Kakor listja in trave se je vzdignilo iz te pokrajine oboroženih mož vselej, kadar je cesarstvu pretila kaka pogibelj; kadar so se pa drugim deželam oglašale kake svoboščine ali novi, proti potrebi časa preustrojeni zakoni, glasilo se je zmerom: »veljavno za vse cesarstvo, izvzemši Vojniško krájino«. Tu se je upravljalo jedino z »befehli« in »rapporti«, sevéda v nemškem jeziku. Šole niso imele družega namena, nego odgojevati »šarže«.

Ne dá se tajiti, da je Vojniška krájina ob svojem času koristna in potrebna naprava, ki je svojemu namenu dobro služila — po pravici so jo zvali „*antemurale christianorum*“ — dasi preprost človešk razum ne more prav umeti, zakaj je baš ona vesoljnosti morala prinašati tolike žrtve. Človek bi tudi pričakoval, da se bodo te žrtve od nje zahtevale samo dotléj, dokler so neizogibno potrebne in da bode dežela zánje dobila pri-

merno nágrado. Ali »grau ist alle theorie!« Vse druge dežele, tudi take, katere je graničarska pest učila pokornosti in dolžnosti do države, dobile so ustavo, po kateri si národi po svojih zastopnikih sami krojijo zakone, samo Vojniška krájjina je živela do nedavna v vekovečnem obsadnem stanji in še dandanes velja jedino zánjo absolutizem.

Vojniška krájjina je stara rana na životu »trojedne kraljevine«. Vojniška krájjina, krvava haljjina! Ni ga bilo hrvaškega sabora, razven Rauchovega, kateri ne bi bil od presvetle krone zahteval, da se mu odtrgana zemlja povrne; sam národ v Krájjini je pri vsaki priliki naglašal, kako željno pričakuje, da se reši iz tega neznosnega stanja ter da se združi s svojimi brati in se ž njimi deléži ustavnega življenja; ves svet je tudi že davno bil te misli, da se je ta zavod preživel, da dandanes nima nobenega pomena več. In vender se vroča želja vsega hrvaškega národa dozdej ni izpolnila. Od zgoraj se je zmerom odgovarjalo: »Ni še čas! Potrpite!«

In národ je trpel.

V viharnih letih 1848. in 49. pokazal se je graničar znova močna in zanesljiva opora vladajoči hiši, in ko se je po storjenem delu z italijanskih in ogrskih krvavih poljan zopet povrnil k navadnemu delu domov, čakal je mirno, kako se mu bode država oddolžila za mnoge žrtve. In res je že prihodnje leto 1850. prineslo Krájjini nov osnovni zakon, kateri pa zopet ni ustrezal gojenim željam in nadam. Vojniška krajina se namreč tudi po tem zakonu v bitnosti ni izpremenila, ostala je, kar je bila poprej, č. kr. vojašnica, samo da so se v sodstvu in upravi uvêle nekatere izpremembe, po katerih so se odstranile ali vsaj ublážile nekatere grde krivice. Glavna blagodát pa, ki jo je Krájjina dobila po tem zakonu, bila je ta, da je graničar, ali pravo za pravo za druga, ki je, kakor vémo dotlé bila samo užitnica, zdaj hišo in zemljišče dobila v last, ali vender s tem pridržkom, da svojega imetka ne more niti prodati, niti zadolžiti. Samo ob sebi se umeje, da tudi pod novim zakonom trgovina in obrt v Krájjini nista mogla oživeti; pa tudi poljedelstvo je ostalo na isti stopinji, na kateri je bilo ob časih, ko se je Krájjina ustanovila. Pri tacih okolnostih ni čudo, da je morala dežela gospodarstveno

propadati in ker so bili óni, ki bi jo bili hoteli in umeli vzdigniti duševno, povsod le redko sejani, morala je propadati tudi moralno. Prvo velja sebosno o takozvani gorenji Krájiní, ležeči na plitki in izmolženi kraški zemlji, katero na izmeno páli solnce in pustoši burja. Jedva tretjina zemljišča je tu obdelana, ostalo je kame-nita puščava, mèdel pašnik ali pa gozd. Dokler je tega še káj, živeló se bode že še kakó, ali tudi ta se krči od dné do dné, na nov zásad pa nobeden ne misli. Z rastočim uboštvom se pa množí tudi surovost in div-jaštvo, ki je tukaj mendà že od nekđaj ukoreninjeno. Oseba in ímetek v teh krajih nikdar nista bila posebno varna.

Po hrvaškem državnem pravu je Vojniška gránica celoten del »trojedne kraljevine«, kar so tudi priznavali vsi vladarji, in po zakonu bi morala povsodi, kjer se rešavajo državnopravna vprašanja, sodelovati tudi Krá-jina po svojih zastopnikih. V istini pa so jo na sabor klicali samo takrat, kadar so z gráničarskimi zastopniki od zgoraj hoteli pritiskati na Hrváte, dobro vedóč, da je gráničar že od mladih nog navajen zatajevati samega sebe in poslušati »komando«. Klicali so jih torej in zo-pet pošiljali domóv, kakor se jim je zdelo. Jediní Rauch, kujoč Hrvatom zloglasno nagodbo z Madjari, upal si ni z gráničarji ničesar opraviti, zató jih je meni nič, tebi nič po svojem prekrójenem izbornem redu iztislil iz sabor-nice in v nagodbi sami Krájino takorekoč na milost in nemilost izročil Madjarom, zadovoljivši se z njih obetanjem, da bodo pospeševali združenje odtrgane po-krajine z materjo, in sicer ne na temelji hrvaškega dr-žavnega prava, temveč oprti na »pravo krone ogrske«. Da pa Madjaru s tem »pospeševanjem« ni resnica, da si sploh za to ne razbija glave, to je dandanes več nego óčitno. Pri sklepanji »popravljené« Rauchove nagodbe je tudi národna stranka temu pritrđila, ker je takrat še ver-jela madjarskim praznim besedam in se nadejala, da se po madjarskem vplivu prej izpolni vroča želja vsega národa hrvaškega. A zdaj se Madjarom s tem prav nič ne mudí. Že 8. dné junija 1871. l. razbila je cesarjeva beseda Krájiní težke okove, ki jih je potrpežljivo nosila dve stoletji. Cesar je ukazal, da se Krájina razvojáči ter je zajedno zapovedujočemu generalu dal nalog, da v

sporazumu z banom pripravi vse, kar je potrebno, da se razvojjáčena Krájina izročí civilni hrvaški vladi na upravo. Po tolikih letih se je Krájina vender oddehnila! Razvojjáčenje se je vršilo še dosti hitro. Dve varaždinski polkovniji (Juróki in Križóki), zatem vojniška občina Senj in Vojniški Sisek so se utelovili brez dolzega zatezanja civilni Hrvaški, in človek bi bil mislil, da se bode tudi ostala Krájina v kratkem času povrnila v naročaj matere svoje. To obče mnenje je bilo tembolj upravičeno, ker se je na spodnjem konci c. kr. Vojniške krájjine isti posel opravil za čuda hitro in gladko. Znano je namreč čestitim bralcem, da je tudi kos ogrske zemlje na jugu v svojem času bil izpremenjen v Krájino takó imenovano »Banaško krájjino«, katera se je upravljala iz Temešvara. Ko je prišel zgoraj omenjeni cesarski razglas, zvršila ga je ogrska vlada na svojem zemljišči takorekoč na prěec. Vse zapreke so se odstránile tu z največjo lagotjo. Zató so Hrvatje mislili, da pojde pri njih tudi tako in sprva je stvar res kazala táko lice. Omeniti pa moramo, da so Madjari takoj tudi v razvojjáčeni Hrvaški krájjini zastavili nogo ter vzeli v roke vse posle, katere ogrsko-hrvaška nagodba proglašá za skupne.

Hipoma pa potegne od zgoraj drug veter. Nastali so pomisleki, pokazale so se težave in ovire, in kar bi teh še ne bilo dosti, valila bi madjarska prijaznost Hrvatom pánje in skale na pot. Madjare je popadel menda strah, da bi jim združeni Hrvatje utegnili delati preglá vico, zlasti ako bi še druge nemadjarske národe ogrske krone potegnili náse. A gledé teh ima Madjar slabo vest. Zató stopi Hrvatú za tilnik in ne dáj mu se vzpeti! In res so že nekaj let gledé utelovljenja Hrvaške krájjine potihnili vsi glasovi. Ona še dandanes prav ne vé, pri čem je, ni ne ptič, ne miš in nobeden ne zná, kako dolgo bode to izjemno stanje še trajalo. Dasi jej je že nekaj let s čela izbrisana beležen vojništva, upravlja jo še zmerom »generalkommando« v Zagrebu, kjer so se zánjo tudi osnovala višja sodišča. Ako je verjeti glasovom, ki prihajajo iz te polutanske dežele, mora uprava biti ondu takó slaba, da je slabšo jedva môči pomisliti, četudi nje upravitelji trdijo, da je v provincijalni Hrvaški še slabša. No, bodi ta stvar že taka ali taka, toliko je gotovo, da je to slaba utéha in da provincijalec in bivši gráničar

drug družega v ničem nimata zavidati, dà, lahko celó čutita neko — dasi žalostno — zadostilo, zadostilo, da se obema jednako slabo godí. Povsod nered, nemarnost, samovolja in sebičnost. Narod nikjer ne najde pomoči; toži in toži, ali ničesar ne iztoži.

Krájina ima v svojih nepreglednih gozdih zaklad neizmerne vrednosti, govori se o 160 milijonih. Ti gozdje so v gorenji Krájini večinoma jelovi, v banski in slavonski pa hrastovi. Po cesarskem razglasu l. 1871. so vsi ti gozdje imetek razvojàčene Krájine, a imajo se deliti na dvoje. Polovina se daje národu v last, da ž njo pod nadzorstvom upravnega oblastva gospodári, kakor najbolje vé in zna. V ta namen so se osnovale takozvane imovne občine po obsegu prejšnjih polkovnij. Te občine so jedva dobro oživele in že se je pokazalo, da bolehajo za sušico. Narod jih obtožuje, da ne znajo gospodariti, oné se izgovarjajo, da je zakon nejasen in nedostaten, a nadzorno oblastvo, da se sicer vtika v vse, ali ničesar ne stori. Gozdarji — večinoma tujei — gospodárijo in sekajo hraste ne brigajóč se dosti za občinsko zastopstvo — a penéznice so prazne. Pri tacih okolnostih je verjetno, da imovne občine životarijo in ne morejo napredovati, dasi nekatere gospodárijo z gozdi, vrednimi čez trideset milijonov goldinarjev.

Drugo in lepšo polovico gozdov je namenil cesar v razvit omike in obrta po vsi bivši Krájini. S temi gozdi in njih dohodki gospodári država, to je ogrska vlada, kar po mnenji mnogih ni neprijeten posel, zlasti ako državne penéznice niso vajene zaklepati obilnih prebitkov. S temi dohodki, ki so morali že visoko narasti, morali bi se tedaj po Krájini ustanavljati in razširjati razni šolski zavodi, posebno obrtni, trgovski in poljedelski, dalje bi se imeli kopati vodotoki, izsušati barja, delati ceste in železnice i. t. d., in to vse v prid bivše Krájine. A kaj se godí v resnici?

Ves hrvaški narod je zahteval soglasno, da se od Zémona na Savskem ustji do Siska zida železnica, katera je Hrvaški tako potrebna kakor ribi voda. Zidala bi se bila iz krájinskega gozdnega zaklada, Madjarom je bilo treba samo prikimati.

Ali Madjar ni hotel prikimati, ker ta železnica njemu ne bi bila na hásen. In ni se zidala! Pač pa se je

zidala druga proga, namreč iz Bróda na Savi v Dalj na Dunavu. I kako da baš ta? Zató, ker je na korist Madjarom, Hrvatom pa ne, ker odvaja trgovino od hrvaške Save na Ogrsko. Ako človek razgrne pred sabo zemljevid, sodil bi vsak — tudi nestrokovnjak — da bi ta železnica, če se je že morala zidati, imela iti na Osek. Dà, dà, prijatelj! ali Osek stoji na hrvaški zemlji in bi se napósled s to železnico še utegnil okoristiti. Zato ostani lepo na stráni in premišljaj madjarsko dobrodušnost, ki tako nesebično podpira »siromašno« Hrvaško.

Ta železnica se je zidala z denarjem Hrvaške krájjine in imovne občine so jej prepustile potrebno zemljišče brez plače, a zdaj se železnica imenuje: »königliche ungarische Staatsbahn«. Pa saj to je že stara resnica: »Kdor ima škodo, temu se po vrhu še rógajo«. — Vsemu svetu je še v spominu, kako se je gajalo z železnico od Siska do Novega lani, ko je naša vojska zasedala Bosno. Vse je kričalo po tej progí, ki bi bila našim junakom delo znatno olajšala. Hrvaška je prosila zánjo, vse je bilo uverjeno o nje potrebi in koristi, zlasti gorko zagovarjalo, dà, kar naravnost zahtevalo jo je vojaško upravníštvo — a Madjar je vsem skupaj hrbet obrnil, ko si je prej preračunjal na prste, da bi ta proga pač koristila državi in tudi hrvaški trgovini, a njemu ne bi donašala posebnega dobička. In kakor vémo vsi, res se ni zidala. Pri tem je pa treba imeti na umu, da je ta proga jako kratka, teče po lepem, obljudenem svetu in se dá izvesti kakor na dláni. A nekoliko let poprej so se premostila brezdanja brezdna, prevrtali so se sneženi vrhovi, kraj vrto-glavih propadov in po najneplodnejših krajih hrvaške zemlje se je polagal železni tir, in to vse samo zato, da se obostroženi Madjar, od starine glasovit mornar, more po svoji železnici voziti do svojega morja. Hrvatje bi se tem muham svojega »bogatega« brata lahko smijali, ko bi dolg, s katerim se je ta državna železnica zidala, tudi njih ne pritiskal.

Znano je, da se je bivša Vojniška krájjina vsem njenim oblastnikom zdela najpripravnejše torišče za germanizovanje. Temu se tudi skoro ni čuditi, ako pomislimo, da je Krájjina veljala za celokupni del c. kr. vojske. Čuditi se je pa, da se še zdaj, ko je dežela razvojàčena in se za predajo materi zemlji pripravlja,

germanizuje v šoli, in rekel bi zadnji čas še nekam živeje, nego pred leti. Madjari sevéda se ne ustavljajo temu, bržčas to početje še celó podpirajo. Najrajši bi madjarizovali, ali pri vsem šovinizmu so vender toliko pametni, da previdijo nemožnost in neplodnost tacih poskusov. No, ker se ne more madjarizovati, naj se vsaj germanizuje, Hrvatú ne škodi, če se mu národna zavest malo otópi. Ali se od zgoraj morebiti namerava v to mér preko Krájjine delovati tudi na »Novo Avstrijo?« Pri nas je vse možno! Nekateré prikazni skoro človeku vsiljujejo to mnenje. Ni treba, da bi bil človek prerok, ali toliko vender lahko reče, da se taki nakáni državnikom, ako jih v resnici imajo, morajo izjaloviti. »Kdor proti vetru pljuje, se popljuje«, govori národova modrost.

* * *

Od Siska imamo za daljno potovanje na izvolje dva pota, po suhem namreč ali po mokrem. Imajoč na umu splošno veljavni izrek: „*variatio delectat*“, izvolimo si drugi, in to tem rajši, ker imamo gledé ónega po suhem nekatere tehtne pomisleke, katerih vender tukaj še nečemo razpravljati. Po sreči se nam je tudi naménilo, da baš jutri odide parobrod, ki vzprejema potnike. Kupimo si torej pravico do vožnje in ker brod kréne za rana, presélimo se po nasvetu oprávnikovem že zvečer nánj ter se, kar moremo bolje, uméstimo v tesne prekáte, ki so nam v ležišča odkazani. Za navadno bi taka postelja bila človeku pretrda in pretesna, ali potnik se vsemu privadi in trudnemu je lahko postiljati. Beli dan že gleda k nam skozi skromna ókenca, ko nas prebudi ropot težkih verig, »Hermina« — tako je ime brodu našemu — odpravlja se na pot. Naglo se napravimo tudi mi ter se vzpnémo na krov, kjer je živo kakor na mravljišči. Zadnji zaboji se prinašajo, poslednji sodčki graškega piva se valé na krov, preko kolpskega mosta tekó še kesni potniki, potírani s tresočim se glasom parne piščali; poveljnik daje zadnje ukaze, mostič se potegne na suho, kolesi začneta pretepati valove, »Hermina« se zgane in zabrázdi v globoko mático, puščajoč daleč za sábo sléd po razpénjeni Kolpi.

Sisek kmalu izgine našim očém, pozdravlja nas še častni Stari grad, stoječ ob vodi, nekoliko niže pod njim se pa zopet sestanemo s Savo, staro svojo znanko, kateri se izročamo mirne vesti.

Toda govorimo po pravici! Te dobre svoje znanke tukaj ne moremo biti nič prav veseli. Kakor smo se poprej veselili vožnje po njej, tako hitro nam je ta jela presédati. Ne samo da je naša dobra prijateljica jako umazana in lena, temveč je tudi za čudo suhoparna in dolgočasna. Teh napák sicer res ni ona toliko kriva, kolikor kraji, po katerih teče. Po jedni stráni vse ravnó, po drugi pa hribov ni; torej nikjer nič tistega, kar se »okolica« imenuje. Kar te pa pri vsem tem še največ jezí, je to, da celó tega »niča« ne moreš videti, kajti Sava teče — sosebno ob mali vodi — v tako globokem koritu, da s krova ne vidiš družega, nego strm, rjavo-sivkast breg na desni, in strm, sivo-rjavkast breg na levi stráni, oba pa sta zgoraj jednolično obrastena s sivkastim vrbovim in topólovim grmovjem. Človek bi moral namesto živcev imeti dréte, da bi to vedno jedno in isto mogel gledati ure ter bi poleg tega ostal ravnodušen. Sprva je še nekaj vasij ob vodi, vozi se mimo Topolovca, Preloščice, Gošč, Kratečkega, Lonje, kjer se vsaj vidi kaka ženska, peróča na Savi ali ribo čistéča. Od Lonje dalje preneha tudi to, vso dolgo pot do Jesenovca, kjer je prva postaja, in zopet od Jesenovca do druge postaje, Stare Gradiške, vidiš samo grm, vodo in nebó. Vrhu tega dolgočasa pa dela Sava še čudno zapletene ključe in klobasaste ovinke, ki bi celó glasovitemu Mejandru ne bili na sramoto. Zdvojil bi!

Nasproti Jesenovca pri selu Ustica priteka Savi od juga reka Una, in odtod počensí je desni breg bosenska zemlja. Žalostna zemlja! Ako jo gledaš z broda, dozdeva se ti, kakor da so jej prebivalci izumrli, le poredkoma ugledaš kako kočó, »zvezano s trto, s kolom podprto«, in pred njo kacega človeka, razcapanega, kakor bi bilo vánj treščilo. Tej pusti in prazni okolici prav dobro pristojí mrhojedi jastreb, ki tú ali tám zanikarno sedí na kacem panji in pomežikujé prebavlja; ostuden porok, da tukaj pričénja turško gospodarstvo in turška nesnaga, po kateri se pase. Kako dobrodejna prikazen proti temu topemu mrharju je dolgopéta roda

(štorklja), stoječa ondu na vэгastem slémeni poleg svojega gnezda, iz katerega kukata dva mlada velekljuna. Tudi tukaj išče ta prijazna ptica posebno človekove družbe.

Časih nas sreča kaka ladja, vozeča žito, suhe sljive ali dóge v Sisek, in po njej pride nekoliko izpremembe v našo jednolično vožnjo. Ker plavajo proti vodi, mora jih vleči ali párník ali živina. Ta pa, ki se nam bliža sedaj, je ladja bósenska. Nje ne vleče niti párník niti živina. Kdo pa? Ali gré sama ob sebi? Ne, vleče jo »raja«. Bolje nego dolg opis osvetljuje nam ta ladja žalostne razmere, v katerih je Slovan živel stoletja in v bitnosti živi še dandanes, gažen od Turka in poturčenega brata. Spredej na krovu sedi mogočno v bogati obleki mlad Turek, v zavesti vzvišenosti svoje nad »kaurinom«, gleda z necim preziranjem sém preko na nas ter zadovoljno spušča dim iz dolzega dragocenega čibuka. Ladjo vleče kacih dvanajst móž, vpreženih v vrv, kakor črna živina. Gologlavi, bosí in polu goli se napenjajo ti ljudje ob slabi hrani ves dan po solnci, dežji in vetru. Ne vem, če je mogoče najti kje stvora, ustvarjenega po božji sliki in priliki, ki bi bil vrednejši našega pomilovanja, nego je ta »raja«. Galijótu, ki vlačí težko verigo za sábo, je usoda milejša, da ne govorim o hudodelcih po naših kaznilnicah. Potem stoprav, ako si ga videl po dnevi pri takem delu, umel bodeš zvečer njegov do zdvojnosti tožni o-o-o-o-oj, ki se brez konca in kraja ponavlja za vsako vrsto njegove pesmi, tedaj ti pojde ta glas kakor rezno jeklo skozi dušo. In vender ga je Evropa poslušala stoletja, né da bi se bila genila.

Od Jesenovca se vozimo že nekoliko ur, a okolica se še zmerom neče izpremeniti na bolje. Da jej ubežimo, ukrénemo ostaviti parník v Stari Gradiški ter po suhem nadaljevati pot po Slavoniji. Veseli torej pozdravljamo visoke minarete, ki so se nam zdaj pokazali v popoldanju solnci. To so namreč minareti Turške Gradiške ali Berbera, kakor jo Turci imenujejo. Njej nasproti leží na hrvaški strani Stara Gradiška. Stopivši na suho hitro vidimo, da nas tudi ta kraj ne bode mogel na dolgo zanimati. Prav pameten se nam je torej zdel móž, ki je zdajci stopil pred nas in se nam ponudil za voznika do Lipka, izprošivši si samo malo urico za pri-

pravo. To nam je baš po volji, v tem si mesto lahko ogledamo. Vem, da tega ali ónega iz družbe mika, pogledati si turški Berber, ali zagotavljam vas, da zaradi njega ni vredno tukaj nočevati, in pri drugi priliki vam povém, kakšen je. Naša Gradiška je dosti močna, dasi majhna trdnjava, imajoča dvojna vrata. Največje hiše v njej so vojašnica in druga vojništvu potrebna poslopja. Razven nekaterih drugih hiš stojita tu dve cerkvi, katoliška namreč in pravoslavna. Zunaj trdnjave se raztéza ob Savi vrsta največ lesenih hiš. Na vhodu v trdnjavo stoji neka kapela, kakor so mi pravili, grobnica nekega turškega svetnika, kateremu se hodijo pobožni Turki iz bližnjih in daljnih krajev poklanjat. *)

Od Gradiške se vozimo nekaj časa še po ravnem polji, od Okučan dalje pa začnemo iti v breg. V večernem hladu gré potem pot časih po brdovitem svetu, časih po prijaznih dolih pod razvalinami Bele stene. Ta kos denašnjega pota odškoduje nas vsaj nekoliko za dolgčas na Savi. Precěj pozno v mraku dospémo do glasovitih Lipíških toplíc.

Hrvaška zemlja je blagoslovljena z lekovitimi toplícami in rúdnimi vreli. Toliko in tako obilih vročih izvirov ni lahko najti tako na blizu skupaj, kakor so n. pr. v krasnem hrvaškem Zagórji Toplice Varaždinske, Krápinske, Sútinske in Stúbiške; zatem so glasovite toplice Lipíške in blizu njih toplice Daruvárske v Slavoniji, dalje toplice Tópuske v Banski krájinii in napósled še Leščánske blizu Karlovca. Te toplice so večinoma lahke ali indiferentne, samo Varaždinske so žeplene in Lipíške jodovnate. Najvročejše so Tópuske (61° C.), za njimi Stúbiške (58° C.), potem Varaždinske (57° C.), Lipíške (47° C.), Daruvárske (47° C.), Krápinske (40° C.) in napósled Sútinske in Leščánske (36° C.). Kar se tiče obilosti vode, je povsod velika, tako dajó n. pr. toplice Krápinske v 24 urah 45.000 hektolitrov vode, Varaždinske 40.000 hektolitrov in Lipíške 17.000 hektolitrov.

Da ti zdravilni vreli vró kje drugjé, bili bi tem krajem neusahljiv vir blagostanju in dežela bi iz njih lahko uživala lepe koristi. Razumeje se, da bi tudi Hrvaški bile v prid, ako bi se zánje kaj storilo. Ali

4) Glej razpravo „Gajbija, turški prerok,“ spisal prof. J. Steklasa v „Ljublj. Zvonu“ 1889, na 489. str. *Ured.*

storilo se je prav malo ali nič, in tako veliko občinstvo, ki po kopelih išče zdravja in zabave, zná hrvaške toplice jedva po imeni, izvzemši morebiti Varaždinske, Krápinske in Lipiške. Varaždinskim se je slava razslúla že za starih Rimljanov, ki so jih imenovali »Aquae Jassae«; Krápinske so se povzdignile zadnjih let, ko jih je razumen tujec dobil v roke; Lipiške so pa gledé množine joda prve te vrste v Evropi, ali ljudje, ki bi jih potrebovali, hodijo vendar rajši v Kreuznach, Heilbrunn, Hall i. t. d.

Vse hrvaške toplice ležé z nerók, daleč od železnic in od glavnih prometnih cest. V katerekoli hrvaške toplice si se namenil, moraš več ur daleč voziti se po slabih cestah, ki ti ves drob do dobrega preméšajo. Ako potuješ v Tópusko, Lipík ali Daruvár, kratkočasil te bode voznik — ako se razumeta — s pripovedkami o razbojnikih in razbojstvih, ki so se zadnjega časa zgajala na tej cesti. Te pripovedke imajo to dobro stran, da človek, dospevši v toplice, potrít na duši in na telesi, hitro pozabi trude in težave dolzega pota ter se veseli, da je »brez večje nesreče« prišel v toplice. Ali tudi to veselje mu zopet gine malo po malo, ko vidi, da razven zdravilne vode ne najde nikakeršne lágoti in nič ónih naprav, ki si jih je po drugod človek izmislil góstom v zabavo in razveseljevanje. Zató videvamo po hrvaških toplicah največ domačo kmečko in malo gospòdo iz bližnjih mest.

Največ pa oživljajo hrvaške toplice kmetje iz okolice, kakor tudi obrtniki in mali posestniki iz bližnjih hrvaških in slovenskih mest in trgov, sploh ljudje, ki so željni ob majhnem potrošku užiti se toplic do dobrega. Vsem tem góstom »huda kri ne dá mirú«, toda v toplice prihajajo s polno čutaro in do vrha natlačeno torbo. Prihajajo pa samo na dva, tri dni, da si dadó tu »roge« staviti. Za leseno ograjo pod streho za silo se gaté/tu moški in ženske, vsak nosi na grešnem svojem telesi po nekoliko »rogov« in voda iz toplic odteka krvava, liki iz mesnice. Človek mora biti dobrih živcev gospodar, da more to krvavo kopelj delj časa gledati.

Temu, kdor vé, kaj je kri človeškemu telesu, mora biti samo žal, da se tukaj tega dragocenega toka na védra preceja in izgublja z vodo. In navadno so to taki

ljudje, kateri bi krvi »krvavo« potrebovali, ako bi jim je človek mogel dati, a ne, da bi jim jo še jemal. Ali govôri jim, kolikor ti drágo, na konci konca vender poreče vsak, da ima »prehudo kri«, in da mu prej ne odleže, predno je ni nekoliko odtočil. Potem ima mir, k letu pa gotovo zopet pride, ker mu je že »život na to navajen«, in ker vé, da bi hudo obolel, ako bi katerega leta izostal. Ti ljudje so najboljši gôstje hrvaških toplic in »topliškega zdravnika«. V Stúbiške Toplice prihaja na leto kacic 30 gostov na delj časa, a 3000 kmetov, ki si dadó roge staviti, v Krápinskih Toplicah štejejo na 2800 odličnih gôstov 20.000 kmetov, v Varaždinskih pa na 1400 gospôde celó 26.000 krvavečih rogonosov. Tako slôve poročilo za 1875. leto.

II.

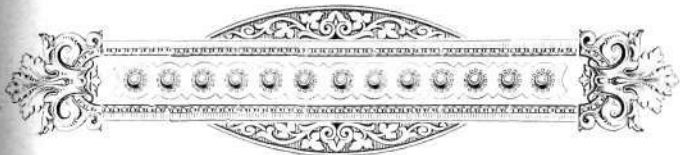
Spisi prirodopisne vsebine.

I.
Mravlja.

(„Slovenska Koleda“, 1858.)

Pomladansko solnce pripeka in pregreva mravljišče na kráji smrčkovega gozda, iz katerega je sneg zvečine že zbežal pred solnčnimi žarki; in vender je mravljišče še mrtvó, kot da bi bila kuga pomorila njegove prebivalce. Le jedne mravlje ni videti, vse še spé v gorkem stanu, kjer se skrčene tiščé jedna druge. Kakor silna vojska kralja Matijaža v otlem hribu, čakajo tudi onè povelja od zgoraj.

Pa solnce pripéka bolj in bolj in jeden zaspancev se prebudí. Vzdigne glavo iz črne trume in z zaspanim očesom pogleduje okrog sebe — vse še spí. Ali se je zmotil? Ali še ni čas se vzdigniti z ležišča? Pa saj vender čuti, kakó puhtí gorkota od zgoraj. Iztegne torej nožice, pománe si oči in še na pol zaspan se napravi iti gledat, ali je že čas zapustiti gorko pósteljo, v kateri je že štiri mesece tičal. Gré po véliki cesti, pa ne more dalje; trdne barikade ali zapahe, katere je jeséni napravljati pomagal sam, jezijo mu zdaj pot. Nekaj časa hodi okoli male trdnjave in išče kake majhne špranje, da bi se skózinjo splazil, pa ni je dobiti. Jezen zgrabi jedno brúnce in se napira je izdreti, vleče in vleče — pa ničesar ne opravi; popáde drugo, tretje, pa vse njegovo upiranje je zastonj. Vse je umno in trdno sezidano, kakor bi moralo trpeti do sodnega dneva.

Nejevoljen gró tedaj nazaj in zgrabi s čeljustmi prvega zaspanca, na katerega po sreči naletí, za vrat in ga strese. Zaspanec se prebudi in debelo gleda, kakor bi hotel reči: »Da bi te zlodej! Kaj mi hočeš?«

Ta ga pa začne s tipalnicami tipati in božati — in zaspanè je predrámljen in v trenutku vé, kaj mu je početi. Oba gresta družih budit. Kmalu jih je deset na nogah in vsi gredó na barikade, katere se združeni moči desetih korenjakov véč ustavljati ne morejo. Pridejo ven, solnce jih skonca bliščí, pa se ga kmalu privadijo in želodec, kateri je čez in čez z debelimi pajčevinami preprežen, oglašá se tudi močno. Utolažiti ga, poiščejo si kake sladkarije in zraven se od veselja na glavo postavljajo, trgajo in druge burke uganjajo. Potem gredó domóv in tu je kmalu vse na nogah; kot hudournik vró ven pri vseh vratih in na mravljišči se vse giblje in mrgolí, kakor voda, ki v kotlu vré in kipí.

Ko so se vsi prepričali, da se je pomlad že vrnila in ko so se na solnci popolnoma ogreli, gré jih nekoliko na dno stanišča. Tu leží v dobro zavaróvanem kraju kupček drobnih belih zrnc, drobnejših od prosá. To so jajčeca, katera so bábice pretečeno jesen izlégle. Matere so kmalu pomrle, delavci so pa jajčeca spravili na varen kraj in zdaj o gorkem vremeni hité ž njimi na mravljišče, da jih toplo solnce ogreva in jih obudi k življenji.

Ker smo zgoraj nekaj omenili o delavcih, moramo prebivalce mravljišča natančneje pregledati.

Poleti najdemo v vsakem mravljišči troje živálic. Prve so moške mravlje, ki se od navadnih mravelj ločijo le po perutnicah, potem najdemo bábice, ki so večje, kakor moški in tudi krilate. Zadnjič so navadne mravlje, ki nikoli nimajo perutnic. Teh je največ, te tudi navadno le mravlje imenujemo, ker moški in bábice sploh ne hodijo iz mravljišča, ampak so le domá in navadne mravlje jim strežejo, donašajo jim jed, zidajo tudi pohištva i. t. d. z jedno besedo, oné skrbé za vso naselbino. To so delavci, kateri nimajo nobenega spola.

Navadno meseca vélicega srpana vzletijo moški in bábice iz mravljišča in se dvignejo v zrak, kjer se semtertja švigaje ženijo. Ko so nekoliko časa veselja pijani okoli frkali, popadejo na tla. Moški, ki niso zdaj za nobeno drugó rabo, kmalu poginejo; bábic pa že delavci

čakajo, brž ko katero ugledajo, zgrabijo jo, polomijo jej perutnice in jo tirajo slovesno v stan. Jedni delavci ostanejo za stražo vedno pri bábica, pitajo jih pridno in jim strežejo na vso moč, ker oné so zdaj upanje vse naselbine, brez njih bi rod pomrl.

Ko začno bábice jajčeca leči, pripravljeni so že delavci, ki nosijo jajčeca v nalašč za to odmenjen kraj in jih lepo uredijo. Bábica potem tudi kmalu umrje, le malokatera zime ali celó pomladi učaka.

Po ženitvi delavci vse bábice, kolikor jih morejo uloviti, tirajo domov. Sevéda se tudi marsikatera izgubi; ta si potem sama perutnice iztrga, zleze pod kak kamen ali v kako luknjo in napravi ondu novo samostojno naselbino.

Pomladi je prva skrb delavcev jajčeca na solnce nositi; če je solnce prevroče, hité ž njimi v mravljišče v prvo nadstropje, potem v drugo i. t. d.; proti večeru pa, ko solnce že medlí, nosijo jih zopet kvišku in napósled, ko se je že skrilo, nesó jih zopet v dno na odmenjeno mesto, zapahnejo zopet vse duri, postavijo k vsakim vratom stražo in trudna družina gré k pokoji.

Noč je minila, zlato solnce je že izšlo. Tudi v mravljišči se je jelo gibati, straža odpahne duri in pokuka ven, pa gosta megla pokriva zemljo, vreme je neprijazno in kmalu začne deževati. Straža zapahne zopet duri, zadela vse špranje in gré v stan. S tipalnicami ošvrka vsacega, katerega sreča, ta se précej obrne in oba gresta naznanjat vreme. Tipalnice švigajo od kraja do kraja in kmalu vé vsa družina, da dežuje in da bode treba danes ostati domá.

Pa pridna mravlja nikoli rok križem ne drží. Čeravno dež zunanja dela overa, vender je domá jedno ali drugo reč treba popraviti.

Tu se je steber, ki je dozdej podpiral strop, podrl, treba ga je na novo postaviti. Pot, ki v drugem nadstropji drží do malih vrat, po zimi se je tu in tam zaslula, treba bi jo bilo otrebiti in v gorenjem nadstropji bi bilo tudi potreba še jedne nove. Vse to mora biti storjeno še danes.

Pridno se lotijo dela, postopača med njimi ni videti; v tem kotu jeden s čeljustnicami koplje in rahlja zemljo, drugi jo odnaša, tam zopet tretji postavlja trden zid in časih pride tudi polír pogledat, kako gré delo

od rok. Če kaj ni dosti trdno, morajo podreti in iz novega začeti.

Pa po trdnem delu je tudi dobro počivati, to vsak dobro vé in nobeden mravlji ne bode zameril, če si od dela malo oddahne in svojemu želodcu kaj boljšega privošči.

Vsako mravljišče ima nekaj tujih drobnih živalic v svojem stanu. Imenujemo jih zeljščine uši, ker so res ušém podobne, in vsakdo jih je že po bezgu ali po kaki vrbi videl laziti. Tem živalicam so mravlje posebno dobre, nosijo jih na solnce, pitajo jih in jim strežejo, kakor le morejo, tudi hrane jim donášajo in rajše samé stradajo, da le njih živinica pomanjkanja ne trpí. Te uši so res domača živina vsega mravljišča, od katere dobiva sladák užitek. Te živalice imajo namreč na hrbtu dvojce cevij, v katerih se nabira neka sladčica, po kateri mravlje posebno hrepené. Ko pride mravlja do uši, začne se jej prilizovati, boža jo in gladi s tipalnicami toliko časa, da izpustí uš po vsaki cevi kapljico óne sladčice, katero mravlja željno posrka. Tako gré mravlja od jedne uši do druge, da ima dosti. Uši so pa tudi rade pri mravljah, saj se jim nič hudega ne zgodí, mravlje lepo zánje skrbé, kakor kmet za svojo molzno živino, in res, kar je kmetu krava ali ovca, to so mravlji te uši.

Naše mravljišče je imelo svoje dni na dveh lepih pristavah veliko te molzne živinice. Na dveh hrastih namreč, ki sta stala blizu mravljišča, prebivalo je veliko teh ušij in mravlje so jih pogostoma obiskovale, dve trdo uglajeni stezi sta držali do hrastov in poleti o lepem vremeni je romala nepretrgana vrsta mravelj k hrastoma — ali zdaj je to vse minilo.

Lansko pomlad je bil prvi lep pomladanski dan, kó so prvíkrat mravlje prišle na solnce in so hotele iti gledat, kaj njih živinica dela — ali kdo popiše njih osuplost in njih strah, ker jojmine prejoj — hrastov ni bilo več. Posestnik gozda ja je po zimi posekal in ž njima so šli najboljši in najslajši dohodki mravljišča rakom zvižgat.

Zdaj imajo pa le malo živinice več, kar je je domá v hlevu, in še jeden češminjev grm jim je ostal — vse to le senca proti prejšnjemu posestvu.

Topli pomladanski dnevi, ki se zdaj vrsté, vzbudili so življenje v jajčecih, ki so dozdej pri miru ležala na mestu, na katero so jih delavci spravili. Začnejo se gibati in iz vsacega jajčeca zleze črvič ali gosénica. Pridnim in skrbnim mravljam dá to posebno veliko opraviti, ker družina se je hudo pomnožila in novorojenci imajo vedno lačne trebuhe in le gledajo, kje bode kaj ugrizniti. Ker si sami še ne morejo poiskati potrebnega vsakdanjega kruha, donašajo jim ga mravlje pridno od jutra do hladnega večera. Domá je vedno sto in sto ust odprtih, ki željno pričakujejo svojih strežnic. Mravlja prinese hrano v čeljustih in črvič odpre svoja usta na široko in zija kakor žejni srakoper v gnezdu. Mravlja ga pita po malem s prinesenim jedilom, katero kakor blisek izgine v požrešnem žrelu. Ko bi to trpelo dolgo, moralo bi biti vseh mravelj konec. To je še njih sreča, da trpi to pitanje le nekoliko dnij, ker potem se leni trebušniki zapredejo v tanko kožico in iz gosénic nastanejo bube, ravno tako, kakor se zapredejo svilodi v kokone.

Te bube ljudje navadno imenujejo mravljlina jajčeca in jih nabirajo za ptiče, katerim ta hrana posebno tekne. Bube se morajo pa poprej v soparu zadušiti, sicer bi nabiralcu čez nekoliko dnij kašo upihale.

Mravljam je kaj zeló všeč, da so ti požeruhi upokojeni, ker zdaj se morejo oddehniti in tudi záse bolj poskrbeti, posebno pogosto hodijo zdaj k ušem v vas, vse je zopet veselo in zadovoljno.

Pa to prijetno življenje trpi le nekoliko dnij, ker potem se začnejo bube zopet premikati in iz tanke kožice prikobacajo mlade mravlje. Torej se zdaj mravlje zopet bolj dóma držé in pazijo na bube. Ko mislijo, da je prišel čas, pretrgajo s čeljustimi lahno tanko kožico na ónem konci, kjer ima mlada mravlja glavo. S pomočjo strežnic se izmotaje mlade mravlje iz tesnih celic, pa so še slabe in neokretne. Po vsem životu se jih drži ozka srajčica iz tanke bele mrénice in starejše mravlje jim slačijo to srajčico počasi in skrbno, da bi mehkih udkov ne ranile. Ko so te zadnje vezi odpravljene, dajo jim précej kaj dobrega jesti in potem, ko so se pokrepčale, vodijo jih po mravljišči in jim razkazujejo vsa kota in poti, ker zdaj bodo morale same záse in tudi za druge skrbeti. Iz jajčec namreč so se izvalile razven na-

vadnih mravelj tudi moške mravlje in bábice, katere nikoli iz mravljišča ne gredó, torej jim morajo donášati delavci potrebne jedila.

Novinci so kmalu spoznali svoje dolžnosti in se privadili službe in vsa družina živí veselo in srečno v jeden dan.

Ali komu se sreča vedno smehlja? Velikokrat pride nesreča, ko se je nobeden nadejal ni. Neko jutro, ko so mravlje komaj vstale in so še na pol zaspane lazile po mravljišči, prilomasti jedna, ki je že zgodaj vstala in že na ogledu bila, na mravljišče, veselje se jej bere na obrazu, hitro ošvrka nekoliko sester in kmalu je vse na nogah. Več kakor tretjina družine odide urno proti kolovozu, kateri je peljal skozi gozdič.

Mravlja, ki je prinesla prijetno novico, kaže jim pot. Zdaj pridejo na pot in hitro obsujejo poljsko miš, katere je ležala mrtva na sredi poti. To je bil obed, kakeršnega še ne, kar so slekle bele srajčice nedolžnosti!

Ali kjer je sreča, tam je tudi nesreča, in nesreča je prišla za mravlje zdaj v podóbi kolesa na samótežnem vozičku, katerega je star mož s plevelom naloženega pred sábo peljal. Levo kolo gré ravno čez miš — in kjer je pred jednim trenutkom bilo še vse živo, zdaj je ostudno mrtvišče. Skoro vse mravlje so potrte od kolesa, katerega je nemila usoda ravno zdaj pripeljala mimo. Le malo jih je odneslo peté in te zdaj bežé od nesrečnega kraja, v sredi peljejo tudi kacega ranjenca, katerega je kolo po sreči zgrabilo le za kako bedro in mu pustilo vsaj še celo glavo.

To je bila velika izguba za našo družino! Kdo bode zdaj bábicam stregel in moške redil, ker peščica srečnih, kateri so splošni uimi ušli, premajhna je, da bi mogla opravljati vsa dela? Del in opravil je na kupe, delavcev pa malo.

Preplašeni pribežé v jedni sapi ostali domóv in nanzanijo sestram strašno prigodbo. Velika žalost obide družice, s pobitim srecem obžalujejo sestrice svoje, katere jim je nemila usoda vzela tako zgodaj. Pa mravlja tudi v žalosti ne izgubí poguma in si vé iz vsake stiske pomagati.

Ko drugo jutro zarja prepné nebó, so mravlje naše že vse na nogah, nekaj posebnega danes tuhtajo, ker

tako nemirno semtertjã tekajo in se pogostoma s tipalnicami ližejo. Jedna, ki je tudi nekoliko večja mimo drugih, ima posebno veliko opraviti, vedno šviga od jednega do drugega in jih pregleduje, kot general svoje vojake, predno jih véde v ogenj.

Zdaj se vzdigne črna truma, straže odpró vrata na široko in kot hudournik se vsuje četa po mravljišči. Le malo, kar jih je pri bábicah za postrežbo in pri vratih za stražo neobhodno potrebno, ostalo je domá, druge so se vse vzdignile. Zunaj zleze óna velika mravlja na bilko in od ondot pregleda še jedenkrat svojo armado, potem jo povéde nizdolu v gozdič.

V tem gozdiči, ne daleč od našega mravljišča je stanovala druga manjša družina mravelj, ki so se od naših črnih ločile le po barvi, bile so namreč rjave. Mirno je živel rod za rodom že mnoga leta, bile so ravno tako pridne in delavne, kakor črne, ravno tako so skrbele za svoje potomstvo. Ker so se pa naselile v bolj senčnem kraju gozda pod košato jelko, ogrevalo jih je solnce menj; torej so se njih mladiči tudi navadno nekaj dni pozneje izlegli, kakor pri naših črnih mravljah.

Solnce je stalo že precéj visoko in pregrevalo tudi skrito mravljišče. Skrbno nosijo rjave mravlje bube svoje iz dna proti vrhu in se že naprej veselé časa, kadar se bode mladina izlegla. Ali — kdo vé, kaj pride jutri?

Črne mravlje, ki so zjutraj hitro šle od dóma, prišle so zdaj blizu omenjenega mravljišča. Jedne gredó bliže in bliže, pridejo na mravljišče, ogledajo vse in potem se hitro vrnejo k svoji armadi. Précej potem se zakadí vsa armada na mravljišče, obležejo vsa vrata, pokoljejo vratarje in z združeno močjo planejo v stan. Rjave mravlje se précej ne zavedó in ne razumejo, kaj to pomeni; osuple gledajo, kaj se bode ž njimi zgodilo. Roparji pa, ker tako smemo imenovati črne mravlje, padejo na bube, vsak zgrabi jedno in ž njo pobegne. Ko domače mravlje vidijo, kaj se godí, da jim roparji hočejo vzeti njih mladino, vržejo se srdito na sovražnike, ali — sili se ustavljati ne morejo. V tem, ko se rujejo z jednimi, odnesli so že drugi bube in akoravno je skoro več črnih, kakor rjavih trupel pokrivalo podzemeljsko bojišče — kaj pomaga to maščevanje oropancem, mladičev svojih venderle nimajo.

Črni roparji pa hité s svojim plenom domóv, kjer jih tovariši že željno pričakujejo. Ko pridejo premagovalci, obsujejo jih straže in domá ostali delavci, vzamejo jim bube in jih spravijo v varen kraj. Kakor bi bila to domača zalega, pitajo jo črne mravlje, in ko drugi dan začnejo lesti iz bub, pomagajo jim tudi belo srajčico sleči, ravno tako, kakor bi bile njih rodú. Rjave mravlje dobijo prècej jesti in se kmalu s črnimi sprijaznijo. Reve ne vedó, da so sužnje. Roparjem v čast pa moramo reči, da s svojimi sužnjimi usmiljeno ravnaajo in da se trudijo, zlajšati jim njih usodo kolikor móči. Delati morajo, kakor druge, pa tudi pri jedi niso ločene, le ko gredó vèn, kako delo opravljat, gré jedna črnih kot birič ž njimi in če se obotavljajo, pri-ganja jih k delu, česar pa največ ni treba.

Dan za dnevom preide, sužnji so zadovoljni, ker boljšega prostega življenja ne poznajo, in pridno opravljajo dela gospódi svoji.

Kar prinese črna mravlja novico, da v gozdu ne daleč od hiše pojema rejen keber. Jeden oddelek rjavih mravelj, pod vodstvom treh črnih biričev, napravi se mastnega kebra v hišo pritirat. Ko pridejo na mesto, prestrašijo se biriči, ker krdele rjavih mravelj je že kebra obleglo, hitro se mislijo umekniti — pa je že prepozno, že so jih rjave obsule, strastno objemajo svoje rejence, ki so jim bili vzeti, ko še lučí belega dneva niso ugledali. Sužnji tudi kmalu spoznajo rojake svoje in združeni se vržejo zdaj na črne trinoge; jeden jim komaj uide, ostala dva pa na drobne kosce raztrgajo, ker tudi mirna mravlja divjá, kadar brani svoj rod tujih napadov.

* * *

V stanišči rjavih mravelj je vse židane volje. Naglo napravijo veliko gostovanje, pri mastnih kebrovih kračah obhajajo rešitev svojih ljubih iz sužnosti. Veselje se bere na vsakem obrazu, zdaj jim ničesar ne manjka, le spomin na nesrečne sestrice, ki še stočejo pod tujim jarmom, teži jim srce in jim grení sleharn grizljaj. Jednoglasno sklenejo drugi dan še druge sužnje rešiti, naj veljá kar hoče.

Pri črnih mravljah je pa vse drugače. Neka pobitost in klavernost se je vseh polastila, na sužnje še bolj pazijo in jih ne pusté iz mravljišča. Med sábo se vedno posvetujejo, kaj bi bilo početi.

To je gotovo, da oba roda zdaj ne moreta več sosedno skupaj živeti, preveč sta se že spoznala; jeden je drugemu napoti, sovraštva in bojov bi ne bilo nikoli konca. Jutranji dan bode razsodil, kateri rod bode obveljal. V obeh taboriščih se pripravljajo na boj. Črni so tirali svoje rjave sužnje v najglobočejši stan in postavili straže, da jim nihče ne uide. Potem se vzdignejo vsi delavci; vse, kar se le gibati more, gré v vojsko, strahopétea med njimi ni.

Na majhni trati v gozdu se srečata krdeli. Kakor bi trenil, zakadita se jedno proti drugemu in bój se pričnè. Navadno se jih sprime po več od obeh strank; grizejo in koljejo se nekoliko časa in ko se potem klobčič zmotá, leží jih nekoliko od obeh strank mrtvih na tleh. Tudi po dve se sprijemata in se izkušata, katera bode zmagala. S čeljustnicami izkuša vsaka svojega sovražnika raniti in potem, ko mu je vsekala rano, izpustí vánjo kapljico neke skeleče kisline, katera ranjenega sovražnika umorí. Ono kislino si napravlja mravlja v posebni žlezi, imenujemo jo mravljinó kislino. Ko je zmagala jednega sovražnika, vrže se na družega in tako dalje, toliko časa, da je ona zmagana, ali pa da je sovražnik popolnoma uničen.

Čeravno je že sama ranjena, vendar ne odjenja, dokler je moč popolnoma ne zapustí in še potem, ko že predrtih prsij na tleh leží in se že ne more več gibati, zgrabi še sovražnika, katerega more doseči; celó, ko je že mrtva, ne odpró se čeljustnice, katere je v smrtnem borenji zasadila v sovražnika. V gorečnosti svoji napade celó kacega prijatelja, pa kmalu spozná svojó zmoto, poboža ga s tipalnicami, kakor bi ga hotela odpuščanja prositi, in potem se toliko srditejša vrže na dušmane svoje.

Tako so se borile naše mravlje. Kolikor bojevalcev, toliko junakov. Bojišče se je kadilo od strupene kisline. Tu neseta dva vojaka ranjenega tovariša v varen kraj, da si opočije; tu hitijo drugi še neutrujeni na bojišče — novi boj, nova junaštva, pa zmaga se ni še na no-

beno stran nagnila, akoravno je bojišče že pokrito s padlimi junaki. Le majhna tropa se še bori, pa utrujena po dolgem boji omaguje — kar privrši iz zatišja četa čvrstih spočitih rjavih vojakov in zopet se vname

„strašni boj, ne boj, mesarsko klanje“.

Kar jih je bilo črnega rodú, vsi so padli pod čeljustmi neusmiljenih zmagovalcev. Ves junaški ród je poginil borivši se za domovje svoje.

Ošabni in veselja pijani zmagovalci deró zdaj na dóm zmaganih sovražnikov, kjer so bili še zaprti rjavi sužnji. Kakor bi trenil, ležé črne straže na tléh, oproščeni sužnji se zedinijo s svojim oprostiteljem, razderó poslopje in potem se vrnejo v prosti dom.

Večerna zarja rmení gozdna drevesa in obséva razvaline mravljišča, v katerem je prebival hrabri rod v sreči in blagostánji. Pa kdo se bliža mravljišču? Črna mravlja, s krvavimi ranami pokrita, plazi se po strtih nogah do razdejanega dóma. Rjavi razuzdani sovražniki so jo zgrešili in, akoravno že na pol mrtva, vender se še plazi do kraja, kjer je gospodoval nje rod. Zadnja svojega rodú premišlja pretekle čase, solza se ji utrne in moči domača tla, katera so oskrunili tujci. Ko bi znala peti, zakročila bi glasno Jeremijado, tako si pa le misli: „*sic transit gloria mundi*“, ali po domače: »tudi na s je minilo!«

II.
Rastlinske svatbe.

(„Zvon“, 1877.)

I. pismo.

Milostiva gospá!

Zalil bi Vaše rodoljubno čútje, ako bi dvojil, je
Zli Vam še v spominu óni prekrasni dan lanske
jeseni, ko smo na Vrbi praznovali prvega slo-
venskega pesnika slavnost, katere ste se tudi Vi
udeležili. Poklonivši se pesnikovemu geniju in
s tem zadovoljivši rodoljubni svoji dolžnosti, napotili
smo se proti biseru kranjske dežele — blejskemu jezeru.
V očigled »najlepše doline« stopali smo vznesenega srca
po mehkih travnikih; Vi, kakor srna lahkih korakov,
jaz v potu svojega obraza poleg Vas. Tega dneva se
gotovo še spominjate, četudi Vam niso več v spominu
pogovori, ki so — meni vsaj — prijetno krajšali pot
do jezera, kjer Vas je zopet zajela vesela družba. Ne
spominjal bi Vas danes, leto dnij pozneje, ónih pogo-
vorov, ako bi Vam na razhodu ne bil moral zadati moške
besede, da bodem to, kar sem takrat na poti samo po-
vršno razsnoval, pozneje z Vami pismeno obširneje
obravnava.

Govorila sva o cvetlicah — ljubljenkah Vaših. In
kakor takrat na Gorenjskem, bode mi sedaj zopet čast
Vašo pozornost za malo časa obrniti na tiho in skriv-
nostno rastlinsko življenje. Rastlinsko življenje pra-
vim, ker tudi rastlina, dasi je kakor prikovana na jedno
in isto mesto, katerega ne more zapustiti, akoravno
rastlina ne vidi, ne sliši, ne čuti — ali žíví vender. A
to nje življenje se javlja v tem, da se hrani in vsled
hrane rase, razmnožava se in napósled pogine. Rastlina

namreč vzprejema iz svoje okolice, nekaj iz zemlje, nekaj iz zraka, tuje tvarine vase ter jih tako izpreminja, da jih more sebi uteloviti in vsled tega svoje telo razvijati in povečati, to je: hrani se in rase. Rastlinsko življenje kaže se nadalje v tem, da izvaja iz sebe mlada bitja — navadno jih imenujemo semena — katera se o svojem času odtrgajo iz krila rastlinske svoje matere ter pri ugodnih zunanjih pogojih začno samostalno dalje živeti. Ta nova bitja so v daljnem svojem razvoji prave slike in prilike óne rastline, od katere izvirajo, in vsa znamenja življenja se ponavljajo na njih v istem redu, kakor so se prej kazala na rastlinski materi. Zató pri vsi neizmérni raznovrstnosti vendar opazujemo, da je rastlinstvo okoli nas zmerom jedno in isto, isti rodovi, iste vrste vračajo se vsako leto v pomlajeni podobi.

Ali kakor vsaki živi stvari, tako so tudi rastlini šteti dnevi življenja, vsaka mora poginiti, jedna prej, druga pozneje, kakor je kateri usojeno. Nekatera rastlina preživi vse dóbe svojega življenja v nekoliko dneh, druga potrebuje za to več mesecev, nekatere zopet živé leta in leta, tudi stoletja, nekaterim celó traje življenje tisoče let. V Afriki in drugjé po vročih deželah še sedaj brstno rastó in obilno cvetó velikani, katerim botaniki cené starost na 6000 let. Ti rastlinski Metuzalemi bi bili po takem vrstniki Adamovi. Tudi pri nas se nahajajo čestita drevesa, katera, da bi znala govoriti, mogla nam bi pripovedovati mnogokaj iz zgodovine našega národa, o čemer ne poročajo stara pisma, ne ljudska pripovedka. Dasi je rastlinsko življenje zanimivo v vsaki dóbi, vendar je menda razplod najzanimivejši: o njem bodem govoril v teh pismih.

Razplodni organi so zbrani v cvetu. Cvet v botaniki je vse óno, kar vsebi krije organe za razplod, v vsakdanjem življenji pa navadno imenujemo cvetje samo to, kar z živimi bojami mika oči, ali pa drugače, bodisi z ugodnim vonjem, bodisi z nenavadno obliko našo pozornost náse obrača. Ali kakor ni vse zlató, kar se sveti, ravno tako tudi ni vsak cvet, kateri se morebiti mimo družih odlikuje, zmerom najvrednejši naše pozornosti. Mnogokatera skromna bilka na trati, katere morebiti še ne pogledamo ali jo celó zaničljivo pohodimo, skriva v svojem malem in neznatnem cvetu

večja in divnejša čudesa, nego mnogi gizdav cvet v gosposkem vrtu.

Kakor vsaka znanost ima tudi botanika svoj jezik. Zató je treba najprej, da se seznanimo z nekaterimi izrazi, ki jih pa, po sreči, ni mnogo. Milostiva gospá! odtrgajte si v vrtu cvet drage Vaše miljenice — krasne rože in razgledajte si ga dobro. Ako začnete od zunaj, opazite najprej pet zelenih v kolobaru stoječih listkov, kateri so se od spodaj zrasli v podolgasto krogeljico, ki je podobna mali posodici, čašici na primer. Ta prvi cvetni obód zató tudi imenujemo čašico. Takoj nad čašico je vse polno nežnih, dišečih listkov rdeče barve. Ti listi delajo drugi cvetni obód, kateremu so nadeli ime venec. Ako razganete venčeve liste, vidite med njimi v proti sredi cveta jako mnogo tankih nitok, a vsaka nosi na konci drobno rmeno glavico. Te nitke so takozvani prašniki. Sedaj pa še prerežimo óno podolgasto krogeljico pod čašo. Vidite, krogeljica je otla, po nje stenah pa visé drobna bela zrnca in vsako zrnce ima navzgor tanek vrat in vsi ti vratovi stojé v kolobaru sredi cveta med prašniki. Ta otla krogeljica z zrní in vratovi vred je četrti del cveta ter se kliče plodnica. Čašica, venec, prašniki in plodnica so tedaj deli rožinega in tudi sploh vsacega popolnega cveta.

Sedaj nastane vprašanje, kateri izmed teh štirih delov so pravo za pravo razplodni organi in kako se udeležujejo razplodbe?

Predno odgovorim na to vprašanje, prosim Vas, gospá milostiva, utrgajte si še jeden cvet, namreč belo, nedolžno lilijo. V liliji so razplodni organi razločnejši, zató menim, da nam bode na njej namen vsacega organa jasnejši in razumnejši.

Ako na liliji iščete ónih štirih delov, katere smo poprej našli na roži, opazite kmalu, da na njej ni ónih pet zelenih listov, da ni čašice. In v resnici je ta del cveta najmenj potreben in zató ga tudi mnogi cvet še nima ne. Čašica ima namen braniti ostale nežnejše dele cveta vremenske nezgode, dokler je cvet še v popku, zategadelj tudi mnogemu cvetu čašica odpade, kakor hitro se venec razcvete. Pa vrnimo se zopet k liliji! Nje venec ima šest kakor sneg belih listov, in zaradi teh listov je lilija priznan simbol nežnosti, nedolžnosti

in deviške čistosti. — Prašnikov ima ta cvet menj nego roža, namreč samo šest, toda mnogo večji so in razločnejši. Vsak ima na tanki nitki podolgasto rmeno vrečico. Ako s kako iglo dregnemo v to vrečico, razporje se, a iz nje se vsuje množina rmenega praha. Ta prah imenujemo **cvetni prah**. Kakor torej vidite gospá, razlikujemo na prašniku nit, vrečico in cvetni prah v njej.

Ako potrgamo liliji venec in vse prašnike, ostane nam od vseh cvetnih delov še plodnica, ki se znatno loči od óne, ki smo jo videli pri roži. Ondu namreč je bila plodnica pod vencem zaprta v neko otlino, narejeno iz čašičnih listov, tukaj pa stoji plodnica popolnoma prosta sredi cveta. Na vrhu nosi tri mehke, gobaste grebene, tako imenovane **brazde**, ki so v razcvitu vlažne, kakor bi bile z nekovo slizjo pomazane. Brazde so nasajene na dolgem vratu, ta pa stoji na krajšem šestvoglategem stebru. Prerežemo li ta steber, vidimo, da je razdeljen ali pregrajen v tri pretine ali prekate. V vsakem prekatu sta dva reda belih zrnc, to so namreč **zardki** za bodoče seme. Primerjamo li óne tri brazde na vrhu plodnice in te tri pretine, bode nam skoraj jasno, da morajo med seboj biti v neki zvezi, da vsacemu prekatu ustreza jedna brazda.

II. pismo.

Ako ste imeli, gospá ljubezniva, toliko potrpežljivosti ter ste prvo pismo prebrali do konca, seznanili ste se z vsemi deli cveta. Sedaj bi trebalo ustanoviti, kateri cvetni deli se udeležujejo oplodbe in kako se to godi.

V vsakem razvitem cvetu opazite na brazdi nekoliko cvetnega praha. Brazda je postala mokra ob istem času, ko prašnične vrečice pokajo in cvetni prah okoli sebe sipljejo. Že po tem bi mogli slutiti, da morajo prašniki biti v neki razmeri z brazdo. Ako bi ravnokar razcelemu cvetu, n. pr. liliji, postrigli vse prašnike ter

bi zajedno za to skrbeli, da tudi od drugod cvetni prah ne bi došel na brazdo; cvel bi cvet sicer še dlje, toda zarodki v plodnici jeli bi se sušiti, in napósled bi tudi plodnica venila in bi odpala. Kakor poznam Vas, milostiva gospá, in Vaše rahlo čuteče srce, rekel bi, da Vam se smíli ta pohabljeni cvet, in Vi bi gotovo kaj storili zánj, ako bi mogoče bilo rešiti ga propasti. In to je mogoče! Od druge lilije si izposodimo jeden prašnik, razporjemo vrečico in prenesemo nekoliko njenega cvetnega prahú na brazdo okrnjene lilije. Zdaj bode plodnica ostala na stebłu, bode se širila in zajedno se bodo v njej razvijali zarodki in počasi dozorevali v zdrava semena. — Iz tega sledí, da mora cvetni prah v sebi imeti čudovito moč, katera v zarodkih obuja življenje, da se razvijajo v semena.

Da je to resnično, morete se preveriti še bolje. Namažite od treh grebenov, ki jih ima lilijin cvet, dva s kako gumo ali z lakom, tretjega pa naprašite s cvetnim prahom. In prepričali se boste, da se bodo v jednem plodničnem prekatu zarodki oplodili in dalje razvijali, in sicer ravno v ónem prekatu, ki leží pod nenamazanim, zaprašenim grebenom. V družih dveh pretinih pa, ki ležita pod namazanima grebenoma, propadejo vsi zarodki.

Iz dosedanjega razlaganja je razvidno, da ima rastlina d v o j n e razplodne organe. Jedni — prašniki namreč — proizvajajo oplodujočo tvarino, namreč cvetni prah, drugi pa — plodnice — hranijo v sebi zarodke. Cvetni prah oploduje, zarodki so oplojeni, prvi je torej pri oplodbi delaven ali aktiven, drugi so pa trpni ali pasivni, toda z vzajemnim delovanjem proizvajajo nov stvor, s e m e imenovan, ki se bode, ako najde ugodne okolnosti, razvil v novo rastlino iste vrste.

Zdaj vemo, da so za oplodbo zarodkov potrebni prašniki, ali pravo za pravo cvetni prah iz njih, toda ne vemo še, kakó se vrší samo oplodovanje. Vzdigniti hočemo še to zadnje zagrinjalo in pogledati v največjo skrivnost rastlinskega življenja.

Vzemimo si iz plodnice jeden zarodek in pogledimo ga pod mikroskopom, ki nam ga kaže mnogokrat povečanega. Tu vidimo, da ima zarodek podolgasto okroglo jedro, ki je zavito v dve kožici. Te dve kožici pokrivata

jedro popolnoma od vseh strani, samo na jedni strani sta prebiti in skozi to odprtino je mogoče priti do jedra. Ta odprtina se imenuje usta.

Ob istem času pa, ko se vrečice prezajo in sipljejo cvetni prah okoli sebe, razvije se v jedru samem nek mehurčič, ki leži prav blizu ust. Iz tega mehurčiča se razvije pozneje klica v semeni, zato ga imenujemo kličnik. Tak je zarodek pred oplodbo.

Zdajci si pa oglejmo še cvetni prah malo bliže. Cvetni prah je iz neizmerno drobnih kroglic, kateri 200 do 300 navadno grē na jedno črto. Te kroglice so redkokdaj gladke, temveč so največ z dlačicami ali bradavicami posute, ali še drugače ozaljšane. Vsaka taka kroglica ima dve kožici ter je napolnjena z neko tekočino. Vrhna kožica ima navadno več luknjic ali prebojev, skozi katere se vidi spodnja kožica. Ako taka kroglica pade na vlažno mesto, vpija mokroto, vsled tega se napne in notranja kožica se izlekne skozi jedno ali tudi več omenjenih luknjic, sprva kakor mala bradavica, ali ta bradavica rase dlje in dlje, iz bradavice nastane naposled dolga cevka ali podolgast mešiček.

To isto se godi tudi pri oplodbi. Cvetni prašek pade iz vrečice na mokro, slizno brazdo, kjer se prilepi in začne to mokroto vpijati, vsled tega požene iz njega nežen mešiček. Ta mešiček se zavrta v rahli greben, predere ga in rase dlje in dlje skozi vrat in prišedši naposled v plodnico do zarodka, vstopi skozi usta vanj, ter se pritisne h kličniku. S tem dotikom, takorekoč sramežljivim poljubom, dovršena je oplodba; od tega trenutka se začne razvijati klica v kličniku, spočet je nov rastlinski stvor.

Ako pa pade cvetni prah v vódo, srka jo tako pohlepno, da kmalu počí. To nam tudi razjasnjuje, zakaj se gospodarji ob žitnem ali trsnem cvetji bojé deževnega vremena, ker četudi ne znajo teorije, učí jih vendar izkušnja, da v dežji ocvela trta ali žito dáje slab pridelek.

Oplodba semenskih zarodkov je prva in najimennejša naloga rastlinskega življenja, in zato tudi skrbi priroda na poseben način, da rastlina izvrši nalogo svojo. Rastlina namreč proizvaja cvetni prah v nezaslišanih množavah, v tem je priroda neizcrpna. Vsak cvet rodi

na tisoče teh praškov, v jednom samem cvetu rdeče potónike so našeli nad 600.000 prašnih kroglic. Ako za cvetja stopimo v borov gozd, vidimo dostikrat, da so tla tako rekoč posuta z rmenim cvetnim prahom. Ako pihne veter v tak cvetoč borovnik, vzdigne iz njega oblake cvetnega praha ter ga večkrat milje daleč odnese. Nastavši dež spere prah na zemljo, časih v toliki množini, da zemlja od njega pormeni. To je bilo tudi že povod neumnim bajkam o žveplenem deži, ljudje so namreč mislili, da žveplo pada izpod néba.

Da je razplod kolikor mogoče zagotovljen, skrbi priroda pri nekaterih rastlinah še s posebnimi pripravami. Cvet naše vinske rutice nam more v tem biti za primer. Ako gledamo dlje časa rutičin cvet, bomo opazili, da se jeden prašnikov, kateri je bil doslej sključen pod izdolbenim venčevim listom, hipoma privzdigne, postavi se po konci, nadnese se nad brazdo in izsiplje nánjo svoj cvetni prah. Ko se je izpraznil, odmakne se zopet od grebena ter se vrne v prejšnji svoj stan. Kmalu potem se skloni drugi, za njim tretji in tako dalje, dokler se niso vsi obredili.

Dôba cvetenja je najkrajša v rastlinskem življenji, ker traje samo od razcvita naprašnja do brazde. Nekatere rastline cvetó samo kake dve ali tri ure, lan cvete od jutra do póludneva, takoimenovana nočna kraljica se razcvete pod noč, a zjutraj ji véli cvet že odpada. Po dovršeni oplodbi odpada čašica — ako ni že poprej odpala — in venec, tudi prašniki izvršivši svojo dolžnost, sušé se in odpadajo. Jédina plódnica ostane, ona namreč hrani in čuva oplojene zarodke, da morejo v semena dozorevati.

III. pismo.

Velika večina rastlinstva ne nahaja pri razplodu nikakeršnih zaprek, kajti navadno stojita oba razplodna organa skupaj v istem cvetu. Ali nekatere rastline so vender izvzete od tega splošnega pravila; so namreč rastline, katerim je razplod bolj ali menj otežkočen. — Gredoč z zimskega izprehoda, odlomíte si, gospá milostiva, leskovo vejico. Listje je od nje sicer že davno odpalo,

ali vejica vender ni gola. Na njej visé dolge résece, ki so že jeseni pognale. Te résece so zdaj še stisnene; luske, od katerih so sestavljene, pokrivajo se tesno, da jim zima in mraz ne škodi. Pazite pa na lésko spomladi! V prvih toplih dnevih — morebiti že meseca svečana — raztegnejo se te resice, luske se razmaknejo in ondu lahko opazite po osem prašnikov pod vsako lusko. Zadenete li tedaj ob leskovo vejo, usula se bode iz nje rmena meгла cvetnega praha, ker te rése so leskov cvet.

Toda med prašniki ni nobene plodnice: ako preiščete tudi vse rése, ne najdete med njimi ne jedne plodnice. Ali odkod so potem lešniki? Iz rés gotovo ne, ker te bodo izsuvši svoj cvetni prah, suhe popadale z vej. Treba jih zatorej iskati drugod. — Plodnice na léski so zaprte v napetih brstih ali popkih in samo brazde gledajo na vrhu iz njih v podobi rdečih nitok. Te nitkaste brazde ujemó nekoliko od zgoraj iz rés padajočega cvetnega prahu in se tako oplodé. Na leski so tedaj prašniki ločeni od plodnic, vsaj toliko, da niso v istem cvetu, akoravno so na isti veji. Ako hočemo govoriti v prilikah, mogli bi reči: Na léski so sicer prašniki razdruženi od plodnic, ali vender stanujejo skupaj v jedni hiši, v jednom in istem domu. Lésko in vse ostale take rastline zatorej imenujemo *jednodomne rastline*.

Toisto je tudi pri orehu, samo da se njegove rése pokažejo šele spomladi: po dovršeni oplodbi vidimo jih kakor debele, zelenkaste gosenice ležati po tleh. — Tudi turščica je jednodomna rastlina, tudi na njej so prašniki razstavljeni od plodnic; nahajajo se namreč vrhu stebela na métlici, ker so plodnice spodaj na betiči zavite v listje, iz katerega visé dolge brazde kakor svilnate niti. Ako bi komu palo na um, da bi turščici pred oplodbo porezal prašnične métlice, propali bi vsi zarodki v plodnicah, vsa ta stebela ne bi dala ne jednega zrna plodú, ako ne bi morebiti veter od drugod prinesel jim cvetnega praha. — Razven doslej imenovanih domačih rastlin so jednodomne tudi: hrast, bukva, gaber, kostanj, bòr, jelka, buča in njej sorodna dinja in krastavec ali kumara. Vsaka gospodinja vé, da ne dobí iz vsacega cveta dinje ali kumare, zna, da se mnogi cveti — prašnični namreč — posuše in odpadejo, ko so poprej oplodili druge, iz katerih se razvijajo plodovi.

Ali nekatere rastline morajo pri oplodbi premagati še večje zapreke, nego ravnokar omenjene jednodomne. Je namreč tudi takih rastlin, pri katerih so razplodni organi razdeljeni na dveh različnih steblih. Jedno steblo nosi samo prašnične, drugo pa, ki je od prvega večkrat znatno oddaljeno, same plodnične cvete. Pri teh rastlinah stanujejo razplodni organi takorekoč v dveh domih, zato jim pravimo: dvodomne rastline.

Za primer dvodomne rastline navajamo najprej našo konopljo. Jedna konoplja namreč ima na sebi same prašnične, druga pa same plodnične cvete, samo zadnja nosi plod, a prva je zopet potrebna, da s svojim prahom oplodi zarodke v plodnicah. Tudi naš kmet vé, da so dvojne konoplje; vé, da jedna — imenuje jo črnico — rodi, druga pa — zove jo belico — da nikdar ne rodi. Ali kmeta uči izkušnja, da ne sme belice poprej izruvat, predno niso črnice zarodile.

V glasovitem botaničnem vrtu »Jardin des plantes« v Parizu so gojili steblo neke dvodomne rastline, pistacija imenovane. To steblo je bilo plodnično in cvelo je v tem vrtu že več let, ali plodilo še ni nikdar, ker niso imeli prašničnega stebela te vrste. Ko je leta 1758. necega dne slavní botanik in nadzornik tega vrta Bernard de Jussieu pregledaval rastline, začudi se opazivši, da je omenjena pistacija nastavila plodove. Brazde so se torej morale zaprašiti, ali odkod je prišel cvetni prah? V vsem botaničnem vrtu ni bilo prašničnega stebela. Jussieu dá preiskati vse bližnje vrte — ali vse zastonj! Prašnične pistacije ni, pa je ni. Ta slučaj je pretil omajati in podkopati vso teorijo o rastlinskem razplodu. Ta teorija je bila takrat še nova ter ni bila še tako utrjena, kakor je dandanes. Ako bi mogoče bilo, da se v plodnici brez cvetnega praha zarodí seme, potem se poruši vsa teorija. Jussieua je to sicer nekoliko zmelo, ali vendar je še zmerom trdil, da mora nekje v okolici rasti pistacija s prašničnimi eveti, in da jedino temu neznanemu stebelu je pripisati, da se je drevo v botaničnem vrtu zaplodilo. V tej mučni negotovosti se obrne na vlado, katera je bila pripravljena ustreči učenjakovim željam, in je po vsem Parizu razposlala svoje policijske agente z natančnim opisom neznanega junaka. Agenti preiščejo še jedenkrat ves »jardin des plantes«,

potem gredó od hiše do hiše, od vrta do vrta, vedno dalje. In glej, našli so ga! V tretjem predmestju, v nekem kotu kartuzijanskega vrta, izteknili so majhno prašnično pistacijo, ki je to leto cvela prvokrat. In s tem se je zanimljiva zastavica povoljno rešila, a teorija rastlinskega razploda se je potrdila sijajno na veliko radost Jussieuovo.

Cvetni prah je preletel tedaj tri predmestja, predno je došel na brazde plodnične pistacije v »jardin des plantes«. To je vendar čudovito! Nehoté se moramo vprašati, je li mogoče, da slučajen veter malo drobnega cvetnega praha nosi morebili uro daleč čez visoka poslopja in da ga prinese ravno na majhne brazde sorodnega drevesa? Kaj ne, gospá milostiva, to se Vam nikakor ne zdi verjetno; veter Vam je za tak posel premalo zanesljiv. Tudi jaz imam iste pomisleke. Moramo se torej ogledati po drugih, boljših pomagačih.

Taki pomagači so različni žužki, ki prenašajo cvetni prah od cveta do cveta. Kakor torej vidite, gospá milostiva, udomačen je tudi v prirodi zavod postrežčekov, in je gotovo najstarejši zavod te vrste, kajti on je odkar rožice cvetó in metulji letajo. Ali kaj izpodbada te postrežčke na delo? Ti mali mešetarji rastlinskih svateb gotovo ne delajo tega za svojo zabavo, ker ti žužki so siromašni plebejci, samopašni proletarci, ki imajo na vse roke dosti dela, samo da se pošteno prehranijo, in torej ne utegnejo rastlinam prenašati njih sladkih skrivnostij in zaljubljenih vzdihljajev.

Žužki presoajo vse iz praktičnega stališča; ako se od njih kaj zahteva, mora se takoj v gotovini plačati. — Ali rastlina pa tudi plača v gotovini. Ob istem času, ko trosijo prašniki cvetni prah na brazde, izločuje venec iz sebe sladke sokove ter jih zbira na dnu cveta v posebnih jamicah. Žužki so strastni ljubitelji takih slaščic; o lepem vremeni gredó za njimi od ranega jutra do poznega večera. Tak žužek se splazi v cvet, išoč medú, smučé se okoli prašnikov, obriše prah z njih, in ga odnese dalje na svojem zvečine dlakavem životu. Vonjajoči venec je potujočim žužkom »firma«, na kateri poznajo, da je tu zánje pogrtna gostoljubna miza. V znamenje hvaležnosti za izkazano gostoljubje pustí gost nekoliko cvetnega praha, katerega je prinesel na

dlakavem telesu iz sorodnega cveta. Pri tem opravilo so posebno marljive čebele, čmrlji, vsi metulji, mnogi hrošči, nekoliko tudi mravlje, muhe in mušice.

Že iz tega bode Vam, milostiva gospá, razumno, da ti žužki imajo veliko nalogo pri rastlinskem razplodu. Toda ne samo jednodomne in dvodomne rastline, temveč tudi mnoge druge, ki imajo oba organa za razplod skupaj v istem cvetu, potrebujejo teh posrednikov, kar dokazujejo Darwinove poskušnje. Od sto stebel bele detelje, po kateri so letale čebele, dobil je 2290 semenskih zrn, dvajset družih stebel pa, do katerih čebele niso mogle, ni dalo niti jednega semena. Takisto je rodilo sto bilek rdeče detelje, po kateri so se čmrlji pasli, 2700 semenskih zrn, drugih sto pa, po kateri te živalice niso mogle pohajati, dalo ni zopet nobenega zrna.

Zategadelj tudi skoro gotovo mnogi tuji cvet po naših cvetnjakih ostane brez ploda, ker menda pri nas ni takih žužkov, ki bi jih obiskovali. Znana vanilja n. pr. pri nas dolgo ni plodila, dokler vrtniki niso spoznali pravega vzroka in z umetno roko nadomestili žužke.

IV. pismo.

Vrnimo se zopet k dvodomnim rastlinam. Od naših, semkaj spadajočih rastlin smo že omenili konoplje, potem tuje pistacije, ki nas je tudi izvodila na stransko pot.

Tudi naše vrbe so take dvodomne rastline. Na jedni vrbi so sami prašnični, na drugi, morebiti več ur od prve oddaljeni, pa sami plodnični cveti. Sevéda morajo tudi tu pri oplodbi posredovati postrežni žužki, ki prenašajo cvetni prah od prašničnega drevesa na plodnična. — Ob gajih, sosebnobno ob ribnjakih in potokih, pa tudi na grobih pri nas ljudje radi sadé vrbo s tenkimi, visečimi vejami, takoimenovano žalobno vrbo. To drevo ni domače, temveč je v Evropo doneseno od vzhoda, iz Levante, zato jo je tudi Linné imenoval babilonsko vrbo (*Salix babylonica*), a vse te vrbe so plodnične, pri nas ni nobene prašnične. Ta žalobna naša vrba cvete redovito vsako pomlad — toda zastonj! Tu ni nikjer oplodujočega prahu od sorodnega drevesa,

kakor tudi ni postrežnih žužkov, da bi ta čudodelni prah donašali iz daljne Mezopotamije sèm k nam — in tako ta vrba vse svoje žive dni ostane jalova samíca.

Ako bi naši pesniki bili boljši botaniki, gotovo bi se kateremu dozdevalo, da ta vrba zató tako nujna stoji kraj ribnjaka, ogledujoč si v njem tožno svoje lice, da zató tako nevesela, kakor bolna poveša svoje veje, po katerih visí listje, kakor padajoče solze; vse zató, ker sirota žaluje po mili domačiji, ker se jej tóži po srečnejši družbi ob babilonskih vodah.

Ali nahajajo se pri nas še drugi, ravno tako nesrečni došleci iz jutrovih dežel, katerim tudi ni usojeno nikakeršno potomstvo. To so namreč takoimenovani laški jagnjedi, ki se kakor pravi postopači dolgočasijo ob cestah. Vsi ti jagnjedi so prašnični, vsi cvetó zgodaj spomladi, še predno se olistijo; v razsipni obilosti trosijo ti samci svoj prah — ali zastonj, ker plodničnega drevesa nikjer blizu ni.

Dostaviti pa moram, da človeku tudi ni stalo do semena teh dveh nesrečnikov, ker jih krajšim potem pomnožava s sadikami. Veja, odrezana od žalobne vrbe ali jagnjeda in zasajena v zemljo, okorenini se in razrase v veliko drevo. Razumeva se pa, da dobimo od vrbe zmerom plodnična, od jagnjeda pa vedno prašnična drevesa. Tako so se razmnožile vse naše žalobne vrbe in vsi jagnjedi od ónega prvega drevesa prinesenega iz vzhoda, katero je pri vrbi bilo slučajno plodnično, pri jagnjedu pa prašnično.

Tudi palme so jednodomne ali dvodomne rastline. Arabci gojé sosebno jedno dvodomno palmo, takoimenovano dateljnovo palmo, ki je tudi pri nas znana po svojih sočnih in ukusnih plodovih. Arabci dobro vedó, da morajo med plodničnimi palmami zasaditi kako prašnično, ker brez nje plodnične nimajo plodov. Zató Arabci pospešujejo zapraševanje plodnic že od starodavnih časov umetnim putem. Ob času cvetenja namreč porežejo s prašničnih dreves cvetne métlice ter jih obešajo v vrhove cvetočih plodničnih palm, da cvetni prah iz prašnikov neposredno pada na brazde, da je oplodba tem gotovejša in obilnejša. Arabci pravijo: »Palme so šle v svate, ženijo se«.

Ker govorim o palmah, naj še pristavim, da je prof. Gledič v Berlinu oplodil neko cvetočo dvodomno palmo s cvetnim prahom, katerega je bil po prijatelji dobil v pismu iz Karlsruhe od sorodne palme iz ondotnega botaničnega vrta. Kaj ne, gospá, to je ženitev iz daljave?

Po stoječih vodah, po mlakah in močvirjih rase po južni Evropi jako zanimljiva dvodomna rastlina. Botaniki jo imenujejo *Vallisneria spiralis*. Plodnično steblo se razlikuje znatno od prašničnega. Plodnice namreč so nasajene na jako dolgih petljah, ki so spočetka zvite kakor vznět v urah; prašnični cveti na drugi bilki sedé pa med ozkim listjem na jako kratkih petljah. Bilka, jedna in druga, ostane do cvetenja pod vodo, ali kakor se pripravlja na razcvit, začnó se óne dolge, zavite petlje odmotavati in raztezati tako dolgo, da se cvetni popki vzdignejo nad vodo, kjer se tudi razcvetó. Toda prašnično stebelce je kratko in se ne more vzpeti nad vodo, a pod vodo bi cvetni prah šel po zlu. Ali priroda si zna tudi tu pomagati in doseči svoj namen. Ob istem času, ko se plodnični cvet nad vodo odprè, odtrga se, gnan od neznane sile, prašnični sam od svoje petlje, vzplava med plodnične cvete in razsiplje med njimi svoj prah. Ko so zarodki v plodnicah oplojeni, začnó se petlje zopet zvijati, cvet se zaprè in potopí zopet pod vodo, kjer seme dozoreva. A kaj je z odtrganimi prašničnimi cveti? No, ti so storili svojo dolžnost, niso več potrebni, zató zvénejo in poginejo.

In tako vidimo, da je v vsem cvetočem rastlinstvu uveden dualizem razplodnih organov, jeden oploduje, drugi rojeva. Z vzajemnim sodelovanjem obeh organov se ustvarijo nova bitja — nove rastline. Kjer se ta dva organa ne strinjata, ondu ni roda, ni ploda.

V. pismo.

Največja lepota, ki jo ima rastlina, namreč venec, postane ji lahko nevarna. Človek želi v vrtu svojem imeti kolikor mogoče velike, krasne, bliščeče cvete, a to doseže s tem, da umetno pomnoží število venčevih listov. Vrtna roža, katero si Vi, gospá ljubezniva, tako radi

zaticate v lepe svoje lasé, je tak cvet. Vrtnikova vešča roka ga je izvela iz proste divje rože ali šipka, kateri rase pri nas po vseh mejah in séčih; njegovi lepo rdeči plodovi zaljšajo še skozi vso zimo gole mladike. Toda venec divje rože ima samo pet listov, a pitoma vrtna jih ima mnogo več. Odkod toliko listov? Te liste je izvel človek z umetno, namenu primerno kulturo in sicer prašnikom na kvar. Zaradi obilne in izpremenjene hrane izrodili so se prašniki, niti in prašnične vrečice so se jele širiti, cvetni prah je izginil in prašnik se vedno bolj in bolj približava venčevemu listu — in tako postane takoimenovani polni cvet. Ako primerjate te lističe med seboj, opazite takoj, da so zunanji največji in najbolj rdeči, a čim delj proti sredi, tem ožji so in spominjajo na prašnike, tu in tam opazite še kacega z rmeno glavico na konci.

Tako polno cvetje se dá lahko izvesti iz vsake rastline, ki ima mnogo prašnikov. Ali vsak poln cvet je obsojen na neplodnost, in v resnici vidimo, da se v njem plodnice niti ne razvijajo več. In tako je ta gizzdavost, ki nam je na roži, na klinčeci, na kameliji i. t. d. tako mila, v nesrečo sami rastlini, ki ne more zadovoljiti zahtevam prirode, ter se mora izneveriti svoji prvi in najimenoitnejši nalogi.

Morebiti ne bi bilo odveč, ako povemo še katero o rastlinskih bastardih.

Žužkom, kateri — kakor vemo — prenašajo cvetni prah, dogodi se prav lahko, da tega prahu ne oddajo na pravo adresó, da ga ne odnesó na óno rastlino, kateri je bil namenjen. Ako cvetni prah dospè na popolnoma tujo rastlino, ne more delovati ter gré v nič. Ako pa pride na brazdo kake sorodne rastline, ako n. pr. cvetni prah kake rože pride na plodnico druge rózine vrste, izvrši se večkrat oplodba, in s tujim prahom oplodjena rastlina proizvaja zdravo in zrelo seme. Ako pa vsadimo to seme, vzrase iz njega rastlina, katera ne jednemu, ne drugemu roditelju ni popolnoma jednaka, od vsacega ima nekaj, po svojih lastnostih tedaj stoji med njima v sredi. Take rastline zovemo *bastarde*. In v prirodi se v resnici rojevajo taki nezakonski otroci, posebno rado se to godi pri raznih vrbah, pri različnih vrstah *osata*, ki rase povsodi kot nadležen plevel,

in pri lučniku. Kakor nezakonski otroci v človeškem društvu, tako prizadevajo tudi ta nezakonska rastlinska deca botanikom, zlasti sistematikom mnogo sitnostij in nadlog.

Bastardi se ponašajo navadno z lepimi in velikimi cveti. To vedó vrtnarji in ljubitelji cvetja obračati na svojo korist, ker morejo z bastardovanjem združiti odlična svojstva dveh sorodnih, toda različnih rastlin, in iz njiju proizvesti tretjo rastlino, katera te odlične lastnosti zjedinja. Vrtnik namreč poreže cvetom jedne rastline prašnike, njih brazde pa napraši s prahom, vzetim drugi rastlini. Iz tega semena dobí potem bastarda, lepšega od njegovih roditeljev.

Toda ti bastardi se ne morejo razmnožavati s semenom, ker njih semena so neródna. Ako hočemo od bastarda dobiti ródno seme, moramo ga zaprašiti s prahom, vzetim od ónega njegovih prvih roditeljev. Ali mlada rastlina vnučica, izrasla iz tega semena, ne bode popolnoma podobna svojemu neposrednemu roditelju bastardu, temveč približavala se bode svojemu dedu ali svoji bábici, ónemu namreč, od katerega se je bastard zaprašil. Ponavlja li se to skozi več generacij, vrnejo se potomci malo po malo popolnoma v stari prvotni tip. Tako skrbi priroda z neplodnostjo bastardov, da se vzdrže vrste navkljub mogočemu križanju.

Vrtnikom pa neplodnost bastardov ni nikakeršna zapreka, ker jih lahko pomnožavajo s sadikami, grebenicami, gomoljci, cepi i. dr., kakor že to uči vrtniško znanje.

Po vsem tem, kar ste tu brali o rastlinskem razplodu, boste morebiti, gospá ljubezniva, vprašali: Ali se razplodba na opisani način vrši pri vseh rastlinah?

Na to vprašanje odgovarjam: Ne razplojajo se vse tako. Mnoge rastline nimajo cveta, vsaj ne v ónem zmyslu, v katerem smo mi doslej o njem govorili. Kàj ne, gospá milostiva, da še niste videli cvesti gobe, lišaja, žabjega okráka, maha ali práproti, ali vender se tudi te brezcvetne rastline plodé.

Ne zdí se mi primérno tukaj na dolgo in široko razlagati, kako se razplojajo te brezcvetnice, ali toliko morem vender reči, da tudi te rastline proizvajajo iz sebe nekaj, kar bi se moglo primérjati semenu cvetočega

rastlinstva. Te brezvetnice ustvarjajo namreč v sebi neke predrobne kroglice, takozvane troske, iz katerih zopet izrastle necvetoče rastline iste vrste. Med trosko in semenom je samo ta razloček, da ima vsako seme klico, to je že izraženo mlado rastlinico, katera, dospevši na ugodno mesto, začne se dalje razvijati; troska pa nima klice, temveč je jednostaven mehurčič, izpolnjen z necim sokom.*)

Pristaviti moram pa takoj, da sta tudi za proizvod troska takisto potrebna dva elementa ali dva organa, jeden namreč oploja in se more primerjati prašniku, drugi oplojeni pa plodnici.

Nekdaj so mislili ljudje, da se nekatere ribe, n. pr. ogórji ali jegulje in piškórji izležejo sami od sebe v blatu, in še dandanes so nekateri te vere, da bôlha in drugi mrčes nastane sam po sebi, brez roditeljev, iz smrada in nesnage, ljudje to še verujejo, akoravno je fizijolog Harvey že pred 250 leti izrekel imenitno resnico: „*Omne vivum ex ovo*“, to je: »Vse, kar živi, nastane iz jajčec«.

Mi pa ne samo, da smo preverjeni o resničnosti Harveyevega izreka, temveč ga še razširimo na rastlinstvo, ker vsaka rastlina je v svojem prvem začetku majhen zaprt mehurčič, majhna v tekočino izpolnjena kroglica — jajčece. Pomislite, gospá, samo na trosko pri necvetočih in na kličnik pri cvetočih rastlinah, in gotovo boste pritrdili staremu Harveyu in ž njim vred vzkliknili: »Vse, kar živi, bodisi žival, bodisi rastlina, v jajčeci se je začelo«.

V Gorici na Soči jeseni leta 1873.

*) Ako bi hoteli iskati analogije med živalstvom in rastlinstvom, mogli bi reči, da so cvetoče ali semenske rastline podobne ónim živalim, katere rojevajo žive mladiče, brezvetnice ali trosnice pa ónim, ki jajca ležejo.

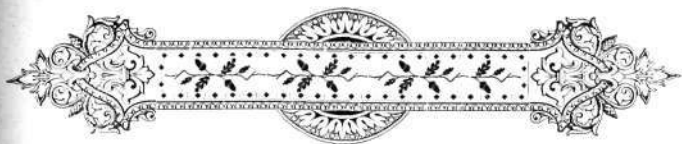

III.

R a k.

(„Ljubljanski Zvon“, 1881.)

Vsi pójte rákom žvízgat,
Lažnjívi prátikárji,
Lažnjívi zvézdoglédí,
Vreména ví preróki!

Prešéren.

Yse nižje živalstvo, ki v brezmejnem številu in v neizcrpni raznolikosti životari po suhem in po mokrem, menda nima živálce, ki bi bila populárnejša od raka. Pri nas vsaj ga pozna vsak samosrájčnik, izvzemši morebiti kacega bosopétega Kráševčka, ki še ni videl druge vode, nego domače vasí umázani kál. Temu bi mogel kdo ugovárjati, da brezsrájčniki in bosopéteci nikoli in nikjer nimajo besede, vsaj veljavne besede ne. To je živa resnica, katere nobeden pámeten človek ne bode pobijal, toda raku so do imenitnosti pomogli *možjé*, učeni in modri *možjé*. Kdo bi hotel tajiti, da pokojni profesor Metelko ni bil učen in moder mož? In ta učenjak, ki je Slovencem v nemškem jeziku spisal slóvnico slovenskega jezika, ta učenjak je postavil za vzor »raka«, da bi pokazal, kako gré sklánjati moška imena. Kaj menite, to ni kar si bodi! Toliko in toliko imen je bilo móžu na izbér, a nobedno mu ni bilo po volji. Raka si je izbral, gotovo ne brez dobrega premíseleka.

Sicer nimamo vse gotovosti, da li je bil »ræk« Metelkova izvirna misel. Vsacemu naobráženemu Slovencu je znano, da so se že pred Metelkom slovenski slovničárji ukvarjali z delom, o katerem je težko reči, ali je menj koristno ali bolj nehvaležno. A kraj vse nehvaléžnosti število teh mož vender ni tako nezatno,

kakor bi se morebiti komu zdelo. Prav zató je tudi mogoče, da je že kdo drug pred Metelkom imel srečno misel, posaditi raka na to častno mesto. Pravimo: mogoče je, a poročstva za to nikakor dati ne moremo, ker odkrito izpovemo, da so nam vse te slóvnice, naj si jih je rodil Bohorič, oče Marko ali Kopitar, znane zgolj po pisateljevem imeni. Pa če bi se tudi dalo prerékati Metelkovi izvírnosti gledé raka, to vender njemu samemu — raku namreč — slave zmanjšati ne more, dà, moglo bi mu jo samo povéčati.

Mnozemu bi vsled takega počesčenja vzrasel grebén, ta in óni bi se ponašal stáko slavo. Rák pa nič. Niti vredno se mu ne zdí, da bi se ó tem govorilo. Zná se mu, da je razvajen, kar se dostaje slave. Kaj hoče tudi slava maloštevilnega slovenskega národa njemu, katerega je že stari svet v zvezde koval! Pa kaj govorimo: stari svet! Káj ga ne slavi še dandenès ves svet, stari in novi, kolikor je dolg in širok, svet namreč? Saj vemo vsi, da se rák sveti med zvezdami. In ne samo takisto med zvezdami, med tístimi malimi, katerih razven kacega zagrizenega strokovnjaka zvezdogleda morebiti nobeden po imeni ne pozná. Nikakor ne! Rák je vzet med nebeška znamenja. Pomisli, med znamenja nebeška! Ali veš, koliko jih šteje učeni svet? Tega vprašanja skoro ni bilo treba staviti, ker vsak pošten Slovenec, če tudi brati ne zná, ima »prátiko« v malem prstu in ta ga učí, da je teh znamenj dvanajst. Nič več in nič menj. In rák je med njimi. Zraven nam je pa še pomisliti, da nima vseh dvanajst znamenj živalskih imen. Samo sedem je tacih, na vsem nebu. In poleg leva, ovna in bika je tudi rák v tem številu! In vsaka prátika, bodisi vélika ali mala, prava Blaznikova ali ponarejena Kleinmayrjeva, vsaka naznanja leto za letom natanko, katerega meseca in katerega dné stopi solnce v rakovo znamenje.

Ali vsa ta slovécina raka ni pokvárila, kar se drugim tako rado primerja. Napuha in ošábnosti temu poštenjakoviču ni smeti očitati. Pristojno in moško se pač véde ter se rád daje prav na široko. Zná se mu, da čuti svojo vrednost in, dasi ni pregostobeseden, luči svoje modrosti vender ne stavlja pod polovnik, temveč jej dá svetiti, kadar se mu ponudi ugodna prilika. Prijatelj moj dragi, če si kdaj bral »Ježo na Parnas«, uverjen

sem, da rad prikišaš tej sodbi. Človek se čudi in strmi, ko posluša modrost njegovih ust. Takoj o prvem nastopu preloputne s svojo modrostjo vse k ježi zbrane tekmece. Kako že pravi? A dà!

„Tovarši moji! kdor kaj veljá,
Brez uma besede iz ust ne dá,
Zatorej se mislim mirno v kràj
Brez besedovanja umekniti zdaj.“

Potem pa še oblastno in zadovoljno pristavlja:

„Pri nas je sicer vse drugači,
Pri nas pod vodó le ràk junači.“

In dalje, kakó samosvestno in odločno — dasi uljudno — odklanja komárjevo grajo:

„Ne uči ti mene, ljubi moj brat!
Kdor ima razum, sam zná se vesti,
Kdor ima izvirnost, vprašal ne bó,
Kaj vaša vodila mu zapovedó.“

To je korenika! To je mož, kolikor ga je pod košem. Takó se govori! Kaj tacega človek rad sliši. Komár umolkne. Kaj bi se tudi dalo na to odgovarjati? Ti pa, o človek! pojdi in úči se od raka, kako veljá zoperniku sapo zapreti.

S tem smo — tako vsaj ménimo — rakovo imenitnost dovoljno osvetili, in skrajni čas je že, da se ozbiljno lótimo posla. Nakánili smo namreč opisati raka in njegovo dejanje in nedejanje pod vodó, njega vesele in žalostne ure. Sicer nam ta ali óni morebiti porèče: »Tega ni prav nič treba; ràk bodi velik in poln, tolst in ukusen, za vse drugo nas ni nič briga. In pa, ali niste zgoraj sami rekli, da pri nas vsako dete zná raka? Pustite nas torej na miru ž njim! Ali mu morebiti hočete pretipati srce in obisti?«

Za sedaj dajmo mir srcu in obistim. — Prijatelj ljubi moj, gotovo bi se tebi hudó zamérili, ako bi samo posúm njali, da li raka poznaš ali ne. Zamérili bi se ti že zarad tega, ker si v svojem društvu znán, da ga najhitreje in najčisteje umeješ izlúščiti, in sicer ne brez neke posebne spretnosti. No, pri vsem tem ne vémo, ali ne bi prišel v majhno zadrego, ko bi te kdo kar iznenada in ostro povprašal, koliko nog ima ràk. Nam se močno dozdeva, da bi med desetimi tako vprašanimi

njih pet bilo v škripcih zaradi odgovora, a od ostalih petih ne znamo, če bi dva isto odgovorila. In to pri vsem tem, da raka pri nas pozná vsako dete.

Koliko nog ima räk?

Poslušajmo!

V srbski národni pripovedki se psújeta räk in žaba. Po Martin Krpanovem, ali pravo za pravo po vodilu ranjcega Jernejka na Gólem, nista se tudi ta dva prepirača pítala s pogačo, temveč oméjala sta se z najgršimi psovkami, kar si jih je mogel kdo izmisliti. Med ostalim reče žaba ráku: »rače sed mokrače!« Po tem bi räk imel sedem nog. Sedem! To bi bilo vender čudno! Liho število nog! Kolikorkoli živalij poznamo, vsaka ima noge lepo na pare. Samo räk da bi jih imel sedem? Ne, to se nam ne zdi verjetno. Najbrž psujoča žaba v hipci največje razdraženosti ni prav pomislila. Mogoče pa tudi, da je hotela le na sploh reči, da ima polno nog. — Tako tedaj srbska žaba.

Preglejmo sedaj kaj družega.

»Vrtčev« neimenovan pesnik »otročjih iger v pé-séncah« pòje:

„Blato gaziš, kakor räk,
Kadar leze osemokräk,
Nése lačen v žábji grád
Spređaj klešče, zadaj vrát.“

To se nam zdi resnici podobneje. In vrhu tega se te vrstice beró nekam lahko in ušesu prijetno zvené. Räk bi tedaj imel osem nog, jedno več, nego v srbski pripovedki. Vse bi bilo prav, ko bi le pésnikom mogli v tacih prozájčnih rečéh dati popolno vero. Nam navadnim pozemljakom, ki pot življenja svojega péš krevsamo, zdé se ti ljudje večkrat nekako vihrávasti, ki več letajo po zraku, nego hodijo po trdi zemlji. Zató jih svet v tacih suhoparnih rečéh ne pozivlje rad na svedočanstva, ker jih ima na sumnji, da vidijo časih več, časih menj, nego drugi vsakdanji človeki.

Tedaj zopet ne vémo, na čém smo. Vsekako ne bi bilo nápačno, ko bi si poiskali še kacega treznejšega poróka.

V notranjem Kranjskem je majhen trg. Do imena nam ni. V tem trgu je pred leti živel gospodar, ki je s krčmo in majhno kupčijo pošteno redil sebe in svoje.

Necega poletnega dné se nameri, da mu pride v hišo tujec Nemeč v gospodski suknji ter si ukaže prinesiti jela in pila. Priljudni krčmar nosi na mizo, kar zmore klet in kuhinja, in streže gospodu, kakor je sploh imel navado, bodisi gôst ták ali ták.

Ko si je potni gospod dušo že dobršno privezal, spomni se krčmarica, da ima v kleti še nekaj lepih rakov.

»Vidiš, kako sem pozabljiva!« obrne se gospodinja k možu. »V kleti je še nekaj rakov v koprivali, pa ne, da bi se bila prej zmisllila nánje. Ponudi jih gospodu!«

»»Rák! rák!«« ponavlja gospodár počasi in si tère razorano čelo. »»Kako neki se ta žival imenuje po nemški?« govori mož bolj sam v sé, nego svoji zakonski družici, o kateri je vedel, da mu v tej stvári ne more pomoči.

»Ti vsaj moraš to vedeti, saj si malo menj nego pol večnosti v cesarski službi nosil »suknjo belo« in sem tako dolgo morala čakati na té, da sem malo ne ostarela. Toliko si se menda v dolzih letih naučil némščine, da bodeš znal gôstu raka ponúdiť.«

Mož ni dlje poslušal, šel je iz kuhinje in je razmišljal svoje misli. Pri vojacih se je pač nemškovalo na vse pretege, in ujela se je raznokaka beseda, ki je potem pri tej ali óni priliki dobro služila, četudi ne češče, pa vsaj vsako sedmo leto. Ali sedaj se je že mnogo tega izkadilo iz sive glave, in kdaj je živ krst pri vojacih slišal kaj o racih? Nikdar ničesar!

Mož stopi za hišo, pomakne si klobuk na čelo, položi roke na hrbet in koraka zamišljen gôri in dôli, kakor je imel navado vselej, kadar je premišljal kaj posebnega.

Za nekaj časa si popravi klobuk in nekako zadovoljneje gré zopet v hišo k tujcu, uprè se z obema rokama ob mizo ter vrže gôstu v obraz besede: »Nòh bôs binčens?« (Ali še česa želite?)

Tujec ga na to povpraša, kaj bi mu mogel še dati.

»Péfèlens zèr šene rake?«

»»Was ist denn das?«« (Kaj je to?)

»Rake zajn klajne fiher, hat file file fusen, rote mondur, šnajdermajster, carukmarširt.«

Ne vé se prav, ali je Nemeč razumel, kaka zverina je to, ali resnica je, da ga je popadel silen sméh. Mož

se je smijal in smijal držé se z obema rokama za trebuh in da so mu solze oči zalivale. Našemu krčmarju sprva ta objestni smeh ni bil nič po gódu. Malo je manjkalo, da ni bradáča, ki se mu je takó nespodobno v zobe režal, zgrabil za vrát ter ga vrgel pod hišni káp. Toda o pravem času še se je opomnil svojega stanú in nepláčanega računa. Zdajci se začné tudi on smijati, ne vé se, ali sebi in svoji némščini, ali smijavemu gostu, ali slanemu računu, ki mu ga bode naredil. In smijala sta se oba tako od srca, da je prišla gospodinja iz kuhinje na prag gledat, kaj imata.

Hipoma pa zablisne nekaj na krčmarjevem obrazu in mož si s kazalcem desne roke potrka na čelo, v znamenje, da se mu je v glavi zasvetila dobra misel. Hitro se obrne, skoči v klet in prinese v vsaki roki lepega raka. Na to znova sméh, kateremu se je sedaj še žena pridružila.

Kaj se je godilo dlje, nas ne zanima, in to temenj, ker nas je tudi ta pórok pustil na cedilu. Trezen mislec je res in tudi pameten bi bil za silo, ali kaj, ker raku nikoli ni nóg preštel. To sicer vé, da jih ima mnogo, vsaj mnogo več, nego kakeršnakoli druga žival, ki se deva v lonec. Ali s tem nam ni ustrezno.

Koliko nóg ima rak?

Na to vprašanje imamo sicer že nekaj odgovorov, toda če hočemo biti zdušni, reči moramo, da nas vseh teh odgovorov nobeden ne more zadovoljiti. Radi ali neradi, priznati moramo, da vémo toliko kakor poprej, dasi tudi smo se pošteno trudili resnici priti na sled.

Ali pa nismo tega slabega uspeha nekoliko tudi samí krivi?

Ako stvar trezno prav do konca premislimo, priznati nam je, da pada krivde večja polovica na nas. Prav se nam godí! In pa še malo sram bi nas moralo biti, ko bi se dalje razvédelo, da v taki stvari iščemo svéta pri žabah regetaljkah in pri notranjekranjskih vinotókih. To je še sreča, da vse to ostane lepó med nami.

Srbska žaba, le pojdi »rakom žvižgat«, in ti kranjski tržan, pojdi se solit! V taki stvari se mi obračamo do drugih veljakov, do pristnih učenjakov. Saj, hvala Bogú, taki siromaki pa zopet nismo, da bi rekel: v tem, kar se imenuje prirodopis, nimamo ničesar tiskanega. O, imamo,

imamo! To in óno imamo! Célo »Knjigo prirode« nam je med ostalim preskrbela naša »Slovenska matica«. In uvérjeni smo, da je v tej knjigi tudi raku mesto odločeno. Zató le urno po njó!

Kaj nismo rekli, da nas ta knjiga ne pusti na cedilu? V drugem delu na strani 369. bère se na 212. odstavku razločno in jasno: »Semkaj spadajo pravi raki, ki niso samo največji, temveč tudi najkoristnejši košárji. Nog imajo pet parov, zatorej jim tudi desetonožci pravimo. Nekateri imajo dolg obročkast rep, drugi so brezrepi. Izmed prvih omenjam: navadnega potočnega raka (*Astacus fluviatilis*), ki časi sleče staro lupino in dobi novo«.

Dà, dà! To je naša žival, to je naš junak! Saj smo vedeli, da nas »Knjiga prirode« ne prevari. Sedaj je konec vsake zmote, vsake sumnje. No, saj je pa tudi že zadnji čas!

Tedaj räk ima deset nog, desetonožec je. Torej niti sedem, niti osem, niti mnogo, ampak deset. Tako govori »Knjiga prirode«.

Deset! Ni nápačno število, prav lahko in spretno število, okroglo število. No, to je gotovo lepo od raka, da si je svoje najpotrebnejše ude, gibala svoja, uredil po desetinskem sistemu, in — kar je še posebno treba poudarjati — uredil že v tistih časih, ko ni bilo niti učenjakov, niti nikakeršnih sistemov. Dandenes je to sevèda vse drugače, saj štejemo, merimo in tehtamo vse po desetinskem sistemu. In sedaj pa še hočejo mnogi, da je ta räk nekov starokopitnež, nazadnjak in reakcijonar. O svet, kako si hudoben!

O tristo najkosmatejših medvedov!! Kaj pa je zopet to?

Dve, tri vrstice niže se bere v isti knjigi: »okoli ust je nameščenih šest parov žvekalnih priprav, zadnji trije pari so nožicam podobni ter se zategadelj ustne nožice imenujejo«.

Nožice! nožice!! Kaj je nožica? Nožica je po vseh jezikovih pravilih majhna noga. Ali noga je vender, četudi majhna. A nam je do števila, ne do velikosti. O krčmar, notranjski krčmar! saj napósled vender nisi tako neumen, kakor bi človek sodil po tvojem obrazu in po tvoji némsčini. Končno ima räk venderle več

nego deset nog, kajti tri pare je gotovo šest, deset in šest je pa tudi po Močniku zmerom šestnajst. O da bi ga potipal Poberin! Raka namreč, ki nam s svojimi nogami dela toliko preglávicó, in po stráni nekoliko tudi tistega Schödlerja z njegovo »Knjigo prirode« vred. S kacim bahatim in širokoustim naslovom pošilja to svojo knjigo v svet, a napósled človek v njej ne najde, česar išče, vsaj jasno in razložno ni povedano.

Kaj nam je sedaj početi? Najbolje bi še bilo, ko bi šli in si ujeli raka ter mu lepo počasi in vestno presteli noge. Bi, ko bi bilo o kresi. Ali, prosim vas, kdo bode sedaj o sv. Treh kraljih hodil raka lovit? In pa v táko mrzlo vodo, ali pa še celó pod led. Mogli bi si ga sicer tudi naročiti od koderkoli, pa bodisi tam dóli od dolensjske Krke. Ali bati se je, da, predno pride räk, mine nas potrpež. In pa, kdo vé, če bi znali prav šteti sedaj, ko smo po tolikem neuspehu razdraženi in ozlovóljeni. Kaj nam je tega treba bilo? O prijatelj, ki si modro besedo izustil, da räk naj bode velik in tolst, za vse drugo te ni briga, o prijatelj, zakaj nismo poslušali tebe! Sedaj si maščevan, dobrodejna zadovoljščina ti lahko léže okoli srca in v želodec.

Nam pa je že dogorelo do prstov, ali stvari vender ne pustimo iz rok, že zarad sramote ne. Resnica, čista in živa resnica mora na videž, ako bi tudi suktnjo morali dati s sebe. Ali to pa vemo gotovo, da odslej ne bodedo iskali nauka niti v tej, niti v óni knjigi, še menj pa kje drugje. Napotimo se naravnost do učenjaka prirodopisca ter ga naprosimo, naj nam razloží, kako je ta stvar. Zakaj nam ta pametna misel ni prišla poprej!

Prirodopisec nas pozdravi prijazno, a mi mu povemo, kaj nas je dovélo k njemu.

Koliko nog ima räk?

Na to vprašanje mož nekoliko pomisli, potem nas omeri od nog do glave, kakor bi premišljjal, kako naj bi prikrojil svoj odgovor, da bi nam bil kolikor mogoče jasen in razumen. Mož ne vé, da ima pred seboj ljudi, ki so o tem že razmišljali.

Mi, razumevši ta pogled in boječi se, da bi nas ne odpravil s kacim površnim in ničastim odgovorom, drznemo se opaziti, da pričakujemo korenitega odgovora, ker le s takšnim bi se mogli zadovoljiti.

Mož se na to opomnjo malo nasmehne in začne razlagati:

»Rák ima šestnajst parov nog, in . . .«

»»Kaj ste rekli? Šestnajst parov! Menda se Vam je zareklo, bržčas ste hoteli reči: šestnajst nog««.

»Kakor sem rekel, rák ima dva in trideset nog, in sicer . . .«

»»Je li mogoče? Dvaintrideset! No, to je v resnici mnogo««.

»Oprosti, notranjski vinotok, nehoté smo ti delali veliko krivico. V svoji preprostosti in idilični nevednosti si resnici vender prišel mnogo bliže nego glasovita »Knjiga prirode«. Kdo bi bil mogel kaj takega samo pomisliti«.

»Torej šestnajst parov nog. Te noge so pa precéj raznolike, kar se dostaje njih velikosti in njih zunanje podobe. Služijo namreč raznim namenom, a vsaka je priličena svojemu namenu in mu ustreza popolnoma.

»Da bode to popolnoma jasno, treba je malo delj posegniti ter si ustroj rakovega telesa nekoliko natančneje ogledati.

»V nepreglednih vrstah nižjega živalstva vzbujajo našo pozornost sosebno óne živalice, katere imenujemo člénarje. To ime smo jim zdeli zarad tega, ker je na njih vse členkovito. Teló jim je namreč zloženo od več ali menj členov, ki so kakor kólca ali obročki drug do drugega nanizani. Ti obročki so med sabo stákneni in skléneni ter so več ali menj trdi in skorjasti, a vsi mečji in nežnejši organi so zaprti v notranjo telesno duplino. Oblika teh obročkov daje vsej živali neko gotovo in stalno podobo. Zatorej se tudi pri teh živalih govori o neki zunanji okóstnici ali o zunanjih ogródih in sicer s pogledom na njih trdo in skorjasto kožo. Ime člénarji jim pristaje tudi zató, ker so njih gibala člénasta. Pomislite na rogáča ali kléščarja, na ščipalca, na stónogo.

»Pri stónogi so si vsi členi jako podobni. Prvi je glava, vsi ostali sestavljajo truplo, na katerem pa ni móči nič dalje razločati. Ne more se reči: tukaj končá oprsje in tukaj pričénja trebuh. Razven zadnjega so si vsi obročki takó podobni, da bi lahko jednega skrtil in drugega pokazal, in vrhu tega nosi vsak na sebi jeden par ali celó dva para nožíc, ki so tudi členkovite in vse jednake. Jednakost ali jednoličnost pa zmerom znači nepo-

polnost ali nedovršenost, kakor je z druge strani raznolichnost znak večje dovršenosti in večje zmožnosti. Človek ima na roci pet prstov, a niti dva si nista povsem jednaka, zato je pa roka najspretnjši in najsposobnejši ud, ki si ga moremo pomisliti.

»Ščipalec — tudi skorpion mu pravimo — stoji gledé telesnega razvitka nekoliko više od stónoge. Ze o prvem pogledu opažamo v členih neko razliko. Glava sicer ni prosta, temveč se je zrasla z oprsjem, na katerem gibljejo štiri pari jednacih nog. Oprsja se drži še precěj dolg zádek, ki je tudi prav razločno členkovit, samo da si ti zadkovi členi niso podobni. Prva polovica je namreč široka, kakor oprsje, druga pa je mnogo ožja in nosi na zadnjem členu znano otrovno želó. Ta druga ožja polovica je v očeh neukega svetá ščipalčev rep, toda to ime ni opravičeno, ker se ščipalčev zádek ni kratko ni malo ne sme primerjati repu višjih živalij.

»Poglejmo še hitro rogáča. Glava mu je prosta in gibka, takisto tudi oprsja prvi člen, ki nosi zgoraj širok in trd ovratnik. Drugi in tretji oprsni člen sta zrastena, na zadku pa lahko štejjemo devet obročkov. Oprsni členov nosi vsak na spodnji stráni jeden par nog, torej ima rogáč šest nog, in vrhu tega na zgorenji plati tudi krila, s katerimi se dviga v zrak. Ta krila stavijo rogáča in vse žuželke visoko nad vse ostale členarje, katerim je sojeno laziti in kobacati po zemeljskem práhu in blatu.

»Pa vrnimo se zopet k svojemu junaku. Tudi rák spada v členarsko krdelo. Da je pravi členar, videti mu je jasno na zádku, ki je očividno zložen od sedem obročkov. Na oprsji to res ni tako očitno, kajti ne samo da glava ni prosta, temveč se je do cela zrastla z oprsjem, nego so tudi oprsni členi med seboj tako staknjeni, rekel bi zlití, da ni móči ničesar razločiti. Ves ta prednji del rakovega telesa, recimo mu glavoprsje, pokriva trda lupina, ki seza kakor nekov oklop ob straneh do nog ter je navspred zašiljen v oster trn. Temu oklopu pravimo navadno koš in zategadelj rake in vse njih sorodnike imenujemo košárje (Crustacea). Kakor ščipalčev velja tudi rákov zádek navadno za rep, kar je pa prav tako nápačno in neosnovano, kakor pri zgoraj

imenovani živali. Še nerazumnejša in brez vsega razloga je pa za ta del izmišljena beseda: vrát, dasi tudi se pogostoma čuje«

»O čuje, čuje! Saj še pesnik pôje o raku, da

„Nêse lačen v žábji grád
Spređaj klêšče, zadaj vrát“

vtaknemo se mi v moževo že nekoliko dolgočasno razlaganje.

»Dajte mir pesniku, od njega se prirodropisa ne bomo učili. Torej, kakor sem rekel, glava in prsni obročki so na raku zlití v jednolično celoto. Ali menda vendar nismo daleč od resnice, ako trdimo da je rakovo glavoprsje, ta dozdevna celota, zložena od štirinajst obročkov. To sklepamo iz tega, ker na njem štejemo štirinajst parov udov. V tej misli nas potrjuje tudi prisposodabljanje družih sorodnikov, kajti ako kje, velja pri nas primerjajoče raziskovanje. Vsako žival spoznaš do konca šele tedaj, ako se oziraš na vse njene bližnje in daljne sorodne vrste. Celota naj vselej na tehtnico se postavi«

»Dà, dà, tako velí pesnik«.

»Ne vem, da li so te besede res pesnikove, ali resnične so gotovo. Rak ima tedaj na glavoprsji štirinajst parov udov. Ti udje so si prav malo podobni. Po pregovoru: »kakeršna služba, takšna suknja«, ustrojeni so proti svojemu opraviilu. Prvi in drugi par sta prestvarjena v lipalnice, tretji par je prestrojen v oči.«

»Oči! Tedaj pri vas mečete oči in noge vse v jeden koš?«

»Temu se ne bode te toliko čudili, ako si to okó malo bliže ogledate. Da je zloženo od velike množine predrobnih očesec, to ni sicer nič posebnega, tudi žuželke imajo take oči. Ali nenavadno je to, da je rakovo okó nasajeno na gibkem držalu, ki se lahko obrača sedaj sem sedaj tjà, kadar pa miruje, stisne se v žlebičasto jamico. To držalo je ud, kateri je namenjen posebnemu službovanju in je proti temu izpremenjen.«

»Zató raku strčé oči tako čudno iz glave, da bi mu jih, kakor pravimo, lahko s palico odbil.«

»Četrty par je preobražen v čeljusti. Te so krepka in nazobčana grizala ter so s strani oborožena s tročlenastim pipalom. Ostalih deset parov moramo uvrstiti med noge, četudi v hojo in sploh gibanju služi samo

zadnjih pet. Prvih pet parov je namreč primáknjenih k ustom, njih opravilo je vse drugo in proti temu tudi njih vnanja oblika. Te noge imajo nalogo posézati po hrani, poddržávati jo, prevráčati in pretipávati ter jo podajati čeljustim. V ta namen je tudi vsaki pridáno neko pipalo. Prva dva para tik ust sta čeljustim še móčno podobna in v premnogih knjigah ja najdete oznáčena kot prve in druge spodnje čeljusti, a to so le besede brez pravega pomena. Da sta ta dva para v resnici noge, pokazalo se bode še očitneje pozneje, ko se še jedenkrat povrnemo k ustom«

»Kaj še jedenkrat se povrnemo na to suhoparno razpravo! Nam že sedaj preseda. O, prijatelj rakoljub! ti si imel prav, dvakrat prav. Kaj nam je bilo vsega tega treba? In pa, da smo se namerili na takega cepidlako, kakor je ta naš prirodopisec.«

»Tretji in četrti par stoji gledé zunanje postave nekako v sredi med čeljustimi in nogami, peti par je pa že ves nogi podoben. Vsi ti udje, katerih smo našteali pet parov, strežejo ustom in so več ali menj preobražene nožice, zató jim po vsi pravici pravimo ustne ali čeljustne nožice.«

»No sedaj nam je jasen tudi Schödler, samo da smo mi našteali pet parov, kjer je on videl samo tri.«

»Sedaj so na vrsti prave právceate noge. Te so tako velike in očitne, da nam vsak otrok, četudi še do deset šteti ne zná, hitro pové, da jih je toliko, kolikor ima on prstov na obeh rokah. Vsaka je sestavljena od osem členov, jako različnih po obliki in po velikosti, peti je najdaljši. Prvi par je jako velik in širok ter je preobražen v krepke klešče. Vsak, kdor je kdaj s svojo roko rake lovil, izkusil je gotovo moč račjih klešč, katere tudi škarje in ščipalke imenujemo. Tudi rakoljubom so dobro znane zarad lepega kosa mesá, ki ga izluščijo iz njih. Klešče nastanejo od navadne noge tako, da se predzadnji, jako udebeljeni člen podaljša poleg zadnjega gibkega, ki se z ónim podaljškom sklepa v ščipalko. Ostale noge so drobne in precéj jednake. Drugi in tretji par se skončuje tudi v drobne kleščece, četrti in peti par sta pa brez njih.«

»No, smo vendar že pri kraji z nogami! Ali ne zamerite, teh je tudi po Vašem samo deset parov,

a ne šestnajst, kakor ste sami sprva rekli, da jih ima.«

»Počasi po kamenji«, veli pregovor. Kdo pravi, da smo pri kraji? Kaj pa zádek? Rekli smo, da je v njem nanizanih sedem razločnih obročkov, in razven zadnjega ima vsak svoj par udov, torej je prejšnjemu številu treba pridati še šest parov. Ti udje so tudi nožice, upodobljene nekako po istem črteži, kakor čeljustne nožice. Na skupni podstavi stojita dve vrsti ozkih členov ter so te noge nitkaste in viličaste. Raku so v pomoč pri plavanji, zlasti veljá to o zadnjem paru, ki ni ozek in nitkast, temveč širok in ploščat, ker je vsaka nitka izpremenjena v široko krpo. V sredo med te štiri krpe pristoji še zadkov zadnji člen, ki je tudi ploščat in krpast ter se tedaj raku okončuje teló v peto krpo pahalasto plavuto. Po službi, ki jo zádkove nožice navadno opravljajo, nadeli smo jim ime: plavutaste nožice. Pri samici imajo vsako toliko časa še drugo opravilo, med njimi namreč nosi tako dolgo jajca okoli, da se iz njih izlezajo mladiči. — No, ali sedaj veste, koliko nog ima räk?»

»Vemo, vemo. Dvaintrideset jih je, resničnih in pravičnih, in sicer deset čeljustnih, deset pravih hodilk in dvanajst plavutnih. In s tem bi bila, hvala Bogú, pravda o rakovih nogah končana.«

Člénarji — in kakor vemo, spada med nje tudi räk — imajo to skupno in osobito svojstvo, da jim je več ali menj trda in skorjasta koža od neke posebne snóvi, ki je najpodobnejša rogovíni. Imenujemo jo kitin. Ta telesna skorja je zložena od mnogih pretencih skladov ali nasadov, ki so se redoma izločali iz tenke nežne kožice, s katero je vse teló zaodéto. Ko se je kitinov oklop utrdil, uklenena je živálca vánj in vsa daljna rást je odslej nemogoča. Rjavi hrost, znani kvarljivec, ki na pomlad pririje iz tale zemlje, stopi na cvetoči svet gotov in dorasel. Med njimi ne nahajamo taci, ki bi jih mogli otrokom ali mladéničem primerjati. Razven neznatne spolne razlike so si vsi jednaki in taki ostanejo do konca svojega — sicer dosti kratkega — veka. Tako je tudi pri metulji, pri bučeli, pri muhi, skratka: pri vseh žuželkah. Kolikor je vsaka mislila rasti, storila je to v prvi mladosti, na prvi stopinji svojega razvitka, kot zaplivek, ali kot gosenica, ali kot podjéd v zemlji.

»Prav!« oglasi se nekdo. »Ne zamerite, meni to razlaganje ni popolnoma jasno. Nečem Vam sicer prerekati, ali povedati vendar moram, da se mi to ne zdí, kakor bi bilo pribito. Kot dečak sem imel veliko veselje z rogači, imel sem jih časih vse polno v zaporu. Tu je bilo vsakovrstnih, velikih in malih. Poleg korenjaka, katerega bi se bil skoro zbal, ko je moško korakal proti meni, bili so pa tudi taki pritlikavci, da bi bil človek lahko pomislil, da so sinovi ónega velikana. In jaz sem takrat v resnici mislil, da je takó. Ali je to morebiti samo po izimki pri rogačih?«

Vzemi dva mladička iz istega legla, recimo dva prasička, osebi ja ter jednega hrani z uborno in malovredno krmo, drugega pa namesti poleg korita, vedno polnega slastne in tečne hrane. Drži ja tako leto in dan, potem svoja gojenca oglej, premeri in pretehtaj. Uveril se bodeš, da je med njima velikanska razlika. Takisto se ima ta stvar pri rogačih. Niso se vsi gojili pri istem koritu. V tem, ko je jeden imel najboljše hrane na izbér, otepal se je drugi z revščino in prestradal je morebiti vso svojo mladost. Tisti drobni rogačkiniso mladiči, temveč samo v rasti zaostali stradaleci, krnjavi »lačenbergarji«. A kar so zamudili v mladosti, tega nikdar več ne pridobé.

Pa vrnimo se zopet k svojemu raku!

Vsakdo vé, da pri rakih ni tako, da je namreč med njimi, kar se dostaje velikosti, isto razmerje, kakor n. pr. pri ljudéh. Tudi med raki se nahajajo poleg možakarjev in starcev tenki, nadepolni mladeniči in drobni otročiči. Njemu torej ne veljá pravilo, ki smo je malo prej ustanovili žuželkam, kajti on rase vse svoje žive dni v jedno mer.

»Tedadj njega ne stišče tista tesna in toga kitinova srajca, o kateri je bilo rečeno, da je vsem člénarjem skupno svojstvo?«

Stišče ga, stišče, in še kako! Ta srajca je pri njem še trša, ker ni od samega roženega kitina, nego se je vánjo sesélo še polno ogljenčevokislega in fosforovokislega apna, ki dela račjo kožo trdo in skorjasto. Prav tako se tudi človeku in drugim živalim trdijo kostí, ki so sprva tudi mehke in hrustánčaste.

»A kako je vender mogoče, da se širi rakovo teló, dasi je speto v tako tesán in ni malo gibek oklop? Morebiti vender le z rakom rase tudi suknja?«

»Ne! Rák si pomaga s tem, da sleče staro srajco, kadar mu prihaja pretesna ter si napravi novo. Lehko in hitro rečeno, ali težko in mučno storjeno. Ta ména dela raku preglávica dovolj; dnevi, v katerih se vrši, so raku gorjupi dnevi, pravi pasji dnevi. Kajti ne samo, da mu je treba sleči oklop, sezuti noge iz mnogih tencih golenic, izvleči mesnate roke iz tesnih škarij in napósled potegniti rep iz obročkastega tulca, vrhu vsega tega morajo se oléviti tudi oči in oboje tipalnice in nekoliko celó — želodec. Kaj menite, to ni šala! Zató tudi ni čuda, da mu že nekaj dnij poprej odpové želodec in da izgubí vso slast do jedí. Prevrat začjenja z »velikim postom«.

Kadar rák čuti, da se bode treba premladiti, umakne se v kako mirno zavetje, kjer se mu zdí, da bode, prost vseh nepotrebnih zijál in sitnih dražilcev, mogel mirno opraviti imenitno delo. V tem mu je gorenja trda suknja začela odstopati od spodnje nežne kožice, ki je vsa z rdečimi žilicami premrežena in s črnimi pikicami posuta. Ako tacega raka vzamemo v roko in rahlo nánj pritis-kamo, lahko čutimo, kako se odstopivša skorja pod prstom udaje. Rák se vznemirja bolj in bolj, mencá semtertjã in tère nogo ob nogo. Zdajci se preválí in vznak ležeč se previja in prevrača, kolikor mu dopušča trda obleka, dela z životom in z repom, giblje z vsemi nogami in oteplje s tipalnicami. Tako udelava in se napenja toliko časa, da mu počí véz, ki veže hrbtni koš z repóvim oklópom. Ko že regne ta vez, postavi se rák zopet na noge ter si po tem trudapolnem delu nekoliko oddahne in počije in si zbira novih močij za nove muke, ki ga še čakajo.

Rák začnè znova delati in gibati z vsemi udi in vidno je, kako se hrbtni koš odmika od trupla in se zmerom više vzdiguje. S košem se potem uprè v kako stvar in se s prednjim životom trže nazaj, tako si malo po malo izvleče oči in tipalnice iz tesnih tókov. Sedaj veljá še noge dobiti iz obuvala. To je najtežavnejše in najbolj boleče delo. Tu se celó rado dogaja, da se mu ta ali óna noga utrga. Golenice sicer razpokajo po dolzem

in tudi škarje regnejo na dnu, ali pri vsem tem ima polno trdega dela, predno vse srečno izdère. Ko so noge že sezute, izlušči se rep hitro iz svoje stare lupine. Vsa lév se vrši dosti naglo, ko je regnila hrbtna vez, ne mine pol ure in räk bi se lahko pokazal v novi obliki.

Dà, lahko bi se pokazal, ali se neče pokazati, ker dobro vé, da takšen, kakeršen je zdaj, se ne smé pokazati. Vsaka žaba bi se ga lotila. In s čim bi se branil, ko je ves mehák kakor maslo? Pa kaj žabe! Zarad njih bi še ne bil v tacem strahu. Ali ščuka, ščuka! Joj, kakó bi hlastnila po njem! Pa tudi raki, bratje njegovi, ščipali bi od tolicnega trpljenja onemoglega siromaka od spredaj in od zadaj in bi kose živega mesa trgali z njega. Zató, moj räk mekuž, po svoji stari navadi ostani lepo v zavetji in zavleci se v najmirnejši kotiček ter počakaj štiri ali pet dnij, da ti kitin in apno utrdita novo kožo, da bodeš mogel pogumnega srca zopet zabroditi v motne valove in prerojen junak čilih močij stopiti na staro poprišče, kjer

„ . . sômov vòjska pod vodó ne míne
In drugih róparjev v dnú globočine.“

Räk se menda preoblači navadno samo jedenkrat na leto, a če donese potreba, tudi dvakrat ali celó trikrat in sicer o poletnem času, ko ne primanjkuje živeža in je voda prijetno topla, tedaj največ meseca julija in avgusta. No, vender sem že o kresi v Podnanósici našel prelévljenega mekuža.

Z novo kožo se mu povrača spet stara slast do jedi v podvojeni meri in kmalu je nadomeščeno in poravnano, kar se je za »vélikega posta« zamudilo.

Že iz raznokake malenkosti se je pokazalo, da je räk osobitne korenine možák. Posebno še pa se nam odkrije resnica tega izteka, ako preiščemo in razgledamo rakov želodec. To je res želodec svoje vrste! Robät in zobät želodec. Njega notranja koža ima namreč tri podolgovate trde pločice od kitina — nam že znanega —, in na teh pločicah so nastavljeni trdi zobki. S temi pločicami in s temi zobki gibljejo posebno mišice, ki takoj začnó delati, kakor hitro po goltanci pridrsí kak zalogaj v želodčevo vrečico. V tem hipci se strne vsa

ta naprava kakor mlinski tečaj in ne neha mleti, dokler ni vse pretrto, zdrobljeno in prežmikano. Kar čeljusti niso mogle ali utegnile zgrizti in zglévití, to vse opravi želodec s pomočjo omenjenega strugala.

O mati priroda! zakaj nisi tudi človeku dala takega želodca?

Blagovoljni bralec! menim, da bodeš sedaj še bolje razumel in znal oceniti težke vzdihé, ki jih v »ježi na Parnas« räk izdihuje. Videč, kako je keber pevca Keberskega mesto v zračne višave proti Parnasu zanesel v bližnje blato ter ga ondu odložil, zaplače milo iz žaljenega želodca:

„Ti bodeš črvém v želodci segnil,
 Ti rakov z mésom ne bodeš redil,
 Oh, ne bodeš redil!
 Ko v vódo bi keber zanesel te bil,
 Tud' jaz bi se tvoje kože lotil,
 Oh, kože lotil!“

O človeče, ali čutiš globočino in tehtnost rakovega občutka? Ali se moreš zamisliti v to neizmerno bolečino? Kakó pomemben je ta »oh«! Kako težko se mu je utrgal iz dna praznega želodca, v katerem je sama misel na mastni zalogaj že zavrtila strugalo. — »Tud' jaz bi se tvoje kože lotil«. Pa bodisi ta Keberski še tako mèdel in mršav, bodisi njega koža še tako trsna in žilava, on bi se je vender lotil, ker ima vso pripravo za to. Saj nesreče, smrti temu Keberskemu ne želi, zastran njega naj bi živel, dokler bi se mu pohtelo, dà, še privoščil bi mu bil, da je prišel na Parnas in da si je zaslužil prvo darilo. A ker se je že nesreča zgodila, zakaj ga ni keber rajši v vodo zanesel, kjer bi bil z mesom redil rake, a ne prostih črvov. Ne dá se tajiti, da iz raka govori nekoliko tudi zavist in samopašnost, ali ta čút je splošen živalski in ne moremo mu ga vpisavati v greh, zlasti pri praznem želodci ne. Kdor ni v sebi počutil nikdar ničesar jednacega, poberi kamen in vrzi ga v raka. — »Oh, kože lotil!«

Že zgoraj smo nekje rekli, da se mora raku obléviti tudi želodec. In to je živa istina. Vse, kar je v želodci trdega, tedaj vse kitinove pločice in vsi zobki, skratka: vse strugalo se mora o tej zgodi obnoviti. Sedaj je tudi gotovo vsacemu razumno, zakaj drugače

tako jěšć rāk za levitve izgubi vso slast do jedí. Kdo bi mislil na jed, ko se mu lupi želodec?

Sami sebi bi morali očitati površnost, ko ne bi o tej ugodni priliki omenili neke stvari, ki je v živi zvezi z rakovim presvlakom. To so namreč rakove oči, kakor jih navadno zovejo. Pred levitvijo nahajamo z desna in z leva v želodčevem kotu dva bela kamenca lečaste podobe. Nekdaj so bili ti kamenci jako imenitni, rabili so kot osobitno zdravilo v mnozih, zlasti v želodčnih boleznih, mogoče, da nekjé praznovernim ljudém rabijo še sedaj kot domače zdravilo. Učeno zdravilstvo jih je že davno ostavilo in pozabilo, in sicer po vsi pravici. Razkrojitev je namreč pokazala, da te rakove oči niso družega nego ogljenčevokislo apno, da torej v človeškem želodci ne morejo nič drugače delovati nego n. pr. košček krede.

A čemu so te »oči« raku? Tudi temu se ni težko domisliti, ako držimo na umu, da kamenca po levitvi izgineta in da se zató rakova mlada koža hitro utrdi, rekel bi okamení. Te »rakove oči« so tedaj apnena zaloge, katero si je rak napravil, da mu potem, ko se je preoblekel, ni stopram treba gradiva za novo suknjo znašati in prirejati, temveč da ga ima pri roki, kakeršnega in kolikor mu ga je treba, da more čim prej iz radovoljnega zapora zopet v svet.

Kdo drugi bi morebiti rekel: Ta kamenca sta namenjena, da raku prikrajšata »veliki post«. Tudi dobro!

Poglavja o rakovi koži ne moremo okončati, da ne bi katere rekli o rakovi barvi. Živ rak nima, kakor je znano, nobene prav določene. Nekam zamazano rjavo zelenkast je; iz te vode morebiti nekoliko bledejši, iz óne zopet temnejši. Toliko krasnejši je pa, kadar je voda nad njim prevrela. Tedaj zažarí v čuda lepem rdečilu, da ga je milina gledati. To rdečilo se dá samo še s seboj primerjati. »Rdeč kakor kuhan rāk«, velí pregovor.

Odkod ta izpremema?

Živ rāk ima v sebi dve barvili — nekateri trdijo, da še več — namreč neko rjavkasto in neko rdeče. V živi živali se ti dve barvili mešata in pokrivata več ali menj, zató tudi nobeno ni čisto izraženo. V vreli vodi se pa rjavo barvilo razproští, ostane torej samo

rdeče, katerega vreła voda ne more izpremeniti. To bi utegnilo še celó tebe zanimati, račji prijatelj, ki si rekel: »Rák naj bude tolst in velik, za vse drugo te ni briga«.

Neuki svet ima pojma krí in rdeče tako tesno zvezana, da si ne more misliti krví, ki ne bi bila rdeča. Taki ljudjé so uverjeni, da polž ali rák nima nič krví. Zató preprosti šaljivci pošiljajo nevedno deco kupovat polževe ali rakove krví in potem se ne morejo dosti načuditi otroški lehkovernosti, zraven pa tudi svoji dozdevni bistrournosti in dovtipnosti. Ali kraj vsega tega je ta vera povsem kriva. Kakor sploh nobena žival ni mogoča brez krví, to je brez hranečega soka, tako tudi raku brez nje ni obstanka. Tudi njemu pripravlja želodec v zvezi z drugimi prebavili neko mezgo, katera se, iz čevesa vsrkana, potem v telesi izpreminja v krí. Samo ka je račja krí bela, rekši, brez barve. Krí je tist vrelec, iz katerega žival zajema vse, česar potrebuje v vzdržavanje in službovanje vsacega posámičnega uda, in po njih vse celote. Da pa more krí ustrezati toli različnim zahtevam, ne zadoščuje samo, da se vedno obnavlja po novi mezgi, prihajajoči iz prebavil, nego mora biti v neprestani dotiki z zrakom. Iz njega vzprijema kislec in v zameno oddaje ogljenčevo kislino. Ta presnova se vrši vsevdilj, dokler je žival živa, in sicer z dihanjem.

Pri najnižjih, većinoma v vodi živečih živalih opravlja ta posel telesna koža, vse popolneje ustrojene živali imajo pa za to opravilo posebna dihalá.

Suhozemске živali — in tudi človek — dihajo s pluči ali pa z dúšnicami, povodne pa — tudi naš rák je med njimi — većinoma s skrgami.

Ako hočeš razgledati rakova dihalá, vzemi škarjice in odstriži od oklópa (kôša) ob stranéh spodnje krilo, ki seza malo ne do nog. Odstranivši odstrižene okrajke, ugledaš dosti prostorno duplino, v katero pa voda spredaj, zadaj in zdolaj lahko prihaja. V tej duplini je vse polno belih nitij, ki so v kosmiče zbrane in konci rakovih nog prirasle. Vseh pet parov pravih nog, in tudi zadnja dva para čeljustnih nožíc nosita take kosmiče. To so skрге, rakova dihalá. Tudi tebi, račji prijatelj, znani so ti kosmiči. Kadar razdevaš raka, potegneš jih z nogami

vred izpod koša in vedoč, da na njih ni kaj ugrizniti, posesaš samo sok iz njih ter jih odložiš na stran z nóžnim spletom vred. Kaj je to, in čemu je to, zarad tega te ni nikdar glava zbolela; zvest svojim načelom, ne brigaš se za kaj tacega. In vender so ti pusti kosmiči jako umetna, pred vsem pa raku preimennitna naprava. Vánje pritaka rakova onemogla in iztrošena za daljno hranitev nesposobna krí ter se tu sestaja in spaja s kislecem iz zraka, katerega ima vsaka voda kolikor toliko v sebi. Pred vsem je torej potrebno, da voda obliva škrge in da se ta voda kar najhitreje obnavlja.

V ta namen ima rak blizu ust neko posebno pripravo, ki skrbi, da redno pritaka nova voda k skrgam. Drugi par čeljustnih nožic ima namreč neko lopaticasto krpo, ki neprenehoma giblje semtertam ter pólje proti skrgam vodo, ki potem nizdolu in navzad zopet odteka. Takó nastane v skržni duplini vóden tok, ki je v tesni zvezi z dihanjem.

Ker imaš škarjice pri rokah, izkušaj ž njimi polagoma odločiti še hrbtni kos prsnega oklopa. Ako si pri tem delu nekoliko oprezen, odluči se tudi ta lupina in hipoma se ti odkrije rakovo drobovje, kolikor ga ima, in po volji pregleduješ vse njega podrobnosti in tajnosti.

Vrečica spredaj v sredi tkoma nad ustí je želodec, o katerem smo že prej dovolj govorili. Vsebina te vrečice ni po tem, da bi nas mogla posebno zanimati, najbolje storimo, ako ne drezamo dlje vánjo spominjajoč se pesnikovih besed:

„Človek naj gledati nikdar ne sili,
Kar so s temó mu bogovi pokrili!“

Zlasti ónemu, ki je nakanil privoščiti si kuhanega raka, svetujemo, da želodec pusti lepo na miru in ga odloži, kakor je, ker drugače bi mu podrobno raziskovanje utegnilo za zmerom pokvariti slast do rakov. V tem moramo pohvaliti našega račjega prijatelja, ki iz odprtega koša izvleče malopridno vrečico ter jo hladnokrvno odvrže, ne da bi dalje pregledaval ali tudi pozvedoval, kaj je v njej, ostalo vsebino pa slastno posreblje in do zadnje mrve z nožem postrže. S tem svojim umenjem se tudi ponaša in sicer ne malo, tako da človek ne vé, ali gleda z večjim pomilovanjem ali z večjim pre-

ziranjem na soseda, ki se poleg njega sedeč muči z rakom in ne vé, kaj se more in smé jesti in kaj ne, a napósled ostavi morebiti najslastnejše kosce.

Pa da vidimo, kaj ima räk poleg želodca še v svojem drobovji. Najprej nam pada v oči neka zelenkasto-rjava žlezasta tvarina, ki navadno veljá za jetra. Ta žleza zaslanja želodec od obéh strani in izpolnjuje večji del te dupline, prostirajoč se daleč navzad pod druge organe. Kakor pri višjih živalih jetra, pripravlja tudi ta žleza neki sok, ki se odceja v črevo, kjer pospešuje prebavo. Da so račja jetra užitna, razumno je samo ob sebi.

Od želodca preko jeter navzad gredoč ustavi se nam okó malone v sredi telesne dupline pri treh belih krpicah. To so rakova plodíla, ki pa niso pri vseh rakih jednaka, kakor nam je kot žrtev našega raziskovanja prišel v roke räk ali račica; kajti tudi te živali so po spolu lóčene in treba je njega in nje, samca in samice, da ne izmrje rod in koleno. Pri sameci se iz treh belih zrnastih pločie izmátata dve dolgi beli cevčici, ki sta izpreviti kakor nit v klopci ter se končata in na ven odpirata na prvem členu petega nožnega para. Po teh belih nitkah valje lahko ločiš sameca od samice, ki ima na tem mestu trokrp jajčnjak brez ónih belih koncev. Jajca iz jajčnjaka prihajajo na dan po kratkem odvódniku, ki se okončuje ondu, kjer je vrasten tretji nožni par. Sicer ti pa tudi sam pogled na rakov zádek pové, ali imaš samca ali samico pred seboj. Pri samici so namreč vse noge na zadku plavutaste, pri sameci sta pa prvi dve preobraženi v dva trda, proti koncu žlebasta cveka.

Précej za plodíli, že konci telesne dupline leží neka belkasta, malone šesterokotna vrečica — rakovo srce. Krvnih žil, po katerih se steka krí iz skrg v srce in se iz tega zopet razvaja po telesi k posamičnim udom, tukaj ne bodemo dalje zasledovali, ker se tako bojimo, da se je bralec pri zadnjih odstavkih dolgočasil. Z istega razloga nečemo govoriti o rakovih živcih in živčnih pletežih, zlasti ker jih ni tako lahko odkriti in osébiti, kakor zgoraj omenjene ustroje. Da mora pa tudi ta del razmerno dobršno biti razvit, sodimo lahko že po tem, ker so čutila njegova za čudo dovršena. O njih porečemo še pozneje katero.

Izpod srca se vleče od želodca sèm čevo ter gré posred mesnatega zadka tjà do zadnjega člena, rekše, do srednje repne plavute, kjer izpada blato. O tebi, račji prijatelj, véim, da vselej razkolješ zádek, ali kakor ti praviš: vrat, ter mu izvlečeš tisto temno nit, predno ga založiš v usta. Pa ker poznam načelo tvoje, mislim, da ti ustrezem, ako ti odkrijem neko tajnost. Rák bode mnogo ukusnejši — in tebi je največ stalo do tega —, ako mu z osrednjo repno plavuto vred iztržeš čevo, predno ga vržeš v lónc. Menil bi, da sem s tem zopet poravnal, ako ti prej semtertjã morebiti ni bilo vse po všeči.

Vsemu svetu je znano, da je rák povodna žival. Po volji so mu sosebno polagoma tekoče vode strmih in mehkih bregov, ob katerih rastó na široko razkoreninjena drevesa. Pod tacimi koreninami biva najrajši, a kjer teh ni, išče zavetja pod panji in v gostem vódnem homotu, ali pa si v mehkiem bregu izdolbe rov, v katerem žedí ob dan in čaka prijaznejše noči. Mehke vode mu prijajo vse drugače nego trde, po zadnjih bivajo navadno samó malovredni koščáki. Deroče vode s kamenito strugo mu niso ljube, dasitudi v njih ni brez njega. Večji kameni in skale so mu ondu v skrivališča. Takisto mu ne ugajajo povsem stoječe vode, zlasti ne, ako so majhne. V kèbljih in drugih vódnih posodah kmalu pogine, v vlažnih kletéh in v podzemeljskih hramih pa žíví po več tednov, če ima primerne hrane. Radovoljen ne gré iz vode, samo po noči ga svetloba izvabi na suho, sosebno v zatóhlici pred nevihtami. Zató tudi zažigajo ribíči ognje na prikladnih krajih v toplih nočéh ter potem iz vode prilezle rake brez velicega truda pobirajo. Gotovo najlagodnejša lov!

Po dnevi tedaj čemí v svojem ždiči, držeč pred seboj klešče, ki so zmerom pripravljene pograbití vse, kar bi užitnega prišlo v njih področje. Ako ga kàj vznemirja, povleče se kolikor mogoče nazaj ter se z nogami in z ostjó na čelu uprè takó čvrsto, da ga je težko izvleči celega. Navadno pušča jedne ali pa tudi oboje klešče napastniku v rokah, sam pa ostane v rovu. Do klešč mu ni stalo toliko, saj mu namesto izgubljenih v kratkem narastó druge. Res je sicer, da bodo nove nekoliko manjše in slabše, ali živeló se bode tudi ž njimi.

Bolje takó, nego nikakor. — Stoprav pod večer se napoti po svojih opravilih. Na svojem poti ali lazi z nogami po tleh, in sicer lahko naprej in nazaj, kakor se mu zdi, ali pa plava, veslajoč s krepkim repom, a nikoli naprej, zmerom nazaj ritnisko. Za to ima tudi tehtne razloge. Uzmikajoč räk ima svojega neprijatelja zmerom lahko na očéh in je vedno gotov na obrambo, ali pa tudi na napad. In ta hoja se mu vedno oponaša, zaradi nje je prišel v zamero pri vseh prijateljih napredku, ona ga dela, da velja povsod za nazadnjaka in da je že od nekdaj znák reakcije. No, on se za vse te obreke ne zmeni ni kratko ni malo, temveč hodi, kakor so hodili vsi raki od prvega svojega očaka počensí. In vender so zmerom dobro izhajali. Pa kdo bi grajal raka zaradi tega, ali ne videvamo tudi med nami tega in ónega, ki hodi kakor räk, a vender pride daleč, morebiti delj nego drug, ki ga vodi napredek!

V hrani ni nič izbirčen, držeč se pregovora: »Bodi slama al' senó, da je le polnó črevó«, dobro je vse, na kar se nameri, bodisi rastlina ali žival, vender mu gré zadnja bolj v slast od prve. Črvi, polži, skoljke in majhne ribe so mu poglavitna jedača. Mrtvečina pa mu je dražja od presnega mesa, in kjer leží v vodi kaka večja mrhovina, zbirajo se na njej raki zbliza in zdaleka. Zató tudi ribiči nastavljajo rakom v vrše za vádo kosce kake stare ribe ali sploh smradne mesnine. Ujetim rakom pa dajejo koprív, korenja, otrobij, mleka in družih vsakovrstnih odpadkov.

Pri vsem dejanji in nedejanji, na vseh potih in podjetjih vodijo raka štiri sluge, ki mu hipoma poročajo o vsem, kar se gája okoli njega. Štiri sluge so štiri čuti, namreč vid, slúh, vónj, in típ.

Ob očesi smo že povedali, da je zloženo od velike množine predrobnih očesec in da je nasajeno na gibkem držalu. Tik očes kraj čelne ostí so vrastene tipalnice, in sicer dvojne daljše zunanje in krajše notranje. Zunanje so dolge malone kakor räk in so nasajene na tročlenem držalu, ki je spodaj podprto ali zakrito z neko lusko. V znožji je videti še neka kopičasta grbica in v njej se nahaja neka zelenkasta žleza, o kateri se pa ne vé, čemu je. Med vélikima dvema tipalnicama stojé notranje mnogo krajše, katerih je pa vsaka na dve nitki razcepljena. Tudi te so postavljene na tročleno stojalo.

Na dnu notranjih tipalnic leži v neki globelici majhen odprt mehurec, napolnjen z vodo. Znotraj je obrasten z dlačicami, ki plavajo v vodi. Čim se zaziblje voda v mehureci, zatrepečejo tudi dlačice in ti potresi se prenašajo na neki živec, ki je v zvezi s tem mehurcem. Ta naprava je rakovo uho.

Da rak tudi vonja, je do konca dokazano. Kje pa ima to čutilo, ne moremo nič gotovega reči. Največ se misli, da vonj posredujejo niti notranjih tipalnic, ki so s pretencimi dlačicami porastene in prav te dlačice ve-ljajo navadno kot čutilo vonja.

Slovenski kmet, in tudi drugi pametni svet se ženi po zimi, ko nima boljšega dela. In tudi rak je tega mišljenja, da je za ta posel zimski čas najprikládnejši. Kakó se pa vede snubač, o tem nimamo nič gotovega poročila. Ali kakor ga znamo, rekli bi, da se tudi pri tem imenitnem koraku ne prenagli, temveč da se nosi trezno in preišljeno in da opravlja vse s potrebno dostojnostjo. Na pomlad začne pa mati ráčica jajca leči, vsega skupaj okoli dve sto. Mati jih nosi pod »repom«, vsako jajce namreč ima kratek repek, s katerim se obesi na to ali óno plavutno nožico, na vsaki jih visí po dvajset do trideset. Takó jih nosi tjà do konec meseca junija. Takrat so zametki zreli, predró kožico in mladi rački prilezejo na dan. Majhni so in skoro prozorni ter počasi lazijo okoli matere, ki mirno žedí sredi njih. Kakor jih pa kaj prestraši, zbežé hitro pod rep v svoje leglo, poprimejo se plavutnih nožic máterinih in ta jih urno unese vsaki opasnosti. Toda máterina ljubezen kmalu ohladne in necega dné ostavi sirote, da ne vedó kakó in kdaj so izgubili mater, očine skrbi pa tako nikdar počutili niso. Prepuščeni sami sebi se razidejo na vse strani s trebuchom za kruhom. Odtod tudi pregovor: »Razšli smo se kakor rakova deca«.

Rak učka lepo starost, živí namreč do blizu dvajset let. Ali dandenes so taki rački Metuzalemi redki, vsaj pri nas. Saj nima mirú. Tudi on čuti, kako težek je boj za obstanek; kamor krene, povsod pastí in nastave, vse polno neprijateljev in napastnikov. Potlej pa rásti in se veséli življenja, kdor more! Vsak paglavec, vsako pastirče iztikuje za njim in ga cmari pri ognji. Potem so še pravi rákarji, katerim je ráčja lov ali zabava ali

obrt. Lové ga z rokami ali s precépi, ali mu nastavljaajo vrše, sáke in mreže, kamor ga vabijo z mrtvimi ribami, z jetri in drugo mesnino. Drugod ga izmamijo z ognji po noči iz vode, da neumnega brkača toliko lože in brez truda pobirajo.

V vodah, kjer imajo mir in jih redkokdaj kdo loví, so tako brezskrbni, da ob belem dnevi grabijo po polžih, glistah ali kar se jim mesénega ponuja na palici privezanega. Na Plitvicalh sem v jezeru Kozjaku to sam poskusil. Na močán prót sem privezal nekoliko kurjih črev in sem jih poteknil v vodo. Čeva še niso bila dobro v vodi, že so od vseh stranij planili raki nánja. Ko sem počasi vzdignil prót, vrgel sem tri rake na suho. Tako sem jih nekaj časa metal z vode, četudi ne po tri, pa vender po dva ali vsaj po jednega. Sprva so kakor slepi hlastali po črevih. Ko so pa sčasoma videli, da je tovariša za tovarišem čudotvorni prót vzdigal iz njih srede, ne da bi se bil kdo povrnil in jim povedal, kakó se jim gaja na drugem svetu, polotila se jih je malo po malo neka treznost in neka ozbiljnost. Bolj in bolj nezaupno so si ogledavali mameča čeva in dolgo jih je bilo treba premikati semtertjá, predno se je kdo odločil pograbití zánja. In še ta je bil navadno kakov malovreden mladeč, a starcem se je vsa stvar napósled zdela velesumna. Dolgo ni bilo nobenega na videž in tudi mene je minil potrpež, niti mi ni več stalo do njih, ker naši mali družbi jih je bilo dovolj za posladek.

Poleg človeka ima rák med samimi povodnimi živalimi mnogo neprijateljev. Mnoge pohrustajo grabežljive ribe, zlasti dokler so še majhni in mehki, in koliko jih pohrusta vidra, celó lisica preží za njimi.

Svoje vrste — in še prav osobitne — so raki v reki Kolpi ob hrvaški meji. Ne da bi bili morebiti telesno drugače ustvarjeni; taki so, kakor vsi drugi. Ali gledé umstvenih zmožnostij so daleč pred vsemi drugimi. So-sebno veliki prijatelji so godbi, pravo za pravo zvižganju. Lepemu zvižgu na ljubav ostavljajo najmastnejše zalogaje in prihajajo iz svojih skrivališč poslušat. In tedaj ima zvižgalec najlepšo priliko raka za rakom vlačiti na suho. Toda zgolj z duševno hrano se to vender ne opravi, tudi želodcu je treba nekaj ponuditi. Ako torej hočeš v Kolpi z uspehom rake loviti, vzemi v jedno roko prót, kateremu

si na konec črva privezal, v drugo pa stisni precèp in potem zvižgaj tisto imenitno račjo pesem. Kajti ne gré, da bi zvižgal kar si bodi, kolpski raki so neznansko svojeglavi. Ali njih pesem, ali pa nič!

Temu in ónemu se bode to zdelo smešno. Tudi Valvasorju se je sprva stvar smešna zdela, a napósled je mož vender verjel. Pišoè »Slavo kranjske vojvodine« pobral je glasoviti učenjak vse, kar se mu je zdelo, da bi ljubljeni deželi utegnilo služiti v čast. V tej stvári se je sam pošteno trudil, da bi zvedel resnico, ali okolnosti mu niso bile ugodne. Dasi tedaj na svoje oči ni videl loviti rakov na zvižeg, vender nas zagotavlja, da še okoli Vinice in Podbrežja tako lové. Pravi, da zvižgalci med seboj tekmujejo; kdor zná bolje, nalóvi več rakov. On sam je vprašal necega Hrvata, Polakoviča po imeni, ki je služil Frankopana in je bil na glásu, da zna rakom sosebno dobro zvižgati. Vprašal ga je, če raki ne bi prišli, ako jim ne bi zvižgal. Hrvat je odgovoril, da ne pridejo, čuda redko pride kakšen. V tem, ko jih zvižgalec nalóvi sto, dóbi jih drug, ki ne zvižga, jedva šest. Vprašan nadalje, ali imajo tudi drugi raki to svojstvo, pravi, da ne vé, ker on je lovil samo med Poljanami in Metliko. Tudi druge osebe »od stanú« so temu pritrđile. Valvasor bi se bil o tem tudi sam rad uveril, ali voda je bila motna in velika. Zató se opira na svedočanstvo vere dostojnih mož »sowohl von hochfürnehmer als gemeiner Condition«, ki so mu vse to potrdili iz svoje izkušnje. Na konci še pristavlja, da rék: »šel je rakom zvižgat« povsod drugod pomenja: »umrl je«.

Dandanes o tem zvižganji vse molčí. Gotovo je mlajši svet pozabil pravo račjo pesem. Kaj pa! Zapisana ni bila nikdar, hranila se je samo po »ustnem izročilu«, v pravem pomenu te besede. In necega dné je zatisnil oči star očanec in ž njim je šla pod zemljo tudi pesem, bodisi, da je pozabil naučiti je sina, bodisi, da je topi glavi ni mogel vcepiti. Tako se izgublja in opušča star običaj in malo po malo gré v pozabo vse, kar je bilo od starine dobrega in hasnovitega. Káj ne ti, račji prijatelj?

Rakova domovina je jako prostrana, razširja se namreč malone po vsej Evropi in po velicem delu Azije. Pri nas se nahaja po vseh vodah, posebno še mu prijajo

kranjske in štajerske. Menj mu ugajajo vode po našem Primorji. Najlepše rake na Goriškem sem videl v Koboridskem blatu, pa menda niso posebno ukusni. V Gorici vsaj imajo po gostilnicah samo kranjski veljavo. *Nemo propheta in patria sua*. Da v Soči ni in ne more biti lepih rakov, umeti je lahko; a popolnoma nerazumno mi je, zakaj jih Ipava nima, o kateri bi človek sodil, da je kakor nalašč ustvarjena za to žival. Na Koroškem ne manjka rakov nikjer, ali posebno hvaliti jih nisem čul. Na slovenskem Štajerji bivajo lepi in dobri raki v Sotli in v Pesnici, in gotovo še drugod, kar pa meni ni znano. Toda Kranjska vender prvakuje gledé ráštva; sosebeno s svojimi krškimi raki se je proslavila daleč preko ozkih svojih mej. Pa tudi ljubljanski raki, ki se lové v Ljublanici, Gradaščici, Izici in v družih po ljubljanskem barji tekočih potocih, na dobrem glasu so pri vseh poznavateljih. Vse hvale vredni so dalje raki iz Pivke, Planinščice in iz družih potokov okoli Planine, Cirknice in Loža. Iz vseh teh krajev izvaža se mnogo tega blaga v Trst. Na Dolenjskem se ponašajo razven Krke z lepimi raki tudi Kolpa, Temenica, Mirna in še druge manjše vode, katerih tukaj ne bodem našteval. Pa tudi Gorenjska stran redí po potocih semtertjá prav lepo žival. Tako n. pr. vem iz svoje izkušnje, da imajo Poljane nad Škofjo Loko jako velike in ukusne rake. Kar se tiče velikosti, bode zadoščevalo, ako povem, da so nekoč jednega ulovili, ki je na tehtnici potegnil »tri rezí«, rekše: tri četrti libre. Sam ga sicer nisem videl, pravil mi je pa o njem vse časti in vere dostojen mož, ki je stal poleg tehtnice; bržčas ga je tudi ukusil. Taki velikani so vender jako redki. V Dolskem grádu pod Ljubljano so kazali nekđaj — da li še zdaj, ni mi znano — lupino ogromnega raka, če se ne motim, rekli so, da se je porodil v Krki. Tisti bi utegnil biti dostojen drúg ónemu poljanskemu, dokler je namreč še junakoval pod vodo.

Cirkniško jezero je polno rakov. Kadar voda upade, nahaja se jih po jamah brez števila. Pobirajo jih kakor hruške in spravljajo v vreče in košare. Ali ti jezerski raki gledé dobrote ne morejo tekrovati s potočnimi, zató tudi nimajo prave cene.

Kupčija z raki je na Kranjskem znamenita in pri naša v deželo vsako leto najmenj kacih dvajset tisoč

goldinarjev. In prinašala bi tudi več, ko bi se raštvo umno uravnalo. Iz same Krke se jih izvozi na leto najmenj 100.000 repov, iz družih vodâ pa tudi vsaj toliko, če ne več. Prvi trgovec s krškimi raki je Krški poštar gosp. A.; on sam jih razpošlje na leto blizu 60.000 repov, Največ jih gré na Dunaj, v Prago, Pešto, potem v Pariz, London, Milan i. t. d. Pol libre težki so precěj redki, semtertjâ vender se nahaja še kak težji, do dvajset lotov stare dunajske teže.

Staro pravilo že uči, da raka jêj v mesecih, katerih imena v sebi nimajo nobenega *r*, in ti meseci so: majnik, junij, julij in avgust. V teh mesecih je tudi trgovina z raki najživahnejša. Razpošiljajo jih v košarah vložene med mah, ob večji vročini pa v slamo. Kadar gredó prav daleč, namažejo jih z vinom ali z vinskim kisom. Ujete rake spravljajo v posebne skrinje, plavajoče v vodi ter jih pitajo s krvjo, z mesnimi odpadki in s slabimi ribami.

Predno končam, še nekaj šaljivega. Srbska smešnica pripoveduje, da je Turek, nepoznavši dotlé raka, prišel k Srbu in videvši to neznano žival pri njem, vprašal ga je, kaj je to. Srb mu odgovorí, da je to bolhobêr, da loví bolhe po hiši in po noči v postelji. Turku je bil po tem pojasnilu bolhobêr močno všeč, zató si ga izprosi od Srba in ga odnese domóv. Kako sta se pa Turek in bolhobêr pogajala po noči v postelji, o tem smešnica molčí. Da ni bolh lovil, lahko si mislimo. Prej bi rekli, da se jim je pridružil spomnivši se stare svoje pesmi:

„Tud' jaz bi se tvoje kože lotil,
Oh, kože lotil!“

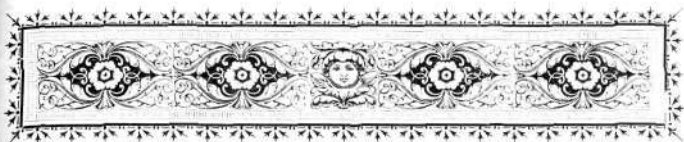

IV.

Živali popotnice.

(„Slovenski Glasnik“, 1860.)

Mrzel veter tebe žene,
Drobna ptičica, od nas.

Národna pesem.

Ljube prijatlice, ptičice blage!
Kam ste bežale? kje imate dom?

Mir. Vilhar.

Ko izgublja jeseni priroda svoje lepote, ko mine cvetlica za cvetlico, ko pada list za listom, začno se zbirati po ledinah in zvonikih ptičja krдела. Ko tolpa za tolpo odletuje v milejše podnebje, lotijo se človeka čudni, skoro bi rekel, tožni občutki. Od golih strnišč povzdvi-guje svoje oči do urnih popotnikov, z očmi jih spremlja tako dolgo, da splavajo po zraku. In ko jih okó več ne najde, spremlja jih še v mislih na njihovem poti, kjer nimajo ne vodnika, ne kažipota, in vender so si v svesti svojega cilja. In res, če si mislimo tudi najzvedenejšega zemljemera, ki ima na ponudbo vse pripomočke vednosti, vender se ne bode zavedel tako, kakor se zavé najmanjša teh živalij, ki čez dežele in čez morje hití in vender zopet najde hišo, kjer je zidala lani gnezdo, kjer je vzrejala svoje mladiče. Čuden, nam nerazumen gon jih žene v kraje zaželene. Ta gon se nahaja ne samo pri ptičih, temveč tudi pri družih živalih, pri čveteronogih, pri ribah itd. Sploh jih menda žene skrb za potrebno hrano, časih jih pa tudi preobilni zarod ali preganjanje sili na pot, večkrat pa celó ne vemo gotovega vzroka, toliko čudnejša je potem ta prikazen. Znamenito je tudi to, da se na tako popotovanje zbere skoro vselej večja družina, dasitudi se potem, ko so prišle na svoj cilj in konec, razkropijo in največ samotarijo.

Če se govori o popotovanji živalij, skoro vsak misli le na ptiče, ker njih preseljevanja so najnavadnejša in najznanejša; ali tudi pri čveteronogih živalih se nahaja ta prikazen. Opice hodijo v družini od kraja do kraja, kjer je ravno kaj boljšega ugrizniti. To je pač vesela družina! Zdaj se lové v predrznih skokih od drevesa do drevesa, zdaj kobacajo zopet počasi po tleh, vedno so vesele, zmerom se jim ljubi trgati se in burke uganjati. Gotovega cilja in konca na svojem poti opice nimajo; na mestu ostanejo, dokler imajo dovolj živeža; ko jim ta poide, potujejo dalje. Črni medved v Severni Ameriki gré v hudih zimah s severa daleč v Zjedinjene države v velikih družčinah, se vé, da se le malo teh kosmatinov vrne na leto v svoje brloge, ker jih zavoljo lepe kožuhovine in zavoljo ukusnega mesá zeló zalezujejo in pobijajo. Ravno taka se godí severnim lisicam.

Izmed živalij, katere prištevamo glodalkam, potuje jih več, n. pr.: póljske miši, katerih ne udriži celó velika reka; videli so jih namreč plavati čez reki Rena in Mena. Prava popotnica je kamčadalska miš. Brezštevilne tolpe teh živalij zapustijo na pomlad Kamčatko in gredó po več sto milj daleč na zapad proti reki Oktralsk, kamor pridejo sredi avgusta. Tega mrčesa je toliko, da je časih jedna tolpa po dve uri dolga in še več. Meseca vinotoka se vrnejo, kar jih na poti ni konec vzelo, v Kamčatko nazaj. Za Kamčadale so to veseli dnevi; mesojedne roparske živali namreč spremljajo te popotne miši, in te živali Kamčadali zavoljo imenitne in dragocene kožuhovine pridno zalezujejo.

Sicer ne tako redovne, pa vendar znamenite so tudi pota norveške miši, leming imenovane. Leming je čudna žival. Časih se vzdignejo z mrzlih, nerodovitih bregov Ledenega morja in planejo v doline laponske in romajo po šestdeset milj daleč. Na poti jih nič ne udriži; široke reke in jezera preplavajo, strmo skalovje preplezajo in tako gredó s trebuhom za kruhom zmerom naravnost dalje; če pridejo do kopice sena, ne gredó okoli nje, nego jo prerijejo; če jih v vodi sreča ladja, ne ognejo se je, nego splezajo na ladjo in na drugi strani poskačejo zopet v vodo. Te miši so za deželo prava šiba božja in ljudje se jih bolj bojé, nego slabe létine. Kadar priromajo, ne pomaga nič zoper

nje; vse kar je rastlini podobno, pokončajo te požrešne živali in ne da bi samo travo do korenin postrigle, celó zemljo prerijejo in pobero sleharno semensko zrno. Tisoč in tisoč jih na poti pocepa in potone, ostale se potem pogubé, domóv se pa ne vrne nobena. K sreči pridejo največ jedenkrat v desetih letih.

Ko vročina prehudo pritiska, beží sedlon pred tolpami silnih krvožejnih brenceljnov in komarjev, ki živino in ljudi nadlegujejo; žival sama prisili svojega gospodarja, da se preseli na hladne morske bregove ali pa v višje doline, kjer mrzle sape razkajajo oblake silnega mrčesa. Komaj pa se približuje jesen, začne se sedlonu tožiti po gorah in po snegu in zastonj bi se človek trudil živali zadrževati; vsa čeda bi po sili ušla ter s svojimi prostimi brati po gorah pohajala.

Antilope so urne in gibčne živali, ki prebivajo po neizmernih planjavah gorskih krajev. V Evropi imamo samo jedno pleme te rodovine, namreč stepno antilopo, ki v velicah družčinah prebiva po poljskih in rusovskih ravninah, po zimi gré pa proti Črnemu morju. V Afriki je čez 60 antilopnih plemen. Posebno znamenita med njimi je skokonoga antilopa, zató tako imenovana, ker ima svojstvo, v begu 4—6 čevljev visoke skoke delati. V južni Afriki se klatijo neizrečno velike črede teh živalij, po 20—25.000 repov skupaj. — Ko pride suša, obrnejo se na jug proti evropskim seliščem in kakor kobilice planejo na žita in seljakom napravljajo veliko škodo. Za žito jih nekoliko odškoduje ukusno mesó teh antilop, katerih veliko pobijejo; mesó zrežejo na tanke jermene in jih na solnci posušé.

Tudi morski psi gredó na pot, dasi morebiti ne prostovoljno. Ko se namreč na leto začne tajati led v Ledenem morji, plavajo velike ledene plošče v gorkejša morja in na teh ploščah ležijo morski psi. V preteklem stoletji jih je prišlo v Belo morje na Ruskem kot listja in trave. Kakor daleč je seglo okó, ni se videlo družega, kakor morski psi.

Videli smo, da so tudi med čveteronogimi živalimi prave popotnice; ali pri vsem tem so venderle pliči po-

potniki v pravem pomenu te besede, in morebiti je ni kmalu prikazni v prirodi, ki bi človeka bolj mikala, nego natanko odločeni prihod in odhod nekaterih ptičev. V sv. pismu starega zakona že pòje prerok Jeremija: »Čaplja pod nebom pozná odločeni čas, in grlica in žrjav in lastovica pridejo o svojem času.«

Nekaj naših domačih ptičev gré v gorkejše podnebjé, kjer sneg ne pokriva hribov in planjav, kjer brez velikega truda najdejo potrebnega živeža; na mesto teh pa pridejo od mrzlega severa drugi gòsti k nam čez zimo. Ko začnè jeseni podlesek poganjati po senožetih in si mrzel veter igra z rmenkastim listjem, odpravljajo se peveci na pot. Zdaj nas zapustí lastavica in kmalu za njó vzamejo slovó tolpe malih ptičev, ki so nam na pomlad prišli oznanjat, da se vrne novo življenje v prirodo; zdaj se odpravijo ptice pevke, ki so skozi leto naša srca razveseljevale z milim petjem. Na njih mesto pridejo klunjači, divje gosí in race in drozgi; četudi nam ti pevcev ne morejo namestovati, vsaj zopet nekoliko oživijo zapuščene loge in trate.

Meseca prosinca gospodarita pri nas v visokih gozdih vélika postojna in zlati orel; golobji jastreb in kragulj se njima umakneta in gresta bliže vasíj, kjer kmetu pri kuretini škodo delata. Tudi véliki srakoper se zdaj s temi roparji brati, ker njegova bližnja rodovina je šla čez zimo iz dežele. Krokarji in vrane letajo v družini okoli mest in vasíj, kjer si po cestah in prekopnjah iščejo živeža. Detelova rodovina tudi ostane čez zimo pri nas in išče po sadnem in gozdnem drevji zalege hrostov in družega škodljivega mrčesa. Ob vodah se izpreletuje lepo pisani vodomec, poseda črni kós, in visoko v zraku romajo snežne gosí. Divji petelini, véliki jerebi in ruševci ostanejo, kjer so bili čez leto. Če je vreme ugodno, izpreletujejo se po šumah tudi drozgi in brinjevke. Od malih ptičev je sitnega vrabca največ: v njegovo tovarišijo zahajajo tudi ščinkovci in skupaj letajo okoli skednov in kozolcev: po grmovji se potika popkar, čížek obiskuje visoke jelše in blask ali krumpež poseda po jelkah. Stržki in kraljički pa veselo čivkajo in senice se pojavajo po vrteh. — Meseca svečana pridejo prvi romarji že nazaj. Preje ali pozneje, kakor je vreme, pridejo: drozeg, póljski škrjanec, ščinkovec — kar

jih je šlo stráni, posebno bávice — konopljenka in druge sorodne ptice, kmalu za temi pride škorec, dupljar in grivar, oba golobje rodovine. Celó bela pastaričica se vidi časih že okoli sv. Matija, gotovo pa pride v začetku sušca, in ž njo pride priba, sokol in klunjač. Gorski ščinkovec, čopasti škrjanec, divja gos, kavka, drozeg, brinjevka in druge ptice, ki so bile pri nas le čez zimo v gostéh, ali so nas le mimogredé obiskale, gredó zdaj nazaj v svoje domače kraje proti severu in o sv. Jožefu izginejo popolnoma.

Na njih mesto pride o tem času: rmena in siva pastaričica, bovec, taščica, štoklja, žrjav in nekatere druge mlakužne ptice, potem beloritka in časih tudi že drobni muharček ali kovaček. Navadno pride pa kovaček še le meseca malega travna in ž njim vred pridejo: domača lastavica, bregulja ali podgrivka, véliki prusnik, pénica, trstnica, slavec, vrtoglavka in kukavica. Ti vsi pridejo vsaj do sv. Jurija. O sv. Juriji in po sv. Juriji pride pa: mali srakoper, grlica, vélika hudournica, zelena vrana, muhovček in kobilar. Žolne, dlěski, brglezi in kar jih je plezavčeve rodovine, imajo že gnezda; o tem časi valijo tudi bovci, vrabci in pribe.

Meseca vélicege travna se vrnejo zadnji popotniki, namreč: prepelica, kosec ali strgar in mravljinčar. Zdaj se vsi pariyo, delajo gnezda in valijo; škorcí, vrane in plezavci imajo zdaj že godne mladiče. Meseca rožnika in malega srpana ptiči potihnejo, zdaj se pečajo le z valjenjem in odrejo mladičev. Vélicege srpana se začnó skubsti in ta čas se poskrijejo v gosto grmovje, da so varni pred roparskimi pticami. Vrabci in ščinkovci se pa zbirajo v velike tolpe in letajo po polji in okoli skednov in kozolcev.

Okoli Vélike Gospojnice se nekoliko ptičev že zopet napravlja na pot. Najprej gré vélika hudournica, kobilar in bela štoklja. Meseca kimovca nas zapustí slavec, trstnica in mravljinčar; sredi tega meseca se posloví zelena vrana, mokož, kukavica, vrtoglavka, kosec, beloritka — in konec meseca odrinejo: škarnjak, pustovka, smrdokavra, rmena in siva pastaričica, bobnarica, grlica — skratka, skoro vse ptice, ki so se vrnile malega travna.

Vinotok požene še zadnje: pénica vzame zdaj slovo, za njo gré domača lastavica, žrjav, škorec, šmarnica in proli koncu meseca škrjanec, taščica in bela pastaričica. Od severa pridejo zdaj k nam: drozgi, vrane, čopasti škrjanec, gorski ščinkovec in kavka; ti se izpreletujejo v večjih družinah; ako je pa vreme neprijazno, gredó večidel še naprej. Listopad nam pripelje še zadnje severne gòste in meseca grudna je vse popotovanje pri kraji. Priroda zdaj počiva, le tisti ptiči, ki so ostali pri nas, iščejo klaverni svoje redke hrane.

Romarjem se zdaj dobro godí, ko so prebili težave popotovanja; prišli so namreč v gorkejšje kraje, pod milejše podnebje, kjer ni mrzlih vetrov in kjer sneg ne pokriva polja in gozda. Ti kraji so južne evropske dežele, t. j. Laško, Turško, Grški otoci, potem Egipet, Sirija, Mala Azija in dežele ob reki Senegal v Afriki. Slavci gredó navadno proti Siriji, prepelice v Egipet in Mala Azija prerediti skoro vse naše male ptice. Na grških otocih navadno le počivajo, da se oddahnejo in se za novo pot okrepčajo; posebno prepelicam je tacega opočitka treba, ker ne morejo dolgo v jedno mér leteti. Ko pridejo na te otoke, trudne so tako, da jih ljudje z rokami lovijo, pa pri vsem tem jih pride še toliko v Egipet, da jih je v Aleksandriji na trgu kot gnoja.

Ptice pridejo na te otoke preje ali pozneje, kakor je veter. Strnad pride navadno, ko so smokve zrele in ker rad sladká, ni mu nobene sile. Grki mu pravijo: sikofagos, t. j. smokvojedec. Konec vinotoka ali o Vseh svetih, ko so kmetje ravno posejali, pridejo divji golobje in grlice, kukavica jih pa spremlja, torej pravijo, da ona grlice vodi. Meseca vélikega srpana pride na grške otoke smrdokavra in v vinotoku: taščica, lišček in pastaričice; ti vsi se pa ondu le nekoliko pomudijo, potem letijo v jutrove dežele.

Ker je ravno o preseljevanji ptičev govorjenje, naj omenimo še nekega divjega goloba v Severni Ameriki, katerega zavoljo tega svojstva popotujočega goloba imenujejo. A u d u b o n, ki ptiče Severne Amerike po njih navadah in posebnostih najbolje pozna, pravi o njih: »Ti golobje se le preseljujejo, kadar jim hrane pomanjkuje in navezani niso na odločene čase. Kadar se napravijo na pot, gré jih neizrečno veliko; leta 1813. jeseni

sem videl takšen golobji vlak. Vse obnebje, kar ga more človeško okó premeriti, bilo je polno golobov, tako da je solnce otemnelo, kakor pri mrknjenji. Kaj lepo jih je bilo gledati in però ni v stanu popisati te prikazni. Če je bil vlak v kaki nevarnosti, zakadili so se golobje s strašnim hrupom, kakor bi grmelo; jeden je družega rinil pred seboj. Ta gosta kepa je zdaj v levo zdaj v desno zigrala, zdaj so se plazili tik zemlje, kmalu pa se spet vzdignili naravnost kvišku, da je bil vlak podoben mogočnemu stebri. Ko so prišli zopet v primerno visočino, razpustili so se — kakor orjaška kača se je poganjal vlak v sinji višavi. Tako so letali nad menoj neprenehoma skozi tri dni; iz tega se lahko sodi, koliko je bilo njih število.

Prostor, kjer ti ptiči dlje časa gnezdiijo in valijo, jako se izpremení, zemlja je več palcev na debelo pokrita z golobjakom, trava je do zadnje bilke pokončana, ravno tako tudi nižje in šibkejšje grmovje, vse križem ležé veje, katere so se pod težo ptičev ulomile. Ti ptiči sedé namreč po drevji v gostih kepah jedna vrhu druge. Daleč okrog so drevesa gola, kakor bi jih oklestil, več let preteče potem, da si svet zopet opomore. Indijani so teh góstov vselej veseli, ker brez velikega truda dobivajo od njih živeža za dlje časa. V deželi Kentuki so gnezdiili ti golobje pred nekoliko leti; prostor je bil več angleških milj širok in čez 40 milj dolg. Na vsem tem prostoru je bilo vsako drevo polno gnezd. Ko so mladiči dorasli, pa vender ne tako, da bi bili mógli odleteti, prišli so bližnji prebivalci v velikih družinah z vozmi, s posteljami in s kuhinjskim orodjem in so več dnij tukaj ostali. Šuma in hruma po gozdih je bilo toliko, da so se konji plašili in da so si morali ljudje na ušesa vpiti, da so se razumeli. Po tleh vse križem so ležale veje, jajca in mladiči, ki so iz gnezd popadali; cele čede prašičev so se redile ob njih; orli, jastrebi in kragulji so letali okoli in si mladiče iz gnezd pobirali. Po drevji družega ni bilo videti, kakor golob pri golobu. Fofotanje perotnic se je slišalo, kakor bi od daleč grmelo; vmes se je pa čul polóm dreves; jeli so namreč drevesa sekati in vselej tista, ki so bila najbolj obložena z gnezdi. Na jednom drevesi so dobili po sto mladičev, ki niso veliko manjši kakor starci in družega jih ni kakor tolšča. «

Tudi ribe potujejo v velikih tolpah; sevéda so njih pota menj znana, kakor ptičja. Kadar se ribe drsté, gredó v neizmernih tolpah iz globokega morja in plavajo proti bregovom ali pa v reke, da tam ikre ležejo. Ribiči dobro poznajo to svojstvo in tudi omenjeni čas; tisoč in tisoč čolnov gré pričakovanim romarjem naproti.

Slaníki plavajo meseca svečana proti norveškim bregovom, kjer se drsté. Vsako leto jih na angleških, norveških in holandskih bregovih čez tisoč milijonov ujamejo, in še veliko več jih pokončajo požrešni sovražniki v morji. Začetek sušca gredó zopet v globoko morje in konec tega meseca ni videti nobenega več.

Ravno ta svojstva imajo sardele; le v tem je razloček, da se prikažejo bolj na francoskih in španskih bregovih.

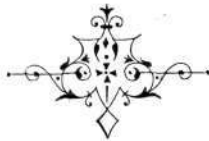
Veliko večje pota dela losos. Kakor slaníki in sardele prebiva tudi on v severnih morjih in na pómlad odide v reke, iz rek pa v stranske vode in celó v potoke, kjer najrajši léže ikre. Po Reni pride noter v Švico, po Labi na Česko; v Norvegiji in Britaniji in tudi na severnozapadni strani Amerike gomezijo vse reke od njih. V mali reki Tveed, ki teče med Anglijo in Škocijo, ujamejo jih na leto okoli 200.000.

Kakor losos plava tudi jeseter iz morja v reke. V Reni gré do Basla, v Dunavu do Ulma; nikjer pa teh rib ni toliko, kakor v ruskih rekah. Vse ondotno národno življenje se plete okoli ribištva. Po reki Ural, n. pr. pridejo précej na pómlad, ko se začnè led tajati, vize ali beluge in gredó nepretrgoma skozi štirinajst dnij iz Kaspiskega morja; pozneje pridejo severjuge in gredó skozi ves mesec; sredi malega travna romajo jesetri in somi, ki skoro vse poletje ondu ostanejo in šele kimovca se zopet vrnejo proti morju, in kmalu za njimi gredó zopet vize nazaj, tako da imajo ribiči vse leto dosti opraviti.

Tudi žužki ali zaželke imajo med seboj znamenite popotnice, posebno med mravljami, gosenicami in kobilicami. O naši mravlji ravno ne moremo reči, da bi hodila na dolgo pot; ali v Ameriki živí mravlja, ki roma

časih v neštevilnih tolpah od hiše do hiše, gré po vseh kotih in špranjah in celó ljudi iz stanovanj prežene, tako silna je. To je še dobro, da se ne mudí dolgo na jednom mestu in da pokonča stenice in drug mrčes po hišah. Med gosenicami je posebno znana takoimenovana prehodna gosenica, ki posebno rada na hrastih prebiva in v gostih procesijah roma od drevesa do drevesa. Hrasti trpé od njih veliko škodo.

Najznanejše in tudi najškodljivejše so selilne kobilice. V črni knjigi zgodovine so zaznamenovana leta, v katerih je ta hudi sovražnik prišel od vzhoda v naše kraje. Njih pravi dom so zelene planjave tatarske. Začetka kimovca léže bábica po 50—60 jajec med travje korenine, spomladi se izvalijo mladiči in précej začnú travo objedati. Ko so se štirikrat levíle, dobé perotnice in potem leté naprej, če so na jednom kraji vse pojedle. Vselej se vzdignejo opóludan; zjutraj in zvečer jih ni spraviti kvišku. Ko so se vzdignile, leté naprej kakor neurni oblak, in gorjé krajem, kamor se spusté. Vsemu zelenju je tu odklenkalo: celó bičevje in debela koruza je do tál postrížena in drevesa molé gole veje kvišku, kakor po zimi. Kobilicam za petami pa gré lakota in večkrat tudi kuga.

V.

Ž a b a.

(„Slovenski Glasnik“, 1863.)

Stanovali smo zunaj mesta. Pri hiši je bil vrt, v njem so rasle jabolka, hruške, češplje in tudi jedna češnja. V gorenjem kouti so bile pa gredice, na katerih so vse poletje noter do pozne jeseni cvetele cvetlice modre, rdeče, rmene in pisane. Moj oče so imeli ž njimi posebno veselje, in če le niso imeli boljšega opravila, gotovo so bili na vrtu. Mati so bili pa praktičnejši; po strani so gledali lepe rože, in če je prišla govorica na vrt, vedno so godrnjali, češ, Bog vé, zakaj ta lepi prostor brez vsacega dobička stoji na vrtu. Oče, ki jim je bil hišni mir nad vse, udali so se napósled máterinim željam in neke pomladi, jaz sem se jel ravno a b c učiti, vrgli so mati iz vrta vse rože in vse korenike, katere so oče še prejšnjo jesen zavarovali s slamo proti mrazu. Iz gredic je postala njiva, in namesto tulipanov in narcisov, namesto balzamin in georgin so posadili mati drago amerikansko zelišče: krompir. Le pri plankah so pustili očetu majhen prostor, kamor so presadili tiste cvetlice, ki so se jim najbolj k sreču prirasle: ker materi bi se bili oče na tihem vendar smilili, ko bi jim bili uničili vse veselje. Ali ljubša, nego cvetlice in krompir, ljubše, nego jabolka in češnje, dasiravno sem jih nerad zábil, bila mi je velika mlaka konec vrta, ki tudi v najhujši suši ni usehnila. To je bilo moje morje, po njem so se vozile moje ladje v daljna mesta, na niti sem jih peljal celó v Ameriko. Tja sem vozil pesek, nazaj sem pa naložil češnjevih pešká. In če se mi je po nesreči ladja potopila, nisem dolgo žaloval, naredil sem si drugo — od popirja.

Moje morje je bilo tudi živo. Žabe vsake velikosti so gospodovale v njem, vodni močeradi so kakor somi plavali semtertja, široki vodni hrosti v črnih frakih so se potapljali, vodni ščipalec je s kleščami prežal na mušice, ki so plesale nad vodó. Po ves dan sem stal kraj svojega morja in premišljeval živali, ki so tu notri živele in trpele. Še po noči v sanjah sem bil pri njih in o pomladnih večerih, ko sem že v postelji ležal, bila mi je najslajša muzika regljanje mojih žab, ki sem vse poznal, od najmlajše do najstarejše, ki je bila lepo zelena, po hrbtu pa je imela tri rмене proge. Najprej je jel debel možki bas poskušati žalostne glasove, odgovarjal mu je pa tenek glas — zdelo se mi je, da ga poznam. — Nekaj časa sta si odgovarjala v zateglih akordih, potem vse potihne, ali v tem hipu zagrmí ves kor in regljanje se je razlegalo daleč okoli v neizrečno moje veselje ali v veliko nejevoljo moje matere. In tudi po zimi, ko je regljajoča moja banda spala pod ledeno skorjo, imel sem na morji nepopisno veselje. Bilo je mraz, da je vse pokalo, s sosedovim Andrejčkom sva se pa drsala na vrtu, da so iskre švigale izpod podkovanih petá — kadar ni bilo matere domá. — Nikoli te ne bodem pozabil, mlaka na vrtu! Dnévi, ki sem jih preživel kraj tebe, bili so najsrečnejši!

V isti hiši je stanoval mož samec, ki so mu ljudje sploh rekali: »gospod profesor«; učil je otroke v velikih mestnih šolah. Moja mati so se mu smijali, ker je lovil hroste in gosenice in drug mrčes. Midva sva bila pa velika prijatelja in če sem le mogel, zmuzal sem se v njegovo stanovanje. V velikih štirioglatih škatljah je imel vse te živali nabodene na iglah. Kakor soldatje so stali v vrstah, da jih je bilo lepo gledati. Tu sem videl velikega kléščmana rogača, zláto minico, malo pikasto polónico, zeleno kobilico s sabljo, kratko rečeno, vse živalce, kar sem jih kdáj videl na našem vrtu ali pa zunaj na izprehodih. Tudi z očetom sta si bila prijatelja in večkrat sta sedévala na vrtu v prijaznem razgovoru.

Necega dné, bilo je poleti, sedim na vrtu kraj morja in gledam sluznate kepe, ki so plavale po vodi. Spomnim se, da sem jih videl tudi lani ob tem času, ali kaj to pomeni, nisem vedel. Ker je prišel ravno profesor po vrtu, povprašam ga, kaj je to.

»Pojdi k materi, naj ti dadó skledico«.

»Bojim se, da je ne bodo hoteli dati«.

»Čakaj, prinesem jo pa jaz«.

In res pride kmalu s skledico in zajame jedno tako kepo z vodo vred. Zdaj sem videl, da so v kepi rmenkaste kroglice grahove velikosti s črnkastim zrnom v sredi.

»To postavi na kakšno okno in vsak dan poglej, če se bode kaj izpremenilo ali ne. Če bodeš videl kakšno izpremembo, pa mi povej«.

Že drugi dan sem videl, da so jajca bolj nabuhnjena in profesor mi je dal okroglo steklo, skozi katero se je vse mnogo večje videlo, nego je res. Kocinice na moji roki so se videle, kakor prašičeve ščetine, da sem se moral smijati, ko sem skozi to steklo pogledal jedno kroglico; zdelo se mi je, kakor bi notri ležala zvita živalca, ali nisem mogel prav razločiti. Ne jedenkrat, Bog vé, kolikokrat sem hodil gledat vsak dan sluzne kroglice v skledi. Šesti dan sem že komaj pričakoval, da je profesor prišel domóv, ker nekoliko kroglic se je odprlo in to, kar je poprej kot črnkasta pika ležalo v njej, plavalo je zdaj okoli po vodi, kakor nežna ribica. Imela je rep, glavo in na vrátu z vsake strani drobno réstico. Na pragu sem pričakoval profesorja, in ko pride, povem mu, kaj sem videl.

»Vidiš«, poučuje me, »to, kar sva zadnjič vzela iz mlake, to je bila kepa žabjih jajec ali žabji krak. Vsa kroglica je jedno jajce in iz vsake bode nastala žaba. To, kar si danes videl okoli plavati, to so mlade žabice«.

»Ali to so ribice, ne žabice!«

»Le počakaj še malo in gledaj jih vsak dan. Vidiš to-le jajcece? Ravno zdaj bode živalca pregrizla sluznato lupino. Z glavo je že zunaj, zdaj se bode vsa izmotala — no, zdaj pa že plava okoli. To, kar ima na vrátu, to so nje dihalke ali skрге, ž njimi živalca diha, ker brez dihanja ne more živeti, kakor tudi ti ne; samó da imaš ti pluča, mlada žabica ima pa skрге ali dihalke«.

»Zakaj jih pa óne žabe v mlaki nimajo?«

»To bodeš že pozneje videl, zakaj ne. Le potrpi! Vidiš to-le tukaj? Ta je šla spet nazaj v svojo lupino in jo jé. Dokler so žabice mlade, jedó le sluznato svojo lupino, pozneje jim bodeš pa dajal krušnih drobtinic«.

Živalce so bile vse iz jajec, rasle so in ko so vso sluz pojedle, dajal sem jim kruha. Zdaj sem se spomnil, da sem lani tudi v mlaki videl ravno take živalce, ki sem mislil, da so ribice, rekli smo jim pupki. Imele so ravno tako debelo glavo, tak repek in skrge na strani. Pozncje so pa izginile iz mlake.

V 20. dan sem zapazil, da so dihalke vedno manjše in da se počasi izgublajo, in zdaj so se na zadnjem konci glave blizu repa pokazali majhni izrastki. Profesor mi je povedal, da sta to zadnji nogi, ker žabe dobé zadnji nogi poprej nego prednji, in res sem drugi dan videl, da sta bili popolni žabji nožici. S steklom sem videl tudi prednji, pa sta bili še pod kožo skriti. Tako sta ostali prav dolgo. Ko je šel drugi mesec h koncu, jela jim je na glavi koža pokati in popolne žabice so se jele iz kože motati. Ozka usta z roženim klunčkom na konci so padla, usta so se zdaj široko odprla, zdaj ima tudi štiri noge, skrge so se skrčile in pozná se le še poklina, ki se pa tudi sčasoma zarase in repek se takisto izgublja. Zdaj so žabice splavale na vrh ter so molele glave iz vode. Mehovi, v katerih so poprej tlačale, plavali so zdaj kot žabje srajce po vodi.

»Vidiš«, rekel mi je profesor, »zdaj je žabica popolna, zdaj ima štiri noge, široka usta, izgubila je rep, izgubila je skrge, zdaj diha s plučí, torej je prišla vrh vode; prej pa, dokler je imela skrge, bila je vedno pod vodo, kakor riba, ki vse svoje življenje diha s skrgami. Žabica zdaj ne bode več jedla kruha, ampak druge drobne živalce, n. pr. muhe, črve, polže itd.; tedaj je najbolje, da jih neseš spet v mlako nazaj, kjer se bodo redile same.«

Gospod profesor mi je še veliko pravil o žabah. Rekel je, da se mlade žabice še vsacih osem dnij levé, da šele v štirih ali petih letih popolnoma dorastejo, in pravijo, da čakajo do šestnajst let. Žabje oči so zláto obrobljene, imajo trepalnici in pod njima še jedno kožico, ki jo lahko čez okó potegnejo. Na tistem kraji, kjer je bil dihalni poč, ostane tenka kožica, ki se pri regljanji napnè, kakor mehur, ki glásu daje posebno moč, toda regljajo pa sami moški, samice ne. Jezik žabji ni od zadaj prirasen, kakor navadno pri družih živalih, ampak spredaj, in če hoče z lepkim jezikom uloviti kako muho, zavíhati ga

mora ven. Žaba ima prav trdno življenje. Če jej tudi glavo odrežeš, in jej iztrebiš drob, vendar se še čez več ur premika.

Po zimi se žabe zarijejo v grez in blato in prespé vso zimo, šele konec aprila se navadno prebudé, mladíci pa malo poprej. Žaba se greje rada na solnci, sedí kakor pes na zadnjih nogah in gleda z neko nemumno ošabnostjo okoli sebe; srce jej pa précej v hlače pade; če le kak suh list zašumi, puhne v vodo. Žaba je človeku v postavi podobna in vém, da je že vsak videl človeka širokoustnega, izbuljenih očij in zabuhlega lica, ki nas spominja žabe. V zemlji so tudi našli okamenine velikanskega žabjaka in učenjaki so nekaj časa mislili, da je okamenel človek. Največ žab je menda na bregovih reke Volge; spomladi se sliši njih regljanje v tihih nočeh po več ur daleč. V Lujizijani živí pa žaba po 1 čevelj dolga, ki rjove, kakor vol. Turkom je žaba svéta žival, ker pòje slavo Alli.

Zeleno vòdno žabo pri nas jedó, severnim Nemcem je pa gnus. Lové se z rokami (po noči z bakljami) in tudi s trnki, na katerih so napičeni črvi ali kos škrlata. Ocvrte in kuhane žabe so prav dobra in lahka jed, posebno za bolnike. Žabe jedó črve, hroste, polže, muhe in drug mrčes, tedaj so koristne. Njih največji sovražniki so ščuke, štoklje in nekatere druge vòdne ptice.

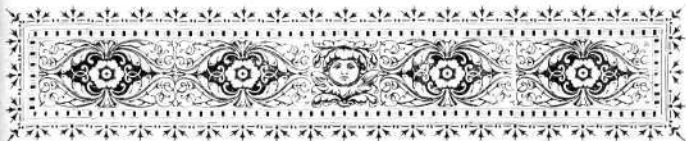

VI.

Velblod.

(„Slovenske Večernice“ II. zvezek in „Slovenski Glasnik“ 1860.)

Neizmerne peščene planjave, katere se razprostirajo med Azijo in Afriko, ločile bi ondotne prebivalce, kakor nas Evropece loči Atlantsko morje od Amerike. Vsa kupčija bi zastala, ali prav za prav bi bila nemogoča, ko bi ne bila previdnost božja podelila tem krajem velbloda.

Misli si lepega arabskega konja, kako kmalu bi se pogreznil v valovih peščenega morja in bi poginil! Kopta bi mu razpokala in noge bi ohromele. Velblod ima pa na podplatih kos mesá, ki je z debelo kožo prevlečen. Ta mesnata in vender ne preobčutna noga mu lajša težavno hojo po pesku. Konj bi ne mogel težkih tovorov nositi, posebno zató ne, ker bi se mu moralo razven tovara tudi veliko krme za živež nalagati. Velblod pa za sé kàj malo potrebuje: s koprivami in z osatom je zadovoljen, pa lahko dvanajst centov nosi in na dan pride po dvanajst milj daleč. Velblodove grbi sta sedlo sami na sebi. Velblod je 2—2,5 m visok, tedaj višji, kot največji konj. Ta visokost pa pri nakladanji ni prav nič na poti, ker velblod vselej pade na kolena, kadar mu nakladajo ali razkladajo.

Puščava ne rodi ne ovsá, ne ječmena, ki sta za tovrne konje potrebna, ampak le tu in tam kako bodeče zelišče izpod peska poganja, in s tem je velblod zadovoljen. Modri stvarnik mu je dal trde ustnice, da ga ne bôdejo osorne koprive in pústi osat. Velblod lahko po štiriindvajset ur strada, konj pa tega ne more; še več je pa vredno velblodovo svojstvo, da v najhujši puščavni soparici po osem ali pa še po več dnij lahko trpi žejo.

Prežvekovalke, h katerim učenjaki prištevajo tudi velbloda, imajo po štiri želodce, velblod jih ima pa pet. Peti želodec je posebno znamenit: v tega namreč velblod lahko shrani veliko vode. Kadar tedaj pride do vode, napije se do sitega in potem napolni še svoj vodnjak. Čudno je posebno to, da voda ostaja zmeraj hladna in čista in da se ne navzame nobenega duha. Če so tedaj popotniki v nevarnosti od žeje konec vzeti, zakoljejo jednega velbloda in se tako rešijo strašne smrti.

Ce vrhu tega še pomislimo, da ta žival potrebuje le malo spanja in skoro noč in dan lahko popotuje, razumeli bodemo, zakaj je velblod prebivalcem jutrovnih dežel najljubša domača žival. Bogastvo Arabljanovo je največ le število velblodov, cenijo pa velbloda po 90—120 kron. Arabljanu je velblod to, kar je nam konj, ovca in govedo; on ga ravno tako čišla, kot konja najlepšega plemena.

Da bodeš pa velbloda vedel prav ceniti, moraš si vse njegovo življenje, jutrovo deželo in ondotno podnebje živo pred oči postaviti, misli se v duhu sredi arabskih nomadov.

Si je li Arabljan izvolil pristojno mesto in postavil kočo, léžejo živali pred kočo, potem zveže gospodar starejšim kolena z vrvjó, da ne morejo vstati, in mladi léžejo zraven njih na pesek. Tako počivajo blizu do polnoči, o tem času se namreč začnejo Arabljani zopet gibati. Gospodar pomolze kobile, potem jim zveže zopet noge in jih pustí takó do solnčnega vzhoda. V tem pa gospodinja s hlapci in deklami podere kočo, poveže jo in s hišnim orodjem vred jo naloží velblodu. Najmočnejšemu velblodu privežejo na hrbet velik usnjat koš, v katerega sedejo starci, bolniki in otroci — in tako odrinejo. Gospodar jezdi z nabito puško naprej, da si izbere pripraven kraj. Gospodinja pride kmalu za njim in postavi kočo. Navadno že pred solnčnim vzhodom zapustijo staro mesto in ob štirih popóludne je šator na novem mestu že postavljen.

Solnce je zatonilo na robu puščave, velblodi se pasejo do trde noči. Na paši ima velblod nekaj mičnega in priljudnega na sebi; že čudna podoba, rmena polt, varna hoja, dolgi vrat, katerega zdaj izteguje, zdaj krči, in nedolžen pogled — vse nas opominja na staro-

davne čase očakov in pastirskih kraljev; človeku se zdi, kakor bi videl pred seboj boljši svet in boljše čase in močno ga gane ta prikazen.

Velikokrat pa vstane med temi kóčarji veliko sovraštvo zavoljo kakega lepega velbloda. Arabljan misli noč in dan na lepega velbloda, kako bi bil srečen, ko bi on imel to žival, in ta misel mu ne dá nikoli pokoja, napósled sklene po zvijači ali pa siloma prisvojiti si velbloda. Tako povest iz arabskega življenja povzemamo po Grubeji.

Že od starodavnih časov je bilo veliko sovraštvo med Arabljani rodú Ulad-Abdel-Džeber in Beni-Idžer, ki bivajo v okolici Budžira. Posebno sovražili sta se družini Ahmedova in Burzalova.

Burzali je imel mladega prelepega velbloda, katerega je sam vzredil, ljubil ga je kot punčico svojega očesa. Njegov sovražnik Ahmed je vedno z nevoščljivim očesom pogledoval lepo živinče; sklenil je, prisvojiti si je. Poslal je svoje ogleduhe gledat, kje se Burzalove čede pasejo. Pasa se pa v samotni dolini blizu največje vasi Beni-Idžrov. In Ahmedovo srce se je zveselilo, ko je zvedel, da so čede le slabo varovane in da lepi velblod vsak dan z družimi vred hodi na pašo. Sklical je nekaj svojih najpredrznjših vojakov, katere je on sam védel v samotno dolino, ko jih je bil prej dobro oborožil. V hosti so se poskrili. Psi so sicer lajali in tulili, pastirji so pa le mislili, da kakšen krvoločan lev zalázuje čedo. Drugi dan ob solnčnem vzhodu je slišal Ahmed bleketanje ovac, in iz svojega zatišja je videl, da so pastirji čede gnali blizu tistega kraja, kjer so se bili poskrili. Ahmed si vendar ni upal napasti pastirjev, ker jih je bilo veliko in tudi psov so nekaj imeli pri sebi.

Čez nekoliko časa je šlo nekaj pastirjev brášna iskat, le jeden sam je še pri čedi ostal, in še ta kmalu potem léže in zaspí. Zdaj dá Ahmed svojim tovarišem znamenje; kakor kače se plazijo po tleh od grma do grma. Lepi velblod se mirno pase poleg spečega pastirja. Psi so pa pazljivejši nego pastir. Komaj zaslišijo šum, že začnó renčati. Ahmed nekoliko postojí, da pse umirí, potem pa skoči skozi visoko travo proti pastirju in jeden vojakov mu nož porine do srca.

Pastir skoči na noge, prime se za prsi, iz katerih je curkoma lila kri, pa moč ga zapustí, pade na tla, še jedenkrat vzdihne »Ala, ala!« in ni ga bilo več.

»Bog je velik!« zavpije Ahmed, »pa psi bodo naše sovražnike poklicali, pobijte jih tedaj in odpeljite lépo živino!« Kmalu so ležali psi na tleh; zvesti čuvaji so se še poginjaje vlekli do roparjev in jih popadali. »Naprej! Urno, urno!« zavpije Ahmad, »dež bode lil izpod néba in Burzali bode naše stopinje sledil in rekel: To so storili Abdel-Džebri, in prišel bode s svojimi vojaki in veliko krvi se bode prelilo«.

Komaj Ahmed to izusti, začnè liti izpod néba, vojaki se jamejo bati in rekó: »Beni-Idžri nas bodo gotovo sledili«. Ahmed pa, zvita buča, véde jih čez goré in živino gonijo po prodih in sled s svojimi stopinjami poteptavajo, celó ritnisko živino za repe vlečejo, da bi le sovražnike v zasledovanji zbegali in prekanili. Tako hodijo dva dni in jedno noč in napósled pridejo do »Vélike reke«. Dve uri daleč ženejo živino po vodi, da bi zatrli vsak sled. Ko pridejo do svojih stanišč, razdelé plen in Ahmed dobí lepega velbloda.

Glasno so zdaj Abdel-Džebri prepevali bojne pesmi, tako da so hribje njih petje odmevali. Peli so: »Beni-Idžri so psi, oni spijo, kadar mi čujemo, mi zdaj pijemo mleko od Burzalovih čed, in naši noži so rdeči od krvi Beni-Idžrov, Ala je dal zmago junakom.«

Ali Beni-Idžri niso spali. Ko je solnce zašlo in čed le ni bilo domóv, šli so jih iskat. Pa kaj najdejo? — Pastir in psi ležé mrtvi na tleh, čede pa ni videti nikjer. Ko Burzali to zvé, ruje si besen brado in prisega, da nē zatisne prej očesa, predno se ne maščuje predrznim roparjem. Ko to izgovorí, zgrabi za orožje, najpogumnejši junaki ga spremljajo — uderó se za roparji. Težavno so jih sledili, ali vendar pridejo do Vélike reke. Tukaj pa izgine sled popolnoma. Skrbno pazi Burzali na najmanjšo stvar in v veliko veselje najde jedno stopinjo lepega velbloda. Dolgo časa hodijo ob reki góri in dóli, pa nobenega sledu več ne najdejo. Žalosten in zamišljen léže Burzali na skalnati breg, tovariši stojé molcé okoli njega. Zdajci se Burzalovo obličje razjasní, skoči na noge, pogladi si dolgo brado in pravi: »Ahmed je prekanjen, pa Burzali je

modrejši nego on«. Pokliče dva služabnika in jima reče: »Pojdita v Ahmedov stan in recita, da sta prišla iz daljnih hribov. Tu bosta že zvedela, če ima on mojega velbloda«.

Ogleduha prideta v stan in vidita tu pripravljanje k veliki pojedini. Ahmed ja prijazno vzprejme in ja vodi po stanišči; o tej priliki vidita lepega velbloda in srce jima hrepení po maščevanji.

Zjutraj odrineta iz šatora in kmalu najdeta Burzala in druge svoje tovariše. Natanko povesta, kaj sta videla in slišala.

»Hvaljen bodi Ala!« zavpije Burzali, »pri pojedini bomo tudi mi svatje in njih veselje se bode v žalost izpremenilo«.

Ahmedov stan je bil v goščavi, visoka trava je rasla okoli in okoli. Tiho prilazi Burzali do šatora, léže v visoko travo, tovariši pa okoli njega. »Ko se bode pričelo gostovanje«, zašepetá Burzali, »hočemo jih napasti«. Nihče ni črhnil več in težko so pričakovali noči.

Ko solnce zaide, oglasi se boben v selu. Burzali vstane, pošepetá še nekoliko s tovariši in vsi izginejo v hosti. Čez nekoliko časa Burzali zavrisne in, ko bi trenil, vname se selo na več krajih. Ker močen veter piha, bile so vse kočé šatora kmalu v plameni. In med plamenom so divji Beni-Idžri skakali kakor pošasti, gotovo smrt žugaje vsakemu, kdor bi hotel iz ognjenega okrožja pobegniti.

»Ha, ha! Ahmed, bodi mi pozdravljen! Zrak je tukaj za té in za tvojo drhal premrzal, zato sem prišel, da ti zakurim. Zmaj je sicer strupen, pa bode poginil v ognji!«

»Bog je velik, prekleti Beni-Idžer!« zavpije Ahmed, »toda zmaj piči, predno pogine!«

Reče in skoči proti Burzalu ter ga s puško podere na tla. Ko Beni-Idžri vidijo, da je padel njih glavar, planejo kakor besni na sovražnike in vse, kar jih ni pokončal ogenj, posekali so ostri meči Beni-Idžrov. Ni Ahmed, ni jeden njegovih tovarišev ni ostal živ. — Osveta je bila krvava, ali lepi velblod je bil rešen.

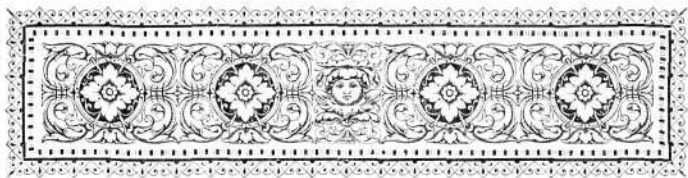

VII.

Vulkanske moči.

(„Slovenski Glasnik“, 1858.)

Ko je gromovladni Zen storočne gigante v hudi bitvi premagal, zgrabi v pravični svoji jezi jednega teh orjaških vstajnikov in ga trešči z visocega Olimpa v globoko morje. Ali nesrečnik se še vedno giblje; zatorej odtrga Zen kos laške zemlje in ga posadí na protivnika svojega, češ, da mi ne vstaneš več! In res, vstal ni več, ali po njem pa vender le ni bilo, večkrat se še premika pokopani orjak pod težko svojo odejo; skozi visoko otlo goro stoče in sope in v jezi svoji bljuje iz nje strašen ogenj.

Odrngani kos laške zemlje je otok sicilijanski, gibanje orjakovo vzrokuje potres in visoka gora je vulkan Etna.

Tako pripoveduje grška mitologija, tako so si mislili Grki s svojo živo domišljijo začetek otoka sicilijanskega, tako so si razjasnili ondotne potrese in druge prikazni v okolici imenovanega vulkana.

Spet drugi so menili, da v otlini Etna ima Vulkan, bog ognja in umnega kovaštva, svojo kovačnico, v kateri s kiklopi svojimi kuje ognjene strele za gromovnika Zena, kuje tudi orožje in drugo krasno orodje za bogove in boginje.

Tako so si razjasnjevali južni národje prikazni svoje domačije. Ne bodem pravil, kakšne misli in mnenja o tem so imeli poznejši rodovi in takoimenovani omikani národje, le toliko povem, da so bile časih še neumnejše mimo ónih starejših národov. Da sta hudič in pekel imela zraven posebno veliko opraviti, misli si vsak lahko, kdor babjeverstvo in vraže sprednjega veka le nekoliko

pozná. Ugibalo se je semtertjã in jeden je neumneje povedal, nego drugi. Šele v našem stoletji, ko so se prirodne prikazni opazovale natančneje in z drugimi enakimi prisojevale, smemo reči, da vemo vzrok vulkanov in družih jednacij prikaznij.

Vrsta mičnih prikaznij, ki si na prvi pogled v nobeni stvari niso podobne, na primer: gorki studenci ali toplice, puhtenje žvepljenih plinov iz zemlje, potresi, strašno divjanje vulkanov in počasno dviganje celih delov zemlje, vse te prikazni imajo korenino v jedni moči in to moč bomo izkusili najprej nekoliko spoznati, potem pa se bomo obrnili na te razne prikazni, katerih je ona vzrok, in jih bomo natančneje pregledali.

Vsak mojih bralcev dobro vé, da gorkota na zemlji ni vedno jednaka; časih nas zebe, časih nam je vroče, zemlja tedaj temperaturo svojo vedno izpreminja. Ta spremin je pa dvojin: vsakdanji in letni. Podnevi namreč se ogreva naša zemlja na solčnih žarkih in ponoči se zopet ohlaja; ravno tako se izpremeni v jednom letu hudi zimski mraz v soparnovroči poletni dan, vsaj v naših krajih. Pa ti razložki med dnevno in nočno, med zimsko in poletno temperaturo tudi v ravno tistem kraji niso jednaki; čim globočeje pod zemljo pridemo, tem gorkeje je, razložki med dnevno in nočno temperaturo izginjajo in nekoč pridemo v kraj, kjer je temperatura podnevi in ponoči, pozimi in poleti vedno jednaka. V naših krajih izginejo vsakdanji razložki 4—6 čevljev globoko, letni pa 60—80 čevljev pod zemljó.

Pojdimo še dlje! Če gremo od kraja, kjer je gorkota poleti in pozimi vedno na jedni stopnji, naprej v globočino, prepričamo se, da za vsak čevlj, za vsak seženj gorkota rase in sicer na 100 čevljev za jedno stopnjo v sredni meri. Sevéda to ni v vseh krajih popolnoma jednako: v jednih rase gorkota že na 48 čevljev za jedno stopnjo, v družih pa šele na 200 ali celó na 300 čevljev, pa to so le redki izjemki, ki občemu zakonu ne vzamejo veljave.

Pa kako se je to zvedelo, bode morebiti kdo vprašal. Predolgo bi bilo, te preiskave na dolgo in široko razkladati, le toliko omenimo, da po mnogoletnih in težavnih izkušnjah z nalašč zató napravljenimi gorkomeri

po globokih rudnikih, pri toplicah in arteških studencih so prišli učenjaki na omenjeno važno resnico.

Kjer vode pomanjkuje, vbodejo zemljo, če je svet za to pripraven, in si napravijo umetne vodnjake, iz katerih voda časih skače več sežnjev visoko. Taki vodnjaki se imenujejo tudi arteški vodnjaki, ker v francoskem mestu Artois so napravili prvi vodnjak s predorom. Pri teh vodnjakih so tedaj zapazili, da čim globočje so vrtali, toliko večja je bila gorkota. V Parizu so izvrtali takov vodnjak »la Granelle« imenovan, in so našli 1231 čevljev globoko $23\frac{1}{2}$ stopinj 1555 čevljev $26\frac{1}{2}$ stopinj in 1684 čevljev globoko $27\frac{1}{2}$ stopinj gorkote po Celzijevem gorkomeru.

Pa saj ni treba iskati dokazov tako daleč, ker nam zemlja sama pošilja podzemeljske posle, ki pričajo o njeni sredi. To so vroči vreli ali toplice. Kje se je voda ogrela? Gotovo v zemlji, drugod ni imela prilike; in ker vidimo, da iz zemlje izvirajo tudi hladni in mrzli studenci, moremo iz tega, kar smo že zvedeli o zemlji, soditi, da toplice prihajajo iz večje globočine, nego navadni studenci, in sicer iz toliko večje, kolikor so gorkejši.

Če bi pa zemlja dobivala gorkoto le od solnca, ne bi to moglo biti; in če omenjene prikazni le nekoliko premislimo, vrine se nam po sili misel, da v sredi zemlje mora biti studenec gorkote.

Pa stopimo še jeden korak naprej!

Pojdimo v duhu čez široko Atlantsko morje, preletimo v mislih Ameriko in ustavimo se v Tihem morji na otoku Havaji. Tu kipí proti nebu 14.900 čevljev visoka, z večnim snegom pokrita gora Mauna-Roi, in pod nje vrhom 3630 čevljev nad morjem zija okrogel, kotlu podoben prepad. — Obstopimo kotel in pogledjmo v grozno globočino — odprto leži pred nami osrčje zemlje. V črni neizmerni globočini se časih kaj zasveti, in ko se je okó temi bolj privadilo, vidimo jezero, in časih se nam celó dozdeva, da slišimo iz puščobne strmine čudno ploskanje tega podzemeljskega jezera.

Kar vidimo, to je res jezero, ali njega valovi niso vodeni; to, kar pluska ob visocih stenah, je — lava.

Gorkota namreč rase, kakor smo že zgoraj slišali, za vsak čevelj v globočino in je napósled tolika, da raztaplja celó trdo podlago zemlje, namreč kamenje in rudo, in to raztopljeno kamenje imenujemo lavo. Ko bi mogli zemljo dosti globoko vbosti, prišli bi povsod na razbeljeno tekočo lavo.

Ali človek ne more vedno naprej v globočino riti, ker njegovo truplo je preokorno; huda vročina, slabi zrak in druge overe mu branijo iti naprej. Ali kdo bi mogel tudi človeškemu umu takšen mejnik postaviti? Z lahкими perótami se dvigne v nepoznano temno globočino, s pomočjo nabranih znanostij snuje dalje in ko napósled tudi bistri um temne megle več ne more predreti, ponudi se mu ljuba sestra domišljija, ona mu pomaga na podlagi nabranih izkušenj postaviti temelj znanosti svoji.

To, kar je človek po mnogih izkušnjah zvedel o zemeljskem jedru, obrnil je na začetek zemlje. Naša zemlja je okrogla, torej je bila nekoč tekoča ali stopljena; le počasi se je potem ohlajala in dobila skorjo, katera še vedno proti sredi narasta, v sredi je pa jedro še vedno ognjeno tekoče.

Akoravno te misli še ne moremo imenovati resnico, razjasnuje nam vendar vse prigodbe na zemlji in se z vsem, kar vemo o zemlji, natanko veže in dokler ne najdemo boljšega mnenja ali boljše hipoteze, moramo ostati pri tej.

Zdaj se pa obrnimo na prikazni, katero imajo korenino svojo v vlastitosti zemeljskega jedra.

Vulkan se imenuje vsaka gora, ki je po predoru ali po razpokah v zvezi z zemeljskim jedrom. Predor ali razpoka je pot, po kateri vulkan bljuje razne izmečke ali jih je pa vsaj nekđaj bljuval. Po tem se vulkani razločujejo v mrtve in v žive. Prve imenujemo tiste, o katerih človeški rod ne pomni, da bi bili bljuvali; živi so pa tisti, o katerih se dobro vé, da so razsajali. Sevéda ta razloček ni prav natančen, tako n. pr. je bil Vesuv nekđaj, kar so ljudje pomnili, miren; nihče ni vedel o njegovem čudnem svojstvu, čez in čez so se razprostirali

vinógradi. To je trajalo do leta 79. po Kristovem rojstvu, takrat je bil namreč zdivjal prvokrat in pokončal mesti Herkulanum in Pompeji. Poprej bogato in rodovito zemljo je izpremenil daleč okrog v pusto, z lavo odeto ledino. Potem je vedno nagajal več ali menj vsako leto in na vsako stoletje se je jedenkrat huje zjezil. To je trajalo do 14. stoletja, potem se je umiril in je počival skoraj 300 let. Hrib se je v tem spet obrasel in ljudje so mislili, da je vulkan popolnoma mrtev, kar je leta 1631. spet strašno zdivjal in takrat popraviti hotel, kar je v 300 letih zamudil. Ta vzgled naj bode dosti v dokaz, da je težko reči, je li vulkan mrtev ali živ.

Vsi vulkani so si po zunanji podobi zeló jednaki: imajo namreč kopičasto podobo, kakor krtine po travniku. Krtinam so nekateri vulkani tudi po svojem začetku podobni. Kakor se krtina naredí od zemlje, katero je krt naril in kvišku zmetal, ravno tako so se napravili nekateri vulkani od izmečkov, katere je vulkanska moč po razpokah dvignila kvišku.

Na vrhu ima vsak vulkan kotel, večjega ali manjšega, akoravno ni, da bi rekel, da se ravna velikost kotla po velikosti vulkana. Velikokrat je to ravno narobe. Na dnu kotla pa zija žrelo, ki po mnogih spoklinah drží do ognjenega jedra.

Na zemlji štejejo okoli 300 vulkanov. Navadno se nahajajo blizu morja ali pa na otocih, ravno tako v ledeni Kamčatki, kakor na tropičnih otocih Vzhodne Indije.

Čim višji je vulkan, tem menjkrat bljuje, ker moč, ki provzrokuje bljuvanje, mora biti večja, da potisne lavo in druge izmečke do vrha kotlu. Malí Stromboli bljuje skoraj vsak dan po malem, Vesuv navadno po jedenkrat na leto, Etna že zdaj delj časa počiva in visoki Kotopaksi se večinoma zjezi le jedenkrat v stoletji.

Prikazni pri bljuvanji so pa sploh jednake, naj bode vulkan velik ali majhen, naj bljuje vsak dan ali le jedenkrat v stoletji.

Predno začne vulkan bljuvati, sliši se največ strašno bučanje in grmenje pod zemljo. Časih se človeku zdi, kakor bi slišal topove pokati, in sicer tako natanko, da se je v južni Ameriki pripetilo, da so

vojaki za orožje zgrabili in naproti šli sovražniku, katerega nikjer bilo ni. Časih se sliši otlo grmenje, drugikrat tanko cingljanje, kakor bi kdo pod zemljo steklene čepinje razbijal.

Bljuvanje se pričnē navadno s tem, da se ves vulkan strese in prēcej potem se valē iz njega vodena para in drugi plini. S tem, da se je vulkan stresel, spravil je zadnje overe s pota v žrelu in lava se vzdiguje po žrelu. Če je vulkan visok, začne se sneg na njegovi kopici tajati in voda dere v potocih v dolino. Vodena para puhti iz kotla s toliko močjo, da vzdigne vulkanski pepel in kamenje, katero se je od zadnjega bljuvanja nabralo v kotlu, in ga razsipa daleč okrog. Tekoča razbeljena lava se dviguje zmeraj više in vodena para se zbira nad vulkanom v gostih oblakih, belih kakor sneg, in lava se na njih blisketa.

Ti oblaki so časih tudi sivi ali črni, če je veliko vulkanskega pepela v njih; bliski pa neprenehoma švigajo po teh oblakih in bobneči grom se razlega daleč okrog. V tem lije dež iz oblakov in s pepelom, peskom in kamenjem, katere vulkan vedno meče iz sebe, v gosto blato združena se valí ta blatna reka v dolino in napravi več škode, nego lava. To blato se razprostrē po več milj daleč, čez lepo obdelano polje in vrte, čez vasi in mesta, nič je ne more ustaviti v nje zlobnem teku. Rimski mesti Herkulanium in Pompeji je zagrnila leta 79. po Kr. jednaka blatna reka.

Holandski prirodoslovec Junghulm nam opisuje bljuvanje blatnega vulkana Gunung-Gelungung na otoku Java tako-le:

»Na južnovzhodni strani imenovanega vulkana med potokoma Wulan in Tanduj je bila nekđaj lepo obdelana in obljudena dežela, ki se je proti južnemu bregu morskemu počasi zniževala. Daleč okrog so se razprostirala riževa polja in več sto s kokosovimi palmami opásanih vasij je bilo raztresenih po polji. Potje so križali to rodovito zemljo na vse strani noter do gorâ in so se vili celó po brdih do cvetóčih vrtov, s kavo nasajenih. Na te bogate vedno zelene livade je sijalo poludanje solnce dné 8. oktobra 1822. l. Nobenega oblaka, nobene meglice ni bilo videti, vse je bilo tiho, živali so počivale, ptiči so se poskrili v senčno goščavo, le časih je zaškripal

kakov žizek. Rastline pa so odprle cvetje svoje in naudajale zrak s prijetno dišavo. Nobeno però se ne gane, le redko se zaziblje vrh kake palme od vetra, ki časih pripihlja od morja. Delavci so zapustili polje, brez vse skrbi so ležali po svojih kočah — vsa dežela je bila tiha in mirna. Ljudstvo je počivalo o prehudi vročini in ni se mu dozdevalo ali sanjalo, da mu bode nekoliko trenutkov pozneje zaklenkalo iz žrela Gunung-Gelungunga. — Pa je vender zaklenkalo! — Jedna je bila ura.

Zdajci se zemlja potrese in ljudje predramljeni beže iz svojih koč. Grmeče in rjoveče bobnenje zadeva njih sluhe in groza jih obide, ko povzdignejo svoje oči proti vulkanu.

Črn dim se valí iz njega, kakor blisek se razprostrè, zakrije vse nebó in kakor bi trenil, izpremení se svetli dan v najtemnejšo noč. Ljudje tekajo plašni semtertjà in ne vedó, kaj bi počeli. Nekoliko sekund pozneje in več tisoč jih je bilo pokopanih v blatu, katero je gосто padalo izpod néba; ali pa so poginili v valovih vroče vode, katera je s kamenjem in z blatom zmešana vrela iz vulkana. Polutretjo miljo na okrog je razdejala ta blatna reka vse vasí, njive in gozde in jih je izpremenila v črnosivkasto močvirje, katero je bilo nasuto z mrtvimi ljudmi, z živalimi, s podrtimi hišami in polomljenim drevjem. Razuzdana sta drla skozi to blatno morje potoka Wujan in Kunir, strašno sta bila narasla, razdejala vse, kar se je ustavljalo njiju teku in sta napravila daleč okrog veliko povódenj.

Polna mrtvih ljudij in živalij sta valila blatne vrele valove proti južnemu bregu morja, v grozo ondotnih prebivalcev, kateri so od strahú pobegnili na bližnje holmce. V tem, ko sta potoka vršela, ko je vulkan tulil, ko so hrušeli in stokali polomljeni gozdi, ko so pokale skale, glasil se je od zgoraj bobneči grom in so švigale strele iz gostih oblakov, ki so se nakopičili nad gorami.

Šele čez tri ure se je nekoliko pomirilo in o petih popóludne je bilo vsega konec. Trudna priroda se je upokojila, spet je bilo vse tiho, nebó se je zvedrilo in večerni žarki solnca, ki so še opóludne sijali na krasno tropično rast, na premožne srečne ljudi, ti žarki so sijali zdaj kakor zasmehujé na razdejano deželo, na več milj dolge črnosive livade, pokrite z blatom in z lavo.

Pa zlobni vulkan se še ni upokojil; čez štiri dni je še jedenkrat zdijval. To drugo bljuvanje je bilo še strašnejše, ker je bilo ponoči in žugalo je ubogo deželo popolnoma uničiti. Dne 12. oktobra ob sedmih zvečer se je jela spet zemlja tresti. Gunung-Gelungung je jel spet tuliti in blato in vrelo vodo metati iz sebe. Daleč okrog se je razlegalo ponoči grmenje in bobnenje vodâ in vse, kar morebiti pred štirimi dnevi ni še pokopano bilo, zakrili so zdaj gosti umazani valovi. Javanci, ki so bili od zlobnih valov zajeti in niso mogli več uiti, bežali so na bližnje holmce, na katerih so v grobih počivali njih očetje.

Tu, mislili so, bodo jim prizanesle blatne reke, pa reveži niso premislili, da je te holmce, na katerih zdaj zaupno stojé, tudi nekdanj vulkan izmetal in da morebiti pod njimi leži pokopan kakšen prejšnji rod. Vedno groznejše in groznejše se je valilo blatno morje proti holmcem, strašno so pokale skale in drevesa, katere je reka valila s seboj; više in više so stopali valovi, zmeraj ožji je bil prostor, na katerem je stalo več sto revnih ljudij na grobih ranjelih svojih. S povzdignjenimi rokami so prosili zdaj pomoči od nebes. — Pa vse zastoj! Blatni toki so udarili čez holmce, nekaj je bilo zasutih, nekaj se jih je pogreznilo, več nego 2000 ljudij je končalo v tej noči svoje življenje.

Ves nov svet se je naredil, novi holmci so se vzdignili. Prejšnje polje je ležalo 40—50 čevljev globoko pod blatno odejo. Javanci, katerih je prav malo ušlo tej nevihti, še spoznati niso mogli, kje so stale poprej njih vasí. Ne samo blizu vulkana, temveč daleč okrog po deželi je bilo do zadnje bilke vse pokončano, z novim blatom je bilo vse zagrnjeno — črno in ostudno.

Pa obrnimo se zopet k navadnim prikaznim bljuvajočih vulkanov. V tem, ko se vse to godí, kar smo omenili zgoraj, kuha se lava v kotlu, peni se in vedno više stopa po kanalu. Para in plini, ki iz nje puhté, napihnejo jo časih v podobi mehurjev, ki se vzdignejo in potem se razpočijo kakor bombe. Večji del kosov pade v kotel nazaj, in nekaj jih pade na kraj kotla, katerega ti izmečki vedno više nasipajo. Manjše kosce pa in pepel zgrabi puhteča para

in jih časih neznanu daleč raztrosi. Prejšnji pisatelji so pravili tudi o plamenu, ki iz vulkanov šviga. Pa to ni res! To, kar so časih imeli za plamena, je le lesketanje ognjene razbeljene lave na belih oblacih. Da to ni plamen, vidi se tudi iz tega, ker se ta blišč ne nagne na nobeno stran, kar bi se vender zgoditi moglo o tako hudem vetru, ki nese kamen in pepel.

Ko je lava priklopela do kotlovega roba, razlije se po hribu v dolino. Pa le pri majhnih vulkanih priklopí lava do vrha, pri višjih se navadno razpoči žrelo in iz te razpoke pridere potem lava. Na teh razpokah se narejajo od izmečkov majhne kopice, ki so v zunanji podobi vulkanom podobne, le v velikosti so različne.

Lava se po vrhu kmalu ohladi in strdi in časih na razpokani skorji že mah rase, ko iz razpok še vodena para puhti; znotraj ostane pa lava še dolgo dolgo ognjena tekoča. Na Vesuvu se je še tri leta potem, ko se je lava razlila, v nemal les po razpokah. Na vulkanu Jorulo se je še čez jednoindvajset let po bljuvanji lahko na lavi smodka prižgala. Ognjena tekoča lava se pod skorjo vedno pomika naprej, časih hitro, časih počasneje, kakor je svet za to, in vodena para puhti vedno iz nje.

Pa ni misliti, da vsak vulkan bljuje lavo. Med zgoraj omenjenimi prikaznimi zvečine lave manjka in komaj o tretjini znanih vulkanov se vé, da so bljuvali lavo. Veliko vulkanov je znanih, ki le vodo in kamenje mečejo iz sebe, n. pr. «Vulkan d'aqua», ki ima od te posebnosti tudi ime. Poglavitni del izmečkov je pa vender le vulkanski pepel, ki časih pada tako gosto, da se izpremeni dan v noč. Leta 1822. je nastala 3 milje okoli Vesuva taka tema, da so mogli o belem dnevi luči prižigati. Leta 1812. padlo je na otoku St. Vincent toliko vulkanskega pepela, da je hitro vse pokrilo, ptiči so padali izpod néba, živina je od glada cepala, ker nikjer ni bilo viditi travice ali zelenega peresca; vsi ljudje so bežali iz dežele v mesto. Podzemeljsko bučanje je prihajalo vedno groznejše, pepel in pesek sta pokala po strehah, kakor bi toča bila. Vmes so padali tudi večji kamni, ki so napravili posebno na pohištvih veliko škodo. Celó na otok Barbados, ki je vender 16 milj oddaljen, padal je pepel. Že od daleč so videli

ljudje, kako se vleče čez morje pepelni oblak kot črna stena in kmalu je pokrivala gosta tema otok Barbados, da človek bele rute pred nosom ni mogel razločiti. Leta 1834. razsajal je majhni vulkan Cosiguina v srednji Ameriki in padlo je toliko pepela, da je bilo 35 milj na okoli popolnoma tema. Hud veter je nesel pepel celó na otok Jamajka, 170 milj daleč, in morje je bilo celó 225 milj daleč potreseno z lahkim kamenjem, ki ga je Cosiguina metal iz sebe.

V bližnji zvezi z vulkani so potresi. Morebiti boče kdo rekel: Pri nas ni vulkanov in vendar imamo časih potrese. Ali pomislimo, da imajo vulkanske moči korenino svojo v veliki globočini in da je podlaga naše zemlje trda, torej lahko vodi potres od plastí do plastí. Tedaj pri nas potres ni nemogoča stvar, akoravno nimamo nobenega vulkana za bližnjega soseda. V deželah, v katerih imajo cele vrste vulkanov, so potresi vsakdanje prikazni.

Prebivalcem teh dežel so vulkani preroki potresov. Dokler vulkani ne mirujejo in vsaj vodeni sopar iz njih puhtí, ne bojé se ondotni prebivalci ničesar. Ko se pa iz vulkanov jenja kaditi, jim je to gotovo znamenje prihodnega potresa. Zveza med vulkani in potresi se je prav dobro pokazala pri potresu nesrečnega mesta Riobamba. Že več mesecev se je neprenehoma kadilo iz vulkana Pasto, kar zdajci, kakor bi trenil, jenja dim dné 2. februvarija 1797. l. in v ravno tem trenutku se je potreslo mesto Riobamba, ki je pa od vulkana oddaljeno 60 ur. V ravno tem letu so imeli na otocih, male Antile imenovanih, osem mesecev skorej neprenehoma potres, dokler niso nemirni plini našli pota skozi vulkan na otoku Guadalup, kateri je dné 27. decembra 1797. l. neizrečno divjal.

Če bi hoteli natanko zasledovati, prišli bi pri vsakem večjem potresu na omenjeni vzrok nazaj. Ozrimo se še na potres, ki je dné 1. novembra 1755. l. Lizbono razdejal. Vesuv na Napolitanskem je bil od leta 1751. do 1755. posebno živ, v januariji je pa kar hipoma prenehal in précej se je slišalo o več potresih. Bre-

govi okoli Sredozemeljskega morja so imeli potres takoj v februarju, v Perziji meseca junija, na Angleškem v avgustu, najstrašnejši pa je bil dné 1. novembra v Lizboni, ki nima nobenega vulkana v svoji okolici. V letih 1756. do 1758. je bilo slišati o potresih na Nemškem, Francoskem in Angleškem. Leta 1759. je hud potres razrušil mesto Damask in kmalu potem, to je dné 29. septembra 1759. leta se je vzdignil v Mehiki nov vulkan, Jorulo po imeni in leta 1760. je Vesuv strašno razsajal. Potem je bil mir za nekoliko časa.

Tudi potres, ki je razdejal dné 26. marcija 1812. leta lepo mesto Karakas, bil je v zvezi z vulkanskim bljuvanjem. Leta 1811. vzdignil se je otok Sabrina med Azorami, potem je bilo več manjših potresov na Antilih in v Mehiki; dné 26. marcija pa je zaklenkalo mestu Karakas. Čez jeden mesec po tem je zdivjal vulkan St. Vincent na Antilih in po strašnem divjanji so se pomirile podzemeljske moči.

Potresov se razločuje več. Najnavadnejši in najmenj škodljivi so tisti, pri katerih se zemlja zdaj dviguje, zdaj znižuje, kakor valovi na morji. Kar je pri nas na Slovenskem znanih potresov, spadajo menda vsi v to vrsto. Nevarnejši so potresi, pri katerih se zemlja strese, kakor bi se pod nogami vnela zaloga smodnika. Takšen potres je razdejal v šestih sekundah Katanijo in v tem trenutku je pokopal 60.000 ljudij. Jednak potres je razrušil tudi že omenjeno mesto Riobamba; veliko mrtvih ljudij je vrgel na holmec blizu mesta, več sto čevljev kvišku. Pri takem potresu se časih pripeti, da se zemlja tudi v podobi vrtincea strese, in taki potresi so najhujši, pa so k sreči redkejši. Poslopja, ki so dosti trdna, da jih prvi stres ne podere, takšen potres popolnoma zasučé, drevoredi so po takem stresu krivi, na njivi, kjer je poprej kmet sejal pšenico, najde zdaj rž, in kamor je sadil krompir, najde bob itd. Hišna orodja sosedov so časih vsa izmenjena, tako da mora večkrat gosposka razsojati prepíre za posestvo teh orodij.

Na morji se čuti potres, kakor bi ladja na skalo zadela. Na bregovih se valovi zaganjajo, odtrgajo časih ladje v lukah in jih drvé na široko morje. Pred potresom se navadno morje na bregu skrči, in čez nekaj časa se zaženejo valovi nazaj in udarijo čez breg. Ko

je dné 28. oktobra leta 1764. potres podrl mesto Lima, vzdignilo se je v bližnjem primorskem mestu Kalao morje 80 čevljev in potopilo skoraj vse ljudi. Pri mestu Talkahnano se je dné 20. februarija leta 1835. morje nazaj potegnilo, da so vse ladje ostale na suhem. Précej po potresu pa se je zagnalo morje s strašno močjo proti mestu, katero je poplavelo do tal.

Tudi pred potresom se sliši časih podzemeljsko bučanje, kakor bi hotelo svariti pred nevarnostjo, časih pa tudi šele po potresu. V mestu Lima so dné 28. oktobra leta 1746. šele po potresu slišali pod zemljo strašen pok, kakor bi bila strela udarila. Pa ni misliti, da to bučanje vselej potres naznanja, časih je prav nedolžno. V Guanaksuatu je trajalo to grmenje leta 1784. delj nego jeden mesec; v Mehiki je prav navadno in ondu je imenujejo podzemeljski grom.

Potres traja časih le nekoliko sekund ali minut, časih se pa ponavlja več dnij, ali še celó več mesecev. Kalabrija od leta 1783. do 1788. ni imela mirú in samo v letu 1783. se je potresla 949krat in 98krat prav močno. Navadno se strese zemlja večkrat zaporedama, vsak stres traja le nekoliko sekund; samo o potresu v novi Granadi se vé, da je zemljo skozi 5 minut neprenehoma majal in zibal.

Zveza med vulkani in med potresi se spozna tudi iz tega, da pri hudih potresih puhté iz razpoklin goreči in drugi plini, vodena para, blato itd., ravno tako kakor pri vulkanskem bljuvanji. Leta 1858. so dné 15. januarija vsi studenci na severnem Ogerskem po potresu spet dobili vodo in ko se je stresla Kumana, vrela je iz vseh studencev voda z močjo in visoko skakala. Leta 1827. puhtelo je v dolini sv. Magdalene v Ameriki po potresu toliko ogljika iz zemlje, da so poginile vse živali, ki živé v podzemeljskih luknjah, in celó živina na paši je cepala.

Moč, s katero se v majhen prostor stisnjeni plini želé razširiti, je največja, kar jih poznamo, in ta moč vzrokuje tudi vulkanska bljuvanja in potrese. Zemeljska skorja se proti sredi še zmeraj narašča in pritiska na

tekočo lavo, ki išče in najde pot po raznih spoklinah in vulkanskih žrelih. Pa tudi voda prihaja po spoklinah do zemeljskega ognjenega jedra in se tu izpreminja v paro ali hlap, kateri v majhen prostor zaprt se hoče z veliko močjo razširiti. Tekoča lava se začne gibati in plivkati v podobi valov. To ne jenja prej, da je zaprti in stisnjeni zrak prost, da je našel pot skozi kakšen vulkan. Vulkanu so torej za varnost zemlje in vsega, kar prebiva na nji, zelo potrebni. Ko bi teh potov ne bilo, dobili bi zaprti plini toliko moč, da bi zemljo, kjer je skorja najtanjša, predrli in napravili strašne podrtije.

Ravno ta moč, ki pretresa skorjo naše zemlje in bljuje lavo iz vulkanov, nareja tudi počasne izpremembe na naši zemlji. Znano je namreč, da deli trdne zemlje svojo obliko vedno izpreminjajo; najbolj se tega človek prepriča o bregovih morskih. Škocija in Anglija se dvigujeta počasi iz morja; v luki Hithe se pase zdaj živina, na bregu pri Moel Tryfane se vidijo morski polži na stenah, 1000 čevljev visoko nad sedanjim morjem.

Nasproti temu se znižuje zemlja na severnih bregovih nemške in holandske zemlje; ljudje si varujejo svoja posestva z jezovi, katere morajo vedno zviševati, če se hočejo ubraniti morju. Kadar je v teh krajih morje tiho in mirno, vidijo se na dnu vasí in mesta, polja in gozdi. Francosko se dviguje. Pri Bourgneufu je zastala leta 1752. angleška ladja na pesku in zdaj leže ostanki te ladje na sredi obdelanega polja 15 čevljev nad morjem; toliko se je vzdignila zemlja v 100 letih. Taka je tudi v Sredozemeljskem morji. Leta 1248. je stopil kralj francoski Ludevik Sveti v takrat imenitni luki Aignes Mortes na ladjo — in zdaj leži jedno uro od morja.

Blizu trga Puzzuoli stoji osem stebrov starega paganskega Serapiju posvečenega templja, ki so vsi od morskih polžev ogrizeni in zvrtani. To nam je znamenje, da se je svet, na katerem je tempelj stal, toliko znižal, da so bili stebri vsi v morji in potem se je svet spet toliko vzdignil, da so zdaj stebri na suhem. Zdaj se kraj spet znižuje, in star menih kapucin pripoveduje, da je v mladosti svoji na samostanskem vrtu grozdje trgjal, kjer zdaj ribice igrajo in se ladjice zibljejo.

Dežele okoli Jadranskega morja padajo. V Benetkah so leta 1722. morali povzdigniti mestni tlak za poludrugi čevljev, in ob tej priliki so zadeli pet čevljev globoko na star tlak, ki je bil zdaj 3 — 3¹/₂ čevljev pod vodó.

Severna Rusija in Sibirija se dvigujeta počasi.

Veliko je virov, ki imajo večjo gorkoto, nego je srednja temperatura v kraji, kjer izvirajo. To so gorki viri ali toplice. Vzrok gorkih virov je ogenj v sredi zemlje, kakor smo že omenili; saj se drugod voda ne more ogreti, in sklepati smemo, da čim gorkejša je voda, iz toliko večje globočine je privrela. Torej bodemo toplice iskali tamkaj, kjer se je podzemeljski ogenj površini bolj približal nego drugod, in to so vulkani. In resnica je, da se večina toplic nahaja blizu vulkanov, naj bodo živi ali mrtvi, ali pa vsaj v taci krajih, kateri imajo podlago iz plutoničnih plastij, ki so se kot lava iz zemlje privalile, n. pr. trahit, bazalt. S tem pa še ni rečeno, da bi toplic ne bilo v drugih krajih.

Najznamenitejši zaradi svojih prikaznij so vroči vrelci na otoku Izlandiji; posebno Geysir in Strokr slovita po vsem svetu.

Veliki Geysir, ki ima v svoji gorki vodi veliko kremenaste zemlje stopljene, napravil si je od te zemlje plošnato kopico 25—30 čevljev visoko in 200 čevljev široko. Na vrhu te kopice je okrogel kotel, v sredi kotla pa 9 čevljev široko žrelo, iz katerega vrè voda. Navadno je voda mirna, stopa počasi v kotlu do vrha in ima tu 76—89 stopinj gorkote, nekoliko globočeje pa 127 stopinj.

Vsacih 24 ali 30 ur se pa Geysir zjezí in hudo razsaja.

Sartorius, ki se je več časa mudil na otoku Izlandiji, to prikazen popisuje tako:

»Iz tal se zasliši močno grmenje, voda v kotlu narašča, dela valove in vrè. Iz srede se vzdigujejo veliki parni mehurji in čez nekoliko trenutkov šine kakor blisek 80—100 čevljev visok voden trak, ki se izgublja v bliščeče bele pene. Kaplje prvega traka še niso na tla

popadale, in že se vzdiguje drugi, tretji vedno više in više.

Večji in manjši trakovi švigajo na vse strani, jedni po strani, jedni pa naravnost kvišku; veliki parni oblaki se valé jeden čez družega in zakrivajo deloma vodene curke. Zdaj se še jedenkrat strese kopica, v globočini se sliši otel pok in iz ceví šine trak, ki prekosi vse prednje v visokosti in časih drví tudi kamenje iz ceví. Vse to traja nekaj minut in lepa prikazen izgine, kakor prazne sanje o prihodu zore. Še predno so se gosti parni oblaki izkadili in se je vreła voda po kopici odtekla, je kotel, ki je bil ravno kar do vrha poln, popolnoma suh. V žrelu kacih 6 čevljev globoko pa stoji voda mirno, kakor v navadnem vodnjaku.

Le kacih 100 korakov od Geysira je Strokr. Voda v njegovem žrelu stoji 10—14 čevljev globoko in vedno vrè. Na vsaka dva ali tri dni Strokr bljuje in popotniki pravijo, da takrat v lepoti celó Geysira prekáša. S strašno silo žene kvišku vodo, ki se v bele meglíce razkaja; tudi kamenje drví iz žrela tako visoko, da ga okó več videti ne more in časih tako naravnost, da spet v žrelo pada in zopet kvišku frčí. Napósled je curek le vodena para, ki se zvižgaje dviguje do oblakov. To traja četrť ure ali pa še ne, potem spet vse potihne za dva dni.

Razne prikazni — jedna moč.«

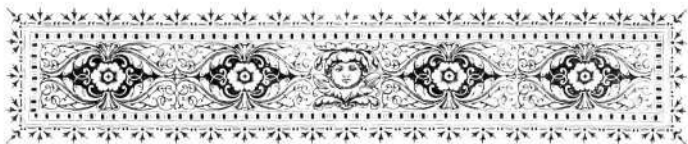

VIII.

Odkod izvirajo gliste in kako se izpreminjajo.

(„Slovenske Večernice“, XI. zvezek, 1865.)

Človek se sicer rad ponaša, da ga je Bog postavil za gospodarja vsem drugim živalim, ali vendar ima med njimi mnogo hudih sovražnikov, katerim se časih z vsem svojim umom in z vso svojo silo ne more ubraniti. Nekateri so mu nevarni, ker so krvoločni in močnejši od njega; oni ga tedaj napadajo; druge mu škodujejo s svojim strupom, druge spet ga le nadlegujejo in trpinčijo, ali mu celo škodujejo na njegovem zdravju. Med živali, ki so nevarni človeškemu zdravju, spadajo posebno gliste. Do zadnjih let se o glistah ni mnogo vedelo. Njih življenje in tudi njihov zarod so zdravniki in sploh prirodznanci slabo poznali, nekaj zato, ker ni ravno prijetno pečati se z rečjo, do katere se marsikom gnusi, nekaj pa tudi zato, ker so gliste skrite največ po tacihi mestih, kamor človek ne more lahko do njih. Zdaj pa vendarle poznamo že blizu trideset različnih glist, ki živé v človeku; za človekom trpé potem največ domače živali, n. pr. pes, mačka, prašič, ovca, govedo i. t. d.; pa tudi hrosti, gosence, pajki, polži, raki i. t. d. niso brez tega mrčesa. Ni ga skoraj mesta v človeškem truplu, kamor bi ti sovražniki ne prišli. Nahajajo se v črevah, v požiralniku, v sapniku, v jetrih, v plučih, v obistih, v mehurji, tudi v jeziku in sploh v mesu, celo v možjanih in v očesi. Kako pridejo te živali v te kraje? Dolgo so ugibali prirodznanci in zdravniki tu zastavico, ali niso je ugenili. Reкли so tedaj: Te živali nastanejo same od sebe, to je: iz nič. Ta odgovor ne pové veliko in dandenašnji učenj svet ni zadovoljen s takim odgovorom. Prirodznancem ni dalo mirú, toliko časa so vrtali in vrtali,

da so pravo našli in dandanes nihče, ki se dá poučiti, ne verjame, da trakulja sama od sebe nastane v človeškem črevesi. Prepričan sem, da nobeden mojih bralcev ne verjame otroku, ki trdovratno trdi, da se je posoda sama ubila ali da so se hlače same raztrgale, ali vendar vem, da so še taki, ki verjamejo, da se bolhe same od sebe lahko zaplodé. Pričujoči sestavek ima namen razjasniti, kako se plodijo gliste po novih izkušnjah učenih mož.

Gliste stanujejo v človeku in tudi v živalih v dveh različnih podobah, namreč kakor mehurniki in kakor trakulje.

Vém, da pozná vsak, ki bere te vrstice, svinjske ikre. Pri prašičih je mesó večkrat, tako rekoč, potreseno s temi ikrami, in ljudje sploh govore, da ikravo mesó ni zdravo, akoravno ne vedó, zakaj in zvečine je tudi po zakonih prepovedano, ikravo mesó sekati in prodajati. Če si ikro natančneje pogledamo, vidimo, da je podobna podolgastemu mehurčku, ki je napolnjen z neko tekočino. Na enem konci tega mehurčka vidimo drobno okroglasto glavico na kratkem vratu. Glavica ima jamice in tudi kaveljčke, z jamicami se prisesá, s kaveljci se pa prijema na druge stvari. Živalca svojo glavo in svoj vrat lahko skrije v mehur in potem se vidi na mehurji samo bela pikica, kjer tičí glava. Take živali imenujemo sploh mehurnike (Blasenwürmer). Pa ni treba misliti, da ima samo prašič mehurnike v svojem mesu, imajo tudi druge živali svoje, n. pr. zajec, miš, ovca, govedo i. t. d. Ovčji mehurniki živé v ovčjih možjanih, pravimo jim navadno metljáji ali šenki in so vzrok, da postanejo ovce vrtoglave. Ta ovčji mehurnik se loči od drugih v tem, da imá sicer jeden sam mehur, ali veliko glav. Časih je tudi človek ikrav, t. j. da tudi v človeku živí mehurnik in sicer listi, kakor v prašiči. V tem sestavku bodemo o tem še govorili.

Trakulja ima glavo kakor mehurnik in je podobna dolgemu ozkemu traku. Sestavljena je iz mnogih členov in vsak člen je takorekoč záse žival, ker ima vsak svoja plodila. Zadnji členi so najstarejši in polni jajčec. Kadar je člen zrel, tedaj se odtrga od trakulje in gre z blatom vred od živali, v kateri živí. Kakor pa zadnji členi odpadajo, narastajo jej spredaj pri glavi

novi. Skoraj vsaka žival ima svojo trakuljo in v človeku, kolikor je dozdej znano, prebivajo štiri različne trakulje, namreč:

Abisinska trakulja je tenka kakor nit in se nahaja posebno v Abisini in v Afriki.

Široka trakulja (*Botriocephalus latus*) ima širje nego daljše člene in plodila v sredi členov. Na glavi ima dve jamici brez kaveljcev in naraste nad 6 m dolga. Beržkone smo jo dobili od Mongolov, najde se pa tudi pri Tartarih in Arabcih. Pri veliki selitvi narodov so jo zanesli na Rusko, Poljsko in dlje med slovanske narode. Arabci so jo zaplodili v Egipt, odtod dlje po severni Afriki in celo na Španjsko in v južno Francosko, in odtod so jo švicarski odpuščeni vojaki zanesli v Švico.

Ozka trakulja (*Taenia solium*) ima daljše nego širje, bučnim peškom podobne člene in plodila ne v sredi, ampak na strani vsacega člena. Na glavi ima štiri jamice in kaveljce za prijemanje. Ta trakulja narase do 15 m v dolgosti in je razširjena posebno med ljudmi germanskega in romanskega plemena. Ozko trakuljo je sploh teže odpraviti kot široko.

Brezkaveljčasto trakuljo (*Taenia mediocancellata*) je šele lani Küchenmeister razložil od ozke, kateri je v vsem popolnoma podobna, le da nima kaveljcev, ampak samo jamice. Beržkone je ta vrsta zanesena iz srednje Afrike, kjer je tako navadna, da ga skoraj ne najdeš človeka, bodisi mladega ali starega, visocega ali nizkega stanú, ki bi ne nosil v sebi tega mrčesa. Iz Afrike so jo sužni zamorci zanesli v Javo in odtod je prišla v Holandijo in dlje na Nemško.

Zakaj se najde ta ali óna trakulja samo v nekaterih krajih? Kako nastanejo mehurniki na mestih, od vseh strani zaprtih, n. pr. v možjanih? Kako to, da mehurnik nima nikoli jajec? Odkod dobí prašič, ki je bil pred tednom še zdrav, zdajci tisoč in tisoč iker? Kaj se godi s trakuljinimi jajci? Za ta važna in imenitna vprašanja ni nihče ródil; torej nihče ni znal kàj pametnega odgovoriti. Rekli so torej: Ikre so se naredile samé od sebe in ljudjé so verjeli.

Pred nekoliko leti šele je prišlo učenemu Sieboldu na misel, da se morebiti iz mehurnika izpreminja tra-

kulja. V mišjih jetrih se najde mehurnik, v mački pa trakulja, glavi mišjega mehurnika in mačje trakulje sta si pa tako podobni, da se mora človek res čuditi, kako učenjaki že niso poprej prišli na to. Siebold je tedaj, ogledujé mišjega mehurnika in mačjo trakuljo, prvi izrekel misel, da se iz tega mehurnika naredí trakulja, ko je mačka požrla miš. Siebold pa vendar takrat še ni vedel, da je mehurnik mlada trakulja, ampak je le mislil, da mehurniki so le bolne vodenične trakulje, ki so izgrešile pravo pot ter namesto, da so prišje v mačje črevo, zašle so v miš, kjer se niso mogle zrasti v prave trakulje. Te vodenične trakulje se le ozdravijo, ako pridejo v žival, ki je njim namenjena.

Kakor mišji mehurnik in mačja trakulja, takisto so si tudi po glavah popolnoma podobni zajčji mehurnik in pasja trakulja, potem ovčji mehurnik in druga pasja trakulja. Tudi o teh so mislili, da so zajčji in ovčji mehurniki le bolehné pasje trakulje.

Dr. Küchenmeister, zdravnik v Zvikovem na Saksonschem, storil je v tej reči jedno stopnjo dalje. On je dajal zajčje mehurnike mladim zdravim psom, da so jih pojedli. Kmalu je opazil, da so psi jeli na trakulji bolehati in ko jih je potem mrtve razparal, našel je res v njih trakulje. Ravno tako so se ovčji mehurniki ali metljáji, katere so psi požrli, izpremenili v trakulje v pasjem črevesi. On je tudi zapazil, kako se to godí. Ko pride mehurnik v pasji želodec, izgubi svoj mehur, želodčeva kislina ga je prekuhala, glavi pa želodčev sok nič ne more, ona ostane živa in cela in gré s prekuhano hrano naprej v črevo. Tukaj se z omenjenimi jamicami in s kaveljci pripné na črevo in začné rasti. Konec glave poganja člen za členom, tik glave je najmlajši in zadnji najstarejši. V treh mesecih so zadnji členi dorastli in dozoreli, napolnili so se z jajci, zdaj se odtrgajo od trakulje in gredó z blatom vred iz črevesa spet na svet.

To je Küchenmeister zapazil prvi, za njim so poskušali drugi in vsi so pritrdili Küchenmeisteru, rekoč, da je res tako. Küchenmeister je tedaj pokazal, da mehurnik ni samostalna žival, ampak da je le izpreminjajoča se trakulja, ki v zajčjih jetrih ali v ovčjih možjáníh le čaka, da pride na mesto, ki je njegoví prirodi po volji, da pride v žival, v kateri more rasti in postati

trakulja. Zdaj bi bila tudi uganjena zastavica, zakaj sta si mehurnik in trakulja v glavah tolikanj podobna. Mehurnik je le nezrela trakulja, kakor gosenica nezrel metulj; iz mehurnika nastane trakulja, iz gosenice metulj; gosenica se ne razploja, mehurnik tudi ne: torej je mehurnik za trakuljo ravno to, kar je gosenica za metulja, namreč nje ličinka ali larva (Larve). Trakulja tedaj ne nastane sama od sebe v živalih ali v človeku, ampak se le izpreminja iz mehurnika in mehurnik nastane, kakor bomo pozneje videli, iz trakuljinih jajec, ravno tako kakor gosenica iz metuljevih.

Ovčji mehurniki ali metljáji so vzrok nesrečni ovčji bolezní, imenovani vrtoglávica ali vrtljáji, katere se ovčarji tako zeló bojé. Ako je to res, da iz mehurnika nastane trakulja in da se potem iz trakuljinih jajec spet izležejo mehurniki, mora tedaj pasja trakulja biti mati ovčjih metljájev in ti metljáji se v pasjem črevesi spet izpremenijo v trakulje.

Vem, da bode tukaj marsikdo zmajal z glavo, rekoč: »Prijetelj počasi, to ne gré tako hitro! Da se iz mišjega mehurnika storí v mački trakulja, to naj ti bode! Ali kako pridejo trakuljina jajca iz pasjega črevesa v ovco in še celó v ovčje možjáne? Ne zameri, to mi ne gré v glavo!«

Tudi na to je dobil odgovor Küchenmeister. On si je mislil tako-le: Ovčarski psi, ki so navadno trakuljasti, živé med ovcami in stresajo zrele člene polne jajec po paši. Ali ne bi potem mogoče bilo, da kaka ovca s travo vred požrè tudi kakšen trakuljin člen ali vsaj kako jajce? Táko jajce bi se moralo po njegovih mislih v ovci izpremeniti v mehurnika. Da bi se prepričal, ali ima ta njegova misel kaj v sebi ali ne, izbere si nekoliko zdravih ovac in jim dá nekoliko členov omenjene pasje trakulje, da so jih pojedle — in glej čuda! v štirinajstih dneh so bile vse ovce vrtoglave in ko je pozneje te mrtve ovce razparal, najde v možjáníh mehurnike, ki so ovcam napravili to bolezen.

Küchenmeister, vesel tega novega odkritja, poroči to brž v Kodanj profesorju Eschrichtu, ki se je tudi že dolgo s to rečjo ukvarjal. Eschricht, dasitudi vesel, kaj tacega zvedeti, vender ni mogel précej verjeti. Küchenmeister se mu ponudi, da mu preskrbí členov pasje trakulje in potem bi se sam na zdravih ovcah lahko pre-

pričal. Eschrichtu se vé, bilo je to všeč. Küchenmeister je imel psa, kateremu je dal mehurnika iz ovčjih možján, da ga je požrl in od istega dné je pes bolehal za trakuljo. Tega psa ubije, vzame mu iz črevesa trakulje in jih še tisti popoldan pošlje z železnico do Vižmara in odtod dalje s parobrodom do Kodanja. Eschricht si je v tem od predstojnika živinozdravnice izprosil tri popolnoma zdrave in pitane ovce za poskušnjo. Ta mu jih rad dovoli. Tretji dan zjutraj dobí Eschricht poslane trakulje, ki so bile, akoravno težko še žive, vsaj še sveže. Še tisti dan opóludne je že vsaka ovca dobila v požirku vode nekoliko členov. Ovce so ostale v živinozdravnici, kjer so dobro nánje pazili in vse zapisovali. Vsak dan je Eschricht povpraševal, kako se ovce počutijo. Vselej je dobil odgovor, da so zdrave in da rade jedó. Ko je pa prišel štirinajsti dan, odkar so ovce zaužile trakuljine člene, poročili so mu iz živinozdravnice, da je jedna ovca zbolela in da komaj še na nogah stoji. Še tisti dan zbolí druga ovca. Videlo se je vedno bolj in bolj, da so vrtoglave, in bolezen je bila tako huda, da sta obe poginili, jedna četrta, druga peti dan bolezní. Eschricht in Bendy sta potem razparala in razgledala mrtvi ovci. V možjáníh sta našla polno mladih mehurnikov ali metljájev. Zdaj se je tudi Eschricht prepričal, da je živa resnica, kar je trdil Küchenmeister, namreč da se mehurniki storé iz trakuljinih jajec.

Zdaj nam je še treba odgovoriti na vprašanje: Kako pa pridejo trakuljina jajca iz ovčjega želodca v možjáne?

Na to nam bode odgovoril drobnogled ali mikroskop. Če pogledamo trakuljino jajce skozi povekševalno steklo, zapazimo v njem okrogel zarodek (embryo) in na zarodku razločimo tri ostre kaveljce, ki so podobni zakrivljenim nožičkom. Čemu ima te kaveljce? Pod drobnogledom vidimo, kako jih na vse strani pregiblje, zdaj jih iztegne, zdaj spet skrči. Ravno tako vrta tudi v ovčjem želodci in s temi kaveljci prevrta želodčevo kožo in drugi drob, da pride na mesto, ki mu je namenjeno in potrebno za razvitek njegov.

Da je to res, prepričali so se spet Küchenmeister, Eschricht in mnogi drugi, ko so razparavali take ovce, ki so za metljáji poginile. Našli so v takih ovcah razven

pravih, živih metljájev v možjáníh še mnogo drugih mehurnikov, razstresenih po vsem telesi, pod kožo, v mesí, časih celó v srei. Ali vsi ti mehurniki so bili mrtví in napolnjeni z neko sluzjo. Ti mrtvi mehurniki so izgrešili pravi pot in so zabredli na taka mesta, na katerih se niso mogli razvijati, torej so morali poginiti. Živí so ostali le tisti, ki so našli pot naravnost v možjáne.

Ker vemo to, ne bodemo se čudili, zakaj je tretja ovca, s katerimi je Eschricht poskušal, zdrava ostala. Morebiti je ravno take člene požrla, ki še niso bili dosti zreli, po naključji noben zarodek ni našel pravega pota v možjáne ter so obtičali po mesí in v drugem drobji, kjer so pomrli in ovci niso delj škodovali.

Prepričani smo tedaj tudi mi, da so metljáji samo ličinke ali larve neke trakulje, ki živí v pasjem črevesi. Kakor nastane iz gosenice metulj, tako nastane iz metljája trakulja, in kakor metulj zaleže gosenice, zaplodi trakulja mehurnike.

Gospodarji so poprej ugibali, odkod prihajajo metljáji, ki so že marsikacega ovčarja spravili na beraško palico. Nekateri so rekli, da ovce dobé metljáje, če se na paši prehladá, drugi so dejali, da jim škoduje paša, dokler je še rósna in spet drugi so trdili, da pridejo iz slabe krvi. Ali nobeden ni prave pogodil. Ovce so le zató zbolele, ker se klati med njimi trakuljav pes, ki razsiplje po paši trakuljine člene. Močvirne paše so le zató nevarnejše, ker na njih jajca delj časa sveža ostanejo. Kakor je pa resnično, da so ovce dobile metljáje od pasje trakulje, tako je tudi res, da je pes samo odtod postal trakuljav, ker je požrl možjáne vrtoglave ovce.

Ako hočeš kako napako odpraviti ali si škodo odvrniti, moraš najpoprej povprašati, kaj je vzrok tej napaki, odkod izvira škoda. Bog vé, česa niso ovčarji počenjali, da bi odvrnili od ovác to bolezen. Da bi se ne prehladile, zató jih niso puščali zjutraj zgodaj na pašo, posebno ne, dokler je bila paša še rósna. Bolne ovce so zagovarjali, dajali jim zdravila na zdravila, časih so celó navrtali bolni ovci čepinjo in jo tako rešili mehurnika, ali s tem si je ovčar ohranil kvečjemu po kako ovco. Dalje so mislili, da je bolezen kužna, torej so ločili bolne živali od zdravih — ali vse zastonj. — Kaj pa da, saj zdaj vemo, da se mehurnik ne more iz jedne glave pre-

seliti v drugo. — In če je ovca poginila, kaj so storili? Glavo so največkrat vrgli psom, da so pojedli možjane in sevéda z možjani vred tudi metljáje, in tako so gospodarji sami v svoji nevednosti skrbeli za prihodnje metljáje.

Iz tega se jasno vidi, da je gospodarju najprej treba pouka, katerega se mora pa tudi držati bolj, nego starih vraž.

Ko je profesor Eschricht v kmetijskem časniku razjasnil zvezo med metljáji in med pasjo trakuljo, dobí kmalu potem od nekega duhovnika z otoka Seelandije pismo, v katerem se mu zahvaljuje za pouk in pripoveduje nadalje, da žíví v njegovi fari mlad, posebno priden kmet, ki se je pred nekoliko leti jel pečati z ovčarstvom, toda pri tem poslu je bil nesrečen. Že prva leta so mu metljáji delali veliko škode. Revež si je to toliko bolj k srcu gnal, ker v njegovem kraji poprej te bolezní niso poznali. To ga je pripravilo v žalost in izgubil je vse veselje do dela. Ko duhovnik bere Eschrichtov spis, obišče kmeta in ga povpraša, ima li pri svojih ovcah psa ali ne. Odgovorí, da ga ima, da si ga je preskrbel, akoravno to v njegovem kraji ni navada. Duhovnik ga potem poučí in mu vse natanko razloží, odkod izvira ta bolezen. Kmet se ravná po tej nauku, odpravi psa in bilo mu je pomagano. Kmalu je bil spet dobre volje in delaven.

Da na kratko povzamemo, kar smo se naučili. Trakuljini zreli členi, ki se ob svojem času odtrgajo od trakulje, so polni jajčec. Ta jajčeca se skozi luknjice, ki jih vidimo pod drobnogledom, zmuzajo iz členov. Zunaj se veliko teh jajčec ukončá, ker ne najdejo pripravnega mesta za daljni razvitek, ali vendar se lahko zgodi, da od tisoč in tisoč jajčec jedno ali drugo z živežem vred pride v želodec in dlje v črevo kake druge živali. Tukaj se iz jajčeca izleže zarodek, ki s svojimi kaveljci črevo prevrta in potem po živinskem telesu dalje popotuje, da najde za vse pripravno mesto. Če ne pride v namenjeno žival, ali tudi če v tej živali ne pride do pravega mesta, mora poginiti. Ako je pa zarodek našel pravo žival in pravo mesto v njej, nastane iz zarodka mehurnik, in njegova glava je popolnoma jednaka glavi trakulje, ki ga je porodila. V tem stanu leži mehurnik mirno in se v tej živali ne izpreminja več, ko bi še tako dolgo v njej ostal. On le čaka, da bi kaka druga žival

požrla njegovega sedanjega gospodarja in da bi on po tem poti prišel v črevo novega gospodarja. Če se to zgodi, izgubi mehurnik v želodci svojega novega gospoda svoj mehur, glava gré pa dalje v črevo, tukaj se prisesá, začne poganjati člene in tako nastane počasi trakulja. Za zdaj se še ne vé za vsako trakuljo, v kateri živali živi nje mehurnik, toliko je pa gotovo, da mehurniku ni vsaka žival po volji. Tako n. pr. se mišji mehurnik le v mački izpremeni v trakuljo; ako bi ga požrl pes, ne bilo bi mu nič; narobe se pa tudi zajéji mehurnik le v psu izpremeni v trakuljo, v mački ne.

Od štirih trakulj, ki stanujejo v človeku, vemo le o dveh, kakšni so nje mehurniki in kje živé, to je namreč od ozke in od brezkaaveljčaste; prva ima svojo ličinko v prašiči — imenujemo jih ikre — druga pa v govedu, pa tudi v ovcah.

Že davno se je mislilo, da so prašičje ikre in ozka trakulja v človeku v neki zvezi, ali dokazala sta to šele Leuckart in Haubner. Vsak si je za izkušnjo izbral pet mladih prašičkov zdravega plemena, o katerih sta se prepričala, da njih starši niso bili ikravi. Tem pujskom sta dala zrele trakuljine člene in potem sta pujska za pujskom pregledovala od časa do časa. Od vseh desetih sta le dva ostala zdrava, osem jih je bilo pa ikravih. Nekateri so imeli na tisoče in tisoče iker, drugi po menj, jeden celó jedno sámó. Iz tega se vidi, da je jedna žival bolj pripravna za to bolezen, druga pa menj. Pujsek, ki sta ga zaklala v tretjem tednu, imel je ikre drobne kakor makova zrna; na konci tretjega meseca zaklani prašički so imeli šele popolnoma zrele ikre.

Dokazalo se je pa tudi, da iz svinjske ikre nastane trakulja v človeku. Da bi se spoznala resnica, použili so nekateri mladi zdravniki nalašč žive svinjske ikre in v tretjem ali četrtem meseci so zapazili na sebi prava znamenja trakuljine bolezni. Küchenmeister je tudi pokazal na hudodelnikih, ki so bili na smrt obsojeni, da se ikre v človeku izpreminjajo v ozko trakuljo. Nekemu na smrt obsojenemu jetniku je dal prvokrat štiri mesece, drugikrat polutretji mesec pred smrtjo po 20 svinjskih iker v klobasi, da jih je pojedel. Ko so po smrti tega človeka razparali, našel je Küchenmeister v njem 19 ozkih trakulj, 11 med njimi je imelo že zrele člene.

»Kako pride ikra človeku v želodec, saj je vender nobeden ne bode pojedel?« utegne kdo vprašati.

Res je, da pameten človek ne bode žive ikre pojedel, vsaj vedoma ne, ali koliko sto in sto potov je, po katerih lahko ikra pride v človeka! V nekaterih krajih imajo ljudje navado, da jedó surovo mesó, bodisi svinjsko ali goveje, ker je res tečno in celó zdravniki je priporočajo slabim otrokom ali ljudem, ki so po hudih boleznih oslabeledi, da se poprej okrepé. In kako lahko je mogoče, da človek z mesom vred použije tudi ikro, skrito v mesu. Se vé, ako je mesó posuto z ikrami, nihče ga ne bode pojedel, ker se vsacemu gnusi, ali tu je dosti jedna sama, katere človek ni opazil. Znano je, da mesarji, kuharice in gospodinje, ako delajo klobase ali druge mesne jedi, pokušajo sesekano mesó, če je že dosti slano ali póprano in izkušnja uči, da posebno mesarji, kuharji, dékle in gospodinje bolehajo za trakuljo. Že pred 40 leti je preračunal dunajski zdravnik Vavru, da vsak četrty človek, ki ima trakuljo, je ali mesar ali pa kuhar in pri vsem tem je med takimi bolniki več nogo polovica ženskih, bržkone zató, ker imajo pri nas največ samé v kuhinji opraviti, nekaj pa tudi, ker so sploh bolj snédene in laskerne od moških.

Dalje, kako lahko ostane ikra v posodi, v kateri smo hranili ikravo mesó, kako lahko se prime noža, s katerim smo tako mesó rezali! Iz posode ali z noža pride na druge stvari, n. pr. na kruh, ki smo ga odrezali z istim nožem in ga nismo poprej obrisali. Kako lahko se tudi prime sluznata ikra prsta na roki in od roke do ust ni daleč. Dosti je, ako imamo táko mesó pri hiši, ikra se na ta ali óni način lahko zanese do ust, posebno ako so pri hiši otroci, ki sploh radi iztikajo po kuhinjah in shrambah.

Opomniti pa moramo, da mesó, ako je bilo še tako ikravo, ni več nevarno, če je pečeno, kuhano, prekajeno ali presušeno, ker vročina, dim, sol itd. zatarejo v ikrah življenje. So celó ljudje, ki jim pečeno ikravo mesó bolje diši nego zdravo. Nevarno je le surovo mesó, pa tudi premalo presušene klobase.

Kakor pa človek od svinjske ikre dobí ozko trakuljo, ravno tako nastane prašič ikrav, ako požrè zrele člene te človeške trakulje. Da prašič lahko dobí vse

take člene, tega mi menda ni treba dokazovati; vsakdo, ki pozná prašičevo nesnažnost in požrešnost, bode mi rad verjel.

Brezkaveljčasto trakuljo je šele Küchenmeister ločil od ozke; poprej so mislili, da je to le stara ozka trakulja, kateri so izpadli kaveljci, ravno tako, kakor staremú človeku izpadajo lasje. To so mislili toliko bolj, ker niso poznali nje mehurnika. Bili bi morebiti že poprej zvedeli, da nista jednaki, ko bi se ne bili držali samo tega, kar so imeli domá pred očmi, temveč da bi se bili ozirali tudi na to, kar so pripovedovali popotniki iz Afrike. Kdor je bil v srednji Afriki, vedel je povedati, kako navadna je ondu trakulja, tako da ondotni ljudje mislijo, da ni zdrav, kdor je nima. Pa vender ondu ne jedó svinjskega mesá. — Toliko več pa pojedó surove govedine in ovčenine. Ondotni Evropci in Mahomedanci ne poznajo te nadloge, dokler se zdržé surovega mesá. Šele pred dvema letoma je dokazal Leuckart, da ikra te trakulje žíví v govedi in v ovcah. Od dveh telet, katerim je dal jajca omenjene trakulje, dobilo je jedno toliko iker, da je poginilo. Drugo tele je zaklal čez tri mesece, ikre so bile zrele in različne od prašičjih, bile so brez kaveljnov.

Rekel bode morebiti kdo: Videl sem že ikravo svinjino, ali nikoli še ne ikrave govedine.

Res je, da govedina nima navadno toliko iker, da bi v oči zbadale, ampak le bolj posamezne. Temu se pa ne bodemo čudili, če pomislimo, da govedo ni tako nesnažno in požrešno, kakor svinja. Govedo le na paši s travo vred pojé kako jajcece in to najlože v tacih krajih, kjer travnike, ali sploh zélišča polivajo z gnojnico. Ravno zató pa, ker goveje ikre niso tako očitne, so še tem nevarnejše, ker jih lože izgrešamo. Na vsak način je najbolje, surovega mesá nikoli ne jesti, bodisi že svinjsko ali goveje.

Da je trakulja velika nadloga za človeka, to je gotovo. Sicer ne trpé vsi ljudje jednako; so bolniki, katerim trakulja ne napravlja nobenih bolečin, drugi so pa, ki trpé neznane bolečine. Ljudí, ki dolgo bolujejo za trakuljo, prime se napósled neka bolezen, ki je podobna bledíci (Bleichsucht), posebno čutnice ali žívci so slabi in razdražni, bolniku pogostoma šumí v ušesih, trga

ga po udih, slabosti ga obhajajo, celó božje ga časih meče ali se mu pa še celó pamet zmeša. Najbolje je v tacih boleznih zvedenega zdravnika za svet povprašati, ker če bi si tudi bolnik sam znal odpraviti trakuljo, vender bi si ne vedel pomagati v drugih boleznih, ki večkrat izvirajo iz trakuljine in so še nevarnejše nego trakulja sama.

Že zgoraj smo rekli, da je tudi človek časih ikrav in po tem, kar vemo zdaj o ikrah, moramo soditi, da so tudi te ikre nastale iz trakuljinih jajčec. Ikrav človek je na ta ali óni način dobil trakuljina jajčeca v svoj želodec, ravno tako kakor ikrav prašič. Sevéda človek ne bode vedoma pojedel takih jajčec, ali vender je mogoče, da jajčece pride nevedoma človeku v usta in iz ust v želodec. Zreli členi ne gredó od trakuljavega človeka samo z blatom, ampak večkrat tudi samí záse, tako, da človek za to še ne vé, n. pr. v spanji. Pa kaj še! Opazili so, da imajo taki členi v sebi nekako življenje, da se gibljejo in premikajo. Kakor polži lezejo dalje in ne samo po nočnih posodah, ampak tudi po postelji in celó po steni in v tem, ko lazijo okoli, iztresajo iz sebe jajčeca. Kako lahko se torej zgodí, da se prime v spanji tako jajčece človeku na roko in že smo jedenkrat rekli, da od roke do ust ni daleč. Razven tega naravnostnega pota so pa mogoča še druga pota. V mnogih krajih polivajo z gnojnico zélišča, n. pr. solato, katero jemo surovo. Jedno jajčece se je prijelo solate, človek je pojé in dobí ikro. Leuckart celó misli, da trakuljav človek lahko postane ikrav, akoravno ni trakuljinega jajčeca pojedel. Ako se namreč takemu človeku v želodci vzdiguje, da mora bljuvati, prestopijo pri tej priliki zreli trakuljini členi iz črevesa v želodec.

Ta ali óni bi utegnil na to odgovoriti: »Pa kaj zató, če imam tudi ikro v mesu, saj to ne škoduje zdravju. Koliko jih ima časih prašič, pa se vender dobro počuti«. Res je, da ikra, ako je le v mesu, ni ravno nevarna zdravju, ali ikra ne žíví zmerom v mesu, ampak pride časih tudi v drob, n. pr. v jetra, v pluča, v srce in celó v okó in v možjáne, in na teh zadnjih dveh mestih vzrokuje večkrat bolezni, ki se ne dajo ozdraviti. Gráfe, slavni zdravnik za očí, ozdravljal je že blizu 60 ljudij, ki so imeli ikro v očéh. Ako je ikra v sprednjem očesnem

predalci, namreč pred lečo, tedaj ne vzame sicer človeku vidú popolnoma, ampak ga le slabí, in taka ikra se dá izrezati ravno tako, kakor »mréna«, in človek potem zopet dobí vid. Ako pa ikra tičí v zadnjem predalci, to je, za lečo, ne dá se ozdraviti, in táko okó izgubí počasi vid popolnoma.

Kadar pa ikra zaide v možjáne, pokažejo se druge bolezni. Takemu človeku se v glavi vrtí, glava ga bolí, zapušča ga um in spomin, časih celó zblazne popolnoma ali pa celó nagloma umrje za to boleznijo.

Pristaviti pa moramo, da kar se je dozdej zvedelo in poskusilo, le ikra od ozke trakulje žíví v človeku; ikre od brezkaveljčaste trakulje dozdej v človeku še niso zasledili, bržkone jej človeško truplo ni po godu in to je velika sreča za človeški rod.

Končno moramo še govoriti o neki živalci, ki je šele v najnovejšem času bila spoznana, da je nevarna človeškemu zdravju, namreč lasnica ali trihina (*Spiralwurm*). Lasnice so majhni, kakor las tenki črvički, ki jih s prostim očesom jedva moremo razločiti, ker njih pet šele meri jedno črto. Ti črvički so zaprti v okroglih apnenih pušicah ali skrinjicah in ležé raztreseni med mesnimi vlakni, in táko mesó je videti, kakor bi bilo belo-pikasto. Teh lasnic je časih vse polno v mesu; Leuckart je videl lasničevo mesó, ki je v jednom lotu imelo čez 100.000 tacih belih pik. Tega novega sovražnika poznamo šele od leta 1835. Odsehal do danes so se prirodznanci mnogo ukvarjali s to živalco in zdaj vemo o njej to-le:

Mésne lasnice niso popolnoma razvite živali, razvijajo se šele, ako pridejo v črevo kake druge živali. V črevesi se odpró omenjene pušice, črviči padejo iz njih, prav hitro rasejo in že v 24 urah se plodijo. Ženske lasnice so za polovico večje od moških in mlade se izležejo že v máterinem telesu, in se porodé šesti dan žive. Te živalce se v črevesi vedno gibljejo, vijó kakor kače ter dražijo čutljivo črevo tako, da se večkrat vname. Žival, ki je dobila lasnice v sé, izprehaja vročina, ne ljubi se jej jesti, trebulh ima napet in boléč. Nekatera to bolezen lahko prebije, nekatera pa tudi za njo pogine. So pa razven človeka skoro vsi sesalci podvrženi tej bolezni, n. pr. pes, mačka, kuna, podgana, miši, zajci, morski

prašički, teleta, prašiči, celó kure in golobje. V vseh teh živalih se je v črevesi pokazala lasnica, ako so jedli lasničevo mesó. Leuckart je dajal psu lasničevo mesó in brž so se pokazale v njem črevesne lasnice. Da bi se prepričal, ali se bodo te črevesne lasnice zopet izpremenile v mesne, zató je zaklal psa, in njegovo črevo, polno teh lasnic, dal je zdravemu prašiču, ki je je prav rad pojedel. Že drugi dan je prašič zbolel, vnela se mu je trebušnica. Jestí ni hotel, povesel je glavo in rep, krčil je trebuh in z zobmi škripal. Čez nekaj dnij mu je bilo takó hudo, da je legel, huda vročina ga je kuhala in hudo ga je žežalo. Osmi dan mu je toliko odleglo, da je zopet jedel, ali čudno ga je bilo gledati, če se je premikal, zadnji nogi mu skoro nič nista služili. Čez nekoliko dnij je popolnoma ohromel, ni se mogel premikati in ležal je kakor mrtev. Noge so bile trde in boleče; če so ga postavili na noge, précej je spet omahnil in padel na tla, glas mu je bil hripav in bolj enak ovčjemu nego svinjskemu. Vsak dan so pričakovali, da pogine, ali vender se mu je obrnilo na bolje, očvrstil se je, rad je jedel, tudi je poskušal hoditi, pa ni šlo; jednekrati se je prestopil, pa se je spet prevrnil. Morebiti bi bil popolnoma ozdravel, da bi ga ne bil Leuckart znanosti za ljúbo zaklal.

Ko ga je razparal, videl je, da je bila trebušnica hudo vneta, ozka čreva so bila kakor v klopčič zvita, ali sicer zdrava, nobene lasnice ni bilo videti v njih. Ko je pa košček mesá pregledal pod mikroskopom, začudil se je nad množico lasnic. Lasnica je ležala tik lasnice, vse jednake velikosti, toda apnene pušice še ni imela nobena. Leuckart je preračunal, da je prašič imel v mesu okoli 13 milijonov lasnic. Te lasnice, ko so popotovale iz črevesa v mesó, napravile so prašiču trebušnično vnetje in pozneje hromost.

Dné 12. januarija leta 1860. prinesli so v draždansko bólnico 20letno dekló. Že od božiča je bolehal in o novem letu je legla. Bolezen se je začela v tem, da je bila dekla slaba, klaverna, mogla ni ne spati, ne jesti, bila je zapečena, vročina jo je kuhala in hudo jo je žežalo, trebuh je bil napet in boleč. Zdravniki so mislili, da ima »tifus«, akoravno jej vránica ni otekla, kar je znamenje te bolezni. Čez nekoliko dnij jo je jelo

mesó, posebno na nogah in rokah, strašno boleti, reva je noč in dan stokala, roke in noge so bile v komolci in v kolenu trde in napósled so jej otekle noge — dné 27. januvarija je umrla. Ko so jo razparali, našel je zdravnik Zenker v nje mesu in tudi v črevah vse polno lasnic in šele zdaj je zvedel vzrok te čudne bolezni in smrti. Zasedovali so dalje, odkod bi bila dobila lasnice, in Zenker je zvedel, da so v hiši, kjer je služila dekla, nekoliko dnij pred začetkom nje bolezni klali prašiča. Zenker je v suhem mesu istega prašiča še našel lasnice, in zdaj je vedel, odkod ta čudna bolezen. Dekla, ki je bila znana, da je laskerna in snédena, jedla je surovo mesó zaklanega prašiča, in reva je morala s smrtjo plačati svojo sladkosnédnost.

Pozneje se je tudi zvedelo, da je zbolel takisto mesar, ki je tega prašiča klal, za ravno to boleznijo; pa je le mislil, da se je pri klanji prehladil. Tudi on ni mogel vzdigniti ni noge ni roke in šele čez tri tedne je ozdravel.

Od téhmal so zdravniki že večkrat imeli s to boleznijo opraviti in bolniki so bili: mesarji, kuharji, dékle, gospodinje in otroci, in skoro vselej se je pokazalo, da so jedli ali surovo ali premalo presušeno mesó ali klobase.

Iz vsega se vidi, da ima človek v surovem mesu veliko sicer majhnih ali hudih sovražnikov. Dosti dolgo so nas mučili, ali poznali jih nismo, zdaj jih poznamo in naša skrb mora biti, da se jih obvarujemo, ker:

„Zdravo teló,
Najboljše blagó“.

III.

Dodatek:

Božíční večer na Kranjskem.

(„Soča“, 1877.)

Pratika, zvesta družica vsaki slovenski hiši, naznanja najkrajše dneve. Medlo solnce obseva pusto zemljo in snežna odeja krije polje in travnike. Ob cesti oprézvajo sestradane vrane ter se leno preletavajo z drevesa do drevesa, v tem ko vrabci in strnadi, ščinkovci in škrlice prezebajo okoli pohištev in brskajo pri zidéh, ne bi se li tu morebiti našla še kaka mrvica hrane. Poti in ceste so prazne, niti beračev ni videti. Božični prazniki so pred durmi, vsak je najrajši domá v svojem kotu, na te svete dni neče nadlegovati, dobro vedoč, da bodo zató gospodinje po praznikih tem radodarnejše.

Toliko živahneje pa je po hišah. Od gospodarja do zadnjega pastirja je vse pri dômu in četudi mora kdo po kacem majhnem opravku z dôma, podviza se in hití pod domačo streho, kajti nocoj je sveti večer ali bádnjak, kakor govoré po nekaterih krajih. Pravega dela nobenemu ni mari, zlasti moškim ne. Vsi se potikajo okoli peči, ki danes puhtí nekamo posebno dobrodejno toploto od sebe. Mati imajo véliko péko in po vsi hiši se širé tisti dobri duhovi po potvicah in gubánicah. Kraj mnozega pecíva se odlikuje po velikosti sósebnopoprtnjáka, ki bode na velike praznike ves čas ležal na mizi, in šele na svetih Treh kraljev dan ga načné gospodar odrezavši vsacemu v družini svoj kos, ne pozabivši niti živine v hlevu, niti kuretnine pred pragom, da bi bila zdrava ter se dobro redila.

Kar je bilo malo prej rečeno o nedelavnosti moških, ne veljá pa ženskim. Oné imajo z umivanjem in čiščenjem izbe, kuhinjskega in hišnega orodja toliko opraviti, da bi jim — ako se jim smé verovati — ne za-

doščale štiri roke. Za čudo pridni so pa danes otroci, nič jim ni treba prepovedovati kepanja in drsanja in, kar je še posebno čudno, materi pred pečjo ne delajo napotja. Vsi so v hiši, vsi se gnetó za mizo. In tihi so, da je kar neverjetno. Vsi drugačni nego sicer. Tu je namreč njih starejši brat, ki se šóla v mestnih šolah. Sinoči že pozno ga je hlapec dovezel iz mesta S seboj je prinesel vse, kar je potrebno za »jaslice«. Z jutra rano, ko se še ni prav razvidelo, ne čakaje zajutreka, napotila se je hrabra četa pod vodstvom mestnega učenjaka s košem oprtnikom v log, nabirat mahú za jaslice. Vsi so šli, nobeden ni hotel domá ostati, celó najmlajši, ki še platno prodaja, menil je, da brez njega ne bi opravili. Res ga je zeblo, ko so izpod snegá kopali mah in ga trgali s skal in z drevja. Otrpli so mu prstje in malo, da mu nista zmrznili svéčici pod nosom. Ali vender je bil vesel, neizrečno vesel, da je tudi on nekaj pomogel k jaslicam. Prinesli so mahú poln koš. Za pet tacih jaslic bi ga zadoščalo.

Hlapec je v tem, ko so otroci bili v logu, utrdil v kotu veliko desko in na to desko stavi zdaj starejši deček jaslice. Od maha napravi goro, po góri se vije semtertja cesta, posuta z najdrobnejšim peskom. Cesta vodi v Betlehem, ki se rmen, zelen in rdeč žarí v kotu vrhu gore. Pod goro od ceste nekoliko v stran postavi »štalico«, od smrekovega lubja lepo izrezano. Vánjo položi na slamico božje dete, ob straneh mu stojita osliček in volk in poleg božja Porodnica s svetim Jožefom. Potem razpostavlja po góri drevesa, ovce, krave, volke in pastirce, vse od lesá rezane in živo pobarvane. Spredaj utrdi vrsto drobnih voščenih svéčic, tu in tam nastavi katero tudi po góri. Napósled obesi na dolgo konjsko žimo od stropa dóli božjega angelja, ki v rokah nosi: »Slava Bogú v višavah in mir na zemlji ljudem!« ki oznanjuje preradostno vest, da se je narodil kralj nebeški, grešnemu rôdu odrešenik. Tudi svete Tri kralje je prinesel s seboj, toda ti se sedaj še ne smejo pokazati, šele zvečer pred njih praznikom jim bode dovoljeno stopiti v horno štalico. Pač se pa že sveti nad streho zlata zvezda, ki jim je pot kazala. Ko starejši sin vse to ureja in nastavlja, sedé mlajši bratjé in sestrice okoli njega mirno, kakor bi bili pribiti, in ne

premaknejo oči od jaslic. Nebeška radost jim sije iz zadovoljnih obrazov, danes so pozabljene vse igre in — kar je največje čudo — celó jesti jim ni mari. Zadoljujejo se s hlebčki, katere je mati nalašč zánje spekla. Domačemu psu Belinu pa ne gré v glavo, da se danes nihče izmed otrok ne zmeni zánj, gleda jih in gleda, napósled skoči na klop in se nerodno rine med nje. Ko pa vidi, da ga popolnoma prezirajo, in ga nekdo celó krcne po gobci, zavleče se nejevoljen zopet pod klop pri pèci, zviije se in dremlje dalje. Najstarejša hči v tem umiva in čisti dolgo vrsto svetniških podob, sveto razpelo v kotu in briše prah s svetega duha, ki v steklu vdelan visi nad veliko javorjevo mizó. Po končanem delu tudi ona prisede k družbi, njej je celó dovoljeno, da sme tu ali tam nasvetovati kako izpremembro, in ima tudi to zadovoljnost, da mali mojster časih posluša nje svèt.

V tem je solnce zašlo, dan se je stisnil in mrak je počasi legel v izbo. Ravno prav, ker jaslice so dodelane in graditelj, zadovoljen s svojim delom, pospravlja še ostrižke, izrezke in odpadke, katere mu hvaležni gledalci postrežno odnašajo na ogenj.

Zdajci prinese gospodinja v hišo posodo z žarjavico in kadilo ter oboje podá očetu gospodarju. Ta se odkrije, za njim vsi moški in takoj se uredi sprevod. Naprej stopa pastir s svetilnico v roki, za njim gré gospodar, meče kadilo na žarjavico in glasno moli, za njim nosi sin posvečeno vodo in oljčno vejico in potem se vrsté drugi otroci in posli. Tako hodijo od hrama do hrama, od sohote do sohote, povsod kadèč, kropèč in molèč. Oče se ta večer otrokom zdé oblastnejši nego navadno, skoro pol duhovnika in celó njih glas zveni bolj praznično.

Ko se sprevod zopet vrne v izbo, prižgane so pri jaslicah vse svéčice in zdaj vse hití gledat jih in hvalit mojstra. Mati pokleknejo, okoli njih otroci, za njimi dékle in celó moški, četudi neradi, vsaj na jedno koleno, kar pa materi ni prav; češ: kakor bi zajce streljali, in iz pobožnih src se vtrga stara božična pesem:

„Pastirci, vstanite,
Pogledat hitité!“

Po končani domači službi božji pride na mizo mrzla večerja, za njo pehar suhega sadja, orehov in lešnikov. Po večerji hodijo tudi sosedje gledat jaslice, soba se zmerom bolj polni, mnogi so že oblečeni za polunočno mašo. Pripovedujejo si pravljice, svete pesmi si pojó in tako mine čas, da samí ne vedó kako. Zdajci se oglasi véliki zvon, mogočno in veličastno, kakor nikoli podnevi, zvení nocoj njegov glas, po vasi se čuje strel, ulice oživé in ljudje nekako veselo hité v božji hram ob tej nenavadni uri. Nocoj je vse bolj praznično, orglje se krepkeje glasé, pevci in pevke lepše pojó in vsem nepričakovano naglo mine služba božja. Ko pa pridejo polunočkarji domóv, čakajo jih že pečene klobase, krvavíce in jeternice, ki jih je v tem gospodinja zánje pripravila.

KAZALO.

Stran

Životopis.

Fran Erjavec (S podobo.) I—XXV

I. Potopisi:

I. Pot iz Ljubljane v Šiško	1
II. Kako se je Slinjarju z Gólavca po svetu godilo	9
III. Jedna noč na Kumu	19
IV. Gostba v Mazinu	33
V. Na kraški zemlji	45
VI. Med Savo in Dravo	57

II. Spisi prirodopisne vsebine:

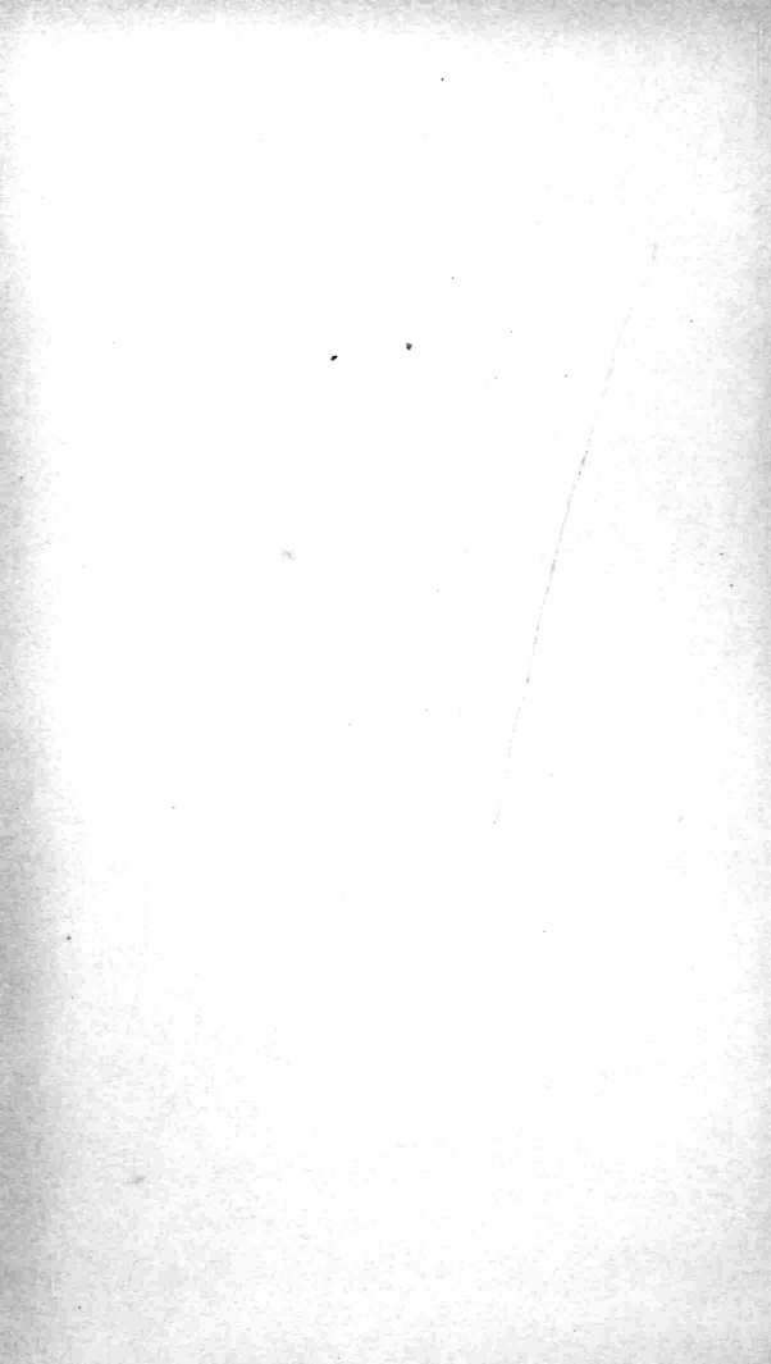
I. Mravlja	157
II. Rastlinske svatbe	169
III. Rak	187
IV. Živali popotnice	217
V. Žaba	229
VI. Velblod	237
VII. Vulkanske moči	245
VIII. Odkod izvirajo gliste in kako se izpreminjajo	263

III. Dodatek:

Božični večer na Kranjskem	281
--------------------------------------	-----

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000074998

LIBRIS. SI

